

EGE AKADEMİK BAKIŞ

Ekonomi, İşletme, Uluslararası İlişkiler
ve Siyaset Bilimi Dergisi

EGE ACADEMIC REVIEW
Journal of Economics, Business Administration,
International Relations and Political Science



Cilt 15 • Sayı 1 • Ocak 2015
Volume 15 • Number 1 • January 2015

EGE ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ ADINA SAHİBİ

THE OWNER ON BEHALF OF EGE UNIVERSITY FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Jülide KESKEN

EDİTÖR / EDITOR

A. Özlem ÖNDER

YARDIMCI EDİTÖRLER / ASSISTANT EDITORS

A. Nazif ÇATIK

Dilek DEMİRHAN

Mustafa KÜÇÜK

YAYIN KOMİSYONU / ADVISORY COMITTEE

Haluk SOYUER

A. Özlem ÖNDER

Ayla ÖZHAN DEDEOĞLU

Metin KARADAĞ

Siret HÜRSOY

Aykut LENGER

ULUSLARARASI YAYIN DANIŞMA KURULU / INTERNATIONAL EDITORIAL ADVISORY BOARD

Adrian GOURLAY	Loughborough University, UK
Aleaddin TİLEYLİOĞLU	Middle East Technical University, Turkey
Aydın ÇEVİRGEN	Akdeniz University, Turkey
A. Aysen KAYA	Ege University, Turkey
Berna TANER	Dokuz Eylül University, Turkey
Birgitta OLSSON	Stockholm University, Sweden
Bruce MORLEY	University of Bath, UK
Carlos E. F. YOUNG	Universidade Federal do Rio de Janeiro de Economia Industrial, Brazil
Cengiz DEMİR	Katip Çelebi University, Turkey
Chris RYAN	The University of Waikato, New Zealand
Christopher MARTIN	University of Bath, UK
C. Michael HALL	University of Canterbury, New Zealand
David LAMOND	David Lamond & Associates, Australia
Ercan TATLIDİL	Ege University, Turkey
Erhan ADA	İzmir Economy University, Turkey
Erinç YELDAN	Bilkent University, Turkey
Ertuğrul DELİKTAŞ	Ege University, Turkey
Francis LOBO	Edith Cowan University, Australia
Gülçin ÖZKAN	The University of York, UK
Haiyan SONG	The Hong Kong Polytechnic University, Hong Kong
Hakan YETKİNER	İzmir Economy University, Turkey
İsmet MUCUK	İstanbul University, Turkey
James KIRKBRIDE	Liverpool John Moores University, UK
John FLETCHER	Bournemouth University, UK
Juergen GNOTH	University of Otago, New Zealand
Justus HAUCAP	University of Düsseldorf, Germany

Joyce LIDDLE	University of Nottingham, UK
Luiz MOUTINHO	University of Glasgow, UK
Lydia MAKRIDES	Creative Wellness Solutions, Canada
Mehmet CANER	North Carolina State University, USA
Michael R. POWERS	Temple University, USA
Mohsen Bahmani-OSKOOEE	The University of Wisconsin, USA
Nazan GÜNAY	Ege University, Turkey
N. Oğuzhan ALTAY	Ege University, Turkey
Neşe KUMRAL	Ege University, Turkey
Osman AYDOĞUŞ	Ege University, Turkey
Pan JIAHUA	Chinese Academy of Social Sciences (CASS), China
Rezan TATLIDİL	Ege University, Turkey
Slawomir MAGALA	Erasmus University Rotterdam, The Netherlands
Suat ÖKSÜZ	Gediz University, Turkey
Sumru ALTUĞ	Koç University, Turkey
Thomas N. GARAVAN	University of Limerick, Ireland
Wesley J. JOHNSTON	Georgia State University, USA
William GARTNER	University of Minnesota, USA
Yavuz ODABAŞI	Anadolu University, Turkey
Zahir IRANI	Brunel University, UK

Sekreteryä / Secretary

Hakan SÖNMEZ	Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Sabire KAPLAN	Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Editörlük Asistanları / Editorial Assistants

Barış GÖK
Betül AYDOĞAN
Elif ÜSTÜNDAĞLI
Fatma DEMİRCAN
Gül HUYUGÜZEL KIŞLA
Miray BAYBARS

Yayınlanma Sıklığı / Frequency: Yılda dört kez / Four Times in a Year

Yayınlayan / Publisher

Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bornova 35100 İZMİR / TÜRKİYE

E-mail: ozlem.onder@ege.edu.tr ya da / or eab@mail.ege.edu.tr

Basım Yeri: Ege Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü **Basım Tarihi:** 03.01.2015

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No:18679

© Telif Hakkı / Copyright

Ege Akademik Bakış

Ege Akademik Bakış Dergisi, iktisat, işletme, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi alanlarında çalışan akademisyenler, araştırmacılar ve profesyonellerin görüşlerini paylaştıkları bir forum oluşturmak amacıyla, bu alanlarda yapılmış olan uluslararası çalışmaları kapsamaktadır. Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört defa yayınlanan hakemli bir dergi olup, Türkçe veya İngilizce olarak kaleme alınmış tüm çalışmalar dergide yayınlanmak üzere gönderilebilir.

Ege Akademik Bakış Dergisi aşağıdaki veri tabanlarınca taranmaktadır:

- EconLit (<http://www.aeaweb.org/>)
- ULAKBİM, Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (<http://www.ulakbim.gov.tr/>)
- Director of Open Access Journals(<http://www.doaj.org/>)
- EBSCO Publishing (<http://www.ebscohost.com/>)
- PERO(<http://knjiznica.irb.hr/pero>)
- Scientific Commons(<http://en.scientificcommons.org>)
- WorldWideScience(<http://worldwidescience.org>)
- ProQuest(<http://www.proquest.com>)
- ASOS Index(<http://www.asosindex.com>)
- RePEc (<http://www.repec.org>)

Makaledeki görüşler yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak göstermeden kullanılamaz.

Ege Academic Review includes international papers about economics, business administration, international relations and political science with the aim of providing a forum for academicians, researchers and professionals interested in these fields. This journal is subject to a peer-review process. Ege Academic Review is published by Ege University Faculty of Economics and Administrative Sciences for four times in a year. Papers written in Turkish and English can all be sent in order to be published in the journal.

The articles in Ege Academic Review are indexed/abstracted in:

- EconLit (<http://www.aeaweb.org/>)
- ULAKBİM, Social Sciences and Humanities Database (<http://www.ulakbim.gov.tr/>)
- Director of Open Access Journals(<http://www.doaj.org/>)
- EBSCO Publishing (<http://www.ebscohost.com/>)
- PERO(<http://knjiznica.irb.hr/pero>)
- Scientific Commons(<http://en.scientificcommons.org>)
- WorldWideScience(<http://worldwidescience.org>)
- ProQuest(<http://www.proquest.com>)
- ASOS Index(<http://www.asosindex.com>)
- RePEc (<http://www.repec.org>)

Authors are responsible for the content of their articles. Papers published in the journal can not be quoted without reference.

İçindekiler/Contents

A Note on Bank Capital Buffer, Portfolio Risk and Business Cycle <i>Sine KONTBAY BUSUN, Adnan KASMAN</i>	1
Türkiye’de Yaratıcı Endüstrilerin Kümelenmesi <i>İ. Erdem SEÇİLMİŞ</i>	9
Parasal Aktarım Mekanizması: Firma Bilanço Kanalı ve Türkiye <i>Ümit KOÇ, Hasan ŞAHİN</i>	19
Servet Vergilerinden Veraset ve İntikal Vergisi Üzerine Değerlendirmeler <i>Havva ŞAFAK, Hatice YURTSEVER</i>	27
Kırgızistan Enerji Tüketiminin Ayrıştırma Yöntemiyle Analizi (2002-2011) <i>Aziz BOSTAN, Alper YILMAZ, G. Afşin RAVANOĞLU</i>	39
Relationship Between Ethical Leadership, Organizational Commitment and Job Satisfaction at Hotel Organizations <i>Sedat ÇELİK, Bekir Bora DEDEOĞLU, Ali İNANIR</i>	53
40. Yılında İngiltere’de Yerel Yönetim Ombudsmanı <i>Sultan KAVİLİ ARAP</i>	65
Veri Zarflama Analizinde Homojen Olmayan Karar Verme Birimi Problemi İçin Kümeleme Analizi Yaklaşımı <i>Algin OKURSOY, Muhsin ÖZDEMİR</i>	81
Effects of Utilitarian and Hedonic Shopping Value and Consumer Satisfaction on Consumer Behavioral Intentions <i>Hülya BAKIRTAŞ, İbrahim BAKIRTAŞ, Mümin Atalay ÇETİN</i>	91
Kurumsal İşlerin Analiziyle İşadamlı Kavramının Betimlenmesi <i>Ozan AĞLARGÖZ</i>	99
Yazılım Geliştirme Projelerinde Risk Yönetimi: Bir Banka ATM Projesi Örneği <i>Harun Reşit YAZGAN, Pınar SÖNMEZ</i>	111
İş Tatmini, Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkilerinin Belirlenmesi <i>Cengiz MENGENCİ</i>	127
Eğitim ve Gelir <i>Cemil ÇİFTÇİ, Sinem Güler KANGALLI</i>	141

A Note on Bank Capital Buffer, Portfolio Risk and Business Cycle

Banka Sermaye Tamponu, Portföy Riski ve İş Çevrimleri Üzerine Bir Not

Sine KONTBAY BUSUN¹, Adnan KASMAN²

ABSTRACT

This paper examines the impact of business cycle on bank capital buffer and portfolio risk using quarterly data for commercial banks operating in the Turkish banking industry for the period 2002Q1-2012Q2. The results indicate that the business cycle and capital buffer are negatively related, suggesting that banks' capital buffers increase (decrease) as economic conditions worsen (improve). The results also indicate that banks default risk has a positive and significant impact on capital buffer, while capital buffer has a negative and significant impact on default risk. The results further suggest that banks do not benefit from revenue diversification and larger banks hold less capital buffer. Finally, banks that earn higher profit hold more capital buffer and banks that make more profit are exposed to less risk.

Keywords: Capital buffer, portfolio risk, business cycle, Turkish banking

ÖZET

Bu çalışmada iş çevrimlerinin bankaların sermaye tamponları ve portföy riskleri üzerindeki etkisi, Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren ticari bankaların 2002Q1:2012Q2 dönemi için çeyreklik veriler kullanarak incelenmiştir. Çalışma bulguları iş çevrimleri ile sermaye tamponu arasında ters yönlü bir ilişkiye işaret etmekte; bir diğer deyişle bankaların sermaye tamponlarının ekonomik koşullar kötüleştikçe (iyileştikçe) arttığını (azaldığını) göstermektedir. Çalışmanın bir başka bulgusu da bankaların temerrüt riskinin sermaye üzerindeki etkisinin pozitif, sermaye tamponunun temerrüt riski üzerindeki etkisinin ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu yönündedir. Ayrıca, Türk Bankacılık sistemindeki ticari bankaların gelir kaynaklarındaki çeşitlilikten yararlanamadıkları, büyük bankaların daha az sermaye tamponu tuttuğu ve son olarak da; karlılık oranı daha yüksek olan bankaların daha fazla sermaye tamponu tutarken, yine bu bankaların daha az temerrüt riski taşıdığı da çalışmanın diğer bulguları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Sermaye tampon, portföy riski, iş çevrimleri, Türk bankacılık sektörü

1. INTRODUCTION

Banking sector is one of the most regulated financial sectors of an economy due to the concerns on the economic stability. The main instrument that is used to regulate the banking sector is bank capital as it can amplify the effect of economic shocks on lending. With an aim to safeguard the international financial system and banking sector from failing, in 1988, an international standard for capital regulations of banking sector is established with Basel Accord (Basel I) to guarantee that banks hold sufficient capital against the risks associated with its lending and investment decisions and to better insure against the business cycle fluctuations and the market risks. For the countries that adopt this accord, banks are required to hold 8% of their Risk Weighted Assets (RWA) in capital. The Capital requirements become more risk sensitive subsequent to the changes made in Basel Accord (1988). In case of failure to meet regulatory minimum criteria a supervisory

intervention is implemented to guide the banks with the new arrangements in Basel II (2004).

In practice, banks tend to hold more than the regulatory minimum level of its RWA in capital. The excess capital above the regulatory minimum is called capital buffer. Even though holding idle capital is costly, banks tend to hold capital buffer as a cushion against the market imperfections such as risks and unexpected losses associated with economic fluctuations, lending and investment activities (Jokipii and Milne, 2008). Holding capital above the required minimum enables banks to take advantage of profitable opportunities arise, and strengths the impression of the bank in the market as capital buffer is also perceived as an indicator of bank's financial health.

The aftermath of global economic crisis in 2008 increased the concerns over the adequacy of minimum capital requirements brought by Basel II (2004) in many countries as it increased dependence

¹ PhD, Dokuz Eylül University, Faculty of Business, Department of Economics, sine.kontbay@deu.edu.tr

² Prof., Dokuz Eylül University, Faculty of Business, Department of Economics, adnan.kasman@deu.edu.tr

of capital buffer on business cycle fluctuations. If the capital buffer fluctuates counter-cyclically over the business cycle, banks' capital buffer decreases in economic upturns and increases as economy downturns. Therefore, meeting the regulatory minimum capital requirement becomes more costly for poorly capitalized banks in busts and they would prefer raising capital buffer by cutting lending to the market rather than through its costlier alternative of issuing new equity. That's, countercyclical fluctuation of capital buffer magnifies the impact of economic shocks on lending. Hence, the cyclical behavior of capital buffer has an important impact on economic stability. These concerns over cyclical behavior of capital buffer brought new capital reforms in Basel III and negative capital buffer requirement restricted within a range of 0-2.5% imposed on banks.

The counter-cyclical behavior of capital buffer is observed in several empirical studies. Ayuso et. al. (2004) focused on the Spanish banks and found that banks' capital buffer fluctuate counter-cyclically over business cycle for the period 1986-2000. Stolz and Wedow (2011) studied the German Banks for the period of 1993-2004 and found similar results as in Ayuso et. al. (2004). Their findings further show that low capitalized banks' risk-weighted assets do not decrease in recessions suggesting that they do not avoid from lending in recessions. Boucinha (2008) examined the capital holdings of Portuguese banks above the required minimum and found evidence in favor of a negative business cycle effect on capital buffer. Japikii and Milne (2008) found that capital buffer of commercial and savings banks, and of large banks fluctuate counter-cyclically while of co-operative and smaller banks fluctuate pro-cyclically in the EU15 over the period of 1997-2004. Shim (2013) found that capital buffer of banks in the US have a negative co-movement with cycle. They also find evidence in favor of an negative relationship between business cycle and default risk. The studies concerning the cyclical behavior of capital buffer in developing countries' banking sectors, on the other hand, are not many. Garcia-Suaza, et al. (2012), found evidence in favor of a negative and significant co-movement of capital buffers with the business cycle for Colombian banks. Tabak, et al. (2011) examined the capital buffers held by banks in Brazil over the period 2000-2010 and found that capital buffer fluctuates counter-cyclically over the business cycle.

The aim of this study is to analyze the cyclical behavior of capital buffers held by commercial banks operating in the Turkish banking industry. Following the 2000-2001 economic crisis, Turkey adopted

"Transition to a Strong Economy" program and the "Banking Sector Restructuring and Rehabilitation Program" that brought some new regulations in force that are in line with the international regulatory standards. Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA) began operation in 2000 as the only regulation and supervision authority in the banking sector. As a result of the transition process that the country's financial system and banking sector have gone through in the course of the last decade; state banks were restructured and become more profitable, the private capital participation was encouraged to strength the private banking system, the capital structure of private banks was regulated to limit their market risk. Before BRSA adopted Basel II in 2012, Turkey has implemented its own version of Basel II in which BRSA determined the risk weight for the foreign currency reserves held with the Central Bank of Turkey (CBT) as zero. Currently, Turkey is the only OECD country whose banking system did not need any financial support from public following the 2008 crisis. Capital Adequacy Ratio of the banks operating in Turkey is recorded as 17.4% in March 2013. Considering this recent history of Turkish banking system, we believe that assessing the determinants of capital buffer and risk profile of the banking sector, and conducting research on the cyclical behavior of banks' capital buffer in Turkey for this time period will shed some light on the possible outcomes of Turkey's adoption of Basel II, its accession to Basel III and its effect on banks' capital. There is only limited number of studies on the cyclical behavior of capital buffer in the related literature. Previous research on this issue is mostly on developed countries' banking sectors. Hence, examining cyclical behavior of capital buffer and risk for the banking market of a developing country contributes to the literature. To our best knowledge, the study of Gursoy and Atici (2012) is the only paper focusing on the determinants of capital buffer held by banks in Turkey. Our study departs significantly from Gursoy and Atici's (2012) work as we consider a simultaneous relationship between capital buffer and banking risk using quarterly data. Moreover, our focus is on the last decade of the Turkish banking sector. We believe that focusing on a narrower and a better specified time period will be more informative for the current policy making decisions as the Turkish banking sector has gone through important structural changes during the last decade and had a chance to observe the initial results of these regulations on the financial sector after the 2008 global economic meltdown.

The remainder of the paper is organized as follows. Section 2 introduces empirical specification and methodology. Section 3 presents data and empirical results. Section 4 concludes.

2. METHODOLOGY

We employ a partial adjustment framework for capital buffer and risk equations with an aim to analyze the impact of business cycle on banks' capital buffer and risk taking decision. Following the previous literature (Ayuso et. al. 2004; Jokipii and Milne, 2008; Shim 2013), the partial adjustment framework is specified as follows:

$$\Delta BUF_{i,t} = \alpha(BUF_{i,t}^* - BUF_{i,t-1}) + \eta_i + u_{i,t} \quad (1)$$

$$\Delta RISK_{i,t} = \beta(RISK_{i,t}^* - RISK_{i,t-1}) + \eta_i + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

where $BUF_{i,t}$ and $RISK_{i,t}$ represent the actual capital buffer and risk of bank i at time t , $BUF_{i,t}^*$ and $RISK_{i,t}^*$ represent the optimum capital buffer and risk of bank i at time t . The coefficients α and β measure the speed of adjustment of actual capital buffer and risk variables towards their optimum level. We allow for bank-specific effects η_i . The disturbance terms $u_{i,t}$ and $\varepsilon_{i,t}$ are assumed to be independently distributed across banks with a zero mean. By adding $BUF_{i,t-1}$ to both sides of Eq. (1) and $RISK_{i,t-1}$ to both sides of Eq.(2), we obtain the following specifications:

$$BUF_{i,t} = \alpha BUF_{i,t}^* + (1 - \alpha) BUF_{i,t-1} + \eta_i + u_{i,t} \quad (3)$$

$$RISK_{i,t} = \beta RISK_{i,t}^* + (1 - \beta) RISK_{i,t-1} + \eta_i + \varepsilon_{i,t} \quad (4)$$

The optimum level of capital buffer ($BUF_{i,t}^*$) and risk ($RISK_{i,t}^*$) are not observable. Hence, we instrumented these unobservable variables with business cycle and bank specific characteristics as suggested by the literature (Jokipii and Milne, 2008; Stolz and Medow, 2011; Shim, 2012; Garcia-Suaza et. al. 2012). We also include $RISK_{i,t}$ variable to buffer equation and $BUF_{i,t}$ variable to risk equation since the risk profile of banks and the level of capital buffer are interdependent and simultaneously determined (Shrieves and Dahl, 1992; Rime, 2001; Shim, 2013). Therefore, the empirical specifications that control the simultaneous relationship between capital buffer and risk regressions can be specified as follows:

$$BUF_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 BUF_{i,t-1} + \alpha_2 RISK_{i,t} + \alpha_3 CYCLE_t + \delta' X_{i,t} + \eta_i + u_{i,t} \quad (5)$$

$$RISK_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 RISK_{i,t-1} + \beta_2 BUF_{i,t} + \beta_3 CYCLE_t + \phi' Y_{i,t} + \eta_i + \varepsilon_{i,t} \quad (6)$$

where $CYCLE_t$ measures the business cycle at time t . $X_{i,t}$ and $Y_{i,t}$ are the vectors of bank-specific control variables for bank i at time t .

Estimating Eq. (5) and Eq. (6) with pooled OLS presents an endogeneity problem since the bank-specific effects affect $BUF_{i,t}$ and $RISK_{i,t}$ in one period, they presumably affected them also in the previous period. To solve the endogeneity problem, Arellano and Bond (1991) developed a difference GMM estimator for the coefficients in Eq. (5) and Eq. (6) where the lagged levels of the regressors are the instruments for the equation in first differences. However, Arellano and Bover (1995) and Blundell and Bond (1998) suggest to difference the instruments instead of the regressors in order to make them exogenous to the fixed effects. This leads from the difference GMM to the system GMM estimator, which is a joint estimation of the equation in levels and in first differences.

3. DATA AND EMPIRICAL RESULTS

3.1. Data

This paper uses unbalanced panel data of 27 commercial banks operating in the Turkish banking industry for the period 2002:Q1-2012Q:2. Our dataset was built on information from the quarterly reports of individual banks, which include their balance sheets and income statements, obtained from the Banks Association of Turkey. The data were reviewed for reporting errors, inconsistencies, missing values and extreme values. Five banks were dropped from the sample due to the missing values or inconsistencies. However, our sample represents 98% of the total assets of the Turkish banking system.

The dependent and bank-specific variables used in the estimation of Eq. (5) and Eq. (6) are defined as follows:

Capital buffer (BUF): Following Jokipii and Milne (2008), capital buffer is defined as the amount of actual capital ratio of banks exceeding the 8% regulatory minimum level of capital in Turkey.

RISK: The ratio of non-performing loans to total loans is used as a measure of bank risk. This measure has been commonly used to proxy risk in the banking literature (Fiordelisi et al., 2011; Shim, 2013).

Business Cycle (CYCLE): The relationship between capital buffer (risk) and business cycle is investigated by using HP filtered GDP growth as a proxy for the

business cycle with (Hodrick and Prescott, 1997).

Diversification (DIVER): The banks' revenue diversification is controlled in the regression using the share of non-interest income in total income of banks.

Bank Size (LTA): The natural logarithm of total assets is used to control for bank size in the regression.

Profitability (ROA): The return on assets is used to control the impact of profit on buffer and risk.

Loan loss reserve (LLR): Loan loss reserve ratio is a quality indicator of the loan portfolios of banks as it measures the amount of reserves banks hold to cover potential losses in their loan portfolios.

Asset growth (AGROWTH): Asset growth rate is also included in bank specific variables.

Table 1 reports summary statistics of the key and control variables.

Table 1: Summary Statistics of Key and Bank Specific Variables

Variable	Mean	Standard Deviation	Minimum	Maximum
BUF	0.055	0.063	-0.058	0.836
RISK	0.072	0.127	0	1.537
CYCLE	-0.000	2.14	-7.07	4.27
DIVER	0.193	0.134	-0.638	0.749
SIZE	8.219	1.869	3.628	11.564
ROA	0.946	1.564	-17.611	9.389
LLR	92.626	170.64	-0.312	1537.332
AGROWTH	0.0628	0.1625	-0.582	2.023

(Note: BUF, RISK, CYCLE, DIVER, SIZE, ROA, LLR and AGROWTH stand for capital buffer, the ratio of non-performing loans to total loans, GDP growth rate, the ratio of non-interest income to total income, natural logarithm of total assets, return on assets, loan loss reserves and asset growth rate, respectively. LLR is in millions of USD.

3.2. Empirical Results

The empirical models specified in Eq. (5) and Eq.(6) are estimated using two-step system Generalized Method of Moments (GMM) as suggested by Arellano and Bover (1995) and Blundell and Bond (1998). The regression results for both models are reported in Table 2. At the bottom of the table, we report specification test results for the GMM estimations¹. According to these tests all GMM equations are properly specified.

Table 2 indicates the impact of GDP growth (CYCLE) along with some bank-specific control variables on capital buffer and non-performing loans ratio. HP filter is applied to GDP growth variable to obtain the CYCLE variable. The result shows that the

coefficient of CYCLE on capital buffer is significantly negative, suggesting that the capital buffer in Turkey fluctuates counter-cyclically over the business cycle. This finding indicates that banks' capital buffers increase (decrease) as economic conditions worsen (improve) and is also in line with the findings of previous studies (Jokipii and Milne, 2008; Shim, 2013). As for the risk equation, the result shows that CYCLE and non-performing loans ratio (RISK) are negatively related. This result implies when the Turkish economy is in a boom, the non-performing loans ratio and -in turn- the risk perception of banks fall, which leads to a credit expansion to the market through increased bank loans without capital expansion and, therefore, banks would be more open to risks (higher non-performing loans ratio) when the economic boom reverts.

The positive and significant coefficient of lagged capital buffer indicates that the cost of capital adjustment is relevant and quite high (0.73) for banks in Turkey. The lagged capital buffer variable is also a proxy for the speed of adjustment of today's capital buffer to the capital buffer in previous period and hence, an indicator for banks' access to the capital markets as banks with an easy access to capital markets can adjust their current capital buffer to previous period faster. Therefore, the higher the coefficient estimate of lagged capital buffer is, the faster the speed of bank capital adjustment of current capital buffer. Similarly, the positive and significant coefficient on lagged risk variable demonstrates that current non-performing loans ratio adjusts to previous period's non-performing loans ratio at a rate faster than the speed of adjustment of capital buffer. The results also indicate that non-performing loans ratio has a positive and significant impact on capital buffer, suggesting that banks with higher risk have higher capital buffer. In contrast to the capital buffer equation, we observe that capital buffer has a negative and significant impact on non-performing loan ratio.

The positive and significant coefficient on diversification in both regressions indicates that banks do not benefit from income diversification in Turkey. That is, as banks diversify their non-interest share income sources, the risk associated with non-performing loans ratio increases and this increase in risk leads banks to hold higher capital buffer. The results show that coefficient of bank size (SIZE) is negative and significant for capital buffer equation; suggesting that larger banks hold less capital buffer as the bank size grows larger. This result is in line with the "too big to fail" hypothesis such that large

banks would be recipient of government support in case of a financial difficulty and in return they tend to hold less capital buffer. The banks size is not relevant for banks' exposure to risk of non-performing loans. The return on assets (ROA) is used as proxy for bank profitability. The coefficient of this variable is positive and significant for capital buffer equation which implies that banks that earn higher profit hold more capital buffer. Particularly, when it is costly to raise capital from capital markets, banks tend to raise capital buffer through retained earnings and therefore, it is easier to increase capital if the bank is profitable. We estimated a negative and significant relationship between the return on assets and risk; indicating that as banks make more profit they are exposed to less risk of non-performing loans.

Loan loss reserve (LLR) has insignificant coefficient in both regressions. Capital buffer is expected to decrease as loan loss reserves increases. However, this increase is negligible as the coefficient estimate is very small in magnitude and not significant. Lastly, banks' total asset growth rate has a significant negative impact on capital buffer and non-performing loans ratio. This implies that when banks accumulate more assets, the ratio of risky assets in banks' portfolios increases and therefore the required minimum that needs to be held in capital increases and exhausts the capital buffer.

4. CONCLUSIONS

This paper examines the cyclical behavior of capital buffers held by banks in Turkey and addresses the determinants of capital buffer and the risk associated with non-performing loans over the period 2002:Q1-2012Q:2

The results suggest that both capital buffer and risk of banks in Turkey fluctuate counter-cyclically over the business cycle. The significant negative impact of business cycle on capital buffer implies that banks in Turkey are short sighted. That is, banks do not add to their capital buffer while they are increasing the credit supply to the market in an economic boom. Therefore, counter-cyclical fluctuation of capital buffer is expected to lead credit crunch during economic downturns and magnifies the impact of economic shocks on lending. This behavior is also closely related with the risk perception of banks that fall during economic upturn. This indicates that the concerns associated with the Capital Adequacy Ratio requirement of Basel II are also valid for Turkey. This countercyclical behavior of capital buffer indicates that adoption of Basel III is essential for the Turkish Banking system since Basel III imposes negative capital buffer requirement restricted within a range of 0-2.5%.

Table 2: Determinants of Capital Buffers and Risk for Turkish Commercial Banks (2002:Q1-2012Q:2)

Variable	Dependent variable: Capital Buffer	Dependent variable: Risk
CYCLE	-0.0002** (0.0001)	-0.0011*** (0.0000)
BUF _{t-1}	0.7301*** (0.0071)	
RISK	0.0128** (0.0036)	
RISK _{t-1}		0.8291*** (0.0043)
BUF		-0.0138** (0.0056)
DIVER	0.0426*** (0.0019)	0.0042** (0.0019)
SIZE	-0.0034*** (0.0003)	0.0000 (0.0002)
ROA	0.0058*** (0.0001)	-0.0039*** (0.0003)
LLR	-0.0000 (0.0000)	0.000 (0.000)
AGROWTH	-0.0633*** (0.0031)	-0.0115*** (0.0009)
Constant	0.0322*** (0.0022)	0.0111*** (0.0016)
M1(p-value)	0.002	0.173
M2(p-value)	0.723	0.312
Sargan/Hansen (p-value)	0.971	0.148

(Note: *** and ** denote significance level at 1% and 5%, respectively. The Sargan/Hansen is a test of the over-identifying restrictions for the GMM estimators. M1 and M2 are tests for the first-order and second-order serial correlation. The instrument matrix is collapsed by combining instruments through addition into smaller sets, 20 lags are used as instruments for each period. The CYCLE variable represents the HP-filtered GDP growth. The estimations are also run by approximating the CYCLE variable with GDP growth itself. The results are robust to the changes in the definition of the variable and available from authors upon request.)

We also controlled for the simultaneous effect of capital buffer and risk in our estimations. The results indicate that non-performing loans ratio has a positive and significant impact on capital buffer, while capital buffer has a negative and significant impact on non-performing loan ratio. This suggests that banks with higher risk have higher capital buffers and as the capital buffers that banks hold increase, risks associated with non-performing loans decrease. Therefore, capital buffer can be considered as a cushion against the increased non-performing loans ratio during economic downturns.

We also examined the marginal effect of bank characteristics on the changes in capital buffer and risk. We found that banks do not benefit from diversifying their non-interest share income sources. Considering the size effect, we found evidence in favor of “too big to fail” hypothesis as larger banks are estimated to hold less capital buffer. We do not observe a significant size effect on risk. Banks that earn higher profit hold more capital buffer and banks that make more profit are exposed to less risk of non-performing loans. Loan loss reserve has a negligible impact on both capital buffer and risk regressions.

END NOTES

¹The Sargan test is a test on whether the instruments are uncorrelated with the error term. Moreover, the Arellano-Bond test results also require significant AR(1) serial correlation and lack of AR(2) serial correlation.

REFERENCES

- Arellano, M. ve Bond, S.R. (1991) "Some Tests of Specification For Panel Data: Monte Carlo Evidence and An Application to Employment Equations" *Review of Economic Studies*, 58:277-297.
- Arellano, M. ve Bover, O. (1995) "Another Look At The Instrumental Variables Estimation of Error Components Models" *Journal of Econometrics*, 68:29-51.
- Ayuso, J., Perez, D. ve Saurina, J. (2004) "Are Capital Buffers Pro-Cyclical? Evidence From Spanish Panel Data" *Journal of Financial Intermediation*, 13: 249-264.
- Boucinha, M. (2008) "The Determinants of Portuguese Banks' Capital Buffers" Banco de Portugal, Economics and Research Department, Working Papers Series.
- Blundell, R. ve Bond, S.R. (1998) "Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models" *Journal of Econometrics*, 87: 115-143.
- Fiordelisi F., Marques-Ibanez, D. ve Molyneux, P. (2011) "Efficiency and Risk in European Banking" *Journal of Banking and Finance*, 35:1315-1326.
- Gursoy, G. ve Atici, G. (2012) "The Determinants of Capital Buffer in the Turkish Banking System" *International Business Research*, 6:224-234.
- Garcia-Suaza A.F., Gomez-Gonzalez, J.E., Pabon, A.M. ve Tenjo-Galarza, F. (2012) "The Cyclical Behaviour of Bank Capital Buffers in An Emerging Economy: Size Does Matter" *Economic Modelling*, 29: 1612-1617.
- Hodrick, R.J. ve Prescott, E.C. (1997) "Post-war US Business Cycles: an Empirical Investigation" *Journal of Money, Credit and Banking*, 29:1-16.
- Jokipii, T. ve Milne, A. (2008) "The Cyclical Behavior of European Bank Capital Buffers" *Journal of Banking and Finance*, 32:1440-1451.
- Rime, B. (2001) "Capital Requirements and Bank Behavior: Empirical Evidence For Switzerland" *Journal of Banking and Finance*, 25:789-805.
- Shim J. (2013) "Bank Capital Buffer and Portfolio Risk: The Influence of Business Cycle and Revenue Diversification" *Journal of Banking and Finance*, 37:761-772
- Shrieves, R.E. ve Dahl, D. (1992) "The Relationship Between Risk and Capital in Commercial Banks" *Journal of Banking and Finance*, 16: 439-457.
- Stolz S. ve Wedow, M. (2011) "Banks' Regulatory Capital Buffer and The Business Cycle: Evidence For Germany" *Journal of Financial Stability*, 7: 98-110.
- Tabak, B.M., Noronha, A.C. ve Cajueiro, D.O. (2011) "Bank Capital Buffers, Lending Growth And Economic Cycle: Empirical Evidence For Brazil" 2nd BIS CCA Conference On "Monetary Policy, Financial Stability And The Business Cycle, 12-13 May 2011, Ottawa.

Türkiye’de Yaratıcı Endüstrilerin Kümelenmesi

Clustering of Creative Industries in Turkey

İ. Erdem SEÇİLMİŞ¹

ÖZET

Yaratıcı endüstrilere gösterilen ilgi son yıllarda hızla artmaktadır. Bu çerçevede, sosyal bilimciler yaratıcı kümelenmelerin oluşumunu açıklayabilmek için çaba sarf etmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de yaratıcı endüstrilerin kümelenmesini iktisadi coğrafya perspektifinden araştırmaktır. 81 ili kapsayan bir yoğunlaşma katsayısı analizi aracılığıyla çalışmada elde edilen sonuçlardan; yaratıcı endüstrilerin büyük şehirlerde kümelenme eğiliminde olduğu varsayımının Türkiye için geçerlilik taşımadığı yargısına ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcı endüstriler, kümelenme, iktisadi coğrafya, yoğunlaşma katsayısı

ABSTRACT

Interest in the creative industries has increased rapidly in recent years. In this context, social scientists have put effort into explaining the forming of creative clusters. The purpose of this study is to investigate, from the perspective of economic geography, the clustering of creative industries in Turkey. Through a location quotient analysis of 81 provinces, one conclusion can be inferred from the results obtained in this paper: The assumption that creative industries tend to cluster in large cities is not true for Turkey.

Keywords: Creative industries, clustering, economic geography, location quotient

1. GİRİŞ

Yaratıcı endüstrilerin gelişimi temelde iktisat, işletme, kamu yönetimi, coğrafya ve şehir planlacılığı olmak üzere pek çok bilim dalında gün geçtikçe daha sık ve detaylı olarak irdelenen bir araştırma konusu haline dönüşmektedir. Alanın karma yapısı özellikle sosyal bilimlerde disiplinler arası çalışmalara kaynaklık etmesine olanak sağlayan bir nitelik olarak öne çıkmaktadır. Yaratıcı endüstrileri sistematik bir biçimde inceleme çabalarının ivmelenmesi tüm dünyada gözlemlenen bir akımdır. Bu gelişmenin altında yatan temel neden özelde istihdam artışı ve katma değer üretimi genelde ise kalkınmanın hızlandırılması bakımından ilgili sektörlerin ulusların zenginleşmesi için etkili araçlar olarak kullanılabileceği varsayımdır.

Yaratıcılığı tek bir biçimde tanımlamak mümkün olmadığı için “yaratıcı ekonomi” kavramı da çeşitli şekillerde açıklanmaktadır (Markusen vd., 2008). Alanda kapsamlı araştırmalara imza atan Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) yaratıcı ekonominin “potansiyel olarak iktisadi büyüme ve kalkınmayı uyaran yaratıcı varlıklar üzerine temellenen” ve sürekli evrimleşen bir kavram olarak algılanmasını önermekte; ek olarak da yaratıcı ekonominin temelinde yaratıcı endüstrilerin yattığını belirtmektedir (UNCTAD, 2010:10). Bu çerçevede kaçınılmaz

olarak farklı “yaratıcı endüstri” sınıflandırmalarıyla karşılaşılması doğaldır. Vurgulanan çoklulaşmaya yol açan ana nedenler arasında kavramın muğlaklığı yanında tanımı ya da tasnifi yapan kişinin veya kurumun çalışma alanı, amacı, ülkesi ve içinde bulunulan sosyoekonomik konjonktür gibi pek çok faktör de rol oynamaktadır. Literatürde sıklıkla kullanılan ve genel geçer şekilde kabul gören tanımda Birleşik Krallık Kültür, Medya ve Spor Dairesi (DCMS) tarafından yaratıcı endüstriler “kökeni bireysel yaratıcılık, beceri ve yeteneğe dayanan; bünyesinde fikri mülkiyetin geliştirilmesi ve kullanılması ile servet ve istihdam yaratma potansiyeline sahip endüstriler” olarak betimlenmiştir (DCMS, 2001:5).

Günümüzde yaratıcı sektörler popülerleşen bir araştırma alanı haline dönüşse de halihazırda yaratıcı iş kollarının temel niteliklerinden biri olarak gözlemlenen coğrafi kümelenme özelliğini (geographical cluster) ve yaratıcı faaliyetlerin bölgesel kalkınmaya katkısını; ekonomik coğrafya (economic geography) perspektifinden tartışan eserlere nadiren rastlanmaktadır (De Propriis vd., 2009). Ancak üretilen çalışmalardan çıkarılan temel izlenim yaratıcılık odaklı büyümenin büyük ölçekli kentlerde yoğunlaşma eğilimine sahip olduğudur (Foord, 2008). Ek olarak; kısıtlı sayıda da olsa aksi yönde bulgulara ulaşan araştırmalar da mevcuttur (Collis vd., 2013).

¹ Yrd.Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ies@hacettepe.edu.tr

Bu çalışmanın hazırlanmasının altında yatan temel motivasyon, bilindiği kadarıyla bu tarihe kadar, yaratıcı endüstrilerin coğrafi dağılımı alanında iktisadi coğrafya yaklaşımı ile Türkiye düzeyinde ulusal bir analiz gerçekleştirilmemesidir. İhtiyaç duyulan verilere ulaşımdaki güçlükler ve alanın göreceli olarak genç oluşu bahsedilen eksikliği tüm dünya için olduğu gibi Türkiye içinde doğal kılmaktadır. Çalışmanın temel amacı vurgulanan eksikliğin giderilerek temel düzeyde Türkiye’de yaratıcı endüstrilerin coğrafi kümelenmesini araştırmaktır.

Bu çerçevede DCMS tarafından 2013 yılı içerisinde önerilen yaratıcı endüstri ölçüm ve sınıflandırma yöntemi esas alınarak Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK) ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verileri incelenecektir. Araştırmada ekonomik faaliyetlerin coğrafi olarak toplulaşması irdelenirken sıklıkla kullanılan yöntemlerden biri olan yoğunlaşma oranı (location quotient: LQ) analizine yer verilecek; ek olarak temel düzeyde istatistikî sonuçlar ve regresyon çıktıları tartışılacaktır.

Giriş bölümünü takiben; çalışmanın ikinci kısmında yaratıcı kümelenme (creative clustering) yaklaşımları değerlendirilecek; üçüncü bölümde ise kullanılan metodoloji aktarılacaktır. Dördüncü bölümde Türkiye için gerçekleştirilen analizin sonuçları paylaşılacak; beşinci ve son bölümde ise genel değerlendirme ve önerilere yer verilecektir.

2. YARATICI KÜMELENME

Kümeler, Porter (2000:15) tarafından “belirli bir alanda sadece rekabet etmeyen aynı zamanda işbirliği de yapan birbiri ile bağlantılı şirketlerin, uzmanlaşmış arz kesiminin, hizmet sağlayıcıların, ilgili endüstrilerdeki firmaların ve ilişkili kurumların (örneğin üniversiteler, derecelendirme kuruluşları, ticari birlikler) coğrafi yoğunlaşması” olarak tanımlanmaktadır. Vurgulanan yoğunlaşma başarılı bir yaratıcı kümelenme gelişimi haline dönüştürülebilir ve işaret edilen hamle sürdürülebilir kılınırsa bölgesel rekabetçi bir avantaj sağlamak amacıyla etkili bir yöntem olarak kullanılabilir (DCMS, 2001).

Her ne kadar mekanın (space) ve yerin (place) iktisadi performans üzerindeki etkisinin içselleştirilmesi ekonomik farklılaşmanın bölgesel boyutlarına dikkat çekse de; kümelenme kavramının muğlaklığı ve karmaşıklığı; firma ve endüstrilerin küme olarak kabul edilebilmesi için ne derecede toplulaşması gerektiği, bağların sıklık seviyesinin nasıl belirleneceği, mekansal ölçek ve yoğunlukta gözetilecek hususların neler olduğu gibi sorulara net yanıtlar verilmesini engellemektedir (Turok, 2003). Bu tip zorluklar değer zinciri içerisinde yer alan işletmelerin iktisadi katkı düzeyin-

den bağımsız olarak taşınması gereken özelliklerin tanımlanmasını ve tek tipleştirilmesini daha da güçleştirmektedir. Ancak kümelenmenin genelde yayılma etkisi nedeni ile üretkenliği arttırdığı ve yeni oluşumlara imkan tanıyarak büyümeyi tetiklediği kabul gören bir yaklaşımdır (DTI, 2001).

Özellikle geri kalmış bölge ekonomilerinin canlandırılması amacıyla devlet müdahalesine meşruiyet kazandırabilecek nitelikte bir araç olarak işaret edilebilecek endüstriyel kümeler için literatürde pek çok modelden bahsedilmekle birlikte temelde iktisadi faaliyete odaklanan üç çeşit kümelenmenin varlığından söz etmek mümkündür (Bassett vd., 2002; Gordon ve McCann, 2000):

1. Saf kümelenme modeli (The model of pure agglomeration): Temelinde coğrafi yakınlık yatan bu model kümelenmenin azalan işlem maliyetleri, uzmanlaşmış yerel iş gücü, bilgi akışı ve dışsallık üzerine etkilerine dikkat çekmektedir.

2. Endüstriyel kompleks modeli (The industrial-complex model): Bu model ticari bağları temel alarak şirketler arasındaki tanımlanabilir ve istikrarlı ilişkileri kümelenmenin varlığını tespit için kullanır.

3. Sosyal Ağ Modeli (The social-network model): Bahsedilen model resmi olmasa dahi kurumların ve ağların rolleri ile iktisadi faaliyetlerin sosyal entegrasyonuna odaklanmaktadır.

Özelde ise yaratıcı bir kümenin taşınması gereken özellikler De Propriis vd. (2009:11) tarafından açık şekilde tanımlanmıştır. Yaratıcı bir küme: (a) öncelikle aynı alanda olmasa dahi yenilik üretmeye ve özgün katkı yapmaya ilgi duyan yaratıcı insan topluluğunu ihtiva etmelidir (Florida, 2002); (b) insanların, ilişkilerin, fikirlerin ve yeteneklerin birbirlerini uyarabilecekleri bir yer tahsis etmelidir; (c) çeşitliliğin, etkileşimin, ifade özgürlüğünün sunulduğu ve korunduğu bir ortam sağlamalıdır; (d) nihai olarak bireylerin kişiliklerini besleyen açık, değişken ve sık bir kişiler arası etkileşim ağı sunmalıdır.

Yaratıcı endüstrilerin kümelenmesinin altında yatan başlıca dört nedenden bahsedilebilir. Ancak vurgulanması gereken husus bu yaklaşımların birbirinin ikamesi olarak değil tamamlayıcısı olarak algılanması gerekliliğidir (Lazzeretti vd., 2012). Bunlardan ilki kültür ekonomisi perspektifinden bir yaklaşımla toplulaşmanın odağına kültür, sanat ve miras birikiminin yoğunlaşmasını oturtur. Kümelenme ekonomileri (agglomeration economies) yaklaşımı ise yayılma etkileri ve mekansal maliyet avantajları üzerinde durmaktadır. Üçüncü bir bakış açısı olarak olarak değerlendirilebilecek ilgili çeşitlilik (related variety) açılımında endüstrinin inovasyon ve bilgi akışı yolu

ile bölgesel büyüme üzerine etkileri tartışılmaktadır (Frenken vd., 2007). Dördüncü ve son yaklaşım olarak sıralanabilecek yaratıcı sınıf (creative class)¹ perspektifi de merkezine beşeri sermayeyi yerleştirerek yaratıcı insanın kümelenme üzerine etkilerini irdelemektedir (Florida, 2005).

3. METODOLOJİ

3.1. Yaratıcı Endüstrilerin Sınıflandırması

Yaratıcı endüstri kavramı ilk defa Avustralya'da ticari ve kültürel faaliyetler ile teknoloji destekli olarak gelişen yeni medya arasındaki farkları işaret etmek için kullanılmıştır (Foord, 2008). Daha sonra DCMS tarafından yapılan ve giriş bölümünde aktarılan tanım ekseninde çeşitli varyasyonlar gelişmiştir. Yaratıcı endüstrilerin kapsamı, UNCTAD ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi pek çok uluslar arası kuruluş ve araştırmacı tarafından sistematize edilmeye çalışılmış ve içinde bulunulan konjonktüre göre güncellenmiştir.

Bu çalışmada alandaki öncü bir kurum tarafından yapılmış güncel bir sınıflandırma olması nedeniyle DCMS (2013) tarafından önerilen tasnif kullanılmıştır. Sahip olunan bilgiye göre eserin hazırlandığı tarihte yayınlanmış en güncel düzenleme ilgili DCMS çalışmasıdır.

DCMS raporunda bilgiler Birleşik Krallık'da kullanılan standart endüstriyel sınıflandırma (SIC) kodları aracılığı ile aktarılmıştır. Bu çalışmada ise Avrupa Birliği tarafından iktisadi faaliyetlerin istatistiki sınıflandırması için kullanılan ve Türkiye'de veri üreten kurumlar tarafından tercih edilen NACE kodlarının en güncel versiyonu Rev2. esas alınacaktır. Ancak ilgili hesaplamada en fazla dört basamaklı kodlara ihtiyaç duyulduğu ve dört basamağa kadar yapılan sınıflandırmalarda NACE ve SIC kodları arasında herhangi bir ayrışma olmadığı için vurgulanan farklılık bir önem teşkil etmemektedir (Diğer sınıflandırma örnekleri: Tüm ekonomik faaliyetlerin uluslar arası standart endüstriyel sınıflandırması (ISIC), Kuzey Amerika endüstriyel sınıflandırma sistemi (NAICS), Avustralya ve Yeni Zelanda standart endüstriyel sınıflandırması, vb.)

Tablo 1: Yaratıcı Endüstriler

Sektörler	Kodlar	
Reklamcılık ve pazarlama		
	70.21	Halkla ilişkiler ve iletişim faaliyetleri
	73.1	Reklamcılık
Mimarlık		
	71.11	Mimarlık faaliyetleri
Tasarım ve moda tasarımı		
	74.10	Uzmanlaşmış tasarım faaliyetleri
Film, TV, video, radyo ve fotoğraf		
	59.1	Sinema filmi, video ve televizyon programı faaliyetleri
	60	Programcılık ve yayıncılık faaliyetleri
	74.20	Fotoğrafçılık faaliyetleri
Bilgi teknolojileri (BT), yazılım ve bilgisayar hizmetleri		
	62.01	Bilgisayar programlama faaliyetleri
	62.02	Bilgisayar danışmanlık faaliyetleri
Yayımcılık		
	58.1	Kitapların, süreli yayınların yayınlanması ve diğer yayımcılık faaliyetleri
	58.2	Yazılım programlarının yayımlanması
	74.3	Tercüme ve sözlü tercüme faaliyetleri
Müzik, gösteri ve görsel sanatlar		
	59.20	Ses kaydı ve müzik yayıncılığı faaliyetleri
	85.52	Kültürel eğitim
	90.01	Gösteri sanatları
	90.02	Gösteri sanatlarını destekleyici faaliyetler
	90.03	Sanatsal yaratıcılık faaliyetleri
	90.04	Sanat tesislerinin işletilmesi

(Kaynak: DCMS:2013)

DCMS bu öneriyi hazırlarken öncelikli olarak değişen teknoloji ve faaliyet algısı ışığında yaratıcı meslekleri tanımlamış daha sonra da eğer herhangi bir endüstride yaratıcı istihdamın oranı %30'u aşıyorsa ilgili endüstriyi yaratıcı endüstri sınıflandırılmasına dahil edilebilecek bir aday olarak belirlemiştir. Aktarılan şekilde hazırlanan sınıflandırma Tablo 1'de sunulmuştur.

DCMS'nin tasnif sistemini güncelleyerek gerçekleştirdiği temel değişiklikler: (a) sanat ve antika ile zanaat sektörlerinin sınıflandırmadan çıkarılması; (b) tasarım ve moda tasarımının tek bir sektör altında birleştirilmesi; (c) film, video, TV ve radyonun tek bir sektör altında toplanması; (d) ve son olarak interaktif yazılım ve yazılım-bilgisayar hizmetlerinin tek çatı altına alınması şeklinde aktarılabilir. Bu şekilde düzenlemenin daha rafine ve anlaşılır hale getirilmesi amaçlanmıştır.

3.2. Veri Kaynakları ve Yöntem

Kültürel ve yaratıcı sektörlerle ilgili veri kaynaklarının yetersizliği genelde araştırmacıları çeşitli veri seti kombinasyonları türetmeye, farklı tanımlar kullanmaya, yakınsamalar yapmaya ve değişik kurum çıktılarını entegre şekilde değerlendirmeye zorlamaktadır (Bassett vd., 2002). Bahsedilen durum Türkiye için de geçerlidir. Vurgulanan nedenlerle çalışmada Frontier Economics (2007; 2009) gibi kurumların kullandığı ve daha ayrıntılı olan beş basamaklı katma değer odaklı katman analizi sınıflandırılmasına yer verilememekte ve DCMS'nin tavsiyesi üzerine bölgesel sapmalardan kaçınmak için yaratıcı faaliyetlerle ilgili yakınsamalarda ulusal düzey dikkate alınmaktadır.

Tasarlanan hesaplamaların yapılabilmesini olanaklı kılan ve tercih edilen teknikle uyumlu en güncel veriler üç kaynaktan elde edilmiştir. Bu kaynaklar SGK İstatistik Yıllıkları (işyeri ve çalışan sayılarının illere göre dağılımı), TUIK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri (yerel birim faaliyetlerine göre temel göstergeler); ve ADNKS'dir (nüfus ve demografi istatistikleri). Çalışmanın hazırlandığı tarihte TUIK tarafından NACE Rev.2 kodlarıyla düzenlenen istatistik raporların en günceli 2011 yılı için hazırlanmıştır. Bu nedenle makale kapsamında çeşitli kurumlar tarafından sunulan veri setlerinin dönemsel uyarlığını tesis etmek amacıyla hesaplamalarda 2011 yılı referans olarak alınmıştır.

Kümelenme ekonomilerini ve bölgesel yoğunlaşmaları mekansal yönüne odaklanarak inceleyen çeşitli yöntemler mevcuttur (Vom Hofe ve Ke, 2006). Disiplinin önde gelen bilim insanlarından yaratıcı sınıf hipotezinin sahibi Florida'nın (2005) ürettiği indeksler yoğunlaşma analizlerinde genellikle başvurulan araçlar olarak dikkati çekmektedir. Florida, iktisadi büyüme performansının üç faktörün bileşimi ile belirlendiğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede; 3T olarak adlandırılan teknoloji (technology), yetenek (talent) ve toleransın (tolerance) yoğunlaştığı bölgeleri saptamada kullanılan bohem indeksi, soğukkanlılık indeksi (coolness) ve gay indeksi gibi göstergeler iktisadi kalkınma hamlelerinin başarısını ölçme olanağı sunmaktadır. İlerleyen süreçte Florida'nın çalışmaları çeşitli katkılarla daha da zenginleşmiştir. Özellikle, UNCTAD (2008, 2010) tarafından 5C modeli kapsamında geliştirilen yaratıcılık indeksi yaratıcı sermayeyi dört farklı sermaye tipi (beşeri, kültürel, sosyal, yapısal-kurumsal) ile etkileşimli olarak irdeleme fırsatı sunmaktadır. Ancak aktarılan bu indekslerin yerel bazda hesaplanabilmesi çok çeşitli ve detaylı verilerin toplulaştırılmasını gerektirmektedir. Türkiye için halihazırda bu tip bir veri birikiminden bahsetmek mümkün değildir. Son yıllarda Bilim, Teknoloji ve Sanayi Bakanlığı'nın girişimleri çerçevesinde iller bazında ulaşılabilen veriler daha çeşitli ve

sağlıklı hale gelse de henüz aktarılan indekslerin hesaplanabilmesi için ihtiyaç duyulan nitelikte bilgileri tamamıyla kapsayan veri setleri oluşturulamamıştır². Örneğin il bazında yaratıcı insan sermayesi, kültürel miras, yabancı ülke doğumlu nüfus, miras ve kültürün iş payları, ürün çeşitliliği, sosyal sermaye vb. açıklayıcı değişkenlere ulaşmak olanaklı değildir (Çetindamar ve Günsel'de (2012) çalışmalarında benzer problemlerden bahsetmişlerdir). Bu nedenle çalışmada; basit, şeffaf ve gereksinim duyulan verileri elde etmenin görece olarak daha kolay olduğu LQ yöntemi kullanılmıştır. Alandaki araştırmalarda sıklıkla kullanılan LQ analizinin mekansal kümelenmeyi incelenen yerin büyüklüğünden bağımsız olarak belirlemeyi mümkün kılması da bu tercihte rol oynayan bir diğer etkidir (Flegg vd, 1995; Miller vd., 1991; Moineddin vd., 2003). Ek olarak çalışmada bağıntıları daha rafine bir şekilde sunabilmek için temel istatistik analizlere de yer verilmiştir.

LQ bir endüstrinin bir bölgedeki yoğunluğunun ulusal yoğunluğa nispetini göstermektedir. Ancak LQ yöntemi yukarıda sıralanan avantajlarının yanında yerel endüstrilerin mutlak büyüklüklerini dikkate almaması gibi nedenlerle de eleştirilere açıktır (Lazzeretti vd., 2008). LQ hesaplamaları yapılırken kullanılacak olan araziye ait birim (territorial unit) için de çeşitli alternatifler mevcuttur. Literatürdeki eserlerde yoğunlaşmaların gözlemleneceği coğrafya belirlenirken (tercih edilen teknik ve amaç doğrultusunda) eyalet, belediye, il, dar-geniş bölge, yerel işgücü pazarı, vb. farklı birimler kullanılmaktadır. Türkiye çalışmasında veri kaynağı kısıtı nedeni ile il seviyesinde bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada alandaki genel akıma uygun şekilde istihdam temel gözlem birimi olarak kullanılmıştır. Çalışan sayısının hesaplamalarda kullanılmasının öncelikli nedeni yaratıcı sınıf söz konusu olduğunda bireylerin bilişsel faaliyetlerine daha fazla önem atfedilmesi gerekliliğidir. İkincil olarak Türkiye ve benzeri ülkelerde gözlemlenen ufak ölçekli firma yoğunluğunun sapsamalara neden olabileceği şüphesi ve küçük firmaların faaliyetlerine olduğundan daha fazla değer biçilebileceği kaygısı türevsel nedenler olarak sıralanabilir (Clifton ve Cooke, 2009; Lazzeretti vd., 2012). Ancak literatürde firmaların gözlem birimi olarak kullanıldığı çalışmalara da rastlanmaktadır (Środa-Murawska ve Szymańska, 2013). Bu tercihlerde elbette ki kullanılan tekniklerin ve çalışmaların hedeflerinin ayrışmasının da rolü büyüktür. Ancak yukarıda vurgulanan nedenlerden ötürü Türkiye için hazırlanan ve LQ yöntemini odağa alan bu çalışmada istihdam verisi daha uygun bir tercih olarak öne çıkmıştır³.

Aktarılan bilgiler ışığında LQ şu şekilde tanımlanmaktadır (Klosterman, 1990):

$$LQ = \frac{\frac{\text{il düzeyinde endüstrinin istihdamı}}{\text{endüstrinin ulusal istihdamı}}}{\text{toplam ulusal istihdam}} \quad (1)$$

Eğer LQ birden büyük olarak hesaplanırsa bu incelemenin yapıldığı ilde yaratıcı endüstri kümelenmesinin ulusal ortalamadan yüksek olduğunun diğer bir ifadeyle bölgedeki yaratıcı endüstri yoğunlaşmasının göstergesidir.

4. SONUÇLAR

2011 yılı itibarı ile Türkiye'de toplam 191636 kişi yaratıcı endüstrilerde çalışmaktadır. Bu rakamın toplam istihdam içindeki oranı yaklaşık olarak %2'ye denk gelmektedir. Referans çalışmalarda (İngiltere, İtalya, İspanya, vd.) bahsedilen oranın %4 ve %6 arasında değiştiği gözlemlenmektedir (Pratt, 1997; Hall, 2000; DCMS, 2001; Lazzeretti vd., 2008). Aradaki fark Türkiye'de yaratıcı endüstrilerin kalkınmış ülkelere nispetle az gelişmişliğini işaret etmektedir. Türkiye için 2011 yılında yaratıcı sektörlerin toplam yaratıcı istihdam içindeki payları Tablo 2'de aktarılmıştır. Görüldüğü üzere, reklamcılık ve pazarlama sektörü yaklaşık olarak %36'lık payla en çok çalışan istihdam eden sektördür; tasarım ve moda tasarımı sektörü yaklaşık %3'lük payla en az istihdam yaratan sektördür. Oysaki moda tasarımı açısından özel bir yere sahip olan İtalya örneğinde ilgili endüstrilerin payı toplam istihdam içinde 2001 yılı için %5'lere yaklaşırken; yaratıcı endüstriler içinde %68'lere kadar çıkmaktadır (Bertacchini ve Borrione, 2013).

Tablo 2: Türkiye'de Yaratıcı Endüstrilerin İstihdam Payları (2011)

Sektörler	Kodlar	Paylar
Reklamcılık ve pazarlama		
	70.21	0.1214
	73.1	0.2422
Mimarlık		
	71.11	0.1601
Tasarım ve moda tasarımı		
	74.10	0.0261
Film, TV, video, radyo ve fotoğraf		
	59.1	0.0733
	60	0.0310
	74.20	0.0201
Bilgi teknolojileri (BT), yazılım ve bilgisayar hizmetleri		
	62.01	0.0821
	62.02	0.0681
Yayıncılık		
	58	0.0796
	74.3	0.0038
Müzik, gösteri ve görsel sanatlar		
	59.20	0.0097
	85.52	0.0288
	90	0.0536

Ancak asıl vurgulanması gereken husus reklamcılık ve pazarlama sektörünün Türkiye'de lider konumda olmasıdır. Elbette çeşitli ülkelerdeki tecrübe edilen farklı iktisadi örgütlenmeler lider sektörleri de farklılaştırabilmektedir. Ama genel gözlemler; coğrafya ve zamandan bağımsız olarak; geleneksel olmayan bir yaratıcı bir endüstri (mimari, grafik tasarımı, moda, reklamcılık, yazılım ve bilgisayar hizmetleri, vb.) niteliğindeki reklamcılık ve pazarlama sektörüne tüm dünyada istihdam yaratma kapasitesi açısından daha az önem ithaf edildiğini işaret etmektedir (Boix vd. 2013; Capone, 2008; Lazzeretti vd., 2008).

Tablo 3'de ise Türkiye için il bazında LQ ilişkili temel istatistiksel göstergeler aktarılmaktadır. Tablo 3 iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümdeki göstergeler tüm iller için (81 il) yapılan hesaplamalardan elde edilen sonuçları işaret etmektedir. İkinci bölümdeki bilgiler ise nüfusu bir milyondan fazla olan büyük iller için durumu aktarmaktadır⁴. Ortalama LQ değerlerine bakıldığında genelde tüm Türkiye'de özelde ise büyük şehirlerde yaratıcı endüstri yoğunlaşmasının zayıflığı dikkat çekmektedir. Türkiye genelindeki standart sapma değeri ilgili endüstrilerin geri kamışlığının yaygın olduğunu gösterirken; büyük şehirlerde beklenilen aksine daha dengesiz bir yapı dikkati çekmektedir. Ancak genel akımla farklılaşması bakımından daha da ilginç olarak yorumlanabilecek husus il nüfusu ve LQ değerleri arasındaki korelasyon açısından Türkiye geneli (0.6394) ile büyük iller (0.6419) arasında hemen hemen herhangi bir farka rastlanmamasıdır. Üst düzey bir ilişkiyi işaret etmeyen bu değerlerin; birbirlerine yakınlıkları da dikkate alındığında il büyüklüğünün yaratıcı endüstri yoğunlaşması üzerine kayda değer bir etkisi olmadığı şeklinde yorum yapmak mümkündür.

Tablo 3: Temel Göstergeler

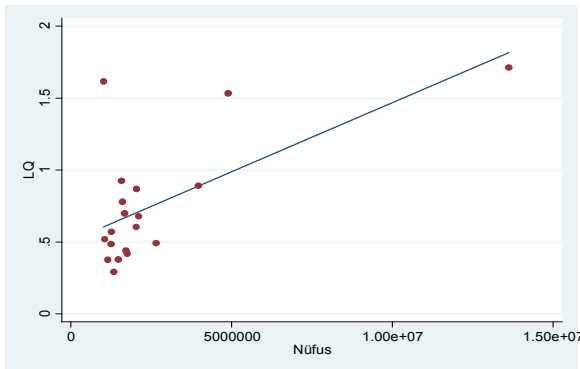
	2011
Tüm iller (81)	
Ortalama	0.5395
Standart Sapma	0.2757
Maksimum LQ (İstanbul)	1.7125
Minimum LQ (Karaman)	0.1718
Korelasyon Katsayısı	0.6394
Büyük iller (19)	
Ortalama	0.7510
Standart Sapma	0.4285
Maksimum LQ (İstanbul)	1.7125
Minimum LQ (Manisa)	0.2900
Korelasyon Katsayısı	0.6419

(Not: Göstergeler 0.01 düzeyinde anlamlıdır.)

Aktarılan durumu daha ayrıntılı incelemek için türetilen Şekil 1 büyük şehirlerde nüfus ve yaratıcı endüstri istihdamı arasındaki ilişkiyi sergilemektedir. Pozitif eğimli regresyon doğrusuna göre pozisyonlar değerlendirildiğinde gözlemlenen sapmalar il büyüklüğünün kümelenebilirliği tahmin etmek için yeterli olmadığını tanımlayıcı istatistiklere benzer şekilde işaret etmektedir (Tahmin ilişkili değerler: Gözlem sayısı=19, $R^2=0.4120$, Güven düzeyi=0.0030). Şekil 1 üzerinde dikkati çeken başlıca dört nokta mevcuttur. Bunlar sırasıyla Türkiye'nin en büyük üç ili İstanbul, Ankara, İzmir ve ek olarak Van'dır. LQ sıralamasında ise İstanbul birinci, Van ikinci, Ankara üçüncü, İzmir dördüncü basamakta yer almaktadır.

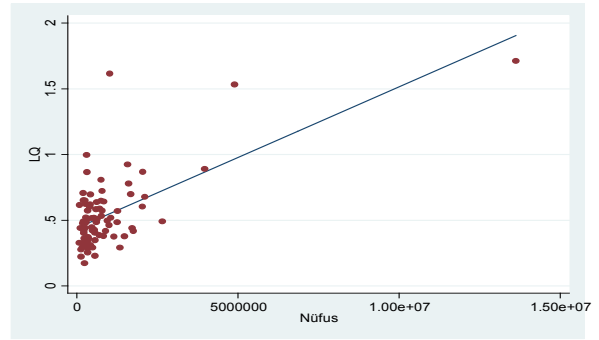
İstanbul'un 1.71 LQ ile sıralamada birinci basamakta olmasına rağmen regresyon doğrusunun altında kalmasının temel nedeni olarak Türkiye'nin finansal başkenti olan İstanbul'da yaratıcı endüstrilerin görece olarak zayıf istihdam yaratması görülebilir. Her tür sektörde yatırımlara ev sahipliği yapan İstanbul'da iş gücü potansiyeline sahip öncül alanların başında imalat sanayi (giyim), ticari faaliyetler ve konut sektörü olmasının gözlemlenen tabloda payı büyüktür (Türkiye'de imalat sanayinin bölgesel iktisadi büyüme üzerindeki anahtar rolüne dikkat çeken bir çalışma için bakınız Güçlü (2013)). Bu çerçevede; İstanbul'da yaratıcı faaliyetlere daha fazla önem atfedilmesinin kent ekonomisine kayda değer düzeyde ek katkı sağlayacağı öngörülebilir.

1.53 LQ ile üçüncü sıradaki Ankara'nın regresyon doğrusunun üst kısmında oldukça ayırık olarak kalmasının temel nedeni olarak başkent Ankara'nın İstanbul benzeri bir finans ve ticaret merkezi olmamasına rağmen özellikle mimarlık-mühendislik benzeri teknik konularda; ve BT, yazılım ve bilgisayar hizmetlerinde oldukça aktif bir faaliyet alanı olması görülebilir⁵. İzmir 0.89 LQ ile bir kritik eşiklinin altında kalmasına rağmen regresyon doğrusu üzerinde yer almaktadır. Türkiye'nin üçüncü büyük kenti olarak doğru ile çakışan bir konuma sahip olan İzmir'de reklamcılık ve pazarlama ile mimarlık ve mühendislik alanlarındaki faaliyetler dikkat çekmektedir.



Şekil 1: Yaratıcı Endüstri Yoğunlaşması - Nüfus İlişkisi (Büyük iller için 2011 yılı)

Van ili ise yaklaşık 1.62 LQ ile beklenilenin oldukça dışında farklı bir tablo sergilemektedir. Şekil 1'de regresyon doğrusu üzerinde en fazla ayırışma gösteren nokta ile temsil edilen Van'daki yaratıcı endüstri yoğunlaşmasının altyapısı incelendiğinde farklılaşmayı yaratan ana unsurun -diğer mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler- kapsamında değerlendirilen -uzmanlaşmış tasarım, fotoğrafçılık, tercüme benzeri faaliyetlerin- Türkiye'de yarattığı toplam istihdamın yaklaşık olarak %10'unun Van ilinde üretilmesinin yattığı anlaşılmaktadır. Bu tespit karşılaştırmalı üstünlüklere önem atfedilmesinin; ilgili bölgede yaratıcı sektörlerin gelişimine katkı sağlayabileceğinin; genelde ise iktisadi performansı pozitif yönde etkileyebileceğinin göstergesi olarak yorumlanabilir.



Şekil 2: Yaratıcı Endüstri Yoğunlaşması - Nüfus İlişkisi (Tüm iller için 2011 yılı)

Şekil 2'de 81 il için nüfus-yaratıcı endüstri yoğunlaşmasına ait ilişki de ek olarak yansıtılmıştır (Tahmin ilişkili değerler: Gözlem sayısı=81, $R^2=0.4088$, Güven düzeyi=0.0000). Ancak Şekil 2; Şekil 1'den yola çıkılarak yapılan yorumların ötesinde bir açıklama vaat etmemektedir. Geri kalan büyük ya da küçük illerin neredeyse tümü dar bir alanda toplulaşmaktadır. Ek olarak; Şekil 1 ve 2'de aktarılan regresyon analizleri gözlemlenen ayırık değerler değerlendirme dışı bırakılarak tekrar edilmiş ancak daha önce aktarılan tespitlerden anlamlı şekilde farklılaşan bir sonuca ulaşılamamıştır.

Tablo 4'de tüm iller için LQ değerleri ile nüfus arasındaki ilişki aktarılmaktadır. Bu ilişkiden çıkartılabilecek en net tespit nüfusun bir milyondan küçük olduğu illerde birden büyük yani yaratıcı endüstri kümelenebilirliğini işaret eden bir skorun elde edilemediğidir. Ancak buradan hareketle küçük iller için kümelenebilirliğin imkansızlığından bahsetmek de çok yerinde bir yorum olmayacaktır çünkü diğer tüm iller için gözlemlenen yaygınlık daha önce de çeşitli şekillerde işaret edildiği üzere il büyüklüğü ile yaratıcı yoğunlaşma arasında tatmin edici bir tahmin ilişkisi kurulmasını engellemektedir⁶.

Tablo 4: Tüm İller için LQ - Nüfus Matrisi (2011)

LQ	1.8	1	0.7	0.5	0.3
Nüfus	-	-	-	-	-
	1.5	0.7	0.5	0.3	0.1
>1000000	İstanbul, Van, Ankara	Kocaeli, Diyarbakır, İzmir, Antalya	Kahramanmaraş, Kayseri, Mersin, Konya, Adana	Hatay, Balıkesir, Gaziantep, Şanlıurfa, Bursa, Samsun	Manisa
1000000 - 500000		Trabzon, Erzurum	Batman, Mardin, Eskişehir, Adıyaman, Ordu, Malatya, Muğla, Zonguldak, Sivas	Ağrı, Afyonkarahisar, Tekirdağ, Elazığ, Sakarya, Amasya, Bolu, Çorum, Aydın, Denizli, Tokat	Kütahya
500000 - 200000		Kars, Siirt	Rize, Şırnak, Kırıkkale, Bitlis, Edirne, Muş, Hakkari, Isparta, Yalova, Burdur	Uşak, Aksaray, Giresun, Bilecik, Kırklareli, Kastamonu, Kırşehir, Karabük, Erzincan, Çanakkale, Yozgat, Bingöl, Sinop, Nevşehir	Karaman, Niğde, Osmaniye, Düzce
200000<		İğdir	Tunceli	Bayburt, Bartın, Ardahan, Çankırı	Gümüşhane, Artvin, Kilis

Tablo 4'de ilgi çeken noktalardan biri de 1.53 LQ değerine sahip Ankara ile 0.99 LQ değerine sahip Kars illeri arasında yoğunlaşma bakımından geçiş aşamasını işaret edecek LQ değerine sahip olan herhangi bir ile rastlanmamasıdır. Bu tespit yaratıcı endüstri kümelenmesindeki dengesiz dağılımın bir göstergesi olarak da nitelenebilir. Bu nedenle salt olarak il büyüğünden hareket ederek yaratıcı faaliyetlerin yoğunlaşmasıyla ilgili öngöründe bulunmak güçleşmektedir⁷. Ancak tatmin edici bir ekonometrik araştırma yapabilmek için ihtiyaç duyulan verilerin nerdeyse hiçbirine yakınsamak dahi olanaklı olmadığı için donanımlı bir modelleme arzu edilen değişkenlerle kurgulanamakta ve istenilen çıktılar türetilmemektedir. Bu nedenle analizde sıklıkla temel düzeyde ilişkiler incelenmektedir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Yaratıcılığın sürdürülebilir kalkınma üzerindeki olumlu etkisi tüm dünyada kabul görmektedir. Bu nedenle yaratıcı endüstrilerin gelişimini ve yaygınlaşmasını desteklemek amacıyla alandaki tüm paydaşlar tarafından ekonomik ve sosyal politikalar üretilmekte; eylem planları kurgulanmaktadır. Türkiye açısından da vurgulanan hususun geçerliliği hazırlanan İstanbul (Aksoy ve Enilil, 2011), Ankara (Güran ve Seçilmiş, 2013) ve İzmir (İZKA, 2013) envanterlerinde açıkça gözlemlenmektedir. Ancak yaratıcı endüstrilerin ekonomik etkileri araştırılırken yalnızca hacimsel gelişime odaklanmak analizin kapsamını daraltmaktadır. Bunun yanında ilgili sektörlerin coğrafi dağılımının ve kompozisyonunun da istihdam ve katma değer üretimi üzerine etkisi oldukça fazladır. Bu nedenle çalışmada Türkiye'deki yaratıcı endüstri kümelenmesi ekonomik coğrafya boyutu ile araştırılmıştır. Bu amaçla küresel olarak kabul gören sınıflandırma sistemleri

referans alınarak; il çapında istihdama odaklanan yoğunlaşma katsayıları ve temel istatistikler çeşitli veri setleri toplulaştırılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular ışığında Türkiye için bir takım tespitler yapılmış ve bu tespitler ışığında da öneriler geliştirilmiştir.

Öncelikli olarak; eşik LQ değeri olan birin üzerinde skor elde edebilen sadece üç adet il olması Türkiye'de yaratıcı endüstrilerin gelişmediğini açık bir şekilde işaret etmektedir. Bu üç ilde gözlemlenen yoğunlaşmalar ikinci bölümde vurgulanan kümelenme modeli çerçevesinde şekillenmiş ekonomilere örnek olarak gösterilebilir. Tespit edilen kümelenmelerin temel güdüleyicileri arasında azalan işlem maliyetlerini ve yayılma etkilerini saymak mümkündür. Ancak genel olarak Türkiye ölçeğinde bir yoğunlaşmadan bahsedilemediği için daha ayrıntılı bir kategori saptaması olası gözükmemektedir.

Tüm illerin %86'sının LQ skorları 0.7-0.3 aralığında sıralanmaktadır. Bahsedilen kümelenme problemiyle bütünleşik olarak yaratıcı endüstri faaliyetlerinin; bilgi ve teknoloji tabanlı sektörlerdence reklamcılık ve pazarlama benzeri alanlarda toplulaşması beklenen katkının elde edilmesine ket vurmaktadır (De-Miguel-Molina vd., 2012). Bu ve benzeri gerekçelerle düşük kalan iş gücü yaratma potansiyelinin eş anlı olarak dengesiz dağılımı ülke performansını olumsuz etkilemektedir. Oysaki yaratıcı istihdamın artışı ve dağılımı ekonomik gelişim üzerinde kritik rol oynayan unsurlar olarak yorumlanmalıdır. Örneğin Singapur'un iktisadi evrimleşmesinde; yaklaşık olarak on beş yıllık bir süreç içerisinde tecrübe ettiği %13'ün üzerinde yaratıcı istihdam artışının payı büyüktür.

Alandaki çalışmalarda ulaşılan genel izlenim yaratıcı endüstrilerin büyük şehirlerde kümelenme eğiliminde olduğudur (Scott, 2006; Stam vd., 2008;

Baum vd., 2009). Ancak çalışmada Türkiye için benzer bir bulguya ulaşılamamıştır. Yapılan temel kümelenme sınamaları ve istatistiki analizler ışığında nüfus ve yaratıcı endüstri kümelenmesi arasında üst seviyede açıklayıcılık niteliğine sahip bir ilişki tespit edilememiş ve il büyüklüğünün yaratıcı kümelenme yoğunlaşması için yeterli bir tahmin edici olmadığı sonucuna varılmıştır. Ek olarak bölgesel karakteristikler de saptanamamıştır. Veri kısıtlarının hedeflenen modellerin kurgulanmasını güçleştirmesi ve kullanılmak istenen gözlem birimlerine ulaşımında tecrübe edilen zorluklar analizlerin derinleştirilmesini önlemektedir.

Kalkınmayı temel iktisadi hedef olarak belirlemiş Türkiye'nin yaratıcı endüstrilere daha fazla önem atfetmesi gerekmektedir. Son yıllarda Kültür Bakanlığı ve Kalkınma Ajansı benzeri kurumlar tarafından hazırlanan projeler de alandaki farkındalığın arttığının açık göstergeleridir. Ancak üst düzeyde hedefleri olan Türkiye'de yaratıcı endüstrilerin gelişimi için sarf edilen çabalar bunlarla sınırlı kalmamalıdır. Kamu ve özel kesimdeki ilişkili tüm paydaşların (bakanlıklar, firmalar, üniversiteler, bilimsel ve teknolojik araştırma kurumları, vb.) işbirliğiyle gelişimin ivmelendirilmesi için

patikalar belirlenmeli; ve özellikle 2011 yılı için toplam istihdam içindeki payı 0.15 civarında olan "bilgi teknolojileri, yazılım ve bilgisayar hizmetleri" alanında girişimcilik ve yaratıcılık teşvik edilmelidir. Ek olarak; Van ili için yapılan saptamadan hareketle (LQ=1.62); her ilde yaratıcı faaliyetler alanında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan sektöre odaklanılmasının yaratıcı endüstri yoğunlaşmasında gözlemlenen dengesiz dağılım probleminin aşılması için katkı sağlayabileceği şeklinde bir değerlendirme yapmak mümkündür (De Propri vd., 2009).

Son yıllarda tüm dünya ülkeleri yaşanan derin ekonomik krizlerin olumsuz etkilerinden sıyrılmak için alternatif yöntemler araştırmaktadır. Bu çerçevede ülke ekonomilerinin gelişimini ivmelendirmek için benimsenen ortak çözümlerden biri de yaratıcı endüstrilere daha fazla önem ve değer atfedilmesidir. Küresel rekabette öne çıkmak isteyen Türkiye için de vurgulanan bu eğilime uyum sağlamak hedeflere ulaşmak için akılcı bir yol olacaktır.

SON NOTLAR

¹ Yaratıcı sınıf bilim, mühendislik, tasarım, sanat, müzik, vb. alanlarında çalışan ve ana ekonomik işlevi yaratıcı içerik ve yeni fikirler-teknolojiler üretmek olan gruptur (Florida, 2002).

² İller bazındaki mevcut veriler için (“81 il durum raporları” ve “Sanayi ve ticaret durum raporları”) bakınız <http://www.sanayi.gov.tr/DocumentList.aspx?lng=tr> (21.04.2014)

³ Gözlemlenebilecek farklılaşmanın boyutlarını kontrol etmek amacıyla tüm hesaplamalar firma sayısı verisi ile de tekrarlanmıştır. Ancak kayda değer anlamlı bir farklılaşma tespit edilemediği için ve yukarıda vurgulanan kaygılar nedeniyle çalışmada aktarılmamıştır.

⁴ Çalışmada “büyük il-şehir-kent” kavramları nüfusu bir milyondan fazla olan illeri betimlemek için kullanılmaktadır. Bu çerçevede “il büyüklüğü” kavramına da “il nüfusu” ifadesi ile dönüşümlü olarak yer verilmektedir.

⁵ Uçkan (2010) da eserinde bunu açıkça belirtmektedir: “Türkiye’nin en büyük, en gelişmiş ve nüfusu en çok, en fazla üniversiteye ve en büyük sanayine sahip olan ili İstanbul olmasına rağmen, İstanbul bilim ve teknolojiye

Ankara’nın gölgesinde kalmaktadır”. Ek olarak bakınız Gülersoy vd. (2006).

⁶ Ek olarak; her ne kadar nüfus yoğunluğu ve yaratıcı endüstri kümelenmesi arasındaki ilişkinin incelenmesi; nüfus yoğunluğu hesaplamalarında yüzölçümü verileri kullanılması nedeniyle; çalışmanın temel rasyoneline aykırı ise de okuyucuların fikir sahibi olması bakımından basit saptamalar yapılmıştır. Türkiye’de nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki illerin LQ değerleri ortalaması diğer bölgelerle karşılaştırıldığında 0.65 ile birinci sırada çıkmakta; nüfusun en çok kümelendiği bölge olan Marmara Bölgesi ise ancak 0.60 LQ değerine ulaşabilmektedir. Karadeniz Bölgesi ise 0.43 LQ ile son sırada yer almaktadır. Ancak genelde bölgelerdeki illerin faaliyetlerle ilişkili olarak ortak bir nitelik sergilediğinden bahsetmek oldukça güçtür.

⁷ Kontrol amaçlı olarak firma sayısı kullanılarak hesaplanan LQ değerleri ile il büyüklüğü ilişkisi de incelenmiş ancak modelin açıklayıcılık özelliğinin daha da azaldığı gözlemlenmiştir. Tahmin ilişkili değerler: Gözlem sayısı=81, R²=0.2094, Güven düzeyi=0.0000

KAYNAKLAR

Aksoy, A. ve Enlil, Z. (2011) *Kültür Ekonomisi Envanteri İstanbul 2010*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bassett, K., Griffiths, R. ve Smith, I. (2002) “Cultural Industries, Cultural Clusters and the City: The Example of Natural History Film-Making in Bristol” *Geoforum*, 33(2):165-177.

Baum, S., O’Connor, K. ve Yigitcanlar, T. (2009) “The Implications of Creative Industries for Regional Outcomes” *International Journal of Foresight and Innovation Policy*, 5(1-3):44-64.

Bertacchini, E.E. ve Borrione, P. (2013) “The Geography of the Italian Creative Economy: The Special Role of the Design and Craft-Based Industries” *Regional Studies*, 47(2):135-147.

Boix, R., Lazzeretti, L., Capone, F., De Propris, L. ve Sanchez, D. (2013) “The geography of Creative Industries in Europe: Comparing France, Great Britain, Italy and Spain” Lazzeretti (eds.) *Creative industries and innovation in Europe*, London, Routledge.

Capone (2008) “Mapping and Analysing Creative Systems in Italy (1991-2001)” Cooke and Lazzeretti (eds.) *Creative cities, cultural cluster and local economic development*, Cheltenham, Edward Elgar.

Clifton, N. ve Cooke, P. (2009) “Creative Knowledge Workers and Location in Europe and North America: A Comparative Review” *Creative Industries Journal*, 2(1):73-89.

Collis, C., Freebody, S. ve Flew, T. (2013) “Seeing the Outer Suburbs: Addressing the Urban Bias in Creative Place Thinking” *Regional Studies*, 47(2):148-160.

Çetindamar, D. ve Günsel, A. (2012) “Measuring the Creativity of a City: A Proposal and an Application” *European Planning Studies*, 20(8):1301-1318.

DCMS (2001) *The Creative Industries Mapping Document*, London, DCMS.

DCMS (2013) *Classifying and Measuring the Creative Industries*, London, DCMS.

De-Miguel-Molina, B., Hervas-Oliver, J.L., Boix, R. ve De-Miguel-Molina, M. (2012) “The Importance of Creative Industry Agglomerations in Explaining the Wealth of European Regions” *European Planning Studies*, 20(8):1263-1280.

De Propris, L., Chapain, C., Cooke, P., MacNeill, S. ve Mateos-Garcia, J. (2009) *The Geography of Creativity*, NESTA.

DTI (2001) *Industrial Clusters in the UK*, A first Assessment Department of Trade and Industry.

Flegg, A.T., Webber, C.D. ve Elliott, M.V. (1995) "On the Appropriate Use of Location Quotients in Generating Regional Input-Output Tables" *Regional Studies*, 29(6):547-561.

Florida, R. (2002) *The Rise of the Creative Class: and How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*, New York, Basic Books.

Florida, R. (2005) *Cities and the Creative Class*, New York, Routledge.

Foord, J. (2008) "Strategies for Creative Industries: An International Review" *Creative Industries Journal*, 1(2):91-113.

Frenken, K., Van Oort, F. ve Verburg, T. (2007) "Related Variety, Unrelated Variety and Regional Economic Growth" *Regional Studies*, 41(5):685-697.

Frontier Economics (2007) "Creative Industry Spillovers – Understanding Their Impact On The Wider Economy" DCMS.

Frontier Economics (2009) *Creative Industry Performance*, DCMS.

Gordon, I.R. ve McCann, P. (2000) "Industrial Clusters: Complexes, Agglomeration and/or Social Networks?" *Urban Studies*, 37(3):513-532.

Güçlü, M. (2013) "Manufacturing and Regional Economic Growth in Turkey: A Spatial Econometric View of Kaldor's Laws" *European Planning Studies*, 21(6): 854-866.

Gülersoy, Z.N., Ayataç, H., Önem, B. ve Arslanlı, K.Y. (2006) "Teknokentler ve Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Üzerine Bir Araştırma" İBB Yerleşmeler ve Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü/İTÜ Çevre ve Şehircilik UYG-AR Merkezi.

Güran, M.C. ve Seçilmiş, İ.E. (2013) "Ankara Kültür Ekonomisi: Sektörel Büyüklüklerin Değerlendirilmesi" Kültür Mirası ve Kültür Ekonomisi Envanteri Projesi <http://www.envanter.gov.tr/files/kultur-ekonomisi/ake.pdf>, (29.10.2013)

Hall, P. (2000) "Creative Cities and Economic Development" *Urban Studies*, 37(4): 639-649.

İZKA (2013) "İzmir 2012 Kültür Ekonomisi, Kültür Altyapısı Envanteri ve İzmir Kültür Ekonomisi Gelişme Stratejisi Projesi" İzmir Kalkınma Ajansı, http://izka.org.tr/files/planlama/2_bolge_plani_dokumanlari/2014-2023/izmir_kultur_stratejisi.pdf, (22.04.2014)

Klosterman, R.E. (1990) *Community Analysis and Planning Techniques*, Maryland, Rowman and Littlefield Publishers.

Lazzeretti, L., Boix, R. ve Capone, F. (2008) "Do Creative Industries Cluster? Mapping Creative Local Production Systems in Italy and Spain" *Industry & Innovation*, 15(5):549-567.

Lazzeretti, L., Capone, F. ve Boix, R. (2012) "Reasons for Clustering of Creative Industries in Italy and Spain" *European Planning Studies*, 20(8): 1243-1262.

Markusen, A., Wassall, G.H., DeNatale, D. ve Cohen, R. (2008) "Defining the Creative Economy: Industry and Occupational Approaches" *Economic Development Quarterly*, 22(1): 24-45.

Miller, M.M., Gibson, L.J. ve Wright, N.G. (1991) "Location Quotient A Basic Tool for Economic Development Analysis" *Economic Development Review*, 9(2): 65-68.

Moineddin, R., Beyene, J. ve Boyle, E. (2003) "On the Location Quotient Confidence Interval" *Geographical Analysis*, 35(3):249-256.

Porter, M. E. (2000) "Location, Competition and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy" *Economic Development Quarterly*, 14(1):15-34.

Pratt, A.C. (1997) "The Cultural Industries Production System: A Case Study of Employment Change in Britain, 1984-91" *Environment and Planning A*, 29(11):1953-1974.

Scott, A.J. (2006) "Entrepreneurship, Innovation and Industrial Development: Geography and the Creative Field Revisited" *Small Business Economics*, 26(1):1-24.

Środa-Murawska, S. ve Szymańska, D. (2013) "The Concentration of the Creative Sector Firms As a Potential Basis for the Formation of Creative Clusters in Poland" *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 20(1):85-93.

Stam, E., De Jong, J.P.J. ve Marlet, G. (2008) "Creative Industries in the Netherlands: Structure, Development, Innovativeness and Effects on Urban Growth" *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 90(2): 119-132.

Turok, I. (2003) "Cities, Clusters and Creative Industries: The Case of Film and Television in Scotland" *European Planning Studies*, 11(5):549-565.

Uçkan, Ö. (2010) "Politika Yapım Süreci ve Yönetişim: Türkiye'de Bilgi Toplumu ve Bilgi Ekonomisi Politikalarının Üretiminde Yönetişim Fobisi" Çukurçayır vd. (eds.) *Yönetişim: Kuram, Uygulama ve Boyutlar*, Konya, Çizgi Kitabevi.

UNCTAD (2008) "The Challenge of Assessing the Creative Economy: toward Informed Policy-making" Creative Economy Report 2008 United Nations Conference on Trade and Development.

UNCTAD (2010) "Creative Economy: A Feasible Development Option" Creative Economy Report 2010 United Nations Conference on Trade and Development.

Vom Hofe, R. ve Chen, K. (2006) "Whither or not Industrial Cluster: Conclusions or Confusions?", *The Industrial Geographer*, 4(1):2-28.

Parasal Aktarım Mekanizması: Firma Bilanço Kanalı ve Türkiye

Monetary Transmission Mechanism: Firm Balance Sheet Channel and Turkey

Ümit KOÇ¹, Hasan ŞAHİN²

ÖZET

Parasal aktarım mekanizmasının firma bilanço kanalına göre finansal kısıtı olan firmalar dış finansman daha pahalı olduğu için iç finansmana yönelmektedir. Firma bilanço kanalının çalışması para ve maliye politikası yapımcılarının aldıkları kararlarda bu kanalın yaratacağı etkileri dikkate almalarını gerektirmektedir. Reel faizlerin artması firmaların borçlarının artmasına, net değerlerinin düşmesine ve dolayısıyla dış finansmanın marjinal maliyetinin artmasına yol açmaktadır. Bu durumun doğal sonucu ise firmanın yatırım yapma ve istihdam yaratma kabiliyetlerinin azalmasıdır. Yatırımların nakit akımına duyarlı ve bununla pozitif ilişkili olduğu bir ortamda firma bazında nakit akımının artması yatırımların artması anlamına gelmektedir. Bu çalışmada firma yatırımlarının reel faiz, reel kur, nakit akımı ve satışlar ile ilişkileri araştırılmıştır. Panel veri analizi ile TCMB'nin veri tabanı kullanılarak yapılan çalışma ve bulgular çerçevesinde Türkiye için firma bilanço kanalının çalıştığı bulgusuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Parasal aktarma mekanizmaları, firma bilanço kanalı, panel veri.

ABSTRACT

According to the firm balance-sheet channel of monetary transmission mechanism, since external finance is costly than internal finance, financially constrained firms chose internal finance. Monetary and fiscal authorities should consider the existence of the firm balance-sheet channel, when they design policies if it operates. A rise in real interest rates causes a rise in firm's debt, fall in net worth and as a result of these changes, a rise in the marginal cost of external financing occurs. Consequently firms' ability for investing and job creation decreases. In an economy in which investment is positively related with cash flow, an increase in firm's cash flow results with an increase in firm's investment. In this paper we examined the effect of real interest rate, real exchange rate, cash flow and sales on the investment behaviour of the firm. The panel data analysis, performed by using Central Bank of Turkey's firm balance sheet database, shows that the firm balance-sheet channel operates in Turkey.

Keywords: Monetary transmission mechanism, firm balance-sheet channel, panel data

1. GİRİŞ

Parasal aktarım mekanizması en genel ifadeyle para politikasının reel ekonomiyi etkileme süreci olarak tanımlanır. İktisatçılar arasında para politikasının reel ekonomiyi etkilediği konusunda, yani para politikasının aktarım mekanizmasının varlığı noktasında genel bir mutakat vardır. Ancak aktarım mekanizmasının hangi kanal ve/veya kanallar üzerinden gerçekleştiği konusunda bir uzlaşıdan söz etmek mümkün değildir. Çavuşoğlu (2002), parasal şokların hangi kanallardan üretim sürecine ulaştığının ve üretim birimlerinin nasıl etkilendiğinin bilinmesinin para politikası yapımcılarının daha tutarlı politika araçları ve hedefleri belirleyebilmelerine olanak sağlayacağına işaret etmektedir. Mishkin (1995)'e göre aynı anda birden fazla aktarım kanalı çalışabilmekte ve devresel hareketlerin farklı dönemlerinde farklı aktarım kanalları geçerli olabilmektedir. Sonuç olarak para politikasını uygulayanların, bu politikalarla istedikleri sonuca ulaşabilmeleri için aktarım mekanizmalarını ve bunların zamanlamasını bilmeleri gerekmektedir.

Para politikasının aktarım mekanizması farklı kanallar üzerinden, farklı değişkenleri ve farklı piyasaları, farklı hızda ve farklı büyüklükte etkiler. Merkez Bankalarının hangi aktarım kanalının çalıştığını bilmesi önemlidir. Ancak bu sayede etkin politika enstrümanı ve doğru zamanlama diğer kısıtlar dikkate alınarak (örneğin ödemeler dengesi, refah) belirlenebilir. Gelişmiş ülkelerdeki parasal aktarım mekanizması Mishkin (1996, 2001), Cecchetti (1999), Taylor (1995), Meltzer (1995), Bernanke ve Blinder (1992), Bernanke ve Gertler (1995), Bernanke, Gertler ve Gilchrist (1999), Hubbard (1994, 1998) makalelerinde gerek teorik, gerekse ampirik olarak incelenmiştir. Türkiye özelinde parasal aktarım mekanizmasının farklı kanallar üzerinden işleyişi Gündüz (2001), Sezer (2003), Öztürkler (2002), Elekdağ (2003) ve Çakmaklı (2005) çalışmalarında ele alınmıştır.

Finansal piyasaların tam olması ile işlem yapma ve bilgi maliyetlerinin olmaması varsayımları altında Modigliani ve Miller teoremi, firmaların yatırım harcamalarını finanse etmek için kullanılan borçların bu

¹ Dr., Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Bilişim Teknolojileri Genel Müdürlüğü, umit.koc@tcmb.gov.tr

² Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, hasan.sahin@politics.ankara.edu.tr

yatırımın beklenen getirisini etkilemediğini ifade etmektedir. Ancak Akerlof (1970) çalışması satıcılar ile alıcılar arasındaki asimetrik bilginin etkilerini ortaya koyarak bir piyasanın tamamen kilitlenebileceğini göstermiştir. Bu çerçevede finansal piyasalarda da borç verenler ile borç alanlar arasında yatırım harcamalarına konu olan projelerin gerçek getirilerine ilişkin asimetrik bilgi problemi oluşabilmekte ve bu nedenle de firmaların dış finansman olanakları iç finansmandan daha pahalı hale gelebilmektedir.

Asimetrik bilgi kaynaklı finansal sürtünmeler firma bilanço kanalının temelini oluşturmaktadır. Firma bilanço kanalı para politikasının firmanın finansal durumu üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Dış finansman primi olarak adlandırılan iç finansman ile dış finansman olanakları arasındaki fark, borç verenin bilgi toplama ve borçlunun durumunu izleme maliyetini yansıtmaktadır. Dış finansman primi borçlunun nakite çevrilebilir net değeri ile ters orantılıdır. Borçlunun net değeri arttıkça dış finansman primi azalmayken, net değer azalması dış finansman priminin artmasına yol açmaktadır.

Firma bilanço kanalı teorisine göre, para politikası firmaların yatırımlarını sadece faiz oranları ile değil, aynı zamanda dolaylı olarak firmaların bilançolarında para politikası etkisi ile meydana gelen değişiklikler nedeniyle de etkilemektedir (Bernanke ve Gertler (1995)). Bernanke ve diğerleri (1999) tarafından geliştirilmiş olan finansal hızlandırıcı modeli, finansal sürtünmelerin ekonomideki şokların etkisini büyüttüğü bir dünyayı anlatmaktadır. Finansal sürtünmenin olduğu bir ekonomide firmaların yatırımlarını iç kaynaklar yerine dış kaynaklar ile finanse etmeleri hem daha zor, hem de daha maliyetlidir. Firmaların yatırımlarında dış finansman primi belirleyici olurken, bu prim de firmanın bilançosu ile ilişkilidir. Bu ilişki yatırımların dolaylı olarak firmanın kendi bilançosundan etkilenmesine yol açmaktadır.

Angelopoulou ve Gibson (2009) asimetrik bilginin varlığı altında bir firmanın net değerinin yatırım kararlarını etkilediğini ve firmaların net değeri eş-çevrimsel (procyclical) olduğundan, bu durumun yatırımların da eş-çevrimsel olmasına yol açtığını belirtmektedir. Bu nedenle de bir hızlandırıcı etkisi oluşmakta ve iktisadi devrelerin dalga boyu artmaktadır. Öte yandan çıktıdan bağımsız olarak net değere gelen şoklar dalgalanmalara yol açabilmekte ve bu nedenle de para politikasına gelecek küçük bir şokun bile büyük etkisi olabilmektedir.

Fazzari, Hubbard, Petersen, Blinder ve Poterba (1988) çalışmasında iç ve dış finansman kaynakları arasındaki esnek olmayan ikamenin olmasının, iç

finansmanın dış finansmana göre avantajlı olduğu bir hiyerarşiyi işaret ettiği belirtilmektedir. İç ve dış finansmanın tam esnek olmaması durumunda ise yatırımlar finansal yapıya bağımlı olmaktadır. Anılan çalışmada belirtildiği üzere finansman kısıtı olan firmaların yatırımları nakit akımı ile pozitif ilişkilidir. Bununla beraber finansal kısıtı olmayan firmaların yatırımlarında nakit akımının bir etkisi yoktur.

Bu çalışmada parasal aktarım mekanizmasının firma bilanço kanalı Türkiye için 1991 – 2008 yıllarını kapsayan panel veri seti ile test edilmektedir. Bir sonraki bölümde ekonometrik modele yer verilmektedir. Sonraki bölüm ise veri seti ve ampirik sonuçları içermekte ve sonuç kısmı ile çalışma tamamlanmaktadır.

2. EKONOMETRİK MODEL

Firmaların finansal durumları, net değerleri ve yatırım olanakları hususlarında firmalar ile potansiyel borç vericiler arasındaki bilgi asimetrisi bir ters seçim problemi ile sonuçlanabilir. Bu ters seçim problemi dışarıdan sağlanacak fonlarla iç fonları kullanmanın fırsat maliyeti arasındaki makasın açılmasına yol açar. Bunun sonucu olarak firmalar bilgi asimetrisinden kaynaklanabilecek tüm maliyetleri kapsayan bir dış finans primine katlanarak borçlanabilirler. Bu durum, para politikasının sadece faiz oranlarının düzeyini değil aynı zamanda bu dış finansman priminin büyüklüğünü de etkilediğini ifade etmektedir.

Firmaların dış finans primi hem kendi finansal durumları hem de bankaların borç verebilecekleri fonların miktarı ile ilişkilidir. Dış finansman priminin bankaların kredi arz miktarı ile bağlantılı olduğu mekanizma banka borç verme kanalı, firmanın finansal durumu ile bağlantılı olduğu mekanizma ise firma bilanço kanalıdır. Daha yüksek net değeri olan ve finansal açıdan daha iyi durumda olan firmalar için daha düşük dış finansman primi geçerlidir. Veri bilgi asimetrisi için, firmaların bilançolarının güçlü olup olmadığı en kaba tabirle borç verenin nasıl bir riskle karşı karşıya olduğunu belirler ki, bu da dış finansman primidir. Ters para şokları, yani parasal bir daralma borçlanmanın maliyetini, daha spesifik olarak kısa dönem borçlanmanın maliyetini arttırır. Bunun sonucu ise firma karlarındaki azalmadır. Parasal daralma sonucu yükselen faizler firmanın gelecekte beklenen karlılığını ve firma hisselerini de kötüleştirir. Bu durum ise firmanın kredibilitesini düşürür, yani firma için geçerli olacak dış finansman primi artar. Bilançonun gücü tipik olarak eş-çevrimsel hareket ettiğinden, firma bilanço kanalının bir parasal veya reel şokun etkisini büyüttüğü ifade edilir ki bu finansal hızlandırıcı mekanizmasıdır (Lünneman ve Matha, 2001).

Bu çalışmada parasal aktarım mekanizmasının firma bilanço kanalının çalışırlığı bir başka ifade ile finansal hızlandırıcı mekanizmasının varlığı Türkiye için test edilirken faiz ve döviz kuru da yatırım denkleminde dahil edilmektedir. Bu iki değişkenin yatırım denkleminde dahil edilmesinin nedeni parasal aktarım mekanizmasının faiz ve kur kanallarının etkisini de dikkate alarak firma bilanço kanalının çalışırlığının analiz edilmesidir. İndirgenmiş form yatırım denklemlerine Gertler ve Gilchrist (1994) çalışmasında faiz oranları, Benavente, Johnson ve Morande (2003) çalışmasında ise reel kur dahil edilmiştir.

Yapılacak çalışmanın amacına uygun olarak, parasal aktarım mekanizmasının faiz, kur ve firma bilanço kanallarını belirten değişkenlerin yer aldığı indirgenmiş form yatırım denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\left(\frac{I}{K}\right)_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 r_{it} + \alpha_2 \Delta rer_{it} + \alpha_3 \left(\frac{S}{K}\right)_{it} + \alpha_4 \left(\frac{NA}{K}\right)_{it} + u_{it} \quad (1)$$

(1) numaralı denklemde I_{it} yatırımları, K_{it} sermaye stoğunu, r_{it} faizi, Δrer_{it} reel döviz kurundaki yıllık % değişimi, S_{it} firmanın satış gelirlerini, NA_{it} firmanın nakit akımını, u_{it} ise hata terimini ifade etmektedir.¹ Firmanın yatırımları, satış gelirleri ve nakit akımı, sermaye stoğu ile ölçeklendirilmiştir. Hata terimi

$$u_{it} = \mu_i + v_{it} \quad (2)$$

olarak tanımlanmıştır.

(2) numaralı denkleme göre μ zamana göre sabit ancak kesite göre farklı olan bireysel etkiyi göstermektedir. Diğer değişken v ise zamana ve kesite göre değişmektedir. Yukarıdaki gibi hata terimine sahip panel veri modelleri tek taraflı hata bileşenli regresyon modeli olarak adlandırılmaktadır (Baltagi, 2005: sayfa 11).

Faiz oranı değişkeni olarak reel faiz oranı kullanılmıştır. Parasal aktarımın geleneksel faiz kanalını simgeleyen bu değişkenin firmanın yatırımları ile negatif bir ilişki içinde olması beklenmektedir. Tanımı gereği reel döviz kurunun artışı Türk Lirasının değer kazanması, azalışı ise Türk Lirasının değer kaybetmesi anlamına gelmektedir. Reel kur tarafında gelir ve harcama etkisi olarak ifade edilebilecek iki yönlü bir etki söz konusudur. Reel kurun düşmesi Türk Lirasının değer kaybetmesi ve yurt içinde üretilen malların görece olarak ucuzlamasına yol açtığından ihracatın artması ve bunun sonucunda firmaların gelirlerinin artmasına neden olmaktadır. Gelirleri artan firmaların da yatırımlarını arttırması beklenmektedir. Öte yandan firma yatırımlarının kompozisyonunda ithal malların ağır-

lıklı olması ve Türk Lirasının değer kaybı nedeniyle ithal malların fiyatının artmış olması firma yatırımları üzerinde negatif etki yaratmaktadır. Reel kurun toplam etkisi bu gelir ve harcama etkilerinden hangisinin büyük olduğuna bağlıdır.²

Satışlar ve nakit akımlarının firma yatırımları ile pozitif bir ilişki içinde olması beklenmektedir. Firmaların satış gelirleri ile sermaye mallarına olan talep arasında yüksek bir korelasyon vardır. Fazzari ve diğerleri (1988) ile Temir-Fıratlıoğlu (2004), çalışmalarında firmaların satış gelirleri ile yatırımları arasındaki ilişki gösterilmiştir. Bu çalışmaların bulgusu firmanın satış gelirlerinin yatırımları pozitif yönde etkilediğidir. Özellikle finansal kısıt içinde olan ve dış borçlanma olanakları sınırlı olan firmalar iç finansmana yönelmektedir. Bu çerçevede nakit akımları iç fon biriktirmenin önemli bir göstergesi haline gelirken firma bilanço kanalının varlığına da işaret etmektedir.

3. VERİ SETİ VE AMPİRİK SONUÇLAR

Ampirik çalışmada Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) firma veri tabanı kullanılmıştır. Ampirik çalışmaya 1989 ile 2008 yılları arasındaki yıllık 106656 gözlem ile başlanmıştır. Tüm veri setinde gelir ve bilanço kalemlerinde eksik değeri olan gözlemlerin de dışarı çıkarılmasıyla nihai gözlem sayısı 11607 firma için 78445, dönem ise 1991-2008 olmuştur. Çalışmada veri setinin özellikleri dikkate alınarak denge-siz panel yöntemi kullanılmıştır.

Yapılan çalışmada firmalar net satışlarına göre sınıflandırılmaktadırlar. BACH (The Bank of Harmonized Data on Company Accounts) veri bankasının benimsediği net satış kriteri baz alınarak, 10 milyon Euro miktardan düşük net satışı olan firmalar küçük, 10 milyon Euro ile 50 milyon Euro arasında net satışı olan firmalar orta, 50 milyon Euro ve üzeri net satışı olan firmalar ise büyük kategorisinde değerlendirilmektedir.³ TCMB "Sektör Bilançoları" raporlarında da BACH veri bankası sınıflandırması kullanılmaktadır. Net satış değerleri İTO TEFE endeksi kullanılarak 2008 yılı fiyatlarıyla modele dahil edilmektedir.

Yukarıdaki sınıflandırma çerçevesinde değişkenlerin ortalamalarının karşılaştırması Tablo-1'de gösterilmektedir. Bu tablodan da anlaşılacağı gibi değişkenlerden sermaye stoğu ile ölçeklendirilmiş yatırım kalemi sınıflandırmalar bazında birbirine yakın değerler almaktadır.

Tablo 1: Değişkenlerin Sınıflandırma Bazında Ortalama Değerleri

Değişken	Tüm Panel Veri Seti	Küçük Ölçek	Orta Ölçek	Büyük Ölçek
Reel faiz	7.04451	7.112482	6.969573	6.894854
Reel kurdaki % değişim	1.576715	1.772948	1.301079	1.285066
Yatırımlar (I/K)	30.93589	30.06135	32.11844	32.34422
Satışlar (S/K)	22.69579	24.23906	21.96542	16.99875
Nakit akımı (CF/K)	0.927996	0.947039	0.9006157	0.9011898
2008 yılı fiyatlarıyla satışlar	69200000	6829821	42600000	432000000

Çalışmanın bu bölümünde (1) numaralı denklem sırasıyla tüm panel veri seti ile küçük, orta ve büyük firma sınıflandırmasına ilişkin veri setleri kullanılarak tahmin edilmektedir.

Tablo-2’de tüm panel veri seti 78445 gözlem ve 11607 firma için yapılan tahminde sabit etkiler yöntemi ile elde edilen tahmin sonuçları bulunmaktadır. Burada Hausman testi yapılmış ve sabit etkiler (fixed effect) modelinin uygun olduğu görüldüğünden sadece sabit etkiler sonuçlarına yer verilmiştir. Tahmin sonucunda, değişkenlerin % 5 anlamlılık düzeyinde açıklayıcı oldukları görülmektedir. Model tahmininde reel faiz katsayısı teorik beklentiye uygundur. Reel faizler ile yatırımlar arasında negatif bir ilişki söz konusu olup, reel faizlerdeki bir artış yatırımların azalmasına, bir düşüş ise yatırımların artmasına yol açmaktadır. Tahmin sonucunda reel kurdaki % değişim ile yatırımlar arasında pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bir başka ifade ile Türk Lirası değer kazandığında firmaların yatırımları artmakta, değer kaybettiğinde ise yatırımları azalmaktadır. Bu işleyişin arkasında ülkemizdeki firmaların yatırımlarının kompozisyonu yer almaktadır.

İthal ürün ağırlıklı olan yatırım harcamaları, Türk Lirasının değer kazanması (kurun düşmesi) nedeniyle artmaktadır. Öte yandan kurun düşmesi firmaların Türk Lirası bazında ihracat gelirlerini azaltarak yatırım harcamalarında bir düşüşe neden olmaktadır. Ancak bu negatif etki yukarıda ifade edilen pozitif etkiden küçük olduğundan toplam etki de pozitifdir.

Çalışmamızın ana teması olan nakit akımları ile yatırım arasındaki ilişki de literatürdeki ampirik çalışmalara benzer olarak pozitif çıkmış olup, katsayı istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durum tüm veri setimiz için firmaların finansal olarak kısıtlı olduklarının ve dolayısıyla yatırımlarının finansmanında iç finansmana daha fazla önem verdiklerinin bir göstergesidir. Bir başka ifade ile yatırımların finansmanında iç finansmana yönelen firmalar aksak bir piyasa mekanizması içinde dış finansmana sınırlı ve/veya maliyetli bir biçimde erişebilmektedir. Bu çerçevede kullanılan veri seti bağlamında firma bilanço kanalı işlemektedir. Yatırımların bir başka belirleyicisi de satışlardır. Satışlarla yatırımlar arasındaki ilişki beklendiği gibi pozitifdir ve katsayı istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 2: Tüm Panel Veri Setinin Tahmin Sonucu, Sabit Etkiler

Yatırım (I/K)	Katsayılar	Standart Hata	P> t
reelfaiz	-0.35184	0.0132805	0
reelkurfark	0.02359	0.011163	0.035
Satışlar (S/K)	0.11246	0.0037131	0
Nakit akımlar (CF/K)	0.07204	0.0194313	0
Sabit	30.75802	0.1476281	0
Gözlem sayısı	78445		Gözlem / Grup
Grup Sayısı	11607	Minimum	1
F(4,66834)	441.49	Ortalama	6.8
Prob > F		Maksimum	18
	within	between	overall
R-sq	0.0501	0.0046	0.0227

Firmaların küçük, orta ve büyük sınıflandırılmasına tabi tutulmasında elde edilen sabit etkiler metodu sonuçları sırasıyla Tablo 3, 4 ve 5 'te sunulmuştur.

Küçük sınıflandırması çerçevesinde değişkenlerinin tamamının işaretleri beklendiği gibi çıkmış olup, katsayılar anlamlıdır. Bu kategoride yer alan firmaların yatırımları nakit akımı ve satışlarla pozitif olarak iliş-

kilidir. Küçük firma kategorisindeki gözlemlerle elde edilen bu tahmin sonucu, Fazzari ve diğerleri (1988) makalesindeki sonuçlarla uyumludur. Bu sonuç firmaların finansal olarak kısıtlı olduklarını ve iç finansmanı arttırarak yatırım yaptıklarını göstermekte olup parasal aktarım mekanizmasının firma bilanço kanalının çalıştığını da ifade etmektedir.

Tablo 3: Küçük Sınıflandırmasına İlişkin Tahmin Sonucu

Yatırım (I/K)	Katsayılar	Standart Hata	P> t
reelfaiz	-0.20871	0.01936	0
reelkurfark	0.12823	0.01604	0
Satışlar (S/K)	0.12012	0.00496	0
Nakit akımlar (CF/K)	0.06266	0.01711	0
Sabit	28.34762	0.21117	0
Gözlem sayısı	46148		Gözlem / Grup
Grup Sayısı	9301	Minimum	1
F(4,36843)	200.42	Ortalama	5
Prob > F	0	Maksimum	18
	within	between	overall
R-sq	0.0514	0.001	0.0186

Kullanılan veri seti bazında orta büyüklükteki firmaların yatırımları ile nakit akımı arasında pozitif bir ilişki vardır. Bu sonuç Aggarwal ve Zong (2006) çalışmasında "kısmen finansal kısıtlı" kategorisinde elde edilen sonuçlarla uyumludur. Tahmin sonucunda elde edilen bulgular orta kategorisindeki firmaların da yatırım için iç finansmanı kullanma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Veri seti bazında orta büyüklükteki firmaların da küçük firmalar gibi finansal kısıtlılığı söz konusudur. Bir başka ifade ile orta büyüklükteki firmalara ait gözlemlerden oluşan veri seti de parasal aktarım mekanizmasının firma bilanço kanalının varlı-

ğını gösterecek sonuçları üretmektedir. Küçük firmaların tahmin sonucundan farklı olarak, orta büyüklükteki firmalarda reel kurun etkisinin işaret değiştiği görülmektedir. Reel kurun artması yani Türk Lirasının değer kazanması orta büyüklükteki firmalarda yatırımların azalmasına yol açmaktadır. Firma yatırımları için harcama etkisinden ziyade gelir etkisi daha basıktır. İthal yatırım mallarının Türk Lirası bazında fiyatının düşmesi yatırımları arttırmakla birlikte, firmanın elde ettiği gelirin kur dezavantajı nedeniyle düşmesi yatırımları azaltmakta ve toplam etkiyi negatife dönüştürmektedir.

Tablo 4: Orta Sınıflandırmasına İlişkin Tahmin Sonucu

Yatırım (I/K)	Katsayılar	Standart Hata	P> t
reelfaiz	-0.39541	0.0239782	0
reelkurfark	-0.04803	0.0195978	0.014
Satışlar (S/K)	0.11074	0.0078617	0
Nakit akımlar (CF/K)	0.222	0.0480714	0
Sabit	32.30431	0.2824896	0
Gözlem sayısı	22707		Gözlem / Grup
Grup Sayısı	4331	Minimum	1
F(4,18372)	139	Ortalama	5.2
Prob > F	0	Maksimum	18
	within	between	overall
R-sq	0.0536	0.0275	0.0328

Tablo 5: Büyük Sınıflandırmasına İlişkin Tahmin Sonucu

Yatırım (I/K)	Katsayılar	Standart Hata	P> t
reelfaiz	-0.5487406	0.0314604	0
reelkurfark	-0.1472634	0.0261657	0
Satışlar (S/K)	0.111522	0.0109252	0
Nakit akımlar (CF/K)	-0.0368304	0.03005	0.22
Sabit	34.45441	0.3311617	0
Gözlem sayısı	9530		Gözlem / Grup
Grup Sayısı	1363	Minimum	1
F(4,8223)	124.68	Ortalama	7
Prob > F	0	Maksimum	18
	within	between	overall
R-sq	0.0697	0.0449	0.0453

Büyük firmaların tahmin sonucu ise Tablo-5'de yer almaktadır. Tablo'dan görüldüğü üzere reel faiz, reel kurdaki % değişim ve satışların yatırımlar üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır. Reel kurdaki etki orta büyüklükteki firma gözlemlerinde olduğu gibi negatif olup, büyük firmalar için de gelir etkisinin yatırımların belirlenmesinde daha baskın olduğu anlaşılmaktadır. Firmaların iç finansmana yönelik eğilimlerini, dolayısıyla firma bilanço kanalının varlığını gösteren nakit akımı değişkeninin katsayısı ise istatistiksel olarak anlamsızdır. Yani büyük firmalar için yatırımların belirlenmesinde nakit akımının bir etkisi yoktur. Net satış kriteri çerçevesinde büyük sınıflandırmasında yer alan firmaların finansal kısıtlılığının olmaması ve nakit akımının yatırımlarla ilişkisiz olması Fazzari ve diğerleri (1988) çalışmasındaki bulgularla uyumluluk göstermektedir.

4. SONUÇ

Parasal aktarım mekanizmasının firma bilanço kanalının varlığını test etmek üzere TCMB firma verileri kullanılarak yapılan panel veri çalışmasında bulunan sonuçlar literatür ile uyumluluk göstermektedir. Firmaların küçük, orta ve büyük olarak sınıflandırıldığı ve analizin de bu sınıflandırma çerçevesinde yapıldığı çalışma sonucunda firma yatırımlarının reel faiz, reel kur, nakit akımı ve satışlar ile ilişkileri araştırılmıştır.

Literatüre göre, büyük firmalarla karşılaştırıldığında bilgi asimetrisi probleminin küçük firmalarda daha fazla olması nedeniyle, dış yatırımcılar daha küçük firmaları izlemek için daha yüksek bir izleme maliyeti ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu izleme maliyeti küçük firmaların daha fazla finansal kısıtla karşılaşmasına yol açmaktadır ve küçük firmaların yatırımlarının şekillenmesinde iç fonların önemi artmaktadır. Bu bağlamda küçük firmaların yatırımlarında nakit akımı değişkenine duyarlılığın daha yüksek olması beklenmektedir.

Yapılan çalışmada küçük ve orta sınıflandırmasında yer alan firmalar için yatırımların nakit akımı ile ilişkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu özellikle Fazzari ve diğerleri (1988) çalışması ile onu takip eden diğer ampirik çalışmalar ile uyumludur. İç finansman ile dış finansmanın birbirine tam ikame olmadığı ve firmaların finansal olarak kısıtlı oldukları bir piyasada firmaların yatırımları için iç finansman biriktirme eğilimleri, nakit akımı değişkeni ile açıklanmaktadır. Bu çerçevede nakit akımı ile yatırım ilişkisi finansal kısıtlılığın ve firma bilanço kanalının varlığına ilişkin önemli bir gösterge olarak ele alınmakta olup, yapılan çalışma ve bulgular çerçevesinde (veri seti kapsamında) ülkemiz için firma bilanço kanalının çalıştığı ifade edilebilir.

Firma bilanço kanalının çalışması para ve maliye politikası yapıcılarının aldıkları kararlarda bu kanalın yaratacağı etkileri dikkate almalarını gerektirmektedir. Reel faizlerin artması firmaların borçlarının artmasına, net değerlerinin düşmesine ve dolayısıyla dış finansmanın marjinal maliyetinin artmasına yol açmaktadır. Bu durumun doğal sonucu ise firmanın yatırım yapma ve istihdam yaratma kabiliyetlerinin azalmasıdır. Yatırımların nakit akımına duyarlı ve bununla pozitif ilişkili olduğu bir ortamda firma bazında nakit akımının artması yatırımların artması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda para ve maliye politikası yapıcıları bu etkiyi dikkate almalıdır. Nakit akımı değişkenini belirleyen unsurlardan bir tanesi de vergi için firmaların yaptığı harcamalardır. Firmaların vergi harcamaları arttıkça nakit akımı azalacak, vergi harcamaları azaldıkça da nakit akımı artacaktır. Firmaların vergi harcamalarının azalması iç fonlarının artmasına yol açarken, iç fonların artışı da yatırımlara ayrılacak kaynağın artmasına neden olacaktır. Bu kapsamda para ve maliye politikası yapıcılarının makro çerçevedeki optimizasyona firma bilanço kanalının varlığını da

eklemelerinin ve finansal olarak kısıtlı olan firmaların nakit akımlarını artıracı hususları da toplam sosyal fayda bağlamında değerlendirmelerinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Yapılan çalışmadaki bulgulardan bir tanesi de reel kurun etkisinin firma büyüklüklerine göre değişmekte olmasıdır. Küçük firma tahmin sonucunda reel kurdaki yüzde değişim ile yatırımlar arasında pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır. Küçük firma tahmin sonucundan farklı olarak, orta ve büyük sınıflandırmasın-

daki firmalarda reel kurun etkisinin işaret değiştirdiği görülmektedir. Reel kurun artması yani Türk Lirasının değer kazanması orta ve büyük ölçekli firmalarda yatırımların azalmasına yol açmaktadır. Firma düzeyinde satış gelirlerine göre yapılan bu sınıflandırma, reel kur değişkeninin yanısıra nakit akımı değişkeninin de firma büyüklüğüne göre etkisinin farklılaştığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

SON NOTLAR

¹Faiz oranları ve reel döviz kuru t döneminde tüm firmalar için aynı değeri taşımaktadır. Modelde t indisi S ve NA değerleri için dönem başını ifade ederken, diğer değişkenler için dönem sonunu ifade etmektedir.

²DPTMAKRO-ARZ Makroekonometrik Modeli (2008) çalışmasında da belirtildiği üzere firmalar Türk Lirasının değer kazanması, bir başka ifade ile dövizin görel

olarak ucuzlaşmasını takiben yatırımlarını arttırmaktadırlar.

³Euro döviz kuru olarak 1.9 TL kullanılmıştır. Bu çerçevede net satışı 19 milyon Türk Lirasından az olan firmalar küçük, 19 milyon TL ile 95 milyon TL arası olan firmalar orta, 95 milyondan çok olan firmalar ise büyük kategorisinde değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

Aggarwal, R. ve Zong, S. (2006) "The Cash Flow Investment Relationship: International Evidence of Limited Access to External Finance" *Journal of Multinational Financial Management*, 16: 89-104.

Akerlof, G.A. (1970) "The Market for Lemons: Quality Uncertainty and the Market Mechanism" *Quarterly Journal of Economics*, 84:488-500.

Angelopoulou, E. ve Gibson, H.D. (2009) "The Balance Sheet Channel of Monetary Transmission: Evidence from the United Kingdom" *Economica*, 76:675-703.

Baltagi, B.H. (2005) *Econometric Analysis for Panel Data*, 3. Baskı, İngiltere, John Wiley & Sons.

Benavente, J.M., Johnson, C.A., ve Morande, F.G. (2003) "Debt Composition and Balance Sheet Effect of Exchange Rate Depreciations: A Firm Level Analysis for Chile" *Emerging Market Review*, 4: 397-416.

Bernanke, B. ve Blinder, A. (1992) "The Federal Funds Rate and The Channels of Monetary Transmission" *American Economic Review*, 82: 901-921.

Bernanke, B. ve Gertler, M. (1995) "Inside the Black-box: The Credit Channel of Monetary Transmission Mechanism" *Journal of Economic Perspectives*, 9(4):27-48.

Bernanke, B., Gertler, M. ve Gilchrist, S. (1999) *The Financial Accelerator in a Quantitative Business Cycle Framework Handbook of Macroeconomics*, North Holland.

Cechetti, S. (1999) "Legal Structure, Financial Structure and Monetary Policy Transmission Mechanism" NBER Working Paper Series No:7151.

Çakmaklı, S. (2005) "Parasal Aktarım Mekanizmaları: Türkiye Uygulaması" Yüksek Lisans Tezi, Adana, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çavuşoğlu, T. (2002) "Credit Transmission Mechanism in Turkey: An Empirical Investigation" Doktora Tezi, Ankara, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekonomik Modeller Dairesi, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü. (2008) "DPTMAKRO-ARZ Makroekonometrik Modeli" Devlet Planlama Teşkilatı.

Elekdağ, S. (2003) "Exchange Rate Regimes and Monetary Policy for Turkey" International Monetary Fund, Washington.

Fazzari, S.M., Hubbard, G., Petersen, B.C., Blinder, A. ve Poterba, J.M. (1988) "Financing Constraints and Corporate Investment" *Brookings Papers on Economic Activity*, 1988(1): 141-206.

Gertler, M. ve Gilchrist, S. (1994) "Monetary Policy, Business Cycles, and the Behaviour of Small Manufacturing Firms" *The Quarterly Journal of Economics*, 59:309-340.

Gündüz, L. (2001) "Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması ve Banka Kredi Kanalı" *İMKB Dergisi*, 18:13-30.

Hubbard, R.G. (1994) "Is There A Credit Channel for Monetary Policy?" NBER Working Paper Series No: 4977.

Hubbard, R.G. (1998) "Capital Market Imperfections and Investment" *Journal of Economic Literature*, 36(1):193-225.

Kaplan, S. ve Zingales, L. (1997) "Do Investment Cash Flow Sensitivities Provide Useful Measures of Financing Constraints?" *The Quarterly Journal of Economics*, 112:169-215.

Lünneman, P. ve Matha, T. (2001) "Monetary Transmission: Empirical Evidence from Luxembourg Firm Level Data" European Working Paper Series, No:111.

Meltzer, A.H. (1995) "Monetary, Credit and (Other) Transmission Processes: A Monetarist Perspective" *Journal of Economic Perspectives*, 9(4):49-72.

Mishkin, F. (1995) "Symposium on the Monetary Transmission Mechanism" *Journal of Economic Perspectives*, 9(4): 3-10.

Mishkin, F. (1996) "The Channels of Monetary Transmission: Lessons For Monetary Policy" NBER, Working Paper Series No:5464.

Mishkin, F. (2001) "The Transmission Mechanism and The Role of Asset Prices in Monetary Policy" NBER Working Paper Series No:8617.

Öztürkler, H. (2002) "The Monetary Transmission Mechanism: An Empirical Application to Turkish Economy" Doktora Tezi, The American University.

Sezer, B. (2003) "Parasal aktarım mekanizması ve Türkiye'de işleyişi" Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taylor, J. (1995) "The Monetary Transmission Mechanism: An Empirical Framework" *Journal of Economic Perspectives*, 9(4):11-26.

Temir-Fıratoglu, B. (2004) "Role of Financial Market Imperfections in Firm Level Investment: Panel Data Evidence from Turkish Corporations" İstanbul Menkul Kıymetler Borsası.

Servet Vergilerinden Veraset ve İntikal Vergisi Üzerine Değerlendirmeler

The Evaluations of Inheritance and Gift Tax As Property Taxes

Havva ŞAFAK¹, Hatice YURTSEVER²

ÖZET

Veraset ve intikal vergisi, servet vergileri içinde yer alan ve servet transferi üzerinden alınan bir vergidir. Ülkemizde, toplam vergi gelirleri içinde çok düşük bir paya sahip olan veraset ve intikal vergisi, toplumsal işleve sahip bir vergidir. Bu özelliği nedeniyle, verginin mali işlevi daha geri planda kalmaktadır. Veraset ve intikal vergisi, ülkemizde ilk defa 1926 yılında 797 sayılı Kanun ile uygulanmış, 1959 yılında 7338 sayılı Kanun ile değişiklikler yapılmasına rağmen, esaslı bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Mali güç ilkesi gereğince veraset ve intikal vergisi, alınması gerekli bir vergidir. Çünkü mali gücün göstergeleri arasında gelir ve harcamanın yanında servet de yer almaktadır. Bu ilkenin varlığı, Anayasa'nın 2. maddesinde yer alan "sosyal devlet" kavramının yanı sıra, 73. maddede yer alan "ödeme gücüne göre vergilendirme" tabirinde de kendini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk vergi sistemi, dolaysız vergiler, servet vergileri, veraset ve intikal vergisi.

ABSTRACT

Inheritance and gift tax is a kind of property tax and collected through transfer of assets. Inheritance and transfer tax has a social function taking a low ration in the total tax revenue in Turkey. Due to this feature of it, fiscal function of tax is left in the background. Inheritance and transfer tax was implemented for the first time in 1926 with the law no.797 in Turkey and in 1959 very fundamental changes were made by law no.7338. Despite various alterations until today, no radical change has been made. According to the principle of ability to pay, inheritance and transfer tax is a must to be collected. It is because possessions and income also take place among indications of the ability to pay. The existence of this principle also appears in the concept of 'social state' in the 2nd article and the term of 'taxation according to the ability to pay' in the 73rd article of the constitution.

Keywords: Turkish tax system, direct taxes, property taxes, inheritance and gift tax.

1. GİRİŞ

Anayasa'nın 73. maddesinde ortaya çıkan "mali güç" kavramı, bireylerin sahip oldukları gelir, servet ve bu varlıklarla tükettikleri yani harcadıkları değerleri ifade etmektedir. Mali güç ilkesine göre ülkemizde, gelir üzerinden, gelir ve kurumlar vergisi; harcamalar üzerinden, özel tüketim vergisi, katma değer vergisi vb.; servet üzerinden ise emlak vergisi, motorlu taşıtlar vergisi ve veraset ve intikal vergisi alınmaktadır.

Servet üzerinden alınan vergileri, direkt servetten ve servetin transferinden alınan vergiler olarak ikiye ayırabilmek mümkündür. Ülkemiz açısından bakıldığında, servetten alınan vergiler olarak emlak ve motorlu taşıtlar vergisini; servet transferinden alınan vergiler olarak ise veraset ve intikal vergisini görmek mümkündür.

Veraset ve intikal vergisi, periyodik olarak alınan bir vergi olmayıp, verginin konusu itibarıyla, ölüm olayının veya karşılıksız intikallerin gerçekleşmesi sonucu arızı olarak alınan bir vergidir. Hiç şüphesiz, toplumdaki gelir dağılımı adaletinin sağlanması, vergi yükünün adil bir şekilde dağılımı gibi amaçları

sağlama yönünden veraset ve intikal vergisinin yeri oldukça önemlidir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Modern vergi sistemlerinde servet dağılımını düzeltmenin bir aracı olarak önemli bir fonksiyonu olan veraset ve intikal vergileri, veraset yolu ile veya diğer herhangi bir şekilde karşılıksız olarak elde edilen servet unsurlarını vergilendiren ve hemen her ülkede aynı kanunla düzenlenmesine rağmen, prensip olarak, iki ayrı vergiden oluşan bir servet vergisi tipidir (Turhan, 1998:184). Winston Churchill (1874 – 1965) veraset vergisini, yaşayanlardan ziyade ölen kişilerin vergilendirilmesi olarak adlandırmaktadır (Gale, 2001:1). İntikal vergisi, veraset vergisi uygulanan ölüm intikalleri gibi, yaşam boyu varlıkların intikallerine uygulanır (Joulfaian, 1998:4).

Servet vergilerinin en tipik örneklerinden birisi olan veraset ve intikal vergisi, uygulamada ilk ortaya çıkan servet vergilerinden birisi olduğu gibi, uygulandığı ülkeler itibarıyla de en geniş uygulama alanına sahip bir servet vergisidir (Çelik, 1995:101). Veraset vergisi, gelecek nesillere miras bırakma ve şimdi tü-

¹ Mali Hukuk Uzmanı, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, email: havva.safak@hotmail.com

² Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Salihli Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, yurtseverhatice@gmail.com

ketme seçenekleri arasındaki seçimin teşvik ediciliğini etkilemektedir (Cremer, Pestieau, 2003:2).

Bu vergiler, yaşayanlar arasında servetin aktarılması olarak intikal vergisi, servet sahibinin ölümü üzerine servet vergisi olarak olayların kesin ortaya çıkmasında, düzensiz aralıklarda toplanan vergilerdir (Rosen 2001:459). Ancak varis veya kendisine bağlı yapılan kişi hakkında vergi borcunun doğması için bunların miras veya bağlı reddetmemiş olmaları lazımdır (Aksoy, 1991:392).

Veraset vergisi, tereke vergisi ve miras payları vergisi olarak iki türlü uygulanabilmektedir. Bu iki vergileme biçiminden birincisinde murisin bıraktığı servetin bütünü, mirasçılarının payları dikkate alınmaksızın vergilenmekte, ikincisinde ise vergi terekenin bütününden değil, miras paylarından alınmaktadır (Ulutaam, 2011:365). Bunlardan kuramsal olarak terekenin ya da miras paylarının vergilendirilmesi usulü içerisinde gerçekleştirilebildiği gibi, bunların karma uygulamasına da yer verilebilmektedir (Akdoğan, 2003:371).

3. TÜRKİYE’DE VERASET VE İNTİKAL VERGİSİNE İLİŞKİN MEVZUAT VE UYGULAMADA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Ülkemizde veraset ve intikal vergisi, 1926 yılından itibaren uygulanmakta olan bir servet vergisi türüdür. Konulduğu günden bugüne çeşitli değişikliklere uğramıştır.

Veraset ve intikal vergisi kanunu (VİVK), 23 maddeden oluşmaktadır. Veraset ve intikal vergisinde, miras paylarının vergilendirilmesi usulü belirlenmiştir. Böylece mirasın tamamı değil, her bir mirasçının payına düşen miktar vergilendirilmektedir (Kalenderoğlu, 2006). Veraset ve intikal vergisi hasılatı, 2012 yılında 307.985.192 TL olup, bu verginin toplam bütçe gelirleri içindeki payı ise, % 0.1’dir (TC. Maliye Bakanlığı, 2012:89).

3.1. Konusu

Veraset ve intikal vergisinin konusunu veraset yoluyla (vasiyet, miras) veya ivazsız olarak (bağış, piyango, kura, tesadüf oyunu v.b. yollardan) bir kişinin mal varlığından diğer kişinin mal varlığına geçen menkul veya gayrimenkul mallar teşkil etmektedir (Tosuner, Arıkan, 2010:443). Milli piyango ikramiyeleri ise, Milli Piyango Teşkiline Dair Kanuna konulan bir hükümlerle V.İ.V.K. ’ nun konusu dışında bırakılmıştır (Bilici, 2010:275). Bunun yanında kumar kazancının da bir ivazsız intikal olduğu ve bunun sonucunda da veraset ve intikal vergisine tabi tutulması gerektiği Danıştay kararı ile belirlenmiştir (Dn.7. K. No: 1999/1502, E. No: 1998/96, 15.04.1996, 15.04.1996 sayılı kararı).

7338 Sayılı V.İ.V.K. ’ nun 1. maddesinde verginin konusu belirtilmiştir. Buna göre; TC uyuşunda bulunan şahıslara ait mallar ile Türkiye’de bulunan malların veraset yoluyla veya herhangi bir suretle olursa olsun karşılıksız bir tarzda bir şahıstan diğer şahsa intikali veraset ve intikal vergisine tabidir. Bu vergi, Türk uyuşunda bulunan şahısların yabancı memleketlerde aynı yollardan elde edecekleri malları da kapsar.

3.2. Verginin Mükellefi

V.İ.V.K.’nun 5. maddesinde verginin mükellefi belirtilmiştir. Buna göre; veraset ve intikal vergisinin mükellefi, veraset yoluyla veya ivazsız bir tarzda mal edinen kişidir. Kanunun 2. maddesinde ayrıca kişi kavramına gerçek kişiler ile tüzel kişilerin girdiği açıkça belirtilmiştir. Buna göre, muafiyet kapsamına girmeyen tüzel kişiler de bu verginin yükümlüsü olabilmektedir (Öncel, Kumrulu, Çağan, 2003:379).

Ölüm veya buna bağlı verasetin mevcudiyeti, mirasçının mükellef sayılması için yeterli değildir. Mirasçının mükellefiyeti, üç aylık süre içinde mirası reddetmemesi olayına bağlıdır (Maç, Jamali, 2012:1). İvazsız intikallerde ise, menkul veya gayrimenkul malın intikal edilen kişiye geçmesi mükellefiyet için yeterlidir.

“Miras, üç ay içinde reddolunabilir. Bu süre, yasal mirasçılar için mirasçı olduklarını daha sonra öğrendikleri ispat edilmedikçe miras bırakanın ölümünü öğrendikleri; vasiyetname ile atanmış mirasçılar için miras bırakanın tasarrufunun kendilerine resmen bildirildiği tarihten işlemeye başlar.”

Oysa VİVK’ na ilişkin mirasçılarının yükümlülüklerini yerine getirmeleri için düzenlenen süre, medeni kanun düzenlemesinin aksine, ölümün öğrenildiği tarihi değil ölüm tarihini esas almaktadır. Her iki kanunun aynı konuya ilişkin olarak içerdikleri düzenlemeler sürelerin başlangıcı konusunda bir paralellik göstermemekte, ölüm olayının veraset ve intikal vergisi beyannamesi vermekle yükümlü mirasçılar tarafından ölüm tarihinden çok sonra öğrenilmesi, beyanname vermekle yükümlü mükellefler açısından büyük mağduriyetlere neden olabilmektedir (Öz, 2013:1).

3.3. Beyannamenin Verileceği Yer

V.İ.V.K.’ nun 6. maddesine göre, veraset ve intikal vergisi, Veraset yoluyla olan intikallerde ölen kimse- nin, diğer suretle meydana gelen intikallerde tasarruf yapan şahsın ikametgahının, hükmi (tüzel) şahıslarda ve diğer teşekküllerde merkezlerinin bulunduğu; muris veya tasarrufu yapan şahsın bu ikametgahı yabancı bir memlekette ise Türkiye’deki son ikametgahının bulunduğu; muris veya tasarrufu yapan şahıs Türkiye’de hiç ikamet etmemiş veya son ikametgahı tespit olunamamış ise Maliye Bakanlığının tayin ede-

ceği yer vergi dairesi tarafından tarh olunur.

3.4. Beyanname Verme

V.İ.V.K.' nun 7. maddesine göre, veraset yoluyla veya sair suretiyle ivazsız bir tarzda mal iktisap edenler, iktisap ettikleri malları, 5602 sayılı Kanun kapsamında şans oyunları düzenleyen ilgili kurum ve kuruluşlar ile yarışma ve çekilişi düzenleyen gerçek ve tüzel kişiler ikramiye kazananların ikramiyelerinden kesilen vergileri, bir beyanname ile bildirmeye mecburdurlar.

Aynı maddenin devamında, beyanname verme zorunluluğu olmayanlar belirtilmiştir. Türkiye Jokey Klübü Spor Toto Teşkilatının düzenlediği bahislerde ikramiye kazananlar, yarışma ve çekilişlerde ikramiye kazanan nihai tüketiciler, veraset ve intikal vergisinden muaf olanlar, istisna hadleri içinde kalanlar ve ticari plaka sahiplerinin beyanname verme zorunluluğu bulunmamaktadır.

İvazsız intikallere ilişkin olarak 30 seri nolu Genel Tebliğ' de belirleme yapılmış ve ivazsız surette olan intikallerden istisna haddi altında kalanlar için beyanname verilmeyeceği belirtilmiştir. Ancak, veraset yoluyla meydana gelen ve istisna haddi altında kalan intikaller için vergi idaresi tarafından yapılan uygulama şöyledir:

Vergi dairelerine gelen vukuat ve ölüm bildirimleri üzerine mükelleflere beyana çağrı mektubu gönderilir. Beyana çağrı mektubuna mükellef tarafından cevaben, kendilerine intikal eden bir mal olmadığının bildirilmesi halinde, beyanname verilmesi istenmemekte ve usulsüzlük cezası da kesilmemektedir.

3.4.1. Beyanname Verme Süreleri

Veraset ve intikal vergisinde beyanname verme süresi, veraset yoluyla intikallerde ve ivazsız intikallerde değişiklik göstermektedir. V.İ.V.K.' nun 9. maddesinde beyanname verme süreleri belirtilmiştir.

3.4.1.1. Veraset Yoluyla İntikallerde Beyanname Verme Süresi

Veraset yoluyla meydana gelen intikallerde; ölüm Türkiye' de meydana gelmiş ise mükelleflerin Türkiye' de bulunmaları halinde ölüm tarihini takip eden dört ay içinde; mükelleflerin yabancı bir memlekette bulunmaları halinde ölüm tarihini takip eden altı ay içinde; ölüm yabancı bir memlekette meydana gelmiş ise mükelleflerin Türkiye' de bulunmaları halinde ölüm tarihini takip eden altı ay içinde; mükellefler ölü kimsenin bulunduğu memlekette oldukları takdirde ölüm tarihini takip eden dört ay içinde; mükellefler ölü kimsenin bulunduğu yerin dışında başka bir yabancı memlekette oldukları takdirde de ölüm tarihini takip eden sekiz ay içinde; gaiplik halinde, gaiplik kararının ölüm siciline kaydolunduğu tarihi takip

eden bir ay içinde beyanname verilir.

Ölüm halinde, mirasçılar dört ay içinde veraset ve intikal vergisi beyannamesi verecekleri için, bu süre dolmadan "sulh hukuk mahkemesi"ne ya da note-re başvurup, "veraset ilamı" yani kimlerin ne oranda mirasçı olduklarını gösteren mahkeme kararı almaları gerekmektedir (Kızılot (a), 2013).

3.4.1.2. Diğer İvazsız İntikallerde Beyanname Verme Süresi

Diğer ivazsız intikallerde; gerçek veya tüzel kişilerce düzenlenen yarışma ve çekilişler ile 5602 sayılı Kanunda tanımlanan şans oyunlarında, yarışma ve çekiliş ile müsabakaların yapıldığı günü takip eden ayın yirminci günü akşamına kadar; diğer suretle olan intikallerde malların hukuken iktisap edildiği tarihi takip eden bir ay içinde beyanname verilir.

VUK' nun 342. maddesinde; Veraset ve intikal vergisine ilişkin mükellefiyetlerde tahakkuk muamelesi yapılması için beyanname verme süresinin sonundan başlayarak 15 gün beklenir. Beyanname bu süre içinde verilirse vergi ziyayı olmamış sayılır. Bu süre içinde beyanda bulunan mükellefler için vergi ziyayı söz konusu olmadığı için ikinci derece usulsüzlük kabahati kesilecektir (Akarşan, 2006:4). Ayrıca mükellefe tebliğ edilmek şartı ile yeniden 15 günlük bir mühlet verilir. Bu hususta da yukarıdaki hüküm cari olur, denilmektedir. Bu durumda da mükellefe birinci dereceden usulsüzlük kabahati kesilecektir.

Veraset ve intikal vergisi beyannamesinin, birinci ek süreyi takiben tebliğ yapılarak 342. maddenin ikinci fıkrası uyarınca 15 gün olarak verilen ikinci ek süreden sonra hiç verilmemesi halinde; veraset yoluyla veya ivazsız şekilde mal intikaline ilişkin bilgilere dayanılarak kendisine yazılı tebligat yapılan kişiler adına, intikal ettiği tespit olunan değerler üzerinden tarhi gereken vergi, ihbarname kuralına göre re'sen tarh ve tebliğ edilir. Tarh olunan vergi için kesilmesi gereken iki kat birinci derece usulsüzlük kabahati veya VUK' nun 341 ve 344. maddeleri uyarınca vergi ziyayı kabahati, vergi/ceza ihbarnamesi düzenlenerek muhatabına tebliğ olunur.

Söz konusu 342. madde hükmüyle, sadece veraset ve intikal vergisi mükelleflerine münhasır olmak üzere, normal beyan süresinin bitimini izleyen 15 gün içinde beyanda bulunabilme imkanı tanınmış ve bu süre içerisinde mükelleflerin beyanname vermeleri halinde vergi ziyasının doğmamış kabul edileceği hükme bağlanmış bulunmaktadır (Arica (c) , 2010:96)

VUK' nun 341. maddesinde, "Vergi ziyayı, mükellefin veya sorumlunun vergilendirme ile ilgili ödevlerini zamanında yerine getirmemesi veya eksik yerine

getirmesi yüzünden verginin zamanında tahakkuk ettirilmemesini veya eksik tahakkuk ettirilmesini ifade eder” şeklinde tanımlanan vergi ziyayı için, söz konusu kanunun 342. maddesinde, vergi dairelerine veraset yoluyla veya ivazsız şekilde mal iktisap edenlerden beyanda bulunmayanlara yazılı tebligat yapılması zorunluluğu getirilmiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere, tebligatın yazılı olarak yapılmasının ardından başlayan ikinci 15 günlük sürenin de bitmesi ve halen beyannamenin verilmemiş olması durumunda, vergi ziyayı ortaya çıkmış olmaktadır.

3.5. Verginin Matrahı ve İlk Tarhiyat

V.İ.V.K.’nin 10. maddesinde verginin matrahı ve ilk tarhiyat ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Veraset ve intikal vergisinin matrahı, intikal eden malların VUK’na göre bulunan değerleridir. (12. maddede yazılı borç ve masrafların indirilmesi gerektiği takdirde matrah yukarıda yazılı değerlerden bu indirimler yapıldıktan sonra kalan miktardır.)

Mükellefler ilk tarhiyatta dikkate alınmak üzere veraset ve intikal vergisi konusuna giren malları VİVK ve VUK’ nun servetleri değerlendirme ile ilgili 3. bölümündeki esaslara göre değerlemek ve beyannamelerinde göstermek zorundadırlar.

İdare beyan edilen bu değerler üzerinden vergiyi beyannamenin verildiği tarihten itibaren en geç on beş gün içinde tarh eder. Bu, ilk tarhiyattır. Tarh edilen vergiler intikal eden malların VUK’na göre bulunacak değerlerine göre tamamlanır.

3.5.1. İlk Tarhiyatın Tahakkuku

Mükelleflerin ilk tarhiyatla ilgili verginin; beyannamenin elden alınmasını müteakip tahakkuk fişinin hemen düzenlenip “mükellef” nüshasının ilgiliye verildiği; beyannamenin alınmasını takiben tahakkuk fişinin hemen düzenlenerek elden verilmesinin mümkün olmadığı ve beyanname posta ile gönderilmiş ise, vergi dairesince alındığı tarihten itibaren 15 günlük sürenin bittiği gün tahakkuk eder (Arıca (a), 2010:122).

3.5.2. Nihai Tarhiyat

Veraset ve intikal vergisini ilgilendiren işlemler, mükelleflerin yalnızca beyannamelerini vermekle sınırlı olmayıp, söz konusu beyanlara yapılan ilk tarhiyat sonrasında Takdir Komisyonları vasıtasıyla gerçekleştirilen nihai tarhiyat sonucunda ödenmesi gereken vergilerin tutarı belli olmaktadır (Alptürk, 2003:5). Bu şekilde yapılan tarhiyat ile, ilk tarhiyata esas olan değerler ile vergi idaresinin bulunduğu değerler arasındaki fark üzerinden ikinci (ikmalen) tarhiyat yapılır (Pehlivan, 1999:349).

İlk tarhiyat işlemi sırasında vergi aslına bağlı herhangi bir ceza uygulaması söz konusu değilken, kesin tarhiyat sırasında ceza uygulaması da mümkün olabilmektedir (Arıca(b), 2010:114).

İntikal konusunu oluşturan mallar için, ilk tarhiyat ve nihai tarhiyat aşamalarında farklı değerlendirme ölçüleri belirlenmiştir. Bu durumu ortadan kaldırmak için, idare ile mükellef malları değerlemede aynı değerlendirme ölçütlerini seçebilir veya ortak tarhiyat için bilirkişilik kurumundan faydalanılacak bir düzenleme yürürlüğe konabilir. Miktar olarak küçük terekeler için bir kişilik, büyük terekeler için ise üç kişilik bir heyet kurularak ve bilirkişilik mekanizmasının işlerliği sağlanarak, vergi matrahının bir defada tespit edilmesi gerçekleştirilebilir. Böylece vergi tarhiyatında iki başlılık ortadan kalkarak oluşacak olan tarhiyat farklılıklarının da önüne geçilmiş olur. Aynı zamanda verginin mükellef ve idare tarafından ayrı ayrı tespit edilmesi nedeniyle ortaya çıkacak olan maliyet, emek ve zaman kaybı önlenmiş olur.

3.6. Değerleme Günü, İndirilebilecek Borçlar, Masraflar ve İhtilafı Borçlar

V.İ.V.K.’nin 11. maddesinde bu vergiye konu olacak malların değerlendirme günü, miras yoluyla meydana gelen intikallerde mirasın açıldığı, diğer suretle olan intikallerde malların hukuken iktisap edildiği gündür.

Ancak bu kanun maddesi çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir: Sağlar arası intikallerde, bir mükellefe intikal eden herhangi bir varlık dolayısıyla ortaya çıkan vergi borcu, yıllar sonra tespit edilirse, vergiye esas matrah için malların elde edildiği gün göz önüne alınır ve yıllar itibarıyla malın değerinde meydana gelen değer kaybı göz ardı edilir. Bu durum, vergiye konu malları gecikmeli beyan eden ya da malları gecikmeli tespit edilen mükellef lehinedir. Ayrıca, vergi beyanını zamanında yapan vergi mükellefini de cezalandırmaktadır. Yıllar sonra beyan edilen mallar için devletin elde ettiği gelir, enflasyonist bir ortamda değer kaybına uğrayacağından bu durum da devletin gelir kaybına neden olmaktadır.

Örneğin; spor totodan 01.01.2005 tarihinde kazandığı ikramiyesini 01.01.2013 tarihinde beyan eden mükellef için mükellefiyet, beyanname verdiği tarih olan 01.01.2013 tarihinde başlayacağından gecikme faizi ve vergi ziyayı kabahati talep edilemeyecektir. Mükelleften sadece değerlendirme günü olan 01.01.2005 tarihinde kazandığı ikramiye üzerinden hesaplanan vergi aslı istenebilecektir. V.İ.V.K.’nda değerlendirme gününün “malların hukuken iktisap edildiği gün” şeklinde tanımlanması nedeniyle ikramiye miktarının yeniden değerlemeye tabi tutularak 01.01.2013’deki değerinin bulunması da söz konusu olmayacaktır. Oysa aynı mükellefin böyle bir ikramiye kazandığının idarece tespit edilmesi durumunda tespit tarihinde mükellefiyet başlayacak ve gecikme faizi işleyecektir.

İdarenin intikallerden geç bilgi edinmesi nedeniyle ortaya çıkacak gelir kaybının önüne geçilmesi için, intikale konu malın/paranın değerinin yıllar itibarıyla değişebileceği hususunun dikkate alınması gereklidir. Değer tespiti konusunda endeksleme yöntemi (Güçlü, 2009:83) geliştirilebileceği gibi, malların bugünkü sigorta değerlerinin de esas alınabileceği bir düzenleme yapılması gerekir. Değerleme yapılırken, malların hukuken iktisap edildiği günkü değeri yerine, verginin hesaplandığı günkü değerinin dikkate alınması hakkaniyete daha uygun düşecektir. Değer tespitine esas alınacak unsurlara örnek vermek gerekirse; intikale konu olan gayrimenkul ise, gayrimenkulün bugünkü emlak vergisine esas değeri veya DASK (Doğal Afet Sigortaları Kurumu) değeri, menkul mal ise, *örneğin aracın kasko değeri veya hisse senedinin borsada kayıtlı değeri*, yine bir menkul mal olan para intikalleri için, enflasyon oranı dikkate alınarak yapılan endeksleme yöntemi ile bulunan değeri olmalıdır.

V.İ.V.K.' nun 12. maddesinde ise indirilebilecek borçlar ve masraflar belirtilmiştir. İktisap edilen malların değerlerinden veya değerleri toplamından aşağıda yazılı borçlar ve masraflar, beyannamede gösterilmek şartıyla indirilir: Veraset yoluyla meydana gelen intikallerde murisin delil göstermeye elverişli belgelere dayanan borçları ile vergi borçları; diğer suretle iktisaplarda intikal eden malın aynına bağlı olan borçlarla vergi borçları (Şu kadar ki, hibe eden hibe ettiği mala bağlı olan borçları kendi üzerine almış veya öyle taahhüt etmiş ise bu borçlar nazara alınmaz); Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde olan şahıslara ait mallardan yabancı memleketlerde bulunanlara ait olan borçlar ve yabancı memleketlerde bu mallar dolayısıyla alınan veraset ve intikal vergileri (tevsik edilmek şartıyla); fıkrasında yazılı borçlar ile veraset ve intikal vergileri, beyannamede gösterilen bu kabil malların değerini geçemez.); Cenazenin hazırlanması ve gömülmesi için yapılan masraflar indirilebilir.

V.İ.V.K.' nun 13. maddesinde ihtilafı borçlar hakkında açıklamalara yer verilmiştir. Ölen kimsenin sağlığında icra dairesine veya mahkemeye intikal etmiş ve takip edilmekte olan alacak ve borçlarının beyannamede açıkça gösterilmesi şarttır. Bu alacak ve borçların vergileri tahakkuk ettirilerek tahsilleri icra dairesi veya mahkemenin vereceği kesin karar veya hüküm neticesine göre tecil olunur. Şu kadar ki, bu tecil her ne suretle olursa olsun, hiçbir zaman on seneden fazla devam edemez. Mükellefler her altı ayda bir icra ve dava vaziyetlerini bir dilekçe ile vergi dairesine bildirmeye mecburdurlar. Bu bildirim yapılmadığı takdirde tecil olunan vergiler derhal tahsil edilir. Tecil olunan vergilerin ait olduğu davalar tecil müddetinden sonra neticelenecek olursa mükelleflerin müracaatı üzerine

ve belli olacak hale göre gereken düzeltmeler yapılır ve fazla alınmış vergiler varsa, terkin ve sahiplerine geri verilir.

3.7. Verginin Tarhı ve Oranlar

V.İ.V.K.' nun 14. maddesinde, vergi, mükellef tarafından verilen beyanname üzerine tarh olunur, denilerek beyanname üzerinden tarhın gerçekleştirildiği belirtilmiştir.

Veraset ve intikal vergisi, Tablo 1'den de izleneceği üzere, aşağıda yazılı oranlar üzerinden alınmaktadır.

Tablo 1: 2013 Veraset ve İntikal Vergisi Tarifesi

Matrah	Veraset Yoluyla İntikallerde Vergi Oranı (%)	İvazsız İntikallerde Vergi Oranı (%)
İlk 190.000 TL için	1	10
Sonra gelen 430.000 TL için	3	15
Sonra gelen 940.000 TL için	5	20
Sonra gelen 1.800.000 TL için	7	25
Matrahın 3.360.000 TL'yi aşan bölümü için	10	30

(Kaynak: 7338 sayılı Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu.)

Veraset ve intikal vergisi değer esasına göre düzenlenmiştir ve artan oranlı yapıdadır (Akdoğan, 2003: 380). Ancak sadece artan oranlı vergi tarifesi demek, yanlış olacaktır. Veraset ve intikal vergisi, çifte artan oranlı vergi tarifesi esasına dayanmaktadır. V.İ.V.K., oranların matraha göre artmasının yanı sıra veraset yoluyla intikal veya veraset dışında herhangi bir yolla ivazsız intikal oluşa göre de ayrıca değişmesini kabul etmek suretiyle, çifte artan oranlılık esasını getirmiştir (Öncel, Kumrulu, Çağan, 2003:383).

Bir şahsa ana, baba, eş ve çocuklarından (evlatlıktan evlat edinilenlere yapılan ivazsız intikaller hariç) ivazsız mal intikali halinde vergi, ivazsız intikallere ilişkin tarifede yer alan oranların yarısı uygulanarak hesaplanır.

5602 sayılı Kanunda tanımlanan şans oyunları ile gerçek ve tüzel kişilerce düzenlenen yarışma ve çekilişlerde kazanılan ikramiyelerde oran % 10 olarak uygulanır. İkramiyenin aynı olarak ödenmesi halinde, fatura değeri esas alınır.

3.8. Vergiye Karşılık Alınacak Teminat ve İhtiyat Tedbirleri

V.İ.V.K.' nun 17. maddesinde vergiye karşı alınacak teminatlara ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Buna göre; Amme idare ve müesseseleri, bankalar, bankerler, kasa kiralayanlar, sigorta şirketleri, diğer şirket ve

müesseseler, mahkemeler ve icra daireleri hak sahiplerine bu verginin konusuna giren herhangi bir işlem dolayısıyla para ve senet verebilmek için önceden verginin ödenmiş olduğuna dair vergi dairesinden verilmiş bir tasdikname talep ederler. Ancak, hak sahiplerinin yukarıdaki türden bir belgeyi ibraz edemedikleri durumlarda da, belirli koşullarla intikal konusu mallara tasarruf edebilmelerine imkan tanınmış bulunmaktadır (Arıca,2008:72).

Tasdikname ibraz etmeyen hak sahiplerinin hakları, veraset yoluyla intikallerde % 5, ivazsız intikallerde % 15 oranında vergi karşılığı olarak tevkifat yaptıktan sonra, bakiyesini verebilirler. Tevkifatı yapanlar, tevkif ettikleri parayı en geç bir hafta içinde buldukları yerin mal sandığına yatırmaya ve keyfiyeti bağlı buldukları vergi dairesine yazı ile bildirmeye mecburdurlar.

V.İ.V.K.' nun 17. maddesine istinaden yapılacak stopajın murisin en son ikametgahının bağlı olduğu vergi dairesine yatırılması gereklidir.

V.İ.V.K.' nun 18. maddesinde, veraset ve intikal vergisi matrahına girmesi gereken malların kaçırılacağını anlatır karinelerin bulunduğu hallerde vergi dairesince Türk Medeni Kanunu' nun 590. maddesinin 3 numaralı fıkrasına¹ istinaden tereke defterinin yapılması istenebilir, denilerek veraset ve intikal vergisinin ihtiyat tedbirleri hakkında bilgi verilmektedir.

3.9. Ödeme Zamanı

V.İ.V.K.' nun 19. maddesinde veraset ve intikal vergisinin ödeme zamanına ilişkin bilgiler bulunmaktadır.

Veraset ve intikal vergisi tahakkukundan itibaren 3 yılda ve her yıl mayıs ve kasım aylarında olmak üzere iki eşit taksitte (gerçek ve tüzel kişilerce düzenlenen yarışma ve çekilişlerde kazananlara ödenecek ikramiyeler ile 5602 Sayılı Kanunda tanımlanan şans oyunları dolayısıyla dağıtılacak ikramiyelerden kesilen vergiler beyanname verme süresi içinde) ödenir. Bu ödeme kolaylığı ve oldukça uzun süre, vergiyi gerçek bir servet vergisi olmaktan alıkoymaktadır (Öncel, Kumrulu, Çağan, 2003:387). Kanımızca vade süresinin dolayısıyla taksit sayısının azaltılması bu verginin tahsilinde paranın aşınma değerinin de azalması yönünde katkı sağlayacaktır.

3.10. Mükellefiyetin Başlangıcı

Mükellefiyetin başlaması için, vergiyi doğuran olayın gerçekleşmesi gerekmektedir. Veraset vergisinde vergiyi doğuran olay, ölüm olayının gerçekleşmesi veya kişinin gaipliğine karar verilmesidir². İvazsız intikallerde ise, vergiyi doğuran olay, özellikle hukuki bir işlemin olgunlaşması ile gerçekleşmektedir.

V.İ.V.K.' nun 20. maddesinde, mükellefiyetin başlama tarihleri verilmektedir. Veraset ve intikal vergisi mükellefiyeti: Beyanname verildiği takdirde, beyanname gösterilen mallar için beyanname tarihinde; verilen beyanname gösterilmeyen mallar ile beyanname verilmeyen hallerde intikal eden malların idarece tespit olunduğu tarihte; terekenin tahriri³, defter tutma veya resmi tasfiye hallerinde mahkemece bu muamelelerin ikmal edildiği tarihte başlar.

Yukarıda verilen üç maddenin ikinci ve üçüncüsünde belirtilen mükellefiyetin başlama tarihlerinin, günümüz şartlarında önemli ölçüde bir adaletsizliğe yol açtığı düşünülmektedir. Söz konusu hükümler verginin zamanaşımına uğrama riskini azaltmakla birlikte, başka kayıplara da neden olacak niteliktedir (Güçlü, 2009:74). Bu kayıplardan en önemlisi, paranın değerindeki aşınmadır.

Bu düzenlemenin tabii bir sonucu olarak; veraset ve intikal vergisinde zamanaşımının başlangıcı, ölüm veya ivazsız surette iktisap tarihi değil; beyanname ile bildirilen mallar için beyannamenin verildiği, beyan edilmeyen mallar için bu malların idarece tespit edildiği tarih olmaktadır, diyebiliriz (Arıca, 2008:73). İntikal tarihinden çok uzun bir süre sonra tespit olunan mallar için herhangi bir ceza uygulaması söz konusu olmadığı için, bu durum iyi niyetli mükellefleri cezalandırma olarak görülmektedir. Diğer taraftan, verginin gecikmeli de olsa tahsili, tahsilat gelirlerinin artması bakımından önem taşımaktadır.

Örneğin, 1980 yılı ocak ayında kendilerine veraset yoluyla aynı nitelikte ve aynı değerde mal intikal eden Bay (A) ve (B)' den Bay (A) beyannamesini süresi içinde vergi dairesine vermiş ve hesaplanan toplam 300 TL vergiyi ödemiştir. Aradan geçen 28 yıl sonra her iki kişiye de intikal eden servetin değeri yaklaşık 2800 kat artmıştır. Dolayısıyla Bay (A)' nın ödediği verginin alım gücü değeri de yaklaşık 2800 kat artmıştır. Bay (B) ise beyannameyi 2008 yılı ocak ayı içinde vergi dairesine vererek o da aynı değerler yani intikal eden servetin 28 yıl önceki değerleri üzerinden ve aynı vergi tarifesi esas alınarak hesaplanan sadece 300 TL vergiyi ödemiştir (Akarslan, 2008:4).

Veraset ve intikal vergisinde mükellefiyetin; beyanname gösterilmeyen mallar ile beyanname verilmeyen hallerde intikal eden malların idarece tespit olunduğu tarihte yani gecikmeli olarak başlamasına, mükellefin beyan görevini zamanında yerine getirmemesi neden olmaktadır. Ayrıca, idarenin mükellefiyeti zamanında tespit etmemesi nedeniyle ihmal veya kusuru da bulunmaktadır. Buradan hareketle, mükellefiyetin geç tespit edilmesi nedeniyle vergi alacağının gecikmeli olarak tahsil edilmiş olması dola-

yısıyla ortaya çıkacak paranın zaman değeri kaybının telafi edilmesine yönelik olarak gecikme faizi uygulanması yerinde olacaktır.

Yukarıdaki örnekte, mükellefin 1980 yılında ödemesi gereken 300 TL tutarındaki vergiye 2008 yılına kadar yürürlükteki gecikme faizi üzerinden faiz işletilerek paranın bugünkü değerinin korunması sağlanmış olacaktır.

3.11. Gaibin Ortaya Çıkması

V.İ.V.K.'nin 21. Maddesinde, hem gaip mirasçı hem de gaip murisin ortaya çıkması durumlarında yapılacak işlemlere ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

Gaip mirasçının ortaya çıkması durumunda, gaip mirasçının ortaya çıkması dolayısıyla önceden tahakkuk eden veraset ve intikal vergisinin değişimi gerektiği takdirde, ortaya çıkan mirasçının vereceği beyannameye veya vergi dairesince yapılacak idari soruşturmaya göre sabit olacak matrah üzerinden vergi düzeltilir.

Gaip murisin ortaya çıkması durumunda, nüfustaki ölüm kaydının silinmesinden sonra, önceden alınmış olan vergiler talep üzerine mükellefe geri verilir.

3.12. Mirasçılıkları Hükmen Sabit Olanlar

V.İ.V.K.'nin 22. maddesinde, veraset ve intikal vergisinin ödenmesinden sonra bir malın vergi verenden başka bir şahsa ait olduğu mahkeme kararıyla sabit olur ve ilamın kesinleşmesinden sonra bir sene içinde müracaat edilirse fazla alınan vergi, verene iade ve hakiki mükelleften tahsil olunur, denilmektedir.

Veraset ve intikal vergisi, müterakki tarife yapısına sahip olduğundan mahkeme ilamı ile mirasa sahip olan kişi için vergi hesaplanırken, önceden kendisinden vergi alınan şahsın vergisi ise düzeltilir. Bütün bu işlemler yıllar sonra dahi yapılırsa, intikalın gerçekleştiği tarihteki oranlar ve istisna tutarları dikkate alınır (Maç, Jamali, 2012:2).

3.13. Bankalardaki Kiralık Kasaların İçindekilerinin Tespiti

V.İ.V.K.'nin 23. maddesinde, bankalar gözetimindeki kiralık kasa sahiplerinden birinin ölümü halinde (sulh hakimi tarafından yapılacak tespit hariç) vergi dairesinin yetkili bir memuru hazır bulunmadıkça kasanın açılmasına ve bu memur huzurunda tespit edilmedikçe, içindekilerin mirasçıları veya kanuni temsilcileri veya vekilleri tarafından alınmasına müsaade edemezler.

Söz konusu kanuni hüküm karşısında ortaya çıkan sorunlar da mevcuttur (Aydın, 2010:56). Murise ait kiralık kasaların varlığından ilgili vergi dairelerinin beyan döneminden uzun bir süre sonra bilgi sahibi

olmaları ile karşılaşabilmektedir. Bu durum özellikle mirasçılar açısından vergisel olarak sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Bankalarda bulunan kiralık kasaların ortaklaşa kiralanması veya kiralaayan tarafından bir başka şahsa vekalet verilmesi durumunda uygulanacak yaptırıma ilişkin olarak V.İ.V.K.'nda bir düzenleme mevcut değildir. VİVK'na; ölen kişiye ait kiralık kasanın ortaklaşa kullanılması ya da vekaleten kullanılması durumunda, murisin ölüm tarihinden sonra yapılan işlemler sonucu kaçırılan veraset ve intikal vergisi için bu kişilere rücu edilebileceği yönünde bir düzenleme eklenmesi söz konusu olabilir. Bir başka çözüm önerisi olarak şu şekilde bir düzenleme yapılabilir; bankalar ile nüfus dairelerinin iletişim halinde olması ile ölüm olayı bankalara hemen bildirilebilir ve bankalarca ortaklaşa kiralık kasalara ilişkin işlemlerin sağ kalan ortaklar için vergi ödendiğine ilişkin belgeler sunuluncaya kadar dondurulması yöntemi-ne gidilebilir, bu yönde bankalara sorumluluk yüklenilebilir.

3.14. Veraset ve İntikal Vergisine İlişkin Diğer Sorunlar

Yukarıda açıklaması yapılan kanun maddeleri ve uygulamada karşılaşılan sorunların dışında ek olarak ortaya çıkan sorunlar da mevcuttur.

3.14.1. Banka Hesaplarının Dikkate Alınması ile İlgili Sorunlar

Miras bırakan kişinin yani murisin, banka hesabında bulunan vadeli hesabı veya hesapları, faiz alacakları, ortak hesaba sahip olan kişilerden birinin vefat etmesi durumunda diğer hesap sahiplerine düşen pay ve bu payların veraset ve intikal vergisinin kapsamına girip girmediği konusu, aşağıdaki açıklamalarla açıklığa kavuşacaktır (Güleç,2013:3).

- Veraset ve intikal vergisinde vergiyi doğuran olayın ölüm tarihindeki mevcutları kapsamı nedeniyle miras bırakanın ölüm tarihine kadar hesaplanan mevduat faizi / kar payı veraset ve intikal vergisine konu edilecektir. Ölüm tarihinden sonra hesaplanan mevduat faizi / kar payı için veraset ve intikal vergisi aranılmayacağından bankalardan mirasçılara ait vadeli hesaplardaki paraları ölüm tarihi itibarıyla bildirmeleri istenecek, bankalar da gerektiğinde yapacakları kesintiyi bu tutar üzerinden yapacaktır.

- Hesaplarda bulunan yabancı paralar içinse, değerlendirme gününde (miras bırakanın ölüm tarihinde) Bakanlıkça ilan edilen kurlarla, kur ilan edilmediği durumlarda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na ilan edilen döviz alış kuru esas alınması suretiyle değerlendirme yapılacaktır.

- Ortak hesaplarda ise murislerden birinin ölümlü halinde ölen kişinin hissesine isabet eden kısmın, mirasçılar tarafından ilgili vergi dairesine beyan edilerek veraset ve intikal vergisine tabi tutulması gerekmektedir.

3.14.2. Banka Hesabına Ortak Etme Durumu

Var olan bir banka hesabını bir kişi, eşi, çocuğu, annesi veya herhangi bir akrabası ile ortak kullanmak isteyebilir. Bu durumda veraset ve intikal vergisi karşısındaki yükümlülüğü ortak olduğu kişi ile birlikte deşışebilmektedir. Bu durumu bir örnekle açıklayacak olursak (Kızılot(b), 2013):

Örneğin; (A) bankasında 600.000 TL mevduata sahip olan bir kişi, eşini de bu hesaba ortak etmiştir. Bu durumda eşine 300.000 TL bağışlamış olur ve ivazsız intikal üzerinden vergilendirilir. Verginin oranı, hesaba ortak edilen kişinin kim olduğuna göre deşışmektedir. Anne, baba, eş ve çocuklarda var olan oranın yarısı; diğerlerinde normal oran uygulanmaktadır.

3.14.3. Vergi Sürecinin Ağır İşlemesi Sorunu

Vergi idaresince veraseten kalan malların vergisinin zamanında ödenmesi için şöyle bir sistem geliştirilmesi mümkündür. Nüfus idaresinden her ay vergi dairelerine, gerçekleşen ölüm olaylarını, ölenin vukuatlı nüfus kimlik bilgilerini elektronik ortamda göndermelerine yönelik düzenleme yapılmalıdır. Ardından, gelen bilgiler çerçevesinde, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nden, kara, hava ve deniz motorlu taşıtlarının bağlı bulunduğu tescil birimlerinden, Türkiye Bankalar Birliği'nden, Borsa İstanbul'dan yapılacak araştırmalarla ölen kişinin malvarlığının tespit edilmesi sağlanabilir. Daha sonra nüfus idaresinden gelen vukuatlı nüfus kimlik bilgilerinden yola çıkılarak, veraseten kendisine mal kalan kişilerin vergilendirilmesi yoluna gidilebilir. Ancak burada belirtilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Her ne kadar yasa ile bankalar ölen kişiye ait mevduat hesaplarından mirasçılara ödeme yapılırken veraset ve intikal vergisinin ödenip ödenmediğinin bilgilendirilmesini istemek ya da stopaj yöntemi ile vergi kesmek zorunda iseler de, ortak banka hesaplarında taraflar münferit olarak para çekmeye yetkililerse, ölüm olayını bildirmeden, hayatta kalan ortak parayı çekebilir. Bu durumda da verginin tahsili konusunda bankanın takip ve kontrol olanağı kalmadığından, verginin tahsil olanağı ortadan kalkabilir.

Miras yoluyla kalan malvarlığının tespiti, teknik olarak daha kolay olmakla birlikte, ivazsız intikallerde, bağışlanan kişinin beyanname vermemesi durumunda daha zordur. Çünkü bir kişinin bağışlanan mala kendisinin de sahip olabileceği göz önüne alındığında, ödeme yapmadan bağış yoluyla edindiği hususu

ancak vergi inceleme elemanlarınca tespit edilebilecek bir durumdur. Bağışlanan kişinin herhangi bir gelire sahip olmaması, herhangi bir yerde çalışıyor olmaması, bu mallara bağış yoluyla sahip olduğu yönünde önemli bir gösterge olabilir. Ancak yine de gerçekten bir intikalin ivazsız olup olmadığının tespiti zaman zaman kolay olmayabilir. Burada vergi inceleme elemanlarının sayısının arttırılması, bir önlem olarak değerlendirilmelidir.

3.15. Veraset Ve İntikal Vergisinde Beyan Sistemi Yerine Tevkifat Önerisi

Veraset ve intikal vergisi beyan sistemine dayalı bir vergidir ve yukarıdaki çözüm önerileri beyan sistemi dikkate alınarak yapılmıştır. Bütün bunların dışında bir diğer öneri olarak veraset ve intikal vergisinin tarh, tahakkuk ve tahsilinde beyan sisteminin kullanılması yerine tevkifat yönteminin uygulanması verginin alınmasını kolaylaştırmak üzere getirilebilecek bir sistem olarak değerlendirilebilir. Tevkifat yönteminde, vergiye esas değer üzerinden tek bir oran uygulaması söz konusu olduğu için, artan oranlı tarifeye göre daha adaletsiz gibi görüne de; tek oranlı bir tarifede matrah arttıkça gizli bir artan oranlılık ortaya çıktığından, bu uygulama vergi adaleti açısından olumsuz olarak değerlendirilmeyebilir.

Bu yöntemde, vergi sorumlularının belirlenmesi konusunda bir düzenleme yapılmalıdır. Örneğin, para intikallerinde bankaların yetkili memurları tarafından veraset ve intikal vergisinin ödendiğine dair bir belge istenmesinin yerine paranın intikali sırasında vergi kesintisi yapılması (halen verasette % 5 oranında tevkifat yapılmasına ilişkin yasal düzenleme mevcuttur); tapu memurları tarafından gayrimenkul intikali sırasında vergi kesintisi yapılması; motorlu taşıtların intikali sırasında tescil memuru tarafından vergi kesintisi yapılması; menkul mallar için menkul kıymet alım-satım yapmaya yetkili kurumlar tarafından vergi kesintisi yapılması ve vergi dairelerine parasal olarak aktarılması hem vergi dairelerinin hem de vergi mükelleflerinin verginin tahsili için harcadıkları emek, zaman kaybının önlenmesi yanı sıra, vergi kayıp ve kaçığının azaltılmasında da fayda sağlayabileceği düşünülmektedir.

4. SONUÇ

Servet vergilerinin önemli bir türü olan veraset ve intikal vergisinin dünya üzerindeki tarihi, çok eskilere dayanmaktadır. İlk uygulanan veraset ve intikal vergisi, M.Ö. 7. yüzyılda Mısır'dadır. Daha gelişmiş bir veraset vergisi ise, M.Ö. 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu zamanında görülmüştür.

Türkiye’deki veraset ve intikal vergisi tarihini, cumhuriyet öncesi ve sonrası dönem olarak ikiye ayırmak mümkündür. Cumhuriyet öncesi yani Osmanlı Devleti döneminde ferağ, intikal ve tahrir harçları adı altında tahsilatlar yapıldığı görülmektedir. Cumhuriyet sonrası dönemde, ilk veraset ve intikal vergisi, 1926 yılında çıkarılan 797 sayılı V.İ.V.K.’nda görülmüştür. Veraset ve intikal vergisinin günümüzdeki şeklinin temelini ise, 1959 yılında uygulamaya geçen 7338 sayılı Kanun oluşturmuştur. Bu tarihten sonra kanun maddelerinde çeşitli değişiklikler yapılmasına rağmen, köklü bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Veraset ve intikal vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payına bakıldığında, yıllar itibarıyla çok fazla bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. En önemli sebeplerden biri, veraset ve intikal vergisinin tespit edilmesindeki güçlüktür. Bunun yanında, istisna ve muafiyetlerin geniş yer tutması, verginin değerlendirilme gününün miras yoluyla intikallerde mirasın açıldığı, diğer ivazsız intikallerde ise, malların hukuken iktisap edildiği gün olması dolayısıyla yıllar sonra ortaya çıkan vergi borcunun aşınma değerinin göz önüne alınmaması, çift başlı tarhiyatın söz konusu olması verginin tahsil miktarını düşüren sebeplerdir.

Medeni Kanun ile VİVK, arasındaki mirası reddetme konusunda ölüm tarihinin tespiti hususundaki farklılık mükellefin mirası reddetme hakkını elinden almakta olup, her iki kanun arasında uyum sağlanmalı, Medeni Kanun’da düzenlendiği gibi, mirası reddetme konusunda ölümün öğrenildiği tarih esas alınmalıdır.

Vergi matrahının mükellef ve idarece ayrı ayrı tespit edilmesi, vergiyi karmaşık bir hale getirdiğinden, idare ile mükellef malları değerlemede aynı değerlendirme ölçütlerini seçmeli ya da ortak tarhiyat için bilirkişilik kurumundan faydalanılacak bir düzenleme yürürlüğe konmak suretiyle tarhiyat farklılıklarının yol açtığı maliyet, emek ve zaman kaybı da önlenmiş olacaktır.

Söz konusu vergi için değerlendirme günü, miras yoluyla intikallerde mirasın açıldığı, diğer ivazsız intikallerde ise, malların hukuken iktisap edildiği gündür.

Ancak, yıllar sonra beyan edilen ve idarece de tespit edilemeyen hallerde gecikmeli beyan veren ya da malları gecikmeli tespit edilen mükellef lehine ve devlet aleyhine bir durum söz konusu olacaktır.

İdarenin intikallerden geç bilgi edinmesi nedeniyle ortaya çıkacak gelir kaybının önüne geçilmesi için, intikale konu malın değerinin yıllar itibarıyla değişebileceği hususunun dikkate alınması gereklidir. Değer tespiti konusunda endeksleme yöntemi geliştirilebileceği gibi, malların bugünkü sigorta değerlerinin de esas alınabileceği bir düzenleme yapılması gerekir. Değerleme yapılırken, malların hukuken iktisap edildiği günkü değeri yerine, verginin hesaplandığı günkü değerinin dikkate alınması, hakkaniyete daha uygun düşecektir. Verginin 3 yıl ve 6 taksit olan ödeme süresinin azaltılması, paranın aşınma değerinin de azalması yönünde katkı sağlayacaktır.

Veraset ve intikal vergisinde mükellefiyetin; verilen beyannamede gösterilmeyen mallar ile beyanname verilmeyen hallerde intikal eden malların idarece tespit olunduğu tarihte yani gecikmeli olarak başlamasına, mükellefin beyan görevini zamanında yerine getirmemesi neden olmaktadır. Ayrıca, idarenin mükellefiyeti zamanında tespit etmemesi nedeniyle ihmal veya kusuru da bulunmaktadır. Buradan hareketle, mükellefiyetin geç tespit edilmesi nedeniyle vergi alacağının gecikmeli olarak tahsil edilmiş olması dolayısıyla ortaya çıkacak paranın zaman değeri kaybının telafi edilmesine yönelik olarak gecikme faizi uygulaması yerinde olacaktır.

Türkiye’de veraset ve intikal vergisinin dayanakları; ilk önce Anayasa’nın “sosyal devlet” ilkesi ve sonrasında yine Anayasa’nın “herkesin mali gücüne göre vergilendirilmesi” ibaresidir. Vergi gelirleri içerisinde düşük bir paya sahip olan veraset ve intikal vergisinin, neden hala uygulanmakta olduğunun cevabı ise; servetin de bir ödeme gücü unsuru olmasının yanı sıra, vergi adaleti ve gelir dağılımında adaleti sağlamaya yardımcı bir vergi türü olmasıdır.

SON NOTLAR

Türk Medeni Kanunu'nun söz konusu 590. maddesinin 3. fıkrasında; sulh hakimi, mirasçılardan veya ilgililerden biri, ölüm tarihinden başlayarak bir ay içinde istemde bulunursa, terekenin defterinin tutulmasına karar verir ve defter tutma işlemi gecikmeksizin tamamlanır.

²Gaiplik kararı, Türk Medeni Kanunu 32 – 35. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Ölüm tehlikesi içinde kaybolan veya kendisinden uzun zamandan beri haber alınmayan bir kimsenin ölümü hakkında kuvvetli olasılık

varsa, hakları bu ölüme bağlı olanların başvurusu üzerine mahkeme bu kişinin gaipliğine karar verebilir. Gaiplik kararının istenebilmesi için, ölüm tehlikesinin üzerinden en az bir yıl veya son haber tarihinin üzerinden en az beş yıl geçmiş olması gerekir. Gaipliğine karar verilecek kişi, ilân süresi dolmadan ortaya çıkar veya kendisinden haber alınır ya da öldüğü tarih tespit edilirse gaiplik istemi düşer.

³Tahrir: Kaydetme, yazma.

KAYNAKLAR

Akarşlan, M. (2006) "Usulsüzlük ve Vergi Ziyai Cezalarının Veraset ve İntikal Vergisi Yönünden Uygulaması-II" <http://www.yaklasim.com/>, (10.10.2013).

Akarşlan, M. (2008) "Veraset ve İntikal Vergisi Beyannamelerinin Geç Verilmesinde Ölüm Olayını Bildirmekle Yükümlü Olanların Sorumluluğu", *Yaklaşım Dergisi*, 182.

Akdoğan, A. (2003) *Türk Vergi Sistemi ve Uygulaması*, 4. Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi.

Aksoy, Ş. (1991) *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi*, 3. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi.

Alptürk, E. (2003) "Veraset ve İntikal Vergisi Yönünden Ticari Servet Unsurlarının Değerlemesi" <http://www.yaklasim.com/>, (01.08.2013).

Arıca, M.N. (2008) "Veraset ve İntikal Vergisinin Uygulamasında İhtiyat Tedbirleri-2" <http://www.maliesigortayor.com.tr/maliesi/hata.php?hata=2>, (05.07.2013).

Arıca, M.N. (2010a) "Veraset ve İntikal Vergisi Uygulamasında 'İlk Tarhiyat' ve 'Nihai Tarhiyat' İşlemleri-2" (05.07.2013).

Arıca, M.N. (2010b) "Veraset ve İntikal Vergisi Uygulamasında 'İlk Tarhiyat' ve 'Nihai Tarhiyat' İşlemleri-3" <http://www.maliesigortayor.com.tr/maliesi/hata.php?hata=2>, (05.07.2013).

Arıca, M.N. (2010c) "Veraset ve İntikal Vergisi Beyanname Verme Yükümlülüğünün Hiç Yerine Getirilmemesi Ya Da Kanuni Beyan Süresinin Bitiminden Sonraki Farklı Zamanlarda Gecikmeli Olarak Yerine Getirilmesi Hallerinde Uygulanabilecek Usulsüzlük Cezaları" *Maliye ve Sigorta Yorumları Dergisi*, 544.

Aydın, F. (2010) "Bankalardaki Kiralık Kasaların Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu Açısından Değerlendirilmesi" <http://www.vergisorumlari.com.tr/> (12.09.2013).

Bilici, N. (2010) *Vergi Hukuku Genel Hükümler Türk Vergi Sistemi*, 23. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Borsa Terimleri Sözlüğü (2013) <http://borsa.ku.edu.tr/dokumanlar/Borsa%Sozlgu.pdf>, (10.03.2013).

Cremer, H. ve Pierre, P. (2003) "Wealth Transfer Taxation: A Survey", Cesifo Working Paper Series, No:1061.

Çelik, G. (1995) *Servet ve Harcama Vergileri*, Ankara, Seçkin Yayınevi.

Gale, G.W.J. (2001) "Slemrod, Rethinking The Estate and Gift Tax: Overview, NBER Working Paper Series, No: 8205.

Güçlü, S. (2009) "Veraset ve İntikal Vergisinde Mükellefiyet, Değerleme Günü ve Gecikme Faizi Uygulamalarının Etkileri" <http://www.vergisorumlari.com.tr/>, (12.09.2013).

Güleç, S. (2013) "Veraset ve İntikal Vergisinde Banka Hesapları Nasıl Dikkate Alınacak" <http://www.yaklasim.com/> (01.08.2013).

Joulfaian, D. (1998) "The Federal Estate and Gift Tax – Description, Profile of Taxpayers and Economic Consequences, Office of Tax Analysis, US Department of The Treasury" <http://ipv6.treasury.gov/resource-center/tax-policy/tax-analysis/Documents/ota80.pdf>, (01.01.2013).

Kalenderoğlu, M. (2006) *Vergi Hukuku Türk Vergi Sistemi*, 5. Baskı, Ankara, Agon Bilgi Akademisi.

Kızılot, Ş. (2013a) "Ölüm, Miras ve Vergi" *Hürriyet Gazetesi*, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/22327823.asp>, (10.03.2013).

Kızılot, Ş. (2013b) "Eş ve Çocuğa Hediye ve Banka Hesabına Ortak Etmede Son Durum Ne?" *Hürriyet Gazetesi*, 12 Haziran, 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/23485048.asp>, (22.06.2013).

Maç, M. ve Tarık, J. (2012) "Veraset, Hibe ve Ölüm" <http://www.bdo.com.tr/vergi/veraset.php>, (02.02.2013).

Öncel, M., Kumrulu, A. ve Çağan, N. (2003) *Vergi Hukuku*, 10. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi.

Öz, E. (2013) "Mirasçılar Dikkat! Mirasın Reddi ve Varlığın Beyan Süresi Arasındaki Çelişki Var!" <http://www.muhasibetr.com/yazarlarimiz/ersan/005/>, (11.03.2013).

Özbalcı, Y. (1998) *Vergi Usul Kanunu Yorum ve Açıklamaları*, Ankara, Feryal Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

Pehlivan, O. (1999) *Vergi Hukuku Genel İlkeler ve Türk Vergi Sistemi*, Trabzon, Eser Ofset Matbaa.

Harvey, S.R. (2001) *Public Finance* 6th Edition, New Jersey, Mc Graw-Hill Irwin.

T.C. Danıştay Başkanlığı, Danıştay Bilgi Bankası, D. 7, K. No: 1999/1502, E. No: 1998/96, 15.04.1996, <http://www.danistay.gov.tr/kerisim/KararNoKararC.jsp>, (15.02.2013).

Tosuner, M. ve Zeynep, A. (2010) *Türk Vergi Sistemi*, 15. Baskı, İzmir, Kanyılmaz Matbaası.

Turhan, S. (1998) *Vergi Teorisi ve Politikası*, 6.Baskı, İstanbul , Filiz Kitabevi.

Türk Dil Kurumu TDK (2014) <http://www.tdk.gov.tr/>. (15.10.2013).

Uluatam, Ö. (2001) *Kamu Maliyesi*, 7. Baskı, Ankara, İmaj Yayınevi.

T.C. Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, Kesin Hesap ve İzleme Şubesi (2013) “2012 Yılı Merkezi Yönetim Kesin Hesabı” ,<http://pbk.tbmm.gov.tr/dokumanlar/2012-kesin-hesap-tasari.pdf> (29.10.2013).

Kırgızistan Enerji Tüketiminin Ayrıştırma Yöntemiyle Analizi (2002-2011)

Decomposition Methods for the Analysis of Energy Consumption in Kyrgyzstan (2002-2011)

Aziz BOSTAN¹, Alper YILMAZ², G. Afşin RAVANOĞLU³

ÖZET

Bu çalışma 2002-2011 yılları arasında Kırgızistan ekonomisi için sektörel enerji tüketimini ayrıştırma yöntemiyle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre sektörel enerji tüketiminin çıktı ve yapısal etki nedeniyle arttığı, yoğunluk etkisi nedeniyle düştüğü görülmüştür. Ayrıca diğer iki etkiye göre çıktı etkisi sektörel enerji tüketimi üzerinde en güçlü etkiye sahiptir. Sektörel enerji tüketimi, üretim artışı ile daha çok ilişkili olduğu için, Kırgızistan ekonomisinde 2000 yılından sonra görülen hızlı ekonomik büyüme, çıktı etkisini enerji tüketimindeki artışın en önemli faktörü haline getirmiştir. Yapısal etki, milli gelir içinde tarım sektörünün payının azalmasına ve sanayi sektörünün payının artmasına bağlı olarak enerji tüketimindeki değişime arttırıcı yönde etki yapmıştır. Yoğunluk etkisi ise diğer iki etkinin tersine, ekonomide teknolojik gelişim bakımından son yıllarda görülen iyileştirmeler ve dışa açılma gibi nedenlerle enerji tüketimini düşürücü yönde etki yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, enerji sektörü, enerji tüketimi,

ABSTRACT

This paper aims to investigate sectorial (service, industry and agriculture) energy consumption in Kyrgyzstan economy for the 2002-2011 periods. The results indicate that the primary energy consumption has been increased as a result of production and structural effect but decreased as for intensity effect. Also production effect has the strongest influence on primary energy consumption in accordance with other two effects. It has been clearly seen that sectoral energy consumption increase with production closely. Rise in primary energy consumption during 2002-2011 periods was mostly due to rise in production. Similarly, structure effect has been come to conclusion as positive correlation with primary energy consumption because of increase in relative share of energy intensive sectors (especially industry) in national income. However results for intensity effect shows that till 2009, it decreased primary energy consumption, but after 2009, there has been moderate decrease in energy intensity in Kyrgyzstan economy.

Keywords: Kyrgyzstan, energy sector, energy consumption

1. GİRİŞ

Kırgızistan'ın sosyo ekonomik gelişimi Sovyet dönemi, geçiş süreci ve serbest piyasa dönemi olarak üçe ayrılabilir. Sovyet döneminde ülke blok içinde genel olarak uygulanan ihtisaslaşma sistemi içinde kendine biçilen role göre ekonomisinde uzmanlaşmıştır. Bilindiği gibi Sovyet ekonomisi merkezi planlamaya dayalı kumanda ekonomisidir. Üretim devlet tarafından tek elden planlanır ve üretimin amacı kar veya satışları arttırmak değil halkın ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Hangi malın ne kadar üretileceğine, hangi fiyattan satılacağına ve hangi kaynakların harekete geçirileceğine sıkı bir disiplin içinde hep devlet planlama teşkilatı (Gosplan) karar verir. Bu çerçevede maliyetleri düşürmek veya verimliliği arttırmak ikinci plandadır (Mazat ve Serrano, 2009:3). İşte bugünkü Kırgızistan ekonomisindeki pek çok sorunun kaynağı bu merkezi planlama anlayışı olmuştur. Planlamanın gereği olarak blok içindeki her ülkeye bir rol verilmiş ve o ülke ekonomisinin ihtisaslaşması o rol çerçevesinde olmuştur. Verilen rol ise o ülkenin coğrafi özelliklerine, kültürel ve ekonomik yapılarına ve eğitim

seviyesine bakılarak belirlenmiştir. Bu sistem ülkeleri birbirine daha bağımlı hale getirmiş, hiçbir ekonomi tek başına kendi kendine yeterli olamayacak şekilde yönlendirilmiştir. Kırgızistan ekonomisine biçilen rol ise tarım ve hayvancılık olmuştur. Sonuçta ülke gün gelmiş 3 milyonluk nüfusuna karşın 15 milyon hayvan varlığının olduğu bir ülke olmuştur (Ramazanoğlu ve Acar, 2003:389).

Geçiş süreci ise serbest piyasa ekonomisinin kurum ve kuruluşları ile yetersiz olması, ülkenin hukuk sisteminin gelişmemiş olması ve demokratik bilincin zayıf olması gibi nedenlerle bocalama içinde geçmiş, 1991- 1997 arasında ekonomi ortalama %6,5 küçülmüştür. 1990 yılı 100 kabul edildiğinde reel GSYİH, 1995 sonunda 50,6'ya düşmüştür. SSCB'den kopmalarla birlikte eski yapı içinde birbirlerini tamalayan, tek başına yeterlilikten uzak ekonomiler, bağımsızlıklarını kazanmalarıyla kendilerini birden küresel sistemin rekabet ve acımasız kurallarının işleyişi içinde bulmuşlar, birbirlerine bağımlı kurulmuş üretim ve tüketim yapılarının bir anda bozulmasıyla üretim hızla gerilemiş ve şiddetli makroekonomik dengesizlikler

¹ Yrd. Doç. Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, azbostan@hotmail.com

² Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, alper.yilmaz@adu.edu.tr

³ Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, afsinrevan@hotmail.com

yaşanmıştır. Ayrıca bağımsızlıkla birlikte farklı ülkelerin kalifiye elemanlarının kendi ülkelerine dönmeleriyle sanayi ve hizmetler sektöründe kalifiye işgücü açığı üretim düşüşlerine neden olmuştur (Egeli ve Emsen, 2002:106-112). Diğer yandan Yöneticiler otoriter davranmış, halkın ihtiyaçlarını değil kendi iktidarlarının selahiyetini birinci plana almışlardır. Dolayısıyla bu dönemde yoksulluk artmış, gelir dağılımı bozulmuş, kuzey güney ayrımı belirginleşmiştir (Kyrgyzstan Country Report, 2012).

Bugünkü anlamda modern Kırgızistan'ın şekillen-

diği süreç geçiş süreci sonrası dönemdir. Bu dönemde soyo-ekonomik anlamdaki gelişmelerin temelleştirilmiştir. İlk olarak ülke nüfusu 1994-2011 arası 4,5 milyondan 5,5 milyona çıkmıştır. Nüfus artış hızı 2011 itibarıyla %1,1'dir. Toplumsal olarak boyların varlığını hala sürdürdüğü bir ülke olan Kırgızistan'da boylar iki büyük federasyon şeklinde örgütlenmişlerdir. Issık gölünün güneyinde yerleşmiş olan Tagay Boyu, siyasi ve entelektüel elitin ait olduğu boy olarak bilinmektedir. Toplumun bu şekilde örgütlenmesi zamanında SSCB tarafından da değiştirilmeye çalışılmamış; aksine kontrol mekanizması olarak kullanılmıştır.

Tablo 1: Milli Gelir

Sbt. Fiy. GDP (Milyon Som)	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Genel Toplam	73,870.5	80,665.2	89,765.1	94,185.1	104,030.0	123,521.9	153,819.4	193,417.9	200,274.0	232,892.9	
Tarım	26,311.7	26,757.6	29,356.6	27,039.5	29,226.5	33,159.7	38,469.4	47,114.9	36,773.4	39,328.5	
Sanayi	Madencilik	383.4	366.2	505.1	570.5	514.4	473.0	702.3	1,079.0	1,033.3	1,725.3
	İmalat	11,615.9	11,589.0	11,378.5	12,026.0	11,133.6	13,302.4	17,060.2	22,538.2	31,874.0	41,018.6
	Elektrik Gaz	3,214.9	3,629.8	3,033.4	3,125.1	3,869.7	4,234.0	3,594.0	2,603.1	4,859.8	8,381.7
	Sanayi Toplam	15,214.2	15,585.0	14,917.0	15,721.6	15,517.7	18,009.4	21,356.5	26,220.3	37,767.1	51,125.6
Hizmetler	İnşaat	2,819.9	2,522.7	2,578.7	2,727.0	3,247.0	4,024.5	5,618.5	12,062.3	10,994.7	11,965.6
	Ticaret	9,781.6	12,098.8	15,101.7	16,893.4	20,681.5	23,163.0	27,878.4	31,422.6	31,982.0	37,645.5
	Ulaştırma	3,130.5	4,190.3	5,251.4	6,787.7	7,249.4	9,947.5	13,841.0	15,575.0	18,420.7	20,748.7
	Finans	838.8	1,252.4	1,322.3	1,913.9	2,689.6	3,229.0	5,090.6	7,416.1	7,743.2	9,185.3
	Kamu Yönetimi	3,821.1	3,994.3	4,057.8	4,385.8	4,648.5	5,145.1	6,316.1	8,880.3	10,724.7	13,083.9
	Diğer	7,127.4	7,959.0	9,647.7	10,513.3	11,585.5	13,991.4	18,406.1	25,073.4	30,260.5	34,004.9
	Finansal aracılık	-531.0	-710.1	-802.6	-1,331.6	-2,090.9	-2,556.9	-3,924.3	-5,756.4	-6,434.3	-7,794.7
	Vergiler	5,356.3	7,015.2	8,334.3	9,534.5	11,275.2	15,409.2	20,767.1	25,409.4	22,042.0	23,869.6
Hizmetler Top.	32,344.6	38,322.6	45,491.3	51,424.0	59,285.8	72,352.8	93,993.5	120,082.7	125,733.5	142,708.8	

(Kaynak: Asian Development Bank Fact Sheet 2012)

Ekonominin temeli hala tarım ve doğal kaynaklara bağlı olan ülkede en çok pamuk ve tütün yetiştirilmekte, altın madeni çıkarılmakta ve ihrac edilmektedir. Kırgızistan'ın metalurji sektöründe üretilen ürünlerin neredeyse tamamı ihrac edilmektedir. Ülke dünyada onuncu büyük altın üreticisi ve ihracatçısıdır. Endüstriyel alanda ise altın, cıva, uranyum, doğal gaz ve elektrik enerjisi ihrac etmektedir. Geçiş sürecinde tarımın istihdamdaki payı %41'den %31'e gerilemiş, sanayinin payı %19'dan %21'e çıkmıştır. Geçiş süreci ile ülkede liberal reformlar uygulanmış, konvertibilite ve faiz oranları serbestleştirilmiş, özelleştirmeler hızlandırılmıştır. Bu kapsamda sabit fiyatlarla Gayri Safi Yutrici Hâsılası 2002'de 73.870 milyon som'dan 2011'de 232.892 milyon som'a çıkmıştır. Bu verilere göre ülkede kişi başına düşen milli gelir 42.344 som (yaklaşık 1075 usd) dur.

Aşağıdaki tabloda ise milli gelirin sektörel dağılımı verilmektedir. Görüldüğü gibi tarımın payı %36'dan %17'ye düşmüş, sanayinin payı hemen hemen aynı kalmış ve hizmetler sektörünün payı %44'ten %61'e çıkmıştır. Ekonominin serbest piyasa ekonomisine dönüşümü sürecinde tarım sektörünün payı azalması, hizmetler sektörünün payının artması beklenir. Sanayi sektöründe önce görülen azalma kumtor altın madeninde 2002 yılında meydana gelen kazadır. Kazadan sonra yaşanan toparlanma ve altın fiyatlarının dünya piyasalarında artmasıyla birlikte sanayinin milli gelir içindeki payı 2006 yılında %15'ten 2011 yılında %22'ye çıkmıştır. Bilindiği gibi madencilik sektörünün özellikle de altın madenciliğinin 2011 itibarıyla tüm sanayi içindeki payı %3,3'tür.

Tablo 2: Milli Gelirin Sektörel Dağılımı (%)

Sektör	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Tarım	36	33	33	29	28	27	25	24	18	17
Sanayi	21	19	17	17	15	15	14	14	19	22
Hizmetler	44	48	51	55	57	59	61	62	63	61

(Kaynak: Asian Development Bank Fact Sheet 2012)

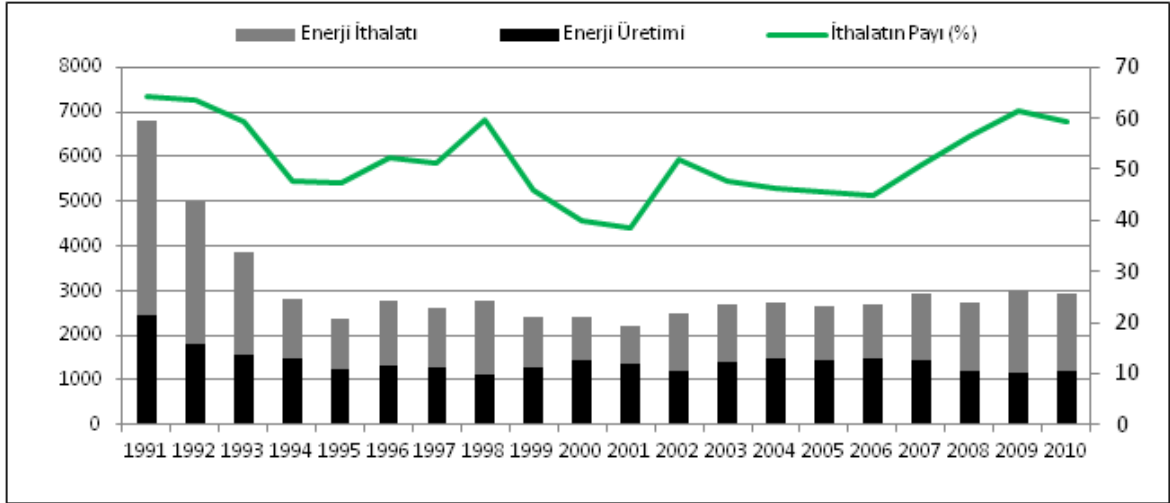
Genel olarak 1999 yılından sonra büyüme daha çok tarım ve altın madeni sektörüne dayalı olmuştur. Sanayi sektörü toplam üretiminde maden ve maden ürünlerinin işlenmesi faaliyetlerindeki işletmelerin payı %47'dir. Fakat diğer Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi (Kazakistan-Azerbaycan/petrol-doğal gaz, Özbekistan/Pamuk ve Türkmenistan/Doğal Gaz gibi) ülke belli bir sektöre aşırı bağlanarak risk almaktadır. Kumtor madenindeki altın rezervleri tükenmektedir ve ülke ekonomisinin tek bir altın madenine bu derece bağımlı olması ciddi sıkıntılar yaratmaktadır. Bu yüzden Kırgızistan'ın acil olarak sanayinin sektörel çeşitlendirilmesine yönelik yeni politikalar uygulamaya başlaması gerekmektedir. İşsizlik oranının %20 olduğu ülkede nüfusun %31,7'si yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. GINI katsayısı 33,5'tir. Ülkedeki enflasyon oranı da 2011 verilerine göre %16'dır. Kayıt dışı ekonomi büyük bir problemdir. Ülke aşırı dış borcu sebebiyle Dünya Bankası ve IMF tarafından yürütülen Aşırı Borçlu Fakir Ülkeler (HIPC) programına 2006 yılında başvurarak 1 milyar dolarlık dış borcunun silinmesini düşünmüş ancak bunun itibar kaybına neden olacağı gerekçesiyle vazgeçmiştir (DEİK, 2012).

Kırgızistan'da enerji sektörü, her ne kadar fosil tabanlı yakıtlar bakımından komşuları kadar zengin olmasa da, sahip olduğu hidrolik potansiyel sayesinde önemli bir yere sahiptir. Ülkede elektrik üretimi ağırlıklı olarak hidroelektrik santrallerinde gerçekleştirilir ve büyük bir potansiyele sahiptir. Ülke hidroelektrik kaynaklarının genişliği bakımından Rusya ve Tacikistan'ın ardından BDT ülkeleri arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Tien Shan dağlarındaki buzulların erimesiyle yıllık 55,000 gigawatt saatlik bir potansiyel olduğu tahmin edilmektedir. Bu potansiyelin yılda yalnızca 3 Gigawatt saatlik bölümünü kullanılmaktadır. Hem büyüyen Kırgız ekonomisi hem de komşu ülke Çin'in enerji açığı göz önünde bulundurulduğunda sektöre daha fazla yatırım

yapılmalıdır. Nitekim devletin hidroelektrik santralleri kurma hususunda yabancı yatırımdan faydalanacak şekilde çeşitli çalışmaları ve projeleri gündemdedir. Öncelikle Kambar'da bulunan iki santralin özelleştirilerek faaliyete sokulması projesi mevcuttur. Bu amaçla Rusya ve Kazakistan ile fizibilite çalışmaları yürütülmektedir. Narın nehri üzerindeki Toktogul Hidroelektrik Santrali tek başına tüm ülkenin enerji ve ısıtma ihtiyacını karşılayacak kapasiteye sahiptir. Bu santral yılda yaklaşık 1.5 milyar kWh elektrik üretmektedir.

Ülkede elektrik enerjisinin yanında doğal gaz tüketimi, yıllara göre azalma gösterse de önemli yer tutmaktadır. Çünkü elektrik enerjisi üretim, iletim ve dağıtım alt yapısı sovyet döneminden kalma eski teknolojiye dayanmakta ve yenileme çalışmaları devam etmektedir. 2011 yılında yapılan denetimlerde Kırgızistan'da 18.000 elektrik kesintisi yaşandığı tespit edilmiştir. Örneğin 2012 yılında Kazakistan'dan gelen doğal gaz akışında yaşanan kesilme nedeniyle tüketiciler elektrik enerjisine yüklenince trafolarında ve dağıtım noktalarında arızalar meydana gelmiştir. Dolayısıyla sektörde yatırım ihtiyacı fazladır.

Kırgız Cumhuriyetinde sınırlı miktarda petrol ve doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Yılda 80,000 ton petrol elde edilebilmekte olup, iç talebin % 12'sini karşılanmaktadır. Ülkede boru hattı sisteminin de yetersizliği söz konusudur. Hali hazırdaki 367 kilometre uzunluğunda doğal gaz hattı ve 13 km uzunluğunda petrol hattı bulunmaktadır. 2007 yılının sonunda Rus Gazprom şirketine 2 doğalgaz yatağının keşfi için lisans verilmiştir. Söz konusu yataklar ülkenin güneyinde bulunan Kuugart ve Maylısuu-4 (Celalabat) kaynaklarıdır (DEİK, Kırgızistan Ülke Bülteni, 2012). Elektrik enerjisinde yeni yatırımlara ve yeni fosil tabanlı yakıt rezervleri bulma çalışmalarına karşılık ülkede büyüyen ekonomiye ve artan nüfusa bağlı olarak ithal enerji gereksinimi artmaktadır.



Şekil 1: Enerji Tüketimi ve İthal Enerjini Payı (Btep, %)

Şekilde görüldüğü gibi bağımsızlığının ilk yıllarında Sovyetler'den gelen enerji akışının kesilmesiyle yerli ihtiyacın karşılanabilmesi için 1991 yılında 4,3 Mtep'lik enerji ithal edilmiştir. İzleyen yıllarda ekonomide serbest piyasa düzenine geçişin ve birbirine bağımlı yapının dışına çıkışın ilk şoklarını atlattıktan sonra, yerli enerji üretimini arttırmış ve toplam talebi karşılama oranı artmıştır. 2000 yılından sonra ise ekonomik büyümenin ortalama %4 civarında istikrara oturmasıyla enerji ihtiyacı artmış ve buna bağlı olarak ithal enerjinin payı 2000 yılında %39'dan 2010 yılında %59'a çıkmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

İçinde ve sürekli etkileşim halinde olduğumuz sosyal ve ekonomik çevre zamandan zamana sürekli değişmektedir. Meydana gelen değişikliklerin gerekliliklerine ayak uydurabilmek için yeni politikalar ve yeni değerlendirme yöntemleri geliştirmek zorundayız. Bu da çevremizde sosyal ve ekonomik alanda meydana gelen değişikliklerin altında yatan nedenlerin neler olduğunu bilmemizi gerektirir. Ekonomik, çevresel ve diğer sosyo-ekonomik göstergelerdeki değişiklikleri analiz edip anlayabilmek için bu değişikliklere neden olan faktörleri ayrıştırıp incelemek gerekmektedir. Bu noktada son yirmi yılda özellikle enerji alanındaki çalışmalarda yaygınca kullanılan ayrıştırma analizi teknikleri oldukça faydalıdır. Ayrıştırma analizi teknikleri sektörel düzeyde etkili olan faktörlerin ayrıştırılmasına dayalı tekniklerdir. Temelde Ekonomi ve İstatistikteki endeks sayılar problemine dayalıdır. Fakat daha çok enerji tüketimi ve sera gazı emisyonları gibi çevresel değişkenlerde meydana gelen değişikliklerin analizini yapmak için kullanılmaktadır. Ayrıca malzeme akışı ve üretiminde, ulusal enerji verimliliğinin izlenmesinde ve ülkeler arası karşılaştırma yapıl-

masında kullanılmaktadır (Granel, 2003:7-9)

1970'li yıllar boyunca enerji şokları sonucu, ayrıştırma analizi sanayi üretimindeki değişimlerin enerji kullanımını ve enerji verimliliği üstündeki değişiklikleri incelemek amacıyla kullanılmıştır. Özellikle ekonomik büyümenin, üretim faktörlerinin sektörler arası değişiminin ve teknolojik değişimin çevresel ve sosyo-ekonomik göstergeler üzerindeki etkisinin belirlenmesi amacıyla kullanılmıştır (Hoekstra ve Van Der Bergh, 2003:40). Bu değişimlerin enerji göstergelerini nasıl etkilediğini anlamak için değişimden önceki ve sonraki gösterge değerleri arasında karşılaştırma yapmak faydalı olacaktır. Ayrıştırma analizinin temeli de burdadır. Buna göre değişime uğrayan bir faktörün temel yıldaki (genellikle T_0 olarak sembolize edilir) değeri ile daha sonraki yıl veya yıllardaki değeri (genellikle T_1, \dots, n olarak sembolize edilir) karşılaştırılır. Bu noktada araştırmacı isterse baz yıl esaslı modeli (periodwise approach) isterse de zaman serisine dayalı modeli (time series) kullanabilir (Steenhof, 2006:377),

Ayrıştırma analizi iki temel kategoriye ayrılabilir; yapısal ayrıştırma analizi (SDA) ve endeks ayrıştırma analizi (IDA). SDA girdi çıktı katsayılarına ve girdi çıktı talolarından üretilen nihai mal talebine bağlı iken, girdi çıktı modelinin aksine SDA yöntemi sabit katsayı varsayımı nedeniyle daha az kısıtlanmıştır. Leontief katsayısına haiz olması nedeniyle SDA yönteminde talepteki değişimlerin dolaylı etkisi ölçülebilir. Böylelikle sektörel düzeydeki değişimlerin ardındaki asıl nedenler daha net görülebilir (Jungitz, 2008:17). IDA yöntemi ise sektörel düzeydeki verilere dayanarak sadece dolaysız etkileri ölçer. IDA tekniğinin asıl amacı sektörel düzeyde V değişkeninde meydana gelen değişikliği etkileyen temel neden-sonuç ilişkilerini anlamaktır. Bunun da yolu V değişkeninde meydana gelen değişikliği değişikliğe

neden olan değişkenler cinsinden ifade etmektedir. İDA teknikleri enerji alanında ilk kez 1973 ve 1979 petrol krizlerinden sonra enerji tüketiminde meydana gelen değişiklikleri daha iyi analiz edebilmek amacıyla kullanılmıştır. Basitliği ve esnekliği sayesinde uygulama alanları zamanla genişlemiştir (Granel, 2003:7-9). Örneğin Ang ve Zang tarafından yapılan bir araştırmaya göre 1978-1999 yılları arasında yayımlanan makedelerden yüzden fazlası ayırıştırma analizi ile ilgilidir.

Ayırıştırma analizindeki üretim etkisi, enerji tüketiminde üretim miktarındaki artıştan kaynaklanan etkiyi gösterir. Artan ekonomik çıktı faaliyet etkisini artırır, enerji tüketimindeki büyüme oranını artıracı etki yapar. Enerji tüketimindeki artışa pozitif katkıda bulunur. Eğer çıktı düşerse bu durum enerji talebi artış oranını düşürür ve çıktı etkisi enerji tüketimine negatif olarak etki eder. Örneğin bu etkinin kriz yıllarında azalması beklenir (Zhang, 2003:629-630).

Yoğunluk etkisi, sosyo ekonomik gelişmelerin, teknolojik değişimin ve üretim sistemlerindeki değişimin enerji tüketimi üzerindeki etkisidir. Eğer çıktıdaki artış oranı, enerji girdisindeki artış oranından büyükse yoğunluk etkisi azalmaktadır. Daha etkin, verimli üretim tekniklerinin uygulanması, etkin enerji yönetimi, o alt sektörün içinde veya alt sektörler arasında ürün karmasında meydana gelen değişimler, malzeme ve yakıt girdisinin kalitesinde meydana gelen iyileşmeler yoğunluk etkisini azaltır. Teknolojik değişim hızlandıkça yoğunluk etkisi daha hızlı düşer. Negatif teknolojik ilerleme ise enerji yoğunluğunu artırır. Enerji üretiminde kapasite kullanım oranının artması yoğunluk etkisini artırır. Üretim faktörlerinin sektörler arası değişimine neden olan yapısal değişimde de yoğunluk etkisini etkiler. Diğer yandan ülkelerin sanayileşme oranlarının artması, elektrikli alet ve edevatın daha çok kullanılması, elektrikli ev aletlerinin yaygınlaşması yoğunluk etkisini artırıcı etki yapar. Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerde enerji yoğunluğu, gelişmiş ülkelere göre daha fazladır. Ayrıca gelişmiş ülkelerde enerji kullanımı, gelişmekte olan ülkelere göre daha verimli ve etkindir. Son olarak enerji fiyatlarının düşük ve istikrarlı seyir izlemesi yapısal ve yoğunluk etkilerini pozitif dönüştürür. Yani negatif eğimli fiyat hareketi, pozitif eğimli yoğunluk etkisine yol açar (Steenhof, 2006:377).

Yapısal etki, enerji tüketimi üzerindeki toplam üretimin sektörel payı içindeki değişimin etkisini ortaya çıkaran etkidir. Örneğin sanayi sektörünün toplam üretim kompozisyonundaki değişmeden kaynaklanan toplam enerji tüketimi değişimidir. Eğer sanayi alt sektörleri içinde, (alt sektör yoksa sanayi sektörünün milli gelir içindeki payı) daha enerji yoğun sektörlerin payı, daha az enerji yoğun sektörlerin payına oranla artarsa, onun yapısal etkisi de artmaktadır ve böyle bir değiş-

me toplam enerji talebi üzerinde arttırıcı etki yapar ve enerji tüketimindeki büyüme oranı artar. Tam tersine sektör içinde daha az enerji yoğun sektörlerin payı düşerse böyle bir yapısal değişim bu sefer toplam enerji talebi üzerinde düşürücü etki yapacak ve enerji tüketimindeki büyüme oranı azalacaktır (Vehmas, 2010:5).

Ma ve Stern (2007) 1980-2003 yılları arası Çin ekonomisinde enerji yoğunluğundaki değişimi LMDI yöntemiyle incelemiştir. Bu 2000 sonrası dönemde Çin ekonomisi enerji verimliliği hakkında yapılan ilk çalışmadır. Yazarlar Çin ekonomisini, birincil, ikincil ve üçüncül olmak üzere üç temel endüstriye bölmüştür. Analiz sonuçlarına göre teknolojik ilerleme enerji yoğunluğundaki düşüşün en önemli nedenidir. İkinci olarak endüstriyel ve alt endüstriyel düzeyde meydana gelen yapısal değişimler enerji yoğunluğunu arttırıcı etki yapmıştır. Üçüncü olarak alt sektörler arasında üretim değişimine dayalı yapısal değişim genel enerji verimliliğini düşürmüştür. Dördüncü olarak bazı sektörlerde 2000 yılından beri gerçekte görülen enerji yoğunluğu artışı negatif teknolojik ilerlemeyle açıklanabilir. Son olarak sektörler arası yakıt karmasında meydana gelen değişimlerin enerji yoğunluğundaki değişime katkısının az olduğu belirlenmiştir (Ma ve Stern, 2007:1037-1053).

Cornillie ve Frankhauser (2004) çalışmasında 1992-1998 yılları için Orta ve Doğu Avrupa ve eski Sovyet bloku ülkeleri için enerji yoğunluklarını incelemiştir. Kömünist blokun çözülmesinden sonra enerji yoğunlukları azalmıştır ancak geline seviye yeterli değildir. Geline seviye hala OECD ülkeleri ortalamasından yüksektir. İlk grup ülkelerde (Macaristan, Slovenya, Litvanya gibi) hızlı özelleştirme, fiyat liberalizasyonu ve kurumsal yeniden yapılandırma nedeniyle enerji yoğunluğu hızla düşmüştür. İkinci grup ülkelerde (Polonya, Romanya, Slovakya gibi) milli gelir içinde ağır sanayinin önmlü bir yer tutması, ve politik aktörlerin teknolojisi eski sektörlerde yapılması gereken yeniden yapılandırma için zayıf irade göstermesi gibi nedenlerle enerji yoğunluğu hemen hemen aynı kalmıştır fakat ekonominin diğer sektörleri için söz konusu göstergede ilerleme sağlanmıştır. Üçüncü gruptaki ülkeler için geçiş döneminde enerji yoğunluğu, özelleştirmelerin yapılamaması ve sanayi sektöründe yeniden yapılandırmanın gecikmesi nedeniyle daha da artmıştır (Cornillie ve Frankhauser, 2004:283-295).

Greening ve diğerleri (1997) 1970-1992 dönemi 10 OECD ülkesi için enerji yoğunluğunu altı farklı ayırıştırma yöntemiyle incelemiş ve her bir yöntemi ortaya çıkan artık değer, bu değerlerin değişkenliği ve yöntemin ne derece kolay uygulanabildiği bakımından karşılaştırmıştır. Sonuçlara göre Average Weighting Divisia (AWD) ve Divisia (rolling year simple average) yöntemleri en iyi sonuçları vermiştir. Ampirik bulgu-

lara göre genel enerji yoğunluğu her bir alt sektörde enerji yoğunluklarında meydana gelen düşüşe bağlı olarak azalmıştır. Norveç gibi bazı ülkelerin daha enerji yoğun sektörler yöneltmeleri genel enerji yoğunluğundaki düşüş trendini olumsuz etkilemiştir. Halbuki Japonya, ABD, Almanya gibi ülkelerin daha az enerji yoğun endüstrilere yönelmeleri enerji yoğunluğundaki düşüşü desteklemiştir. Ayrıca ekonomik büyüme, enerji maliyetleri ve üretim teknikleri enerji yoğunluğu üzerinde önemli derecede etkilidir (Greening vd., 1997:375-390).

Steenhof (2006) Çin sanayisi elektrik talebini 1998-2002 yılları arasında Las-Peyers yöntemiyle incelemiştir. Analizden önce yazar sanayi sektörünü üç kısma ayırmıştır; birincil sektörler (P), ikincil sektörler (S-P) ve ikincil imalat sanayi (S-M). Bu sınıflandırma da P'ye dahil sektörler kömür, petrol, doğal gaz gibi birincil enerji kaynakları madenciligi, S-P'ye dahil olan sektörler bu kaynakları hammadde olarak kullanan kimya, maden cevherini ayırtıran diğer sektörler gibi imalat sanayi ve S-M'ye dahil olan sektörler ise S-P'ye dahil olan sektörlerin çıktılarını nihai ürün olarak üretip tüketicilere sunan sanayi dallarıdır. Toplamsal ayrıştırma yöntemi sonuçlarına göre elektrik tüketimi 1998-2002 yılları arasında çıktı etkisi nedeniyle 579 Twh artmıştır. Fakat talepte meydana gelen 8 Twh 242 Twh'lik azalma enerji yoğunluklarındaki değişime ve yapısal değişime atfedilebilir. Yani hızlı sanayileşmenin elektrik talebinde meydana getirdiği arttırıcı etki verimlilik artışları ve yapısal etki tarafından dengelenmiştir. Üretimdeki artış beraberinde enerji talebinde artışı getirmiştir. Fakat ağır sanayi dallarında enerji verimliliğinde görülen iyileşme alt sektörel düzeyde enerji yoğunluğunu düşürmüştür. Elektrik talebinin artmasındaki en önemli nedenlerden biri yakıt tipinde meydana gelen değişikliklerdir. Doğal gaz ve petrolden elektriğe doğru yöneliş tüm dönemde elektrik talebinde 245 Twh'lik artışa neden olmuştur (Steenhof, 2006:370-384).

Ediger ve Huvaz (2006), 1980-2010 dönemi için Türkiye ekonomisinde sektörel enerji tüketimini LMDI yöntemiyle incelemiştir. Buna göre enerji tüketimindeki artışın asıl nedeni üretimdeki artıştır. Kriz yılları hariç çıktı etkisi hep pozitif olmuştur. Ayrıca yapısal etki 15 tane yılda pozitif fakat yoğunluk etkisi sadece 8 tane yılda pozitif diğer yıllarda negatif değerler almıştır. Çıktı ve yapısal etki sektörel enerji tüketimini arttırmış, yoğunluk etkisi düşürmüştür. Çıktı etkisi sanayi ve hizmetler sektörlerinde daha belirgin, tarım sektöründe ise zayıftır. Yine çıktı etkisi 1989 öncesinde hizmetler sektöründe sanayi sektörüne göre daha büyüktür. 1989 sonrasında ise sanayi sektöründe daha büyüktür. Yapısal etkiye baktığımızda

en çok hizmetler ve tarım sektöründe etkili olduğu görülmüştür. Yoğunluk etkisi ise hizmetler sektöründe diğer iki sektörde olduğundan daha etkilidir. Ayrıştırma sonuçlarına göre Türkiye ekonomisi 1983-1987, 1990-1993 ve 1995-1997 olmak üzere üç istikrarlı döneme ayrılabilir. Tüm bu dönemlerde çıktı ve yapısal etki pozitifken yoğunluk etkisi negatiftir. İkinci olarak sektörel enerji tüketimindeki en önemli değişiklikler 1982, 1988-1989 ve bu iki dönem arasında meydana gelen gelmiştir. 1994 ve 1998-2000 dönemlerindeki değişim ise daha çok ekonomik krizlerle ilgilidir. Hızlı şehirleşme, ekonomik büyüme, ve tarım ekonomisinden sanayi toplumuna geçişle birlikte sektörel enerji tüketimi de köklü değişikliklere uğramıştır. Toplam birincil enerji tüketimi ekonomik büyüme oranından hızlı artmıştır ve enerji yoğunluğu tepe noktasına ulaşmaya kadar da böyle gidecektir. Bu yüzden Türkiye ekonomisinde kişi başı gelir 9000 \$'a çıkıncaya kadar bazı yapısal değişikliklere ihtiyaç vardır. Son olarak sanayi sektöründe enerji verimliliği benzer ülkelerle karşılaştırıldığında daha düşüktür dolayısıyla bu konuda bazı iyileştirmelerin yapılması gerekir (Ediger ve Huvaz, 2006:732-745).

3. METOD

Literatürde çok çeşitli IDA yöntemleri vardır. Bu çalışmada toplamsal tipteki LMDI yöntemi seçilmiştir. Ang ve Liu (2004), Ang (2004), yaptıkları çalışmalarda daha küçük artık değer vermesi, içinde sıfır değerine sahip olan serileri de işleyebilmesi, toplamsal tutarlılık, kolay uygulanabilmesi ve yorumlanabilmesi nedeniyle LMDI yöntemini diğer yöntemlere tercih edilebileceğini belirtmişlerdir. Bu model sektörel enerji tüketimini enerji yoğunluğu, yapısal değişim ve ekonomik çıktıdaki eğilimlere göre ayırtmaktadır. Model basitçe şöyledir;

$$\Delta E_{\text{tot}} = \Delta E_{\text{prd}} + \Delta E_{\text{str}} + \Delta E_{\text{int}} + \Delta E_{\text{rsd}} \quad (1)$$

Bu formülasyona göre 0 yılından t (E_{tot}) yılına toplam birincil enerji tüketimindeki değişim, talepteki değişimin nedenleri olarak çıktı etkisi (E_{prd}), yapısal etki (E_{str}), yoğunluk etkisi (E_{int}) ve artık değer (E_{rsd}) şeklinde dört kısma ayrılabilir. Böylelikle her bir sektör için bu etkiler hesaplanabilir. Çıktı, yapısal ve yoğunluk etkileri için sırasıyla şu formüller kullanılır;

$$\Delta E_{\text{act}} = \sum_i \frac{E_i^t - E_i^0}{\ln E_i^t - \ln E_i^0} \ln \left(\frac{Q_i^t}{Q_i^0} \right) \quad (2)$$

$$\Delta E_{\text{str}} = \sum_i \frac{E_i^t - E_i^0}{\ln E_i^t - \ln E_i^0} \ln \left(\frac{S_i^t}{S_i^0} \right) \quad (3)$$

$$\Delta E_{\text{int}} = \sum_i \frac{E_i^t - E_i^0}{\ln E_i^t - \ln E_i^0} \ln \left(\frac{I_i^t}{I_i^0} \right) \quad (4)$$

Burada E_i tep cinsinden i sektörü için toplam birincil enerji tüketimini, Q^0 ve Q^t i sektöründeki 0 ve t yıllarındaki milyon som cinsinden toplam üretimini, S_i^t and S_i^0 , i sektörünün 0 ve t yıllarında toplam üretim içindeki paylarını, I_i^t and I_i^0 , i sektörünün 0 ve t yıllarındaki enerji yoğunluklarını Kwh/Milyon som cinsinden verir.

4. VERİ

Veriler Asya Kalkınma Bankası veri tabanından alınmıştır. Toplam birincil enerji tüketimi olarak, ülkede elektrik üretim ve tüketiminin diğer enerji kaynaklarına göre çok daha fazla kullanılması nedeniyle elektrik tüketimi bazında ve kwh cinsinden alınmıştır. Sektörlerin payları yüzde cinsinden gösterilirken, enerji yoğunlukları elektrik tüketimine bağlı olarak kwh/som cinsinden yani çıktı başı tüktülen elektrik miktarını vermektedir. Ekonomi üç temel sektöre ayrılmıştır; hizmetler, sanayi ve tarım. Hizmetler sektörü ulaştırma, konut ve hizmetler ile diğer enerji tüketimlerini kapsamaktadır. Sanayi sektörü imalat sanayi, madencilik ve elektrik, su gaz sektörlerinden oluşmaktadır. Tarım sektöründe ise alt ayırım yoktur. Çıktı sabit fiyatlarla GSYİH ile gösterildiğinden katma değer kullanmaya gerek yoktur. Son olarak enerji tüketimi içinde çevrim sektörü ve enerji dışı alanlar için kullanılan tüketim hariç tutulmuştur.

5. AMPİRİK SONUÇLAR

Bu bölümde daha önce belirtilen eşitlik 2, 3, ve 4 veri setine uygulanmış ve her bir etkinin enerji tüketimini nasıl etkilediği incelenmiştir. İlk olarak 2002-2011 dönemi için her bir etki hesaplanmış ve sonuçlar tablo 1'de verilmiştir.

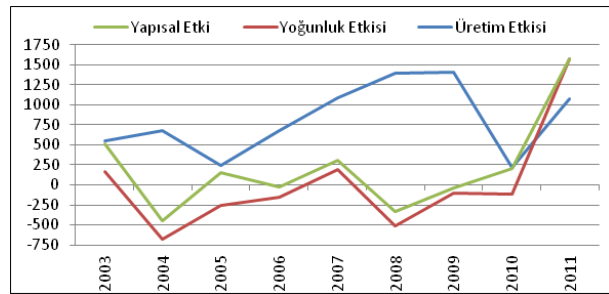
Tablo 3: Yıllara Göre Sektörel Enerji Tüketiminin Ayrıştırması (Milyon Kwh)

Yıllar	Çıktı	Yoğunluk	Yapısal	Toplam
	Etkisi	Etkisi	Etki	
2003	548	-386	354	516
2004	671	-1343	227	-445
2005	237	-489	402	151
2006	677	-837	130	-29
2007	1089	-904	127	313
2008	1389	-1904	184	-330
2009	1410	-1506	62	-35
2010	217	-327	316	206
2011	1079	499	-5	1572
Toplam	7318	-7196	1796	1918

Toplamsal ayrıştırma sonuçları yıllık bazda şekil 1'de tüm dönem itibariyle gösterilmiştir. Ancak sonuçların kolay yorumlanabilmesi için Tablo 3'de özet

halde verilmiştir. Tabloya göre 2003 yılında enerji tüketimindeki geçek artış 516 milyon kwh'dir. Bunun 548 milyon kwh'si çıktı etkisi, 354 milyon kwh'si yapısal etki olarak pozitifken yoğunluk etkisi -386 milyon kwh ile negatiftir. Toplamda ise belirtildiği gibi enerji tüketimi 516 milyon kwh artmıştır. 2004 yılında yoğunluk etkisi nedeniyle enerji tüketiminde meydana gelen 1343 milyon kwh'lik tasarruf, diğer iki etkinin arttırıcı etkisini bastırarak, toplam etkinin -445 milyon kwh değer almasına neden olmuştur. Sonuçlara göre sektörel enerji tüketimi tüm dönem itibariyle 1918 milyon kwh artmıştır. Bu artışa en önemli katkı çıktı etkisinden gelmiştir. Yapmış olduğu 7.318 kwh'lik katkı ile toplam artışın %262'sine kaynaklık etmektedir. Yapısal etki enerji tüketimini 1.796 milyon kwh arttırmış ve toplamda %93'lük bir katkı yapmıştır. Buna karşılık yoğunluk etkisi azaltıcı rol oynamış ve sektörel enerji tüketime 7.196 milyon kwh'lik düşürücü etki yapmıştır.

Dönemsel olarak enerji tüketimini değerlendirdiğimizde tüketimin artan eğilim içinde gelişim gösterdiğini görürüz. Özellikle 2005 yılından küresel ekonomik krize kadar olan dönemde görülen hızlı ekonomik büyümenin etkisiyle çıktı etkisinin değerinin hızla arttığı görülür. Aynı şekilde yoğunluk etkisi de 2000'den sonra ekonominin daha fazla dışa açılması ve teknolojik gelişimin hızlanmasıyla enerji tüketimi üzerindeki tasarruf edici etkisi artmıştır. Yapısal etki ise azalan bir trend içinde günümüze gelmiştir. Şekil 1'de çıktı etkisi, yapısal etki ve yoğunluk etkisi yıllık bazda verilmiştir.



Şekil 2: Kırgızistan Ekonomisi Toplam Birincil Enerji Tüketiminin Ayrıştırması

Şekil 2'de görüldüğü gibi toplam tüketimdeki değişim en büyük katkı çıktı etkisinden gelmiştir. Fakat yoğunluk etkisinin gücü çıktı etkisine yakındır. Yoğunluk etkisi tüketimi düşürücü etki yapmıştır. Yapısal etkinin katkısı ise sınırlı olmuştur, çünkü ülke geçiş döneminden itibaren tarım ve hayvancılığın ağırlıklı olduğu ekonomik yapıdan sanayi toplumuna ve bilgi toplumuna geçiş için çabalamaktadır ve kalkınma yolunda gelmiş olduğu nokta itibariyle hizmetler sektörünün milli gelir içindeki payı gelişmiş ülkelerdeki ka-

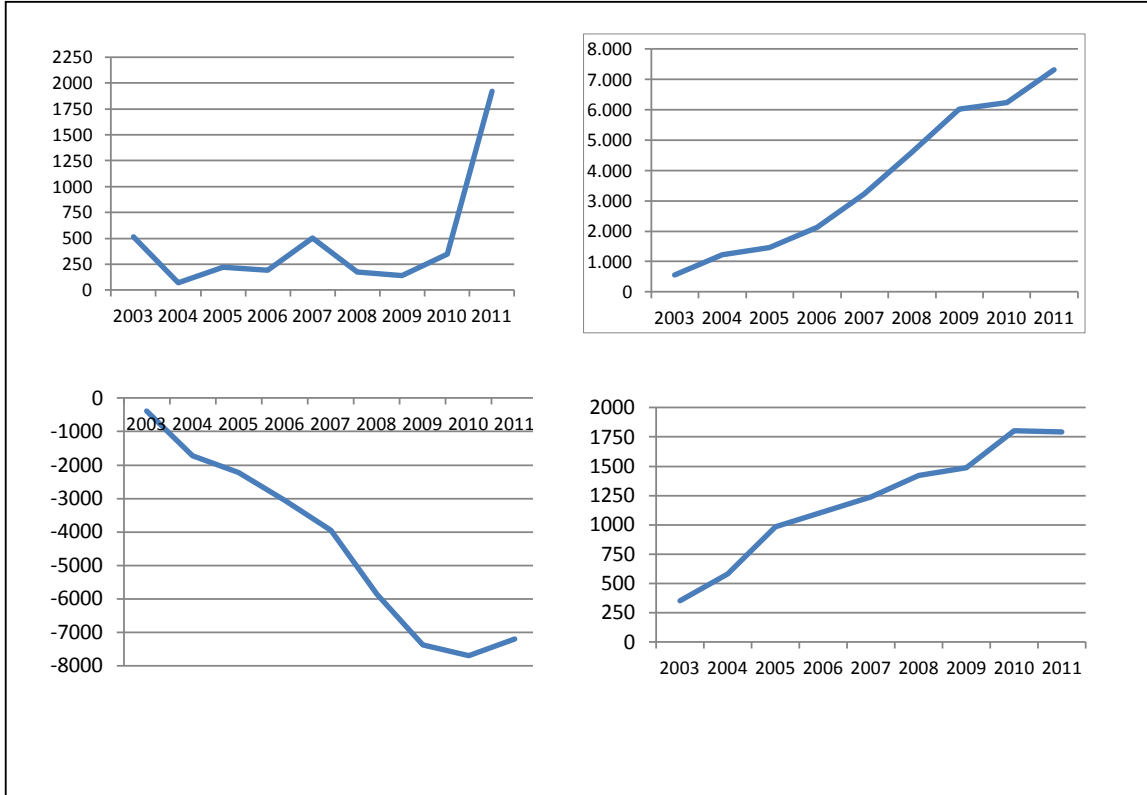
dar yüksek değildir. Ayrıca ülke ekonomisinde enerji verimliliği ve etkin enerji kullanımı yeterli seviyede değildir. Dolayısıyla enerji tüketimindeki artışın asıl kaynağı çıktı etkisidir.

Enerji tüketimindeki artışa en büyük katkı çıktı etkisinden kaynaklanmıştır. 2002-2011 döneminde hep pozitif bölgede seyretmiştir. İkinci olarak çıktı etkisinin seyri 2006-2009 arasındaki ortalama %20'lik ekonomik büyüme nedeniyle hızla artmış, ancak son yaşanan küresel finansal krizin ekonomik büyümeyi yavaşlatmasıyla 2009 yılında 1.410 milyon kwh'den 2010 yılında 217 milyon kwh'ye düşmüştür.

Yapısal etki, tıpkı çıktı etkisi gibi pozitifdir ancak büyüklük olarak çıktı etkisinden küçüktür. Tüm dönem boyunca azalan bir trend izlemiştir. Çıktı etkisi ile birlikte enerji tüketimini arttırıcı etkide bulunmuştur. Sovyet dönemi boyunca blok içindeki ihtisaslaşmada kendine biçilen rol nedeniyle tarım ve hayvancılık ülkesi olan Kırgızistan'ın sosyo ekonomik gelişmişlik seviyesi hep geri kalmıştır.

Sovyet blokunun dağılmasıyla gelen bağımsızlık

ve serbest piyasaya geçiş süreci ülkeyi ilk yıllarda tam tersine daha da geriye götürmüş ve 1991-1995 arası ekonomi yıllık ortalama %12 küçülmüştür. Bu nedenlerle tarımın milli gelir içindeki payı oldukça fazladır ve kullanılan tarım teknikleri modern değildir. Sanayinin gelişimi sınırlı olmuş milli gelir içindeki payı düşük kalmıştır. Zaten sanayi içinde de madencilik ön plana çıkmış diğer sanayi dalları yeterince gelişmemiştir. Bu yüzden Kırgızistan sanayisini güçlendirecek politikalar izlemiş, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişi hızlandırmaya çalışmıştır. Bu politikaların sonucunda da sanayinin milli gelir içindeki payı artmış, tarımın azalmıştır. İşte böyle bir yapısal değişim yapısal etkinin enerji tüketimini arttırıcı etkide bulunmasına neden olmuştur. Bu iki etkinin tersine yoğunluk etkisi çoğunlukla negatif bölgede seyretmiş ve enerji tüketimini düşürücü etkide bulunmuştur. Özellikle hızlı ekonomik büyüme, ekonominin dışa açılması (1994 yılından 2011 yılına ihracatın ve ithalatın milli gelire oranı sırasıyla %30'dan %39'a ve %38'den %67'ye çıkmıştır), dış rekabet, yeni teknoloji girişleri gibi nedenlerle düşme eğilimi içine girmiştir.



Şekil 3: Enerji Tüketimindeki Kümülatif Değişim (kwh)

Analiz sonuçları şekil 3'te toplam etki, çıktı etkisi, yapısal etki ve yoğunluk etkisi kümülatif olarak verilmiştir. İlk olarak toplam etkiye bakıldığında 2003-2010 yılları arasında yatay bir seyir izlemiş, 2011 yılında ise hızlı bir artış göstermiştir. Bunda çıktı etkisinin enerji

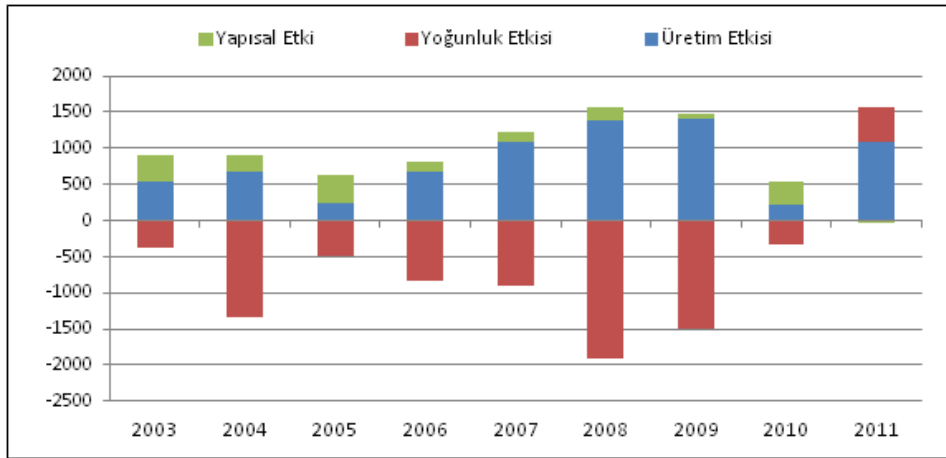
tüketimini arttırıcı gücünün, yoğunluk etkisinin düşürücü etkisi tarafından dengelenmesi etkili olmuştur.

Yoğunluk etkisi tüm dönem boyunca enerji tüketimini düşürücü etki yaparken sadece 2011 yılında 499 milyon kwh arttırıcı etki yapmıştır. Bunda hizmetler

sektöründeki enerji yoğunluğunun artması etkili olmuştur. Söz konusu yılda sektör içinde enerji tüketimi %27 artarken üretim artışı %13'te kalmıştır. Ayrıştırma analizi sonuçlarına göre toplam etki 2004, 2006, 2008 ve 2009 yıllarında negatif, diğer yıllar pozitif değerler almıştır. Negatif değer aldığı yıllarda yoğunluk etkisinin düşürücü gücü, diğer iki etkiye nazaran daha baskın çıkmıştır. Sonuç olarak toplamda enerji tüketimi 2002-2011 arası 1.918 milyon kwh artmıştır. İlk yıl 516 milyon kwh artış gösteren toplam etki 2004 yılında yoğunluk etkisi nedeniyle enerji tüketiminde meydana gelen 1.343 milyon kwh'lik tasarrufun etkisiyle 445 milyon kwh azalmış ve toplamdaki artış 71 milyon wh olmuştur. 2005 yılında 222 milyon kwh'ye çıkan toplam değişim 2006 yılında tekrar azalarak 192 kwh'ye düşmüştür. Bu şekilde dalgalı seyrine devam eden toplam etki 2011 yılında kümülatif olarak 1918 milyon kwh'lik büyüklüğe ulaşmıştır. Çıktı etkisi ise toplam etkiden farklı olarak düzgün artan bir

seyir izlemiştir. Buna dönem boyunca ortalama %13 olarak gerçekleşen istikrarlı ekonomik büyüme etkili olmuştur.

Çıktı etkisi toplamda 7.318 milyon kwh'lik artış yaratmıştır. Yoğunluk etkisine kümülatif olarak bakıldığında istikrarlı şekilde azalmış ve enerji tüketiminde 7.196 milyon kwh'lik tasarruf sağlamıştır. Şekil 2'de görüldüğü gibi 2011 hariç tüm yıllarda düşüş göstermiştir. Yapısal etki benzer şekilde istikrarlı olarak tüm dönem boyunca enerji tüketimini arttırıcı etkide bulunmuş ve kümülatif olarak, tüm dönem boyunca ortalama %25 artışla 2011 yılında 1.796 milyon kwh'lik büyüklüğe ulaşmıştır. Sonuç olarak ayrıştırma analizi kümülatif sonuçlarına göre, tüm dönem boyunca Kırgızistan ekonomisi enerji tüketiminde görülen artışın en önemli kaynağı çıktı etkisidir. Yapısal etki kısmen etkili olmuş, yoğunluk etkisi ise düşürücü etki yapmıştır.



Şekil 4: Kırgızistan Ekonomisi Birincil Enerji Tüketimi Ayrıştırma Analizi (Mkwh)

Şekil 4'te daha önce Tablo 1'de belirtilen veriler grafik olarak düzenlenmiştir. Görüldüğü gibi çıktı ve yapısal etki pozitif bölgede yer alarak enerji tüketimini arttırıcı etki yaparlarken, yoğunluk etkisi 2011 hariç negatif bölgede yer alarak enerji tüketimini azaltıcı etki yapmıştır. Yapısal etki ise diğer iki etkiye göre enerji tüketimindeki değişimi daha az etkilemiştir.

Sovyet dönemindeki ithal ikameci politikalar, ekonomideki koruyuculuk anlayışı, merkezi planlama dahilindeki hükümet müdahaleleri, ekonomik faaliyetlerin sübvansiyonlarla desteklenmesi neticesinde enerji verimliliği ikinci plana itilmiş, askeri harcamalar ön plana alınarak prodüktif yatırımlar azalmış, üretim miktarını arttırmak önem kazanmıştır. Bağımsızlık

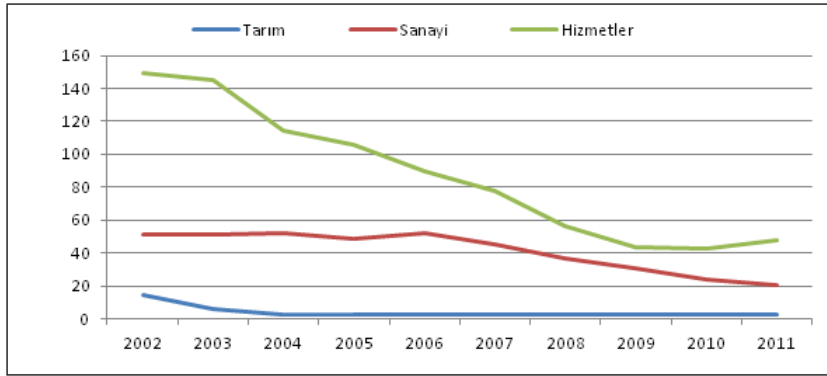
sonrası geçiş süreci ile birlikte serbest piyasa ekonomisine geçiş, ihracatın-ithalatın artması, ekonomik büyümenin hızlanması, ekonominin dış rekabete açılması ve ar-ge harcamalarının artması, Kırgız ekonomisinde enerji verimliliğine ve enerji koruma politikalarına daha çok önem verilmesine neden olmuştur. Bu yeni dönemde ekonomi daha rekabetçi ve daha piyasa odaklıdır. İşte bu yeni ekonomik yapıda enerji yoğunluğu kademeli olarak düşmeye başlamıştır. Ayrıca rekabetçi piyasa yapısında firmaların daha kar odaklı davranması ve ekonomik büyümenin hızlanması da enerji yoğunluğunun azalmasında etkili olduğu söylenebilir. Tüm bu gelişmeler sonucunda yoğunluk etkisi enerji tüketimini toplamda 7.196 milyon kwh düşürmüştür.

Tablo 4: Kırgızistan Ekonomisinde Sektörel Enerji Tüketimine Her Bir Etkinin Katkısı(2002-2011, Mkwk)

	Hizmetler	Sanayi	Tarım	Toplam
Çıktı Etkisi	6252,1	948,4	117,9	7318
Yoğunluk Etkisi	-6056,3	-792,2	-347,2	-7196
Yapısal Etki	1772,5	101	-77,9	1796
Toplam	1968,3	257,3	-307,1	1918

Yukarıda yapılan analizler sektörel ayrıştırmanın tam ayrıntılı analizini vermemektedir. Ayrıştırma sektör bazda (tarım, hizmetler ve sanayi) ve her bir etki bazında karşılıklı olarak değerlendirildiğinde Tablo 4’de görüldüğü gibi çıktı etkisi her bir sektör için pozitif çıkmıştır. Yani tüm sektörlerde üretimin artması kullanılan enerji miktarını arttırmıştır. Görüldüğü gibi çıktı etkisi tüm dönemde enerji tüketimini hizmetler sektöründe 6.252,1 Mkwk, sanayi sektöründe 948,4 Mkwk ve tarım sektöründe 117,9 Mkwk arttırmıştır.

Yapısal etki ise tarım sektörü hariç enerji tüketimini artırıcı etki yapmıştır. Yapısal etki enerji tüketimini hizmetler sektöründe 1.772,5 Mkwk ve sanayi sektöründe 101 kwh arttırırken, tarım sektöründe 77,9 Mkwk tasarruf sağlamıştır. Tarımın milli gelir içindeki payının yıldan yıla azalması bu şekilde bir yapısal dönüşüme yol açmıştır. Yapısal ve çıktı etkisinin aksine, yoğunluk etkisi tüm sektörlerde enerji tüketimini düşürmüştür. Tablo 4’de de görüldüğü gibi enerji tüketimini hizmetler sektöründe 6056,3 kwh, sanayi sektöründe 792,2 Mkwk ve tarım sektöründe ise 347,2 Mkwk düşürmüştür. 2002-2011 döneminde tarım sanayi ve hizmetler sektörlerinde sabit fiyatlarla milli gelir sırasıyla %49, %236 ve %341 artarken, kullanılan enerji tüketimleri tarım sektöründe %78 düşmüş, hizmetler ve sanayi sektörlerinde sırasıyla %40 ve %33 artmıştır. Bu verilerde göstermektedir ki yoğunluk etkisi tüm sektörlerde enerji tüketiminde 7196 Mkwk’lık tasarruf sağlamıştır.

**Şekil 5:** Kırgızistan Ekonomisi Sektörel Enerji Yoğunluğu (kwh/som)

Şekil 5’te de sektörel enerji yoğunluğu 2002-2011 yılları için kwh/som cinsinden verilmiştir. İlk olarak hizmetler sektöründe enerji yoğunluğunun düzgün bir trend içinde azaldığını ancak yaşanan son küresel finansal kriz sürecinde bu azalmanın yatay bir seyir aldığı görülmektedir. Rakamsal olarak belirtmek gerekirse 2002 yılında hizmetler sektöründe 1000 som değerinde katma değer yaratmak için yaklaşık 150kwh’lik enerji kullanılıyorken günümüzde 50 kwh civarına düşmüştür.

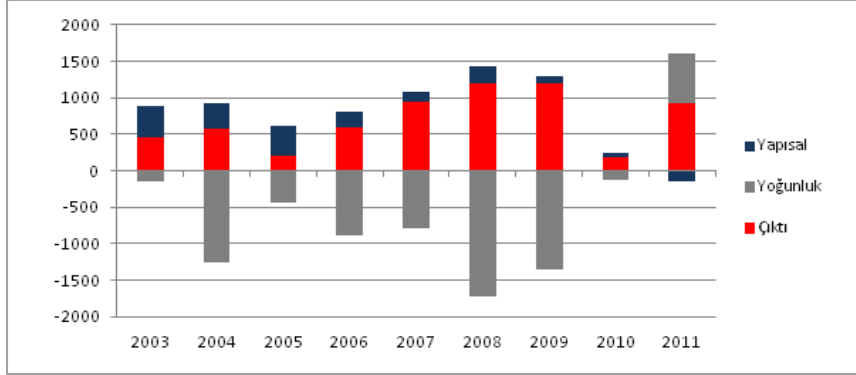
1991-2000 yılları arasında geçiş sürecinin önemli kısmını tamamlayan Kırgız ekonomisi, yeniden yapılandırma çalışmaları altında serbest ticaret rejimini kabul etmiş, ülke daha fazla dışa açılmış, özelleştirme çalışmalarını devam ettirmiş, liberal ekonomik reformlar uygulamıştır. Bu gelişmelerin etkisiyle ülkede turizm, ulaştırma, ticaret ve iletişim sektörlerinde sovyet döneminden kalma eski teknolojiler yerini yavaş yavaş yeni teknolojilere bırakmaya başlamış, söz konusu sektörlerde verimlilik ve rekabet artmıştır. Sanayi sektöründe ise 2002 yılında 1000 som’luk katma değer için 51,4 kwh enerji harcanı-

yorken 2011’de bu miktar 20,3 kwh’ye düşmüştür. 2002-2006 yılları arasında yatay bir seyir izleyen değer 2006 yılından sonra sektördeki hızlı çıktı artışına bağlı olarak düşmeye başlamıştır. Ülke ekonomisinde madencilik ve metalurji sektörleri önemli yer tutmaktadır. Özellikle Kumtor altın madeni gerek üretimi, gerekse yaptığı ihracatla ülke Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla’sının %6’sını, ihracatının %37’sini, sanayi sektörünün ise %38’ini oluşturmaktadır. 2006 yılında yaşanan kaza ve sonrası dönemde yaşanan toparlanma ile ilgili sektör ve ona bağlı diğer sektörlerde üretim artışı ile birlikte enerji yoğunluğu değerlerindeki düşüş hızlanmıştır.

Tarım sektöründe ise aynı değerler sırasıyla 2002 yılında 15 kwh’den 2011 yılında 2,1 kwh’ye düşmüştür. İlk yıllarda hızla düşüş gösteren tarım sektörü enerji yoğunluğu, sonraki yıllarda düşüş ivmesini kaybetmiş ve 2 kwh civarında dengeye oturmuştur. Kırgızistan’da tarımsal üretim önemli değişiklikler geçirmiştir. Bağımsızlığının ilk yıllarında geçiş sürecinde Sovyet döneminden kalma zirai makine-ekipman parçalarının temininde zorlanmaya başlamış,

tarımsal girdi akışı kesilmiştir. Devlet, gerekli gübre ve ekipman parçalarını diğer ülkelerden sağlamaya çalışmakla birlikte, bunların Sovyet dönemine göre çok daha pahalı olması sebebiyle beklenen sonuç alınamamıştır. Yatırımların eksikliği ise yeni tarımsal teknolojilerin uygulanmaması nedeniyle sektörel büyüme geçiş sürecinin ilk yıllarında negatif olmuş, zirai üretim ve verimlilik düşmüştür.

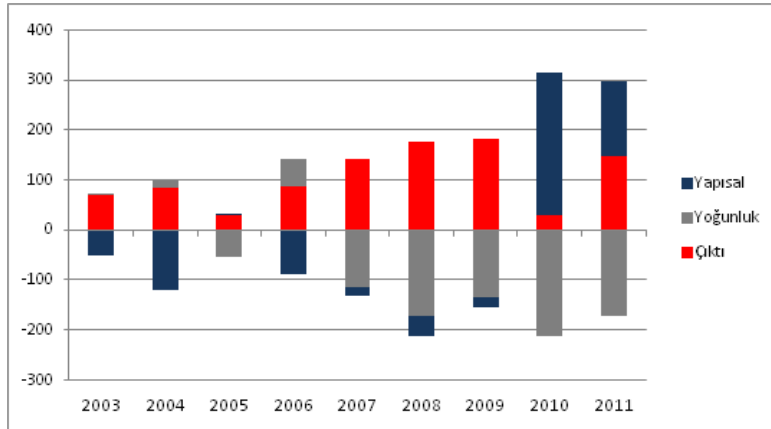
Ancak 2000'li yıllarla birlikte ekonomideki yapısal dönüşüm neticesinde, sektöre yeni teknoloji girişi artmış, tarımsal alet ve ekipmanlar yenilenmiş, sulama sistemleri yenilenmiş, toprak mülkiyet sistemi geliştirilmiş ve sektöre yeni teşvikler getirilmiştir. Böylelikle sektörel enerji yoğunluğu 2000'li yıllarda düşük seyri- ni devam ettirmiştir (DEİK, 2012:11).



Şekil 6: Hizmetler Sektöründe Ayrıştırma Analizi Sonuçları (Mkwh)

Şekil 6'da sadece hizmetler sektörü için ayrıştırma analizi sonuçları verilmiştir. Buna göre Kırgızistan ekonomisinin hizmetler sektörü enerji tüketimindeki artışta en önemli faktör çıktı etkisidir. Tüm periyotta çıktı etkisi 2004, 2006 ve 2007 yıllarında yoğunluk etkisinin tasarruf

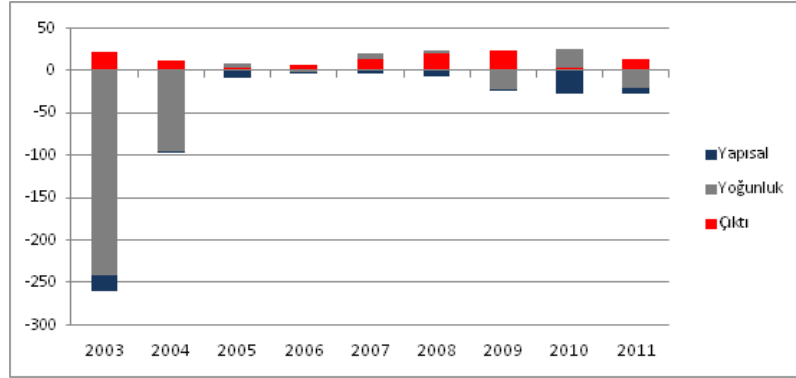
edici gücü nedeniyle negatif, diğer yıllarda ise çıktı ve yapısal etkinin enerji tüketimini arttırıcı etkisi nedeniyle pozitiftir. Tüm dönem itibariyle çıktı etkisi ve yapısal etki enerji tüketimini sırasıyla 6.252,1 Mkwh ve 1.772,5 Mkwh arttırmış, yapısal etki ise 6.056,3 kwh düşürmüştür.



Şekil 7: Sanayi Sektörü Ayrıştırma Sonuçları (Mkwh)

Kırgızistan ekonomisi için sanayi sektöründeki çıktı, yapısal ve yoğunluk etkisi yıllar itibariyle şekil 7'de gösterilmiştir. Sanayi sektöründe 2004 yılında yapısal etki (-119,3 Mkwh) nedeniyle, 2005 ve 2008 yıllarında ise yoğunluk etkisi (-114,7 Mkwh ve 172,9 Mkwh) nedeniyle enerji tüketimi düşmüştür. Diğer yıllarda ise sanayi sektörü üretim artışının enerji tüketimini arttırması nedeniyle toplam etki pozitif olmuştur. Şekilde görüldüğü gibi yoğunluk etkisi sanayi sektöründe 2003, 2004 ve 2006 hariç hep negatif değerler olarak enerji tüketiminde 792,2 milyon kwh tasarruf edici

etki yaratmıştır. Aynı şekilde yapısal etki de son yaşanan küresel finansal krize kadar sanayi sektörü enerji tüketimini düşürücü etki yapmış, krizin etkiilerinin geçmesi ve sanayi sektörünün milli gelir içindeki payının artmasıyla birlikte yapısal etki pozitif dönmüştür. Tüm dönem boyunca sanayi sektöründeki yapısal etki enerji tüketimini 101 milyon kwh arttırmıştır. Çıktı etkisi ise sanayi sektöründeki üretim artışına bağlı olarak tüm yıllar pozitif seyretmiş ve enerji tüketimini toplamda 948,4 milyon kwh arttırmıştır.



Şekil 8: Tarım Sektörü Ayrıştırma Analizi Sonuçları (Tep)

Son olarak Tarım sektörüne baktığımızda şekil 8'de görüldüğü gibi sanayi ve hizmetler sektöründen farklı bir yapı arz etmektedir. Milli gelir ve birincil enerji tüketimi içindeki sınırlı payı dolayısıyla her üç etkinin büyüklüğü, diğer iki sektörde olduğundan daha azdır. Net olarak bakıldığında tüm periyot dahilinde tarım sektöründe enerji tüketimi toplam 307 milyon kwh azalmıştır.

İlk olarak çıktı etkisi tüm yıllarda pozitif değer alarak sektörel enerji tüketimini toplamda 117,9 milyon kwh arttırmıştır. Yoğunluk etkisi ise tam tersine 2005, 2007, 2008 ve 2010 yılları hariç pozitif değerler almış ve tüm dönem boyunca tarım sektörü enerji tüketiminde 347,2 milyon kwh enerji tasarrufu sağlamıştır. Yapısal etkiye bakılırsa tarım sektörünün milli gelir içindeki payının yıldan ıla azalmasına bağlı olarak tüm yıllar boyunca negatif değerler almış ve sektörel enerji tüketiminde 77,9 milyon kwh düşürücü etki yapmıştır.

6. SONUÇ

Kırgızistan ekonomisi geçiş süreci ve sonrasında yaşadığı siyasal ve toplumsal dalgalanmaların, karışıklıkların üstesinden gelmeyi büyük ölçüde başarmış, yapılan son seçimlerden sonra demokratik kültür ve bilincin, ekonomik politikalarında istikrara verilen önemin değerini kavramış görünmektedir. Bu süreçte ekonomik kurumlar ve alt yapıda değişikliğe uğramış, ülke tarım ve hayvancılığın ağırlıkta olduğu tarım ülkesi görünümünden hızla uzaklaşmaya başlamıştır. Bu süreçte, yer altı zenginliklerinin ve doğal şartlarında etkisiyle, belirlenen liberal ekonomi politikaları doğrultusunda ekonomide tarımın ağırlığı azalmaya sanayi ve hizmetler sektörünün payı artmaya başlamış, ihracat ve ithalat artışı ile beraber ülke daha fazla dışa ve dış rekabete açılmış, ülkede tüm sektörlerde Sovyet döneminden kalma eski teknoloji terk edilip yerine yeni teknolojiler ikame edilmiş ve daha kalifiye işgücü yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu yapısal dönü-

şümler neticesinde enerji tüketimi de artmaya başlamış, enerji tüketiminde üretim kaynaklı tüketim artışı ön sıraya yerleşmiştir.

Tarım sektörünün milli gelir içindeki payının azalması diğer iki ana sektörün payının artması beklenen bir süreçtir. Tarım sektörünün milli gelir içindeki payının azalması ile beraber bu sektör kaynaklı yapısal etki negatif gerçekleşmiştir. Ancak son küresel finansal krize kadar sanayi sektörü kaynaklı yapısal etki enerji tüketiminde düşüş yaratırken, kriz sonrasında arttırıcı etki yaratmıştır. Hizmetler sektörü ise toplamda pozitif yapısal etkiye neden olmuştur. İşte bu etkiler neticesinde yapısal etki hizmetler sektörü nedeniyle enerji tüketimini arttırıcı etki yaratmıştır. Dolayısıyla hizmetler ve sanayi sektörleri için enerji tasarrufu sağlayan yeni teknolojilerin oranı arttırılmalıdır.

Son olarak ülkede teknolojik alt yapının yenilenmesi, daha etkin, verimli üretim tekniklerinin uygulanmaya başlanması, enerji verimliliğinin artması ve etkin enerji yönetimi gibi nedenlerle yoğunluk etkisi enerji tüketiminde tasarrufa yol açmıştır.

Çalışma ülkede elektrik enerjisinin önemi nedeniyle birincil enerji tüketimi olarak elektrik enerjisi üretim ve tüketimini baz almıştır. Kırgızistan ekonomisinde elektrik enerjisi piyasası diğer kaynaklara göre ayrı bir yere sahiptir, çünkü elektrik enerjisi ülkede hem günlük hayatın her alanında yaygınlaşmış olması, sanayi sektöründe temel girdi olması ve depo edilemez olması nedeniyle önemlidir. Elektrik tüketimi günümüzde önemli gelişmişlik göstergelerinden biridir. Bu yüzden üretimden iletim ve dağıtımına kadar merkezi planlama gerekir. Yapılacak planlara göre üretim merkezlerinin ve yeni iletim hatlarının kurulması, gerekli teknolojik iyileştirmelerin yapılması maliyetlerin düşürülmesi gerekir. Bunlar içinde büyük ölçekli yatırımlar şarttır. Bu noktada sadece kamu değil, özel sektörün dinamizminden de yararlanılmalıdır. Kamu yatırımlarının yetersiz kaldığı noktalarda milli çıkarlar

ihmal edilmemek kaydıyla yerli ve yabancı yatırımlar teşvik edilmelidir. Özelleştirme faaliyetleri kamu yararı ve milli çıkarlar mümkün olduğu kadar zarar görmeden yürütülmelidir. Özellikle güvenilir ve düşük fiyatlı elektrik enerjisi arzının sağlanması için mevcut iletim ve dağıtım hatlarının iyileştirilmeli, kayıp ve kaçakların azaltılmalı, üretimde doğal gaz yerine HES'ler ve diğer yerli kaynaklara önem verilmelidir.

KAYNAKLAR

- Ang, B.W. ve Liu, F.L. (2004) A “Generalized Fisher Index Approach to Energy Decomposition Analysis” *Energy Economics*, 26:757-763.
- Ang, B.W. (2004) “Decomposition Analysis for Policy Making in Energy: Which Is Preferred Method?” *Energy Policy*, 32(9):1131-1139.
- Asian Development Bank (2004) “Fact Sheet 2012” <http://www.adb.org/publications/kyrgyz-republic-fact-sheet>, (20.04. 2013).
- Cornillie, J. ve Frankhauser, S. (2004) “The Energy Intensity of Transition Countries” *Energy Economics*, 26:283-295.
- DEİK (2012) “Kırgızistan Ülke Bülteni” Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ankara.
- Ediger, V. ve Huvaz, Ö. (2006) “Examining the Sectoral Energy Use in Turkish Economy (1980-2000) With the Help of Decomposition Analysis” *Energy Conversation and Management*, 47:732-745.
- Egeli, H.A. ve Emsen, Ö.S. (2002) “Geçiş Sürecinde Kırgızistan Ekonomisi” *Sosyal Bilimciler Dergisi*, 103-116.
- Granel, F. (2003) “A Comparative Analysis of Index Decomposition Methods” Master Thesis, National University of Singapore, Singapore, Department of Industrial and System Engineering.
- Greening, L., William, B., Schipper, L. ve Khrushch, M. (1997) “Comparison of Six Decomposition Methods: Application to Aggregate Energy Intensity for Manufacturing in 10 OECD Countries” *Energy Economics*, 19:375-390.
- Hoekstra, R. ve Van Der Bergh, J. (2003) “Comparing Structural and Index Decomposition Analysis” *Energy Economics*, 25:39-64.
- Jungtz, A. (20.06.2013) “Decomposition Analysis of Greenhouse Gas Emissions, Energy and Material Inputs in Germany” <http://www.petre.org.uk/papers.htm>
- Kyrgyzstan Country Report, Transformation Index BTI 2012(2013) <http://www.bti-project.org/country-reports/pse/kgz>. (20.04.2013)
- Ma, C. ve Stern, D. (2007) “China’s Changing Energy Intensity Trend, A Decomposition Analysis” *Energy Economics*, 30:1037-1053.
- Mazat, N. ve Serrano, F. (2009) “An Analysis of Soviet Economic Growth From the 1950’s to the Collapse of USSR” Centro Sraffa Working Paper Series.
- Ramazanoğlu, G. ve Acar, İ. (2003) “Bir Geçiş Ekonomisi Örneği Olarak Kırgızistan: Siyasi Ekonomik ve Toplumsal Yanaşım” *Review of Social, Economic and Business Studies*, 7/8:385-402.
- Steenhof, P. (2006) “Decomposition of Electricity Demand in China’s Industrial Sector” *Energy Economics*, 28:370-384.
- Vehmas, J. (2010) “AB ve Türkiye’de CO2 Etkinliği Gelişimi” Finlandiya Geleceği Araştırma Merkezi Turku Ekonomi ve İş İdaresi Okulu.
- Zhang, Z.X. (2003) “Why Did the Energy Intensity Fall in China’s Industrial Sector in 1990’s; The Relative Importance of Structural Change and Intensity Change” *Energy Economics*, 25:625-638.

Relationship Between Ethical Leadership, Organizational Commitment and Job Satisfaction at Hotel Organizations

Otel İşletmelerinde Etik Liderlik, Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Arasındaki İlişki

Sedat ÇELİK¹, Bekir Bora DEDEOĞLU², Ali İNANIR³

ABSTRACT

The main purpose of this study is to examine the relationship between ethical leadership style, organizational commitment and job satisfaction in hotel industries and to reveal the mediator role of organizational commitment between ethical leadership and job satisfaction. The study was carried out with 371 participants working in four star and five star hotels in Antalya. Following the research, it was found that ethical leadership has a positive effect on organizational commitment and job satisfaction and organizational commitment has a positive effect on job satisfaction. It was also found that organizational commitment has a partial mediator function between ethical leadership and job satisfaction.

Keywords: Ethical leadership, organizational commitment, job satisfaction, hotel organizations

ÖZET

Yöneticiler otel işletmelerinde çalışanlarına karşı etik, adaletli ve dürüst davranarak çalışanları kendisine ve işletmeye bağlı kalmasını sağlayarak iş tatminini arttırmalıdır. Bu çalışmanın amacı otel işletmelerinde etik liderlik tarzının örgütsel bağlılık ve iş tatmini üzerindeki etkisini araştırmak ve örgütsel bağlılığın etik liderlik ve iş tatmini arasındaki aracılık rolünü ortaya koymaktır. Çalışma Antalya'daki 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde çalışan 391 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler LISREL programı ile analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda etik liderliği örgütsel bağlılık ve iş tatmini üzerinde ve örgütsel bağlılığın iş tatmini üzerinde olumlu etkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik liderlik, örgütsel bağlılık, iş tatmini, otel işletmeleri

1. INTRODUCTION

Many managers and researchers are aware that to effectively compete in the market, businesses need to retain their employees. Minimizing employee intention to leave is possible if employees feel committed to the business (Naqvi, 2011).

It is important for all kind of businesses to ensure organizational commitment and job satisfaction. Tourism, which is a labor-intensive service sector, has a high human relationship and values job satisfaction and organizational commitment more than other sectors (Toker, 2007). In accommodation businesses, having an important position in the tourism sector work schedule is notably tiring. Therefore, organizational commitment level is often low, intention to leave is excessive and employee turnover rates can be high (Su, Lee and Fan, 2011; Üngüren, Cengiz and Algür, 2009; Rızaoğlu and Ayyıldız, 2008).

Many factors can affect employee job satisfaction and their feelings regarding organizational commitment. However, one of the most important factors is the leadership behavior of managers (Webb 2011).

Leaders can influence and lead (manage) their employees, but those who are not ethical, honest and reliable have difficulties in keeping their employees (Brown and Mitchell, 2010; Toor and Ofori, 2009; Ulrich, O'Donnell, Taylor, Farrar, Danis and Grady 2007). The studies of Viteel and Singhapakdi (2008) have shown that open (clear) ethical behavior on the part of managers positively affects job satisfaction and organizational commitment. Thus, employees could adhere to their managers and businesses with the help of managers' ethical behaviors and imposing that to their employees and the confidence occurred due to working in a fair environment (Schwepker, 2001; Deconinck, 2010).

While there has been research carried out on the relationship between ethical leadership, organizational commitment and job satisfaction, this relationship has not sufficiently been examined in terms of hotel businesses, as one of the most important stakeholders of the tourism sector. Therefore, (1) the relationship between ethical leadership, organizational commitment and job satisfaction in hotel industries and (2) the mediator role of organizational commit-

¹ Lecturer, Şirnak University, School of Tourism and Hospitality Management, Department of Travel Management, sedattcelik@gmail.com

² Res.Ass., Akdeniz University, Faculty of Business, Department of Tourism Management, bbdedeoglu@akdeniz.edu.tr

³ Lecturer, Mehmet Akif Ersoy University, Ağlasun Vocational Higher School, Department of Cultural Heritage and Tourism, ainanir@mehmetakif.edu.tr

ment between ethical leadership and job satisfaction were examined in this study. In this regard, the study is important in terms of contributing to the literature and raising the awareness of employees working in the tourism sector. It is also hoped that the findings will inform employees and management about ethical leadership, organizational commitment and job satisfaction. Within this scope, a questionnaire study was conducted and the findings were tested using the LISREL programme.

2. LITERATURE REVIEW

2.1. Ethical Leadership

Today, the term 'ethics' commonly refers to a written or unwritten ethical system that defines what is culturally considered wrong or right, good or bad (Aronson, 2001) and what kinds of components an ethical and virtuous lifestyle contains (April, Locke and Mlambo, 2010). On the other hand, within the field of leadership, researchers have not yet found a common definition for what constitutes ethics. Leadership defined by Davis (1981: 141) as "*the capability of convincing people to strive in order to reach the organizational goals*". After examining many definitions, Çelik (2012: 6) defined leadership as "*a process during which the goals of a business or a group are determined and the group members are led to reach these goals with the help of influence.*"

In many studies conducted on leadership, the emphasis has been on the leadership process, leader behaviors, relationship with audience and organizational outputs (Gardner et al., 2005; April et al., 2010; Aiane, 2006; Powers, 2006; Adeyemi, 2010; Yukl, 2002). However, in recent years, leadership has become associated with current unethical behaviors (see, for example, Enron, WorldCom, Parmalat) in business life, and governments have imposed new regulations enhancing studies in ethical leadership (Brown, Trevino and Harrison, 2005; Resick et al. 2011; Den Hartog and Belschak, 2012). Since the 2000s, many studies (Aronson, 2001; Van den Akker, Heres, Lasthuizen and Six, 2009; April et al., 2010; Mihelic, Lipicnik and Tkavcic, 2010; Kalshoven, Den Hartog, De Hoog, 2011; Elçi, Şener, Aksoy and Alpan, 2012) have focused on what ethical leadership behavior should be and what its effects are. Resick et al. (2011) stated that most leadership theories and research were created with a Western perspective in mind. However, as they write, ethical leadership studies have also been discussed from a Chinese perspective and have been inspired from Confucian philosophy, adding that most ethical leadership research were examined by paternal leadership researchers.

Aronson (2001) was one of the first researchers who studied ethical perspectives and leadership styles together (Acar et al., 2012; Zhu et al., 2004). Additionally, Brown et al. (2005) were among first researchers to empirically study ethical leadership. According to Brown et al. (2005: 120), ethical leadership is "*the demonstration of normatively appropriate conduct through personal actions and interpersonal relationships, and the promotion of such conduct to followers through two-way communication, reinforcement, and decision-making*". Zhu, May and Avolio (2004: 18) defined ethical leaders as "*individuals who are impartial and unbiased, exhibit ethical behaviors, take the wishes of people into notice and protect their employees' rights fairly*". Ethical leaders guide not only their workers in their enterprises but also the shareholders and aims of the enterprise (Elçi et al., 2012) and they are role models for their followers (Watson, 2010). Resick et al. (2006), in their study, indicated that 6 common characteristics of ethical leaders are character and honesty, ethical awareness, focusing on society, ability to motivate, encourage, empower and take ethical responsibility.

In Bass's (1990) transformational leadership theory, the idealized influence dimension puts forward the ethical aspect of leadership. However, Brown et al. (2005) emphasized that the idealized influence dimension reflects visionary leadership and is not related with ethical leadership. Additionally, Bass and Steidlmeier (1999) stated that transformational leadership should be examined equally with ethical leadership. They distinguished between authentic and false transformational leadership. False transformational leadership refers to a leader who is dishonest and unreliable and only thinks of his/herself, whereas authentic transformational leadership refers to leaders who care about other people and pay attention to constitution-based values of individuals who have adopted ethical values. Trevino, Brown and Hartman (2003) stated that the primary purpose of ethical leadership is to standardize behaviors and to set ethical values and principles, as these elements affect performance in a positive way. The European Business Ethic Commission indicated that 13 steps should be followed in order to create an ethical culture and emphasized that leaders should practice ethical principles and 'walk the talk' (Dercks, 2001).

Since leaders have the power and ability to lead and influence people, they influence mood (morale), motivation, performance and behaviors of employees. Therefore, leaders should behave ethically and express themselves clearly in order that employees in turn act in an ethical way (Brown and Mitchell, 2010;

Den Hartog and Belschak, 2012; Thomas, Schermerhorn and Dienhart, 2004). The reason why top managers are successful is that they understood the ethical concepts and behave in accordance with them. To improve ethical behaviors continuously and to work more ethically each day, managers need to willing (Thomas et al., 2004). Additionally, ethical leadership is an important component in terms of creating an ethical organizational culture and environment (Trevino et al., 2003). Besides, improvement observed in ethical leadership behaviors positively affects the commitment, organizational confidence and interpersonal relationships of employees (Ahmed et al., 2012; Brown et al., 2005).

2.2. Job Satisfaction

Research on job satisfaction started in the 1930s and has since then been the most focused subject of organizational behavior (Kim, Tavitiyaman and Kim, 2009). Researchers (Locke, 1976; Hoppock; 1935) have defined job satisfaction in different ways. One of the first definitions of the concept was by Hoppock (Tsai et al., 2007) who stated that psychological, physical and environmental conditions are affective on employees who say, "I am pleased with my job" (Yew, 2008: 30). One of the most comprehensive and acceptable definitions of job satisfaction in the literature is by Locke. Locke (1976) stated that job satisfaction is a positive emotion occurring as a result of employee value regarding job and working environment and perceptual interaction and is a result of employees' assessments regarding their expectations from the job and real working environment. When the definitions are examined, it can be stated that job satisfaction is the contentment employees gain from their jobs.

Job satisfaction has also been expressed as an important component in many theories (Two Factor Theory, Equity Theory, and Maslow's Theory of Hierarchy of Needs, etc.) (Aziri, 2011; Toker, 2007). As well, much job-satisfaction based research has been carried out (Üngüren et al., 2009; Saari and Judge, 2004; Van Saane et al., 2003; Lam, 2001; Aziri, 2011) using end scales (the Minnesota satisfaction scale, job description scale, Porter Need and Satisfaction scale, etc.) that have been developed to measure job satisfaction. For instance, the Minnesota Job Satisfaction Scale, developed by Weiss (1967) and a preferred scale in the research literature, is composed of three dimensions: internal (value, responsibility, success, social status, position in the job, etc.) and external (wage, promotion, employee relationships, supports, management policies and applications, etc.) employee relationships and total job satisfaction (total of internal and external satisfaction.). The Michigan

Organizational Commitment Assessment Survey-Sub-Scale of Job Satisfaction is an another job satisfaction scale composed of three questions and commonly used in the research literature for examining job satisfaction in a general sense. The reason why job satisfaction is so intensively researched is that it is important for both businesses and employees. It is important for business, because it affects productivity, performance, profits and many other outputs. It is also important for employees because having a good working life meets the needs of employees and positively affects life quality (Üngüren et al., 2010).

2.3. Organizational Commitment

The importance of organizational commitment has been emphasized in the literature as it relates to many subjects (i.e., job, profession, career, business) in many areas (i.e., sociology, industrial psychology, health psychology) (Martin and Roodt, 2008). Although much research has been done, often using improper scales, organizational commitment can be difficult to synthesize and define (Meyer and Allen, 1991; Kimbel, 2002). In general, organizational commitment describes the affective commitment of employees to their business (Mathieu and Zajac, 1990; Naqvi et al., 2011). Porter, Crampon and Smith (1976: 87-98) define organizational commitment "*as the relative strength of an individual's identification and involvement in a particular organization*". Buchanan (1974: 533) defined organizational commitment as a "*partisan, affective attachment to the goals and values of an organization, to one's role in relation to goals and values, and to organization for its own sake, apart from, it's purely instrumental worth*".

The most focused models used to explain organizational commitment are the Three Dimensional Organizational Commitment Model of Meyer and Allen and the Organizational Commitment Model of Mowday and his associates. Meyer and Allen (1991) separated organizational commitment into three dimensions: affective commitment, continuance commitment and normative commitment. Affective commitment is defined as staying in a job for emotional reasons; continuation commitment, commitment caused by the fear of losing the gains (money, position, etc.) from a job; and normative commitment defines the commitment, which is based on the feeling that leaving a job would be unethical because of employee's responsibilities and obligations (Brown, 2003; Cohen, 2007). Mowday, Steers and Porter (1979) indicated that in order to insure organizational commitment, it is necessary to (a) accept the values and goals of a business; (b) to voluntarily make an effort for the interests of the business; and (c) to have

a wish to stay in the business (Maxwell and Steele, 2003). Similarly, Buchanan (1974) indicated that such factors as business identification, involvement and loyalty are necessary for organizational commitment. Mowday et al. (1979) examined organizational commitment in terms of attitudinal and behavioral aspects in their organizational commitment scale. The attitudinal perspective presents the identification of values and aims of employees with the enterprise's values and aims, whereas behavioral perspective defines commitment according to the employee's approach towards problems in enterprises and his/her continuation in the enterprise (Meyer and Allen, 1991).

The one-dimensional organizational commitment scale of Mowday et al. (1979) was used in this study because it was preferred in many studies (Cohen, 1993; Testa, 2001; Suki and Suki 2011; Çokluk and Yılmaz, 2010; Çavuş and Gürdoğan, 2008) and it reveals the psychometric characteristics of employees in detail (Angle and Perry, 1981).

2.4. Ethical Leadership, Organizational Commitment and Job Satisfaction Relationships in the Hotel Industry

There are many studies (Ahmadi, Ahmadi and Zohrabi, 2012; Atmojo, 2012; Darvish and Rezaei, 2011; Munir et al., 2013; Ponnu and Tennakoon, 2009) in the literature that examine the relationship between organizational commitment and job satisfaction. However, the research, especially targeting the relationship of ethical leadership with organizational commitment and job satisfaction, is notably limited. It has been established that leaders are effective in creating organizational commitment and ensuring job satisfaction (Mathieu and Zajac, 1990; Lam, Zhang and Baum, 2001). The ethical behavior of leaders especially increases the commitment and job satisfaction of employees (Ahmed et al., 2012; Brown, 2005). Ghahroodi, Mohd and Ghorban (2013), Zhu et al. (2004), Lim (2012), Toor and Ofori (2009) found in their studies that ethical leadership positively affects organizational commitment, while ethical leadership may also have a positive effect on job satisfaction (Brown et al., 2005). With the increase of job satisfaction in business, organizational commitment increases (Testa, 2001). Jermier and Berkes (1979), Gomes (2009) and Kappagoda (2012) also indicated in their studies that organizational commitment affects job satisfaction positively. Accordingly, the hypotheses and research model of the study was developed as stated below:

H₁: Ethical leadership positively affects job satisfaction.

H₂: Ethical leadership positively affects organizational commitment.

H₃: Organizational commitment positively affects job satisfaction.

H₄: Organizational commitment has a mediator role in the relationship of ethical leadership and job satisfaction.

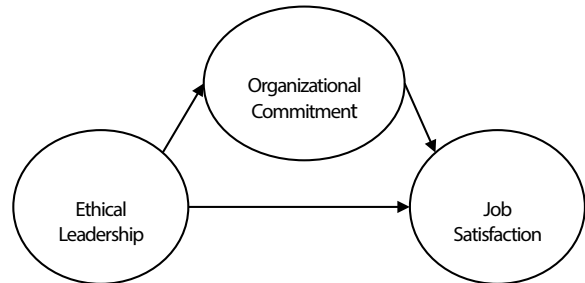


Figure 1: Research Model

3. METHODOLOGY

3.1. Instrument

A survey research technique was used as the quantitative research method. The survey questionnaire in the study is composed of four sections. In the first section, there are 10 statements used for measuring ethical leadership behaviors, 7 statements for measuring the organizational commitment of employees are in second section and 3 statements for measuring job satisfaction of employees are in the third section. The questionnaire benefitted from the studies of Brown et al. (2005) for leadership behavior scale, Mowday et al. (1979) for the one-dimensional scale for organizational commitment and Brayfield and Rothe (1951) and Barsky et al. (2004) for job satisfaction scale. One of the job satisfaction statements was measured with reverse coding to ensure control. In the fourth section, there are seven questions regarding demographic information about employees.

3.2. Data Collection and Sample

The population of the study was composed of employees working in four and five star hotels in the Antalya region in Turkey. The questionnaires prepared with this scope were conducted by pollsters and applied to employees of four and five star hotels in the centre of the Antalya, Alanya and Manavgat region. 500 questionnaires were delivered in total and 400 copies of them returned. After removing those questionnaires with incomplete information, 391 questionnaires were used for analysis.

The majority of participants were composed of men (62.7%). When the ages of participants were analyzed, it was seen that the highest portion were in the 26-33 age range. Also, 62% of participants were single. When the educational background of

participants was analyzed, it was seen that the majority held high school diplomas (45.8%) and had a primary school (22.3%) education. When the occupational background of employees was examined, it was found that of the majority from five star hotels (79%), 29.9% has been working less than 1 year and 32.5% were working in catering departments.

3.3. Data Analysis

In accordance with the scope of the current study, structural equation modeling was used in order to determine the relationship between leadership, organizational commitment and job satisfaction. The two step approach, recommended by Anderson and Gerbing (1988), is preferred in structural equation modeling. Therefore, the measurement model was tested first followed by the structural model. Since the likelihood procedure method was used in estimation of the measurement model and structural model, normal distribution presumption was checked. For

that reason, skewness and kurtosis values were analyzed. It can be stated that normal distribution was not disturbed since the skewness and kurtosis values did not exceed the proposed value (Kline, 2011).

In determining the mediator role of organizational commitment between leadership and job satisfaction, which is the other scope of the study, the B-K method (Baron and Kenny, 1986) was preferred.

4. RESULTS

4.1. Measurement Model

Since, following the results of the measurement model, the standard factor loadings regarding the first statement of organizational commitment and second statement of job satisfaction were under the recommended value .50, these two statements were removed and the model was re-estimated. Results regarding the measurement model are as shown in Table 1.

Table 1: Measurement Model Results

Dimensions	Observed Variables	Std. Fac. Load.	t values	Construct Reliability	AVE	Correlation	
Ethical Leadership	My manager conducts his/her personal life in an ethical manner.	.77	*Fixed	.94	.59	Organizational Commitment	.79
	My manager defines success not just by results but also the way that they are obtained.	.77	16.14			Job Satisfaction	.81
	My manager listens to what employees have to say.	.82	17.57				
	My manager disciplines employees who violate ethical standards.	.79	16.83				
	My manager makes fair and balanced decisions.	.83	17.72				
	When making decisions ,my manager asks“what is the right thing to do?”	.67	13.67				
	My manager can be trusted.	.74	15.43				
	Discusses business ethics or values with employees	.74	15.35				
	My managersets an example of how to do things the right way in terms of ethics.	.79	16.64				
	My manager has the best interests of employees in mind.	.76	15.93				
Organizational Commitment	I talk up this organization to myfriends as a great organization to work for.	.80	*Fixed	.92	.65	Job Satisfaction	.90
	I would acceptal most any type of job assignment in order to keep working for this organization.	.76	16.62				
	I find that my values and the organization’s values are very similar.	.80	17.74				
	I am proud to tell others that I am part of this organization.	.85	19.31				
	This organization really inspires the very best in me in the way of job performance.	.82	18.48				
	For me this is the best of all possible organizations for which to work.	.81	17.92				
Job Satisfaction	I am satisfiedwithmyjob at allpoints.	.82	*Fixed	.82	.70		
	I like working here in general sense.	.85	18.67				
Goodness-of-fit statistics	$\chi^2=415.99, df=132, \chi^2/df=3.151, RMSEA=.074, CFI=.98, NFI=.98, IFI=.98$						

(Note : *Parameter fixed at 1.0 during ML estimation)

When the Table 1 is analyzed, it can be stated that goodness-of-fit-statistics is at an acceptable level (Marsh and Hocevar, 1985; Schermelleh-Engel, Moosbrugger and Müller, 2003). Addition to fit indices regarding the measurement model, information regarding the discriminant validity, construct reliability and convergent validity used for the check of construct validity are shown in Table 1. When the Table 1 is analyzed, it is seen that all standard factor loadings are bigger than the recommended .50 value and all AVE values are in excess of the .50 value. Accordingly, it can be stated that convergent validity was provided (Hair et al., 2009). Also, the discriminant validity was insured, since the correlation values between structures exceeded the .90 value (Kline, 2011). Lastly, composite construct reliability (CCR) was checked while the construct reliability was being evaluated. As seen in Table 1, CCR values are .94 for leadership, .92 for organizational commitment and .80 for job satisfaction. According to findings, construct reliability was insured (Fornell and Larcker, 1981). Thus, it can be stated that construct validity was insured in addition to fit indices.

4.2. Structural Model

After developing the measurement model, the structural model was developed in order to test the hypotheses. The results regarding the structural model are shown in Table 2.

Table 2: Results of SEM and Hypotheses

Hypotheses	Std. Fac. Load. λ	t values	Result
H ₁ : Ethical Leadership \rightarrow Organizational Commitment	.79	21.12	Supported
H ₂ : Ethical Leadership \rightarrow Job Satisfaction	.24	3.85	Supported
H ₃ : Organizational Commitment \rightarrow Job Satisfaction	.72	11.17	Supported
R ² : Organizational Commitment =.62, Job Satisfaction =.85			
Goodness-of-fit statistics	$\chi^2=485.07, df=147, \chi^2/df=3.299$ RMSEA=.077 CFI=.98, NFI=.97, IFI=.98.		

When the Table 2 was analyzed, it was seen that fit indices regarding the structural model are at an acceptable level ($\chi^2/df=3.299$, RMSEA=.077 CFI=.98, NFI=.97, IFI=.98) (Marsh and Hocevar, 1985; Schermelleh-Engel et al., 2003). It was found that ethical leadership has a positive effect on organizational commitment ($\beta=.79$, $t=21.12$) and job satisfaction ($\beta=.24$, $t=3.85$), while organizational commitment has a positive effect on just job satisfaction ($\beta=.72$, $t=11.17$). Therefore H₁, H₂, and H₃ were supported.

4.3. Mediation Analysis

Measuring the mediator roles of intervening variables in structural models is important for a developed model (Baron and Kenny, 1986). Therefore, the mediator role of organizational commitment between ethical leadership and job satisfaction was examined in this study.

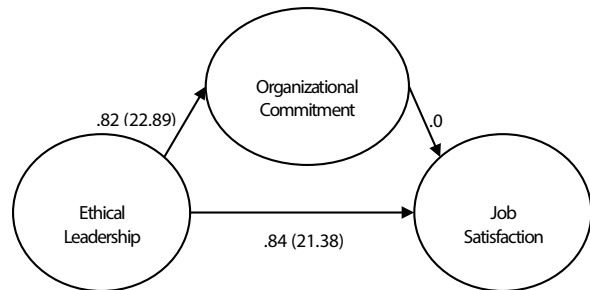


Figure 2: Constrained Model

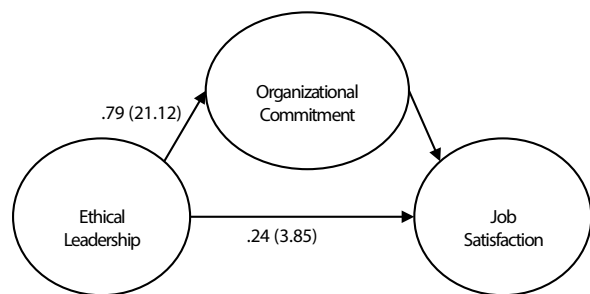


Figure 3: Mediating Model

The B-K method was preferred in determining the mediator role of organizational commitment. As seen in measurement and structural models, the first three conditions of B-K were provided. Because of this, the fourth condition was examined. Therefore, the constrained model, with which the effect of leadership on job satisfaction was measured, was developed first (Figure 2). According to this model, the effect of leadership on job satisfaction was found significant ($\beta=.84$, $t=21.38$). Following this, the mediating model by which the hypotheses were also tested was developed (Figure 3). According to this model, the effect of leadership on job satisfaction was found significant ($\beta=.24$, $t=3.85$), but its effect was decreased. Accordingly, it can be stated that organizational commitment has a partial mediator effect between ethical leadership and job satisfaction.

In order to understand which model is better, the mediating model ($\chi^2=485.07$, $df=147$, $p<.001$) and constrained model ($\chi^2=578.78$, $df=148$, $p<.001$) was compared. For this comparison, the chi-square difference test was used. According to the results of the chi-square difference test, it can be stated that the mediating model is better ($\Delta\chi^2=93.71$, $\Delta df=1$,

$p < .001$), and so the mediator role of organizational commitment is significant. Therefore, H_4 was partially supported.

5. CONCLUSION AND DISCUSSION

As mentioned earlier, much research has been conducted in order to explain the relationship between leadership studies and job satisfaction and organizational commitment and it has been found that there is a significant relationship between leadership, job satisfaction and organizational commitment. Raja (2011), Rehman et al. (2012), Bučiūnienė and Škudienė (2008), Lagomarsino and Cordona (2003) and Lo, Ramayah and Min (2009) showed in their studies that there is a positive relationship between transactional leadership and transformational leadership and organizational commitment and job satisfaction, while Randere and Chaudhry (2012) stated that there is a positive relationship between consultative and participative leadership and employee commitment and job satisfaction. Bučiūnienė and Škudienė (2008) as well stated that there is a negative relationship between laissez-faire leadership and organizational commitment. However, there is little research that shows the relationship between ethical leadership and organizational commitment and job satisfaction, especially in terms of accommodation businesses. In this study in which the relationship between ethical leadership and organizational commitment and job satisfaction were examined, it was found that ethical leadership has a positive influence on organizational commitment and job satisfaction. Our results support the results of Ponnu and Tennakoon (2009), Brown et al. (2005), Lim (2012), Toor and Ofori (2009) Ghahroodi et al. (2013) and Zhu et al. (2004). In the research, it was determined that organizational commitment has a positive influence on job satisfaction. This result supports Jermier and Berkes (1979), Gomes (2009), Kappagoda (2012) in their studies. But there is much study in the literature showing that job satisfaction influences organizational commitment positively (Lumley et al., 2011; Lok and Crawford, 1999; Salami, 2008; Azeem, 2010; Günlü, Aksaraylı and Perçin, 2010). It was seen in the analysis results that organizational commitment has a mediator role between ethical leadership and job satisfaction. In other words, the effect of ethical leadership on job satisfaction is quite small, whereas it becomes more effective when organizational commitment and ethical leaderships are integrated. In this regard, it can be stated that leaders who act ethically make employees more satisfied with their jobs by enhancing organizational commitment. While studies that show organizational commitment's mediating role between

ethical leadership and job satisfaction could not be found in the literature, there have been other studies (Trang et al., 2013; Clugston, 2000; Gomes, 2009) conducted on organizational commitment's mediating role for other variables (work motivation, leadership style, learning organization, employees performance, job satisfaction and organizational change). Consequently, H_1 , H_2 , H_3 and H_4 hypothesis are supported.

When the research results were analyzed, the fact that ethical leadership has an influence on job satisfaction and organizational commitment was seen both in the research results and the literature. This situation should be taken into consideration, especially in the hotel industry. Business managers and owners can enhance organizational commitment by acting ethically and can influence job satisfaction in an environment positive organizational commitment. In this way, managers can decrease worker rate of turnover, which is a chronic problem in the tourism sector. The ethical problems seen in the tourism sector (overtime, having no job security, wage problems, cheating tourists, broken promises, etc.) can be minimized if managers act ethically and impose ethical behaviors on employees.

This study was carried out in four and five-star hotels in the Antalya province in Turkey with the help of the questionnaire method. The main reason why the study is not comprehensive was limited time and budget. However, considering the deficiency in the literature, the relationship between ethical leadership and different regions, different tourism managements with different perspectives on subjects, especially organization culture, organizational trust, strategic decision making, organizational inertia, etc. should be further investigated. Also, transnational comparisons could contribute to the ethical leadership literature. In addition, researchers could research ethical leadership using qualitative study methods, as well as quantitative study methods.

Today, acting ethically, transparency and accountability have become more important for businesses; therefore, researchers should examine the effect of ethical leadership on business by carrying out quantitative and qualitative research regarding this point. Taking into consideration the deficiencies in literature, topics such as ethical leadership, organizational culture, spirit, confidence, strategic decision-making, game theory and organizational inertia could be investigated in different places and businesses. As well, the role of social culture in perceiving ethical leadership could be examined by making comparisons between societies

REFERENCES

- Acar, G., Kaya, M. ve Şahin, M.Y. (2012) "School Administrators Ethical Leadership Behavior Effects on Physical Education Teachers Organizational Justice Level" *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 14 (3):51-58.
- Adeyemi, T.O. (2010) "Principals' Leadership Styles and Teachers' Job Performance in Senior Secondary Schools in Ondo" *Journal of Education Administration and Policy Studies*, 2(6):83-91.
- Ahmadi, S.A.A., Ahmadi, F. ve Zohrabi, M. (2012) "Effect of the Leadership Styles on the Organizational Commitment Given the Staff Personality Traits" *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research In Business*, 4(1):247-264.
- Ahmed, B., Shad, I., Mumtaz, R. ve Tanveer, Z. (2012) "Organizational Ethics and Job Satisfaction: Evidence from Pakistan" *African Journal of Business Management*, 6(8):2966-2973.
- Aioanei, I. (2006) "Leadership in Romania" *Journal of Organizational Change Management*, 19 (6):705-712.
- Anderson, J.C. ve Gerbing, D.W. (1988) "Structural Equation Modeling in Practice: A Review and Recommended Two-Step Approach" *Psychological Bulletin*, 103(3): 411-423.
- Angle, H.L. ve Perry, J. L. (1981) "An Empirical Assessment of Organizational Commitment and Organizational Effectiveness" *Administrative Science Quarterly*, 26(1):1-14.
- April, K., Peters, K., Locke, K. ve Mlambo, C. (2010) "Ethics and Leadership: Enablers and Stumbling Blocks" *Journal of Public Affairs*, 10:152-172.
- Aronson, E. (2001) "Integrating Leadership Styles and Ethical Perspectives" *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 18(4):244-256.
- Atmojo, M. (2012) "The Influence of Transformational Leadership on Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Employee Performance" *International Research Journal of Business Studies*, 5(2):113-128.
- Azeem, S.M. (2010) "Job Satisfaction and Organizational Commitment among Employees in the Sultanate of Oman" *Psychology*, 1(4):295-300.
- Aziri, B. (2011) "Job Satisfaction: A Literature Review" *Management Research and Practice*, 3(4):77-86.
- Baron, R.M. ve Kenny, D.A. (1986) "The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations" *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6): 1173-1182.
- Barsky, A., Thoresen, C.J., Warren, C.R., ve Kaplan, S.A. (2004) "Modeling Negative Affectivity and Job Stress: A Contingency-Based Approach" *Journal of Organizational Behavior*, 25:915-936.
- Bass, B.M. (1990) *Bass and Stogdill's Handbook of Leadership Theory, Research, and Managerial Applications*, Third Edition, New York, The Free Press.
- Bass, B.M. ve Steidlmeier, P. (1999) "Ethics, Character, and Authentic Transformational Leadership Behavior" *The Leadership Quarterly*, 10(2):181-217.
- Brayfield, A.H. ve Rothe, H.F. (1951) "An Index of Job Satisfaction" *Journal of Applied Psychology*, 35(5): 307-311.
- Brown, B.B. (2003) "Employees' Organizational Commitment and Their Perception of Supervisors' Relations Oriented and Task-Oriented Leadership Behaviors" Unpublished Doctoral Dissertation, Virginia, Faculty of the Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Brown, M.E. ve Mitchell, M.S. (2010) "Ethical and Unethical Leadership: Exploring New Avenues for Future Research" *Business Ethics Quarterly*, 20(4):583-616.
- Brown, M.E., Trevino, L.K. ve Harrison, D.A. (2005) "Ethical Leadership: A Social Learning Perspective for Construct Development and Testing" *Organizational Behaviour and Human Decision Processes*, 97:117-134.
- Buchanan, B. (1974) "Building Organizational Commitment: The Socialization of Managers in Work Organizations" *Administrative Science Quarterly*, 533-546.
- Bučiuėnienė, I. ve Škudienė, V. (2008) "Impact of Leadership Styles on Employees' Organizational Commitment in Lithuanian Manufacturing Companies" *South East European Journal of Economics and Business*, 3(2):57-66.
- Clugston, M. (2000) "The Mediating Effects of Multidimensional Commitment on Job Satisfaction and Intent to Leave" *Journal of Organizational Behavior*, 21(4):477-486.
- Cohen, A. (1993) "Age and Tenure in Relation to Organizational Commitment: A meta-Analysis" *Basic and Applied Social Psychology*, 14(2):143-159.
- Cohen, A. (2007) "Commitment Before and After: An Evaluation and Reconceptualization of Organizational Commitment" *Human Resource Management Review*, 17(3):336-354.
- Çavuş, Ş. ve Gürdoğan, A. (2008) "Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Beş Yıldızlı Otel İşletmesinde Araştırma" *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1:18-34.

- Çelik, S. (2011) "Liderlik Tarzları İle Stratejik Kararlar Arasındaki İlişkisi: İstanbul'daki 4 ve 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çokluk, Ö. ve Yılmaz, K. (2010) "The Relationship Between Leadership Behavior and Organizational Commitment in Turkish Primary Schools" *Bilig-Journal of Turkish World Social Sciences*, 14(54):75-92.
- Darvish, H. ve Rezaei, F. (2004) "The Impact Of Authentic Leadership on Job Satisfaction and Team Commitment" *Management and Marketing*, 6(3):421-436.
- Davis, K. (1981) *Human Behavior at Work Organization Behavior*, 6th Edition, New York. Mc Graw Hill.
- DeConinck, J.B. (2010) "The Influence of Ethical Climate on Marketing Employees' Job Attitudes and Behaviors" *Journal of Business Research*, 63(4):384-391.
- Den Hartog, D.N. ve Belschak, F.D. (2012) "Work Engagement and Machiavellianism in the Ethical Leadership Process" *J.Business Ethics*, 107:35-47.
- Dercks, L. (2001) "The European Commission's Business Ethics: a Critique of Proposed Reforms" *Business Ethics: a European Review*, 10(4): 346-359.
- Elçi, M., Şener İ., Aksoy, S. ve Alpkan, L. (2012) "The Impact of Ethical Leadership and Leadership Effectiveness on Employees' Turnover Intention: The Mediating Role of Work Related Stress" *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58:289-297.
- Fornell, C., ve Larcker, D. F. (1981) "Evaluating Structural Equation Models With Unobservable Variables and Measurement Error" *Journal of Marketing Research*, 18(1): 39-50.
- Gardner, W.L., Avolio, B.J., Luthans, F. , May, D.R. ve Walumbwa, F. (2005) "Can You See the Real Me" A self-Based Model of Authentic Leader and Follower Development" *The Leadership Quarterly*, 16:343-372.
- Ghahroodi, H.K., Mohd, M.Z. B.T.S., ve Ghorban, Z.S. (2013) "Examining Ethical Leadership and Its Impacts on the Followers' Behavioral Outcomes" *Asian Social Science*, 9(3):91.
- Gomes, D.R. (2009) "Organizational Change and Job Satisfaction: The Mediating Role of Organizational Commitment" *Exedra: Revista Científica*, (1):177-195.
- Günlü, E., Aksaraylı, M. ve Perçin N.S. (2010) "Job Satisfaction and Organizational Commitment of Hotel Managers in Turkey" *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 22(5):693-717.
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J. ve Anderson, R.E. (2009) *Multivariate Data Analysis*, 7th Edition, New York, Prentice Hall.
- Hoppock, R. (1935) *Job Satisfaction*. New York, Harper and Brother.
- Jaros, S.J. (1997) "An Assessment of Meyer and Allen's (1991) Three-Component Model of Organizational Commitment and Turnover Intentions" *Journal of Vocational Behavior*, 51(3):319-337.
- Jermier, J. ve Berkes, L. (1979) "Leader Behavior in a Police Command Bureaucracy: A Closer Look at the Quasi-Military Model" *Administrative Science Quarterly*, 24:1-23.
- Kalshoven, K., Den Hartog, D.D. ve De Hoog, A.H.B. (2011) "Ethical Leadership at Work Questionnaire (ELW): Development and Validation of a Multidimensional Measure" *The Leadership Quarterly*, 22:51-69.
- Kappagoda, S. (2012) "Organizational Commitment: A Mediator of the Relationship Between Job Satisfaction and Job Performance in the Commercial Banks in Sri Lanka" *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 2 (9):1-11.
- Kim, H.J., Tavitiyaman P. ve Kim W.G. (2009) "The Effect of Management Commitment to Service on Employee Service Behaviors: The Mediating Role of Job Satisfaction" *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 33(3):369-390.
- Kimbel, R.D. (2002) "The Relationship Between Employee Sconstructive Thinking Ability and Organizational Commitment" Unpublished Doctoral Dissertation, Nova, Southeastern University.
- Kline, R.B. (2011) *Principles and Practice of Structural Equation Modeling, Third Edition*, New York, The Guilford Press.
- Lagomarsino, R. ve Cardona P. (2003) "Relationships among Leadership, Organizational Commitment and OCB in Uruguayan Health Institutions" *IESE Business School*, University of Navarra. *WP No 494*.
- Lam, T., Zhang, H. ve Baum, T. (2001) "An Investigation of Employees' Job Satisfaction: the Case of Hotels in Hong Kong" *Tourism Management*, 22(2):157-165.
- Lim, L.Y. (2012) "The Impact of Perceived Leadership and Ethical Leadership Behaviour on Job Satisfaction and Organisational Commitment" Unpublished Master Dissertation, Tunku Abdul Rahman University, Faculty of Accountancy and Management.
- Lo, M.C., Ramayah, T. ve Min, H.W. (2009) "Leadership Styles and Organizational Commitment: a Test on Malaysia Manufacturing Industry" *African Journal of Marketing Management*, 1(6):133-139.
- Locke, E.A. (1976) "The Nature and Cause of Job Satisfaction" Punnette, M.D. (ed.) *Handbook of Individual and Organizational Psychology*, Chicago, IL Rand McNally.

- Lok, P. ve Crawford, J. (1999) "The Relationship Between Commitment and Organizational Culture, Subculture, Leadership Style and Job Satisfaction in Organizational Change and Development" *Leadership and Organization Development Journal*, 20(7):365-374.
- Lumley, E.J., Coetzee, M., Tladinyane, R. ve Ferreira, N. (2011) "Exploring the Job Satisfaction And Organizational Commitment of Employees in the Information Technology Environment" *Southern African Business Review*, 15(1):100-118.
- Marsh, H.W. ve Hocevar, D. (1985) "Application of Confirmatory Factor Analysis to the Study of Self-Concept: First-and Higher-Order Factor Models and Their Invariance Across Groups" *Psychological Bulletin*, 97(3):562-582.
- Martin, A. ve Roodt, G. (2008) "Perception of Organisational Commitment, Job Satisfaction and Turnover Intentions in A Post-Merger South African Tertiary Institution" *SA Journal of Industrial Psychology*, 34(1):23-31.
- Mathieu, J.E. ve Zajac D.M. (1990) "A Review and Meta-Analysis of the Antecedents, Correlates, and Consequences of Organizational Commitment" *Psychological Bulletin*, 108(2): 171.
- Maxwell, G. ve Steele, G. (2003) "Organizational Commitment: A Study of Managers in Hotels" *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 15(7): 362-369.
- Meyer, J.P. ve Allen, N.J. (1997) *Commitment in the Workplace: Theory, Research, and Application*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Meyer, J.P. ve Allen, N.J. (1991) "A Three Component Conceptualization of Organizational Commitment" *Human Resource Management Review*, 1:61-89.
- Mihelic, K.K., Lipicnik, B. ve Tkavcic, M. (2010) "Ethical Leadership" *International Journal of Management and Information Systems*, 14(5):31-42.
- Morrow, P.C. (1983) "Concept Redundancy in Organizational Research: The Case of Work Commitment" *Academy of Management Review*, 8(3):486-500.
- Mowday, R.T., Steers, R. ve Porter, L.W. (1979) "The Measurement of Organizational Commitment" *Journal of Vocational Behavior*, 14(2):224-247.
- Munir, Y., Malik, M.E., Ehsan, M., Javaid, B., Arshad, A., Khalid, M. ve Nazir, S. (2013) "Empirical Investigation of Ethical Leadership, Job Turnover, Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Organizational Citizenship Behavior" *Far East Journal of Psychology and Business*, 10(2):12-20.
- Naqvi, S.A.H., Hashmi, M.A., Raza, S.A., Zeeshan, A. ve Shaikh, F.F. (2011) "Impact of Supportive Leadership and Organizational Learning Culture as a Moderator On The Relationship of Psychological Empowerment and Organizational Commitment" *Australian Journal of Business and Management Research*, 1(8):65-71.
- Ponnu, C.H. ve Tennakoon, G. (2009) "The Association Between Ethical Leadership and Employee Outcomes-The Malaysian Case" *Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, 14(1):21-32.
- Porter, L., Crampon, W. ve Smith, F. (1976) "Organizational Commitment and Managerial Turnover: A Longitudinal Study" *Organizational Behaviour and Human Performance*, 15(1):87-98.
- Powers, A. (2006) "An Exploratory Study of The Impact of Leadership Behavior on Levels of News Convergence and Job Satisfaction" L. Küng(ed.), *Leadership in the Media Industry*, Sweden: ARK Tryckaren AB.
- Raja, A.S. ve Palanichamy, P. (2011) "Leadership Styles and Its Impact on Organizational Commitment" *Asia Pacific Business Review*, 7(3):167-175.
- Randeree, K. ve Chaudhry, A.G. (2012) "Leadership-Style, Satisfaction and Commitment: An Exploration in The United Arab Emirates' Construction Sector. Engineering" *Construction and Architectural Management*, 19(1):61-85.
- Rehman, S.U., Shareef, A., Mahmood, A. ve Ishaque, A. (2012) "Perceived Leadership Styles and Organizational Commitment" *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4(1):616-626.
- Resick, C.J., Hanges, P.J., Dickson, M.W. ve Mitchelson, J.K. (2006) "A Cross-Cultural Examination of the Endorsement of Ethical Leadership" *Journal of Business Ethics*, 63:345-359.
- Resick, C.J., Martin, G.S., Keating, M.A., Dickson, M.W., Kwan, H.K. ve Peng, C. (2011) "What Ethical Leadership Means to Me: Asian, American and European Perspectives" *Journal of Business Ethics*, 101:435-457.
- Rızaoğlu, B. ve Ayyıldız, T. (2008) "Konaklama İşletmelerinde Örgüt Kültürü ve İş Tatmini: Didim Örneği" *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1):7-20.
- Saari, L.M. ve Judge, T.A. (2004) "Employee Attitudes and Job Satisfaction" *Human Resource Management*, 43(4):395-407.
- Salami, S.O. (2008) "Demographic and Psychological Factors Predicting Organizational Commitment Among Industrial Workers" *Anthropologist*, 10(1):31-38.

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003) "Evaluating the Fit Structural Equation Models: Tests Of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures" *Methods of Psychological Research Online*, 8(2):23-74.

Schwepker, Jr, C.H. (2001) "Ethical Climate's Relationship to Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Turnover Intention in the Salesforce" *Journal of Business Research*, 54(1):39-52.

Su, H.W., Lee, L.T. ve Fan, C.K. (2011) "Turnover Determinants of New Employees in International Hotels" *Journal of Service Science and Management*, 4:158-164.

Suki, N.M. ve Suki, N.M. (2011) "Job Satisfaction and Organizational Commitment: the Effect of Gender" *International Journal of Psychology Research*, 6(5):1-15.

Testa, M.R. (2001) "Organizational Commitment, Job Satisfaction, and Effort in The Service Environment" *The Journal of Psychology*, 135(2):226-236.

Thomas, T., Schermerhorn, J.R. ve Dienhart, J.W. (2004) "Strategic Leadership of Ethical Behavior in Business" *The Academy of Management Executive*, 18(2):56-66.

Toker, B. (2007) "Demografik Değişkenlerin İş Tatminine Etkileri: İzmir'deki Beş ve Dört Yıldızlı Otelere Yönelik Bir Uygulama" *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1):92-107.

Toor, S. ve Ofori, G. (2009) "Ethical Leadership: Examining the Relationships With Full Range Leadership Model, Employee Outcomes, and Organizational Culture" *Journal of Business Ethics*, 90(4):533-547.

Trang, I., Armanu, Sudiro, A. ve Noermijati (2013) "Organizational Commitment as Mediation Variable Influence of Work Motivation, Leadership Style and Learning Organization to the Employees Performance" *Journal of Business and Management*, 7(2):12-25.

Treviño, L.K., Brown, M. ve Hartman, L.P. (2003) "A Qualitative Investigation of Perceived Executive Ethical Leadership: Perceptions From Inside and Outside the Executive Suite" *Human Relations*, 56(1):5-37.

Tsai, P.C.F., Yen, Y.F., Huang, L.C. ve Huang, I.C. (2007) "A Study on Motivating Employees' Learning Commitment in the Post-Downsizing Era: Job Satisfaction Perspective" *Journal of World Business*, 42(2):157-169.

Ulrich, C., O'Donnell, P., Taylor, C., Farrar, A., Danis, M. ve Grady, C. (2007) "Ethical Climate, Ethics Stress, and the Job Satisfaction of Nurses and Social Workers in the United States" *Social Science and Medicine*, 65(8):1708-1719.

Üngüren, E., Cengiz, F. ve Algür, S. (2009) "İş Tatmini ve Örgütsel Çatışma Yönetimi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Konaklama İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma" *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27):36-56.

Üngüren, E., Doğan, H., Özmen, M. ve Tekin, Ö. A. (2010) "Otel Çalışanlarının Tükenmişlik ve İş Tatmin Düzeyleri İlişkisi" *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 17(5):2922-2937.

Van den Akker, L., Heres, L., Lasthuizen, K. ve Six, F. (2009) "Ethical Leadership and Trust: It's All About Meeting Expectations" *International Journal of Leadership Studies*, 5(2):102-22.

Van Saane, N., Sluiter, J.K., Verbeek, J.H.A. M. ve Frings Dresen, M.H.W. (2003) "Reliability and Validity of Instruments Measuring Job Satisfaction-A Systematic Review" *Occupational Medicine*, 53(3):191-200.

Vitell, S.J. ve Singhapakdi, A. (2008) "The Role of Ethics Institutionalization in Influencing Organizational Commitment, Job Satisfaction, and Esprit De Corps" *Journal of Business Ethics*, 81(2):343-353.

Watson, T. (2010) "Leader Ethics and Organizational Commitment" *Mid-Atlantic Leadership Scholars Forum*, 3(1):16-26.

Webb, K.S. (2011) "Emotional Intelligence and Worker Commitment: The Impact of Leaders' Behavior on Employee Commitment to Their Supervisor and the Organization" *Advancement of Management and International Business Conference Proceedings*.

Weiss, D.J., Dawis, R.V. ve England, G.W. (1967) "Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire" *Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation*.

Yew, L.T. (2008) "Job Satisfaction and Affective Commitment: A Study of Employees in The Tourism Industry in Sarawak, Malaysia. World Review of Entrepreneurship" *Management and Sustainable Development*, 4(1):85-101.

Yukl, G. (2002) *Leadership in Organizations*, Fifth Edition, New-Jersey, PrenticeHall.

Zhu, W., May, D.R. ve Avolio, B.J. (2004) "The Impact of Ethical Leadership Behavior on Employee Outcomes: The Roles of Psychological Empowerment and Authenticity" *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 11(1):16-26.

40. Yılında İngiltere’de Yerel Yönetim Ombudsmanı

The 40th Year of Local Government Ombudsman in England

Sultan KAVİLİ ARAP¹

ÖZET

Ombudsmanlık sistemi uygulandığı ülkelerde yapısal ve işleyişsel olarak birbirinden farklı özellikler göstermektedir. Ombudsmanların, ulusal, bölgesel ya da il düzeyinde coğrafi düzlemde örgütlenenleri olduğu gibi herhangi bir coğrafi bölge gözetmeksizin sadece belirli ihtisas alanlarında örgütlenenleri de bulunmaktadır.

Kökene onsekizinci yüzyılın başlarına dayanan ombudsmanlık, İngiltere’de Parlamento Ombudsmanı olarak 1967 yılından itibaren uygulanmaktadır. Ülkede diğer ombudsmanların çalışma alanları çoğunlukla ihtisas alanlarına göre biçimlenmiş olup, bu araştırmanın konusu olan Yerel Yönetim Ombudsmanı, yerel yönetimlerin görev alanına giren konuları inceleme yetkisine sahiptir. 1974 yılında kurulan Yerel Yönetim Ombudsmanlığı, kurulduğu yıldan günümüze tanınma düzeyi, görev ve yetki alanları, uygulamaları ve yaptırımları ile tartışılmış ve zaman zaman sert eleştirilere uğramıştır. Bu eleştirilere, yapılan memnuniyet araştırmalarının sonuçlarına ve kurumdan hizmet almak için başvuranların geri bildirimlerine bağlı olarak kimi işleyiş değişiklikleri yapılmıştır.

Günümüzde İngiltere Yerel Yönetim Ombudsmanı çeşitli boyutlarıyla yeniden tartışma konusudur. 2012 yılında hazırlanan dönüşüm planı çerçevesinde bir dizi değişiklik yapılmasına ilişkin süreç devam etmektedir. İngiltere’deki ombudsmanlık sistemi içerisinde önemli bir yeri olan Yerel Yönetim Ombudsmanı, kırk yıllık deneyimi, geçirdiği dönüşüm ve bu dönüşüme ilişkin gerekçeleriyle ve başvuru sahiplerinin şikayetlerini ele alış biçimiyle, Türkiye için örnek olabilecek negatif ve pozitif dersler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ombudsman, yerel yönetim ombudsmanı, bağımsızlık, denetim, kötü yönetim

ABSTRACT

Ombudsman system shows different structural and behavioral characteristics in various countries. Ombudsmen may be organized either on a geographical basis such as national, regional, provincial level or in certain specific areas regardless of geographical regions. Ombudsman, originated in the early 18th century, has been administered as Parliament Commissioner in England since 1967. Duties and responsibilities of ombudsman in the country are mainly determined according to their fields of specialization. The focus of this study, Local Government Ombudsman, can investigate subjects falling within its scope. Local Government Ombudsman was established in 1974. Its level of recognition, duties and authorization, practices and sanctions have been discussed from the year of foundation to the present and criticized rigidly from time to time. Some operational changes have been made depending on criticisms, results of satisfaction surveys and feedback obtained from the complainant who applied to receive services from local government. Today, Local Government Ombudsman in England is again mostly-discussed issue in terms of various dimensions. The process regarding a series of amendments within the framework of Transformation Plan which was developed in 2012 has been in progress. Having a crucial position within the Ombudsman system in England, Local Government Ombudsman may set an example for Turkey. It may yield positive and negative lessons with its forty years of experience, transformation, the reasons behind its transformation and the way complaints of complainants has been handled.

Keywords: Ombudsman, local government ombudsman, independence, audit, maladministration

1. GİRİŞ

İnsanların devletten temel beklentilerinden biri eylem ve işlemlerinde hak, adalet ve eşitlik ilkele-ri doğrultusunda davranmasıdır. Modern devletin hukuka uygun bir biçimde, herkese eşit mesafede, bireysel ve toplumsal talep ve ihtiyaçları gidermeye yönelik yapı ve yöntemler oluşturması beklenmektedir. Bununla birlikte, devletin topluma hizmet etmek için oluşturduğu yapı ve yöntemler kimi zaman işle-yişte beklentilerin tersine, hata, ihmal, yetersizlik ve kötü yönetime neden olabilmektedir. Bu durumda vatandaşın hak arama çabalarında idareyi denetleyen ve düzeltici bir rol oynayan yargı sistemi bulunmaktadır. Ancak yargı sisteminin uzun sürmesi, bürokra-

tik yönleri ve maliyeti gibi dezavantajları nedeniyle, bağımsız, kolay ulaşılabilir ve nispeten hızlı işleyen (Giddings, 2001:7; Magnetto, 2003:679) bir sisteme gereksinim duyulmaktadır. Özellikle 1970’li yıllarda yaygınlaşan ombudsman, idarenin kötü yönetim ve uygulama hatalarına cevap verebileceği iddia edilen bir model olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Devletin toplumsal ve ekonomik yaşama mü-dahale ettiği refah devleti döneminde popüler olan ombudsmanın, bir yandan neoliberal devlet anlayı-şına geçişle birlikte işlev ve görev alanı çeşitlenmeye devam ederken, diğer yandan etkinliği ve bütçe üze-rindeki yükü gibi nedenlerle gerekliliği sorgulanmaya başlanmıştır.

¹ Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksek Okulu, İktisadi ve İdari Programlar Bölümü, sultan.arap@deu.edu.tr

Hak arama mücadelesinde vatandaşın mağduriyetini ve mağduriyetten doğacak devlete yönelik tepkisini azaltmak amacıyla kurgulanan ombudsman devletin meşruiyetini sürdürmede kullandığı yumuşak bir düzenleme ve telafi aracıdır. Ombudsman, kamu kurumları başta olmak üzere her kesime karşı bağımsız olduğu iddia edilen, bireysel şikayetlerle hareket eden, görevli olduğu alanda araştırma ve inceleme yapma ve kötü yönetime ya da hizmet aksamalarına yönelik önerilerde bulunma yetkisi olan görevlidir. 19. yüzyılda ilk örneği görülen ombudsman, kamu yönetimi alanında yaşanan zihniyet değişimine koşut olarak dünya ölçeğinde 20. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, asıl olarak da 1970'li yıllarda yayılmıştır.

Çalışmanın konusu, dört ülkeden oluşan Birleşik Krallığın, nüfus ve coğrafya olarak en büyük olanı İngiltere'de 1974 yılında kurulan ve kırk yıldır görev yapan Yerel Yönetim Ombudsmanıdır (YYO). YYO'nun seçilmesinin temel nedeni, İngiltere'nin, birçok açıdan örnek alınan, siyasal kurumları en çok taklit edilen bir model ülke olması ve köklü bir yerel yönetim geleneğine sahip olmasıdır. Diğer yandan, YYO dünyada çok örneği olmayan bir uygulamadır. Oysa hizmetlerin halkın talepleri dikkate alınarak belirlenmesi, yürütülen hizmetlere yönelik halkın memnuniyet düzeyleri ve halkın kendini yönetenlere erişebilmesi açısından en uygun yönetim kademesinin yerel yönetimler olması gibi gerekçelerle iyi işleyen bir YYO yerel yönetim sisteminin etkin işleyişine katkı sağlayacaktır. Coğrafi açıdan büyük, çok kültürlü ve çeşitli etnik, dini kimlikleri bir arada barındıran ülkelerde merkezde kurulmuş bir ombudsmanın bu çeşitlilikteki yerel sorunlarla yeterince ilgilenebilmesinin olanaklı olmaması da YYO'nun önemini arttırmaktadır.

İngiltere'de kırk yıldır hizmet eden bir YYO sistemi bulunmaktadır. İngiltere'de yerel yönetimlerin neden olduğu sorunlarla mücadelede etkili kullanılan bir YYO, birçok ülke için benzer bir kurumun kurulması ya da var olanların iyileştirilmesi açısından örnek teşkil edecektir. Bununla birlikte, günümüzde ciddi bir yeniden yapılanma sürecinden geçen kurum, görevdeki ombudsmanın tabiriyle (LGO, 2013e) en "çalkantılı" dönemini yaşamaktadır. YYO'nun işleyen ve aksayan yönlerinin Türkiye'de giderek güçlenen yerel yönetimler için kullanılabilir güçlenen yerel yönetimlerimiz için kullanılabilir bir model olup olmadığına ilişkin bilgiler sunacaktır.

2. OMBUDSMANLIK ÜZERİNE

"Saygın, demokrasinin ilkelerine ve yasalara bağlı kamu görevlileri eliyle yürütülen, bağımsız, kolay ulaşılabilir ve kamu yönetiminin yumuşak kontrolü" (Field,2009) olarak tanımlanan ombudsman önceleri yarı-resmi bir

terim olarak kullanılmıştır (Auto, 2005:353). Kavram, "yönetimin eylem ve işlemleri hakkında halkın yakınmalarını kabul eden ve bunları araştırarak sonuca bağlayan kişi ya da kurum" olarak da tanımlanmaktadır (Bozkurt vd., 1998:185). Kamu yönetimi ile bireyler arasındaki ilişkileri güçlendirmek hedefiyle ombudsmanın görev ve yetkileri; kişi hak ve özgürlüklerini savunmak, yurttaşları yönetime karşı korumak, kötü yönetimden doğan haksızlıkları önlemek için yönetimin geliştirilmesi olarak sıralanmaktadır (Temizel, 1997:58).

Farklı politik ve yasal ortamlarda hayatta kalması ve popülerliği farklı kültürlerle adapte olma yeteneğinden kaynaklanan ombudsmana duyulan gereksinim ve kurulmasında ön plana çıkan konu, bürokrasi olmuştur (Olowu, 2007:104; Abraham,2008:682). 19. yüzyılın ilk yıllarında kapsamı ve işleyişi net olarak anlaşılmayan bürokrasi, 20. yüzyılda demokratik toplumlarda açıklıkla bir sorun olarak tanımlanmaya ve ciddi olarak sorgulanmaya başlanmış ve böylece dikkatler demokratik toplumlarda etkili hesap verebilirliğin nasıl sağlanacağına yoğunlaşmıştır (Olowu, 2007:104).

Yönetimi yargı dışında ve bir dış denetim aracı olarak denetleyen bu denetim sistemine (Bozkurt vd., 1999:185) ilişkin ilk uygulama, 1809'da anayasal bir kurum olarak İsveç'te başlamış ve uzun yıllar tek uygulama olarak kalmıştır. 1919'da ombudsmanı yönetim sistemine adapte eden Finlandiya ikinci uygulama örneği olmuştur. Kurumun artan popüleritesi Danimarka ombudsmanı ile sağlanmış ve bu uygulama sonrakilere rol model olmuştur (Field,2009). İngilizce de konuşup yazabilen ilk ombudsman olduğu belirtilen Danimarka ombudsmanı, kurumun İngilizce konuşan ülkelere yayılmasını sağlanmasında etken olmuştur. Avrupa ülkeleri dışında İngilizce konuşulan ülkelere kurumu ilk uygulayan ise Yeni Zelanda'dır (Olowu, 2007:104). Takip eden yıllarda kurum hızla yayılmış (Field, 2009), 1962 de dünya da üç ombudsman varken, 1972 yılına gelindiğinde sadece İngilizce konuşulan ülkelere ombudsman sayısı kırka ulaşmıştır (Yates, 1980:295).

Bu çeşitlilik çerçevesinde ombudsmanlığın gelişimi Kucsko-Stadlmayer tarafından üç dalga da ele alınmaktadır (Abraham,2008: 682-683; Kucsko-Stadlmayer, 2009: 6-9). Buna göre birinci dalga ombudsmanın doğuşu olup, 19. yüzyılın ilk yarısında İsveç'te monarşinin yerini cumhuriyetçi hükümetin alması, ombudsman kurumunun habercisi olarak görülmektedir. İkinci dalga Danimarka (1954), Norveç (1962), Yeni Zelanda (1962), İngiltere (1967), İsrail (1971), Fransa (1973) ve Austurya (1977) gibi ülkelerde gerçekleşen, refah devletinin gelişmeye başlaması ile açığa çıkan ve İsveç modelinden örnek alınmakla birlikte oldukça farklı sosyo-politik koşullarda gerçekleşen bir uygulama olarak sınıflandırılmaktadır. Üçüncü dalga ise liberal demokratik süreçle birlikte totaliter hükümetlerin tasfiye edilmesi ile tanık olunan ve demok-

ratik hükümetlerin ayırdedici özelliği ve insan haklarını korumada önemli bir destekçi olarak görülen ombudsmanın çok yakın geçmişte Latin Amerika, Güney Afrika, Doğu Avrupa ve hatta Portekiz (1976) ve İspanya (1978) gibi ülkeleri de kapsayan geniş bir coğrafyada görüldüğü süreç olarak tanımlanmaktadır (Abraham,2008: 682-683; Kucsko-Stadlmayer, 2009: 6-9; Field, 2009).

Tablo 1’de de görüldüğü üzere birçok ülkede farklı isimler alan ombudsmanlık sistemini her ülke kendi yönetsel yapısına uyarlamıştır. Adları, yasal konumu, yetkileri ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte, ortak payda halkın refahının korunması, adaletin destekçisi olma çabasıdır (Olowu, 2007:94). Örneğin, İsveç ve Finlandiya da ombudsman, yürütmenin bütün kurumlarını kontrol etme eğilimindedir. Norveç ve Danimarka’da sınırlı yetki ve öneri biçiminde yumuşak yaptırımlar söz konusu olup, hedef hızlı, esnek ve ekonomik hareket etmektir (Field, 2009). İtalya ve Almanya gibi bazı ülkelerde ise biçimsel ve yapısal farklılıklar özellikle dikkat

çekmektedir. İtalya’da merkezi bir ombudsman olmadan sadece bölgesel düzeyde kurulan sistem tercih edilirken, Almanya’da ulusal düzeyde karar verme gücü bulunan Almanya Federal Meclisinin dilekçe komisyonu bu görevi yürütmektedir (Abraham, 2008:684).

Örneklerden de görüldüğü üzere farklı siyasal ve yönetsel yapılara sahip ülkelerde uygulanabilecek esnekliğe sahip bir sistem olan ombudsman (Köseoğlu, 2010:35) bu özelliği nedeniyle farklı alanlarda kurulabilmektedir. Ulusal, bölgesel, il düzeyinde ya da belirli uzmanlık alanlarında örgütlenen ombudsmanlar, bağımsız bir statüye sahip olması, parlamento tarafından atanması, şikayetlerin idarenin işleyiş bozukluklarına ilişkin olması ve şikayetlerin sözlü ya da yazılı olarak yapılabilmesi gibi ortak özellikler taşımaktadır (Tortop, 1998:4-9; Magnetto, 2003:679). Diğer yandan, ombudsmanın seçim sistemi, atanacak görevli sayısı ve özellikleri, görev alanı gibi konularda ülkeden ülkeye farklılıklar görülmektedir (Tortop, 1998:4-9).

Tablo 1: OECD Ülkelerinde Farklı Adlandırılmış Ulusal Ombudsmanlar¹

Ülke Adı	Kuruluş Yılı	Ombudsmanın Ülkedeki Adı
Finlandiya	1919	Parlamento Ombudsmanı
Yeni Zelanda	1962	Ulusal Ombudsman
İngiltere	1967	Parlamento Komiseri
Kanada	1968	Vatandaş Koruyucusu (Quebec)
Fransa	1973	Mediatör (Arabulucu)
Portekiz	1976	Adalet Temsilcisi
Avusturya	1977	Halkın Avukatı
İspanya	1978	Halkın Savunucusu
Polonya	1987	İnsan Hakları Savunucusu
Belçika	1995	Federal Ombudsman
Güney Kore	2008	Yolsuzluğu Önleme ve İnsan Hakları Komisyonu
Türkiye	2012	Kamu Denetçiliği Kurumu

Ombudsmanlık sistemine duyulan ihtiyaç, geleneksel yargının uzun sürmesi, bürokratikliği ve maliyetine karşılık, bağımsız ve kolay ulaşılabilir olması ve nispeten hızlı işlemesi ile gerekçelendirilmektedir (Giddings, 2001:7; Magnetto, 2003:679). Ombudsmanın işlevleri, kötü yönetim ya da hak ihlali durumunda vatandaşların hak ve özgürlüklerini korumanın yanında; yönetim-vatandaş ilişkilerinin geliştirilmesini sağlamak, vatandaşların kamu yönetimine olan güvenlerini tazelemek ve sürdürmek, kamu hizmetlerinin etkili, kaliteli, şeffaf ve vatandaş odaklı bir şekilde yürütülmesini teşvik etmek biçiminde ifade edilmektedir (Köseoğlu, 2010:36). Bu çerçevede sahip olması gereken temel özellikler; bağımsızlık, tarafsızlık, açıklık, vatandaşlar tarafından kolayca ulaşılabilir olması, başvuruların hızlı sonuçlandırılması olarak sıralanmaktadır.

Ombudsman, modern devletlerde ortaya çıkan sorunları çözmek için oldukça önemli bir işlev gördüğüne (Temizel, 1997:39) olan inanç, özellikle kamu

kurumlarının iyi yönetilememesine bağlı olarak haksızlıkların düzeltilmesi ve vatandaşın korunmasında beklenti yaratmaktadır.

3. İNGİLTERE’DE OMBUDSMANLIK SİSTEMİ

İngiltere’de ombudsmanlık kurumu 1967 tarihli Parlamento Komiseri Yasası ile kurulmuştur. Bu tür bir kuruma ihtiyaç duyuran neden ise Kirkham (2007:5) tarafından genel olarak 1960’lı yılların İngiltere’sinde vatandaşların yönetsel işlemlere ilişkin sorunlarının çözülme hızının ve isteğinin, yönetsel büyüme hızına erişememesi biçiminde açıklanmaktadır. Bu süreçte yargıya başvurunun azlığı, yüksek mahkemelerin prosedürlerinin tutarsızlığı ve yetersizliği, gibi nedenlerle vatandaşların sorunlarını çözmek için politik kanalları kullanmaktan başka alternatifleri olmadığı belirtilmektedir. Bu genel sıkıntılar devam ederken, 1954’te “Chrichel Down Meselesi” olarak tanımlanan ve İkinci Dünya Savaşı döneminde Hava Kuvvetleri Bakanlığı

tarafından, savaştan sonra sahiplerine iade edilmek üzere kamulaştırılan bir arazi sorunu ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası Tarım Bakanlığı'na devredilen tarım arazisinin bakanlık tarafından sahiplerinin taleplerine karşın iade edilmemesiyle sorun sürmüştü ve tipik bir kötü yönetim örneği olarak hafızalarda yer etmiştir (Kofler, 2008:434). Ancak benzer sorunları gidermek için 1960'lı yıllarda idari yargı sisteminin oluşturulması amacıyla hazırlanan tavsiye niteliğindeki rapor (Whyatt Raporu), hükümet tarafından reddedilmiştir. 1964 yılında seçim çalışmalarında İşçi Partisi tarafından önerilen Parlamento Ombudsmanı², 1967 yılında çıkarılan yasa (Kirkham, 2007:5; PHSO, tarihsiz) ile kamu görevlileri tarafından merkezi yönetimde yönetsel eylemleri denetleyen bağımsız bir birim olarak kurulmuştur (Yates, 1980:295; Buck vd., 2011:10).

Temel görevi, kötü yönetim³ nedeniyle haksızlığa uğrayan bireylerin yönetim önünde hakkını savunmak olan Parlamento Ombudsmanının faaliyet alanı, yürütme organının politik denetim monopolünü elinde bulunduran parlamentoyla, yasalara uygunluğu denetleyen hukuksal denetim mekanizmaları arasında yer almaktadır. Şikayetler parlamenterler aracılığıyla geldiği için vatandaşın korunmasında esas rolü parlamento oynamaktadır (Şengül, 2005:137-138). Bu özelliğın kurumu parlamentonun elindeki bir araç haline getirdiği (Giddings, 2001:6) eleştirisi parlamento ombudsmanına yöneltilen en yaygın eleştiridir.

İlk ombudsmanın kurulmasından sonraki on yıl sağlık ve yerel yönetim ombudsmanları gibi kamu sektörü, sonrasında ise görev alanı özel sektör olan ombudsmanlar oluşturulmuştur (Ombudsman Association, 2013a). Birleşik Krallık Ombudsman Konferansı, kamu ve özel sektörü inceleme yetkisi olan ombudsmanları kapsayacak biçimde 1991'de yapılmıştır. Toplantıda bir ombudsman birliği kurulması kararı alınmış, birlik Birleşik Krallık Ombudsman Birliği adıyla 1993'te kurulmuştur. 1994'te İrlanda ombudsmanlarını da kabul etmeye başlamasıyla İngiltere ve İrlanda Ombudsman Birliği, 2012'de Ombudsman Birliği adını almıştır (Ombudsman Association, 2013a).

Şikayet inceleme, tavsiyede bulunma gibi işlevleri olmayan Ombudsman Birliği, kurumlara ve vatandaşlara ombudsmanlık ve ombudsmanlar hakkında bilgi vermektedir. Ombudsman Birliği ombudsmanlık görevinin yerine getirilmesinde beş temel kriter olduğuna dikkat çekmektedir. Bu kriterler; Bağımsızlık, Adalet, Etkililik, Açıklık ve Hesap Verebilirlik olarak sıralanırken, ombudsmanların öncelikli olarak bu kriterlere önem vermesi gerektiği belirtilmiştir (Ombudsman Association, 2013b). Her ne kadar ombudsmanlar kamu ve özel sektör ayrımına ve ihtisas alanına göre farklılıklar gösterse de bu temel kriterlerin bütün om-

budsmanlarda bulunması gerekmektedir.

4. İNGİLTERE YEREL YÖNETİM OMBUDSMANININ YAPISI VE İŞLEYİŞİ

İngiltere'deki biçimiyle yerel düzeyde ombudsman bulunması yaygın değildir. Bazı ülkelerde yerel yönetimler ulusal ombudsmanın denetimi kapsamında iken, az sayıda ülkede il, eyalet ya da yerel yönetim ombudsmanı kurulmuştur. Örneğın, İspanya'da ulusal düzeyde görev yapan Halk Savunucusu yerel idareler ve özerk bölgelerle ilgili şikayetleri kabul ederken (Temizel, 1997:64; Tortop, 1998:9), Yunanistan'da Atina, Güney Afrika'da Cape Town ombudsmanları il düzeyinde, Pakistan'da Pencap, Kanada'da Ontario ombudsmanları eyalet düzeyinde örgütlenen ombudsmanlara örnektir.

Günümüzde 353 yerel meclisin bulunduğu İngiltere'de, yerel yönetimler sosyal, ekonomik ve çevre açısından çok ve farklı çeşitlerde hizmet sağlamaktadır. Gelir kaynaklarının önemli bir kısmı devlet tarafından aktarılan paylardan oluşturulan (Karasu, 2009:215-216) yerel yönetimler⁴ mali açıdan merkeze önemli ölçüde bağımlıdır. 2013 yılında kamu harcamalarının %23'ü yerel yönetimlere aittir. Yerel yönetimlerin en önemli harcama kalemi personel harcamaları olup, 1,67 milyon tam zamanlı personel çalışmaktadır (DCLG,2013:9,11). İngiltere'nin en büyük işvereni olan yerel yönetimlerde verilen hizmetler doğrultusunda eğitimci, sosyal hizmet çalışanı, polis, itfaiyeci ve büro personeli çalışmaktadır (Local Government Structure, 2012).

Bu çeşitlilikte yürütölen yerel yönetim hizmetlerinin tamamından vatandaşların tatmin olması mümkün değildir. Tatminsizlik düzeyini azaltmak üzere yerel yönetimlerin eylem ve işlemlerine yönelik şikayet mekanizması bulunmaktadır. Buna göre yerel yönetim hizmetlerinden memnuniyetsizlik varsa, olayın tarafı olan vatandaşların öncelikle yerel meclise resmi şikayette bulunması gerekmektedir. Eğer şikayete yönelik bir sonuç alınamadıysa ya da alınan sonuç tatmin edici bulunmadıysa YYO'ya başvuruda bulunmanın yolu açıktır (Understand How Your Council Works, 2013).

İngiltere'de YYO, ulusal ombudsmanların sahip olması gereken tüm özellikleri taşımakta, yerel yönetimlerin kötü işleyişinden kaynaklanan sorunları çözmek, yurttaşların bu alandaki haklarını korumak ve yerel yönetimlerin daha iyi işlemlerini sağlamak için önerilerde bulunmak üzere görev yapmaktadır (Temizel, 1997:65). YYO, 1970'te ülkenin farklı bölgelerinde ondan fazla yerel ombudsman kurulmasına yönelik ilk öneriyi (Drake, 1970:184) takiben 1974'te kurulmuştur. Yerel Yönetim Yasasında adı Yerel Yönetim

Komiseri (Local Government Commissioner) olmakla birlikte (Local Government Act 1974) ülkede yaygın olarak, YYO adı kullanılmaktadır.

YYO’nun kuruluşu için gerekli düzenlemeler Yasanın üçüncü bölümünde yapılmıştır. YYO kurumsal olarak, Yerel Yönetim Komisyonu, ombudsman ve diğer çalışanlardan oluşmaktadır. Yerel Yönetimler Komisyonu, bağımsız bir örgüt olarak ombudsmanların faaliyetlerini desteklemek üzere kurulmuş olup, Parlamento Ombudsmanı ve YYO komisyon üyesidir. Komisyonun bütçesi, Yerel Yönetimler Bakanlığı tarafından devlet yardımı olarak sağlanmakta, Komisyon biri her yıl diğeri üç yılda bir olmak üzere iki tip rapor yayınlanmaktadır (Local Government Act, 1974; Thomas vd., 2013:17-18).

Kurulduğu 1974 yılından 2010 yılına kadar her biri belirli bir coğrafi alandan sorumlu, aynı anda görev yapan üç yerel ombudsman bulunmaktaydı⁵. 2010 yılından itibaren coğrafi ayrıma göre değil, olay bazında değerlendirme yapmak üzere iki YYO görevlendirilmekle beraber, 2012’den beri bir ombudsmanın izinli olması nedeniyle fiilen tek YYO görev yapmaktadır (CLGC,2014:6). 2014 yılı verilerine göre kurumun çalışan sayısı 174’tür. Bu çalışanlara ek olarak 1989 yılında yapılan düzenlemeyle danışman atanması mümkün olmuş (Thomas vd., 2013:17-18), ancak 2014 itibariyle böyle bir atama henüz yapılmamıştır.

Olağan olarak 65 yaşında emekliliğe hak kazanana kadar görev yapabilen YYO’nun atanması, Yerel Yönetimler Bakanı’nın önerisi üzerine kraliçe tarafından yapılır. YYO’nun görevine son verilmesi kendi isteği üzerine, yetersizliği veya yanlış davranışı nedeniyle kraliçe tarafından gerçekleştirilebilir (Local Government Act,1974).

Yerel Yönetimler Yasasına göre, YYO’nun, yerel yönetim kademelerine yönelik şikayetleri araştırmak ve iyi yönetim uygulamaları hakkında yerel yönetimlere tavsiyelerde bulunmak biçiminde iki amacı vardır (Seneviratne, 1999:165; LGO, 2012b). Bu amaçlar çerçevesinde ilgili yerel yönetim biriminin kanuna aykırı ve keyfi uygulamalarını (Seneviratne, 2002:199) ve hizmet kusurlarını (LGO, 2012b) incelemekle görevli YYO’nun görev alanı; yerel yönetimlerin barınma⁶, eğitim⁷, planlama, sosyal yardım, ulaşım, çevre ve atık, belediye vergisi konularından oluşmaktadır. Şikayeti konusunda ilgili yerel meclise ya da hizmet sağlayıcıya başvurduğu halde sorunu çözülemeyen ya da çözümden tatmin olmayan şikayetçi, 12 ayı geçmemek koşuluyla YYO’ya başvurabilmektedir (LGO, 2013d). İlk kurulduğu yıllarda başvuruyu zorlaştıran düzenlemeler, süreç içerisinde kademeli olarak basitleştirilmiştir. 1988 yılında başvuruda yerel meclis üye-

si referansının gerekliliği, 2007’de ise yazılı başvuru koşulu kaldırılmıştır. Yine 2007 yılında açıkça görülen kötü yönetim uygulamalarını incelemek için başvuru koşulu aranmayacağı hükmü Yasaya eklenmiştir (Giddings, 2001:2; LGO, 2012b).

YYO’nun geniş hizmet alanı olup, kasaba ve köy (parish) dışındaki tüm yerel yönetim birimlerini, polisi, okul yönetimlerini ve yerel hizmet veren diğer birimleri kapsamaktadır. Şikayetlerin araştırılmasına ilişkin her türlü yetki ombudsmanlara verilmiştir. YYO’ya başvuran kişi alınan kararda hukuki bir kusur olduğunu düşünüyorsa kullanacağı iki yol; yeniden inceleme talebinde bulunmak ya da YYO kararına karşı yargıya başvurmaktır (Seneviratne, 1999:165; Kirkham, 2005:387).

YYO ve PSHO’dan hangisinin görev alanına girdiği net olmayan, kimi zaman ikisini de ilgilendiren sağlık ve sosyal yardım, barınma ve finansal yardım yönetimi, planlama ve çevre konularında şikayetler, 2007 yılından beri ortak değerlendirilmektedir⁸ (Regulatory Reform Order, 2007; Dow, 2009:45, 47; LGO, 2012b).

Tavsiye niteliğinde kararlar alan ve yaptırım gücü olmayan YYO (Thomas, vd., 2013:20), kamu kaynaklarını verimli kullanarak adil bir hizmet sağlamayı vaat etmektedir. Ancak yapılan her başvuruyu kabul etmek ya da kabul edilen başvuruları sonuna kadar devam ettirmek zorunda değildir. Araştırmaya değer bulmadığı konuları araştırmama kararı verebileceği gibi, süreç içerisinde geçerli nedenlerle soruşturmaya devam etmeme hakkı da bulunmaktadır. Şikayet sonuçlandırılmada ideal süre en fazla 12 hafta olarak kabul edilmiş olup, şikayetçilerin araştırmanın süreci konusunda başlangıçta bilgilendirileceği ve bazı ciddi konuların öncelikli olarak ele alınabileceği belirtilmektedir. Raporların ise isimler saklanarak paylaşılması gerekmektedir (LGO, tarihsiz).

YYO görevlerini yerine getirirken; ulaşılabilirlik, tarafsızlık, hesap verebilirlik, kamu kaynaklarının doğru kullanımı, adil ve zamanında yargılama, yerinde karar verme gibi ilkelere uygun davranılacağını önceden kabul etmektedir. Ombudsmanın şikayetçilere yaklaşımında adil olacağı, kişilerin söylediklerini dikkate alacağı, insanlarla kısa sürede doğru ve sade bir dille iletişim kuracağı, verilen kararların nedenlerini bütün açıklığıyla anlatacağı, insanlara saygılı davranacağı ve herhangi bir ayrımcılık yapmayacağı belirtilmektedir (LGO, 2013a).

Şikayetçilerin YYO kararlarına ilişkin yakınmaları nedeniyle 2003 yılında Yerel Yönetim Ombudsmanı Gözcüleri (YYOG) kurulmuştur (LGO Watchers). YYOG, amacını ombudsman kararlarını incelemek ve dürüst olmayan yöntemlerini açığa çıkarmak ve duyurmak

olarak tanımlamıştır. Dürüst olmayan yöntemleri ise, YYO çalışanlarının yerel yönetimlerde görev yapan eski çalışma arkadaşlarının çok sayıdaki kötü yönetimlerini saklamak için şikayetleri engellemek, dikkat dağıtmak olarak belirtmiştir. Konuya ilişkin parlamentoda yapılan oturumlarda görüşleri dinlenen YYOG'nin, şikayetçileri hoşnutsuz kılan YYO kararlarını yaymada (kitleselleştirme) önemli etkisi olmuştur (LGO Watchers, 2013).

5. YEREL YÖNETİM OMBUDSMANINA İLİŞKİN SORUNLAR

Kamu kurum ve kuruluşlarının eylem ve işlemlerinden mağdur olan ya da olduğunu düşünen vatandaşlar sorunlarını çözmek için ombudsmana başvurmaktadır. Ancak ombudsmanın şikayetçilerin sorunlarını çözmeye hukuksal, işleyişsel ve yapısal kısıtları vardır. Bu kısıtlar nedeniyle pek çok vatandaşın beklentileri karşılanamamaktadır.

Şikayeti olan vatandaşların önemli bir kısmı YYO'ya ulaşmak ve sorunları hakkında görüşebilmeyi imkansız görmektedir. Ulaşabilenler açısından ise YYO'nun aldığı kararların veya yaptırım yetersizliğinin hayal kırıklığı yaratması, vatandaş ve YYO arasındaki engeller olarak belirtilmektedir. YYO'nun bir temyiz mekanizması olmaması, kararlarının tavsiye niteliğinde olması ve bu tavsiyeleri ilgili yerel yönetim biriminin uygulamaması zaman zaman başta parlamento olmak üzere farklı platformlarda üzerinde tartışmalar yürütülen ana konu olmaktadır⁹.

YYO kurulduğundan itibaren çok sayıda sorun tanımlanmış, bunlara yönelik farklı dönemlerde görece önem düzeyine göre öncelikler belirlenerek çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Gelinek noktada kimisi halen düzeltilemeyen çok sayıda sorunun var olduğuna ilişkin yorumlar yapılmaktadır. Bu sorun alanlarından birkaçı, YYO'nun bağımsızlığı, tarafsızlığı, şikayetleri zamanında sonuçlandıramama, finansman sorunları, aldığı kararların tatmin edici bulunmamasıdır. Bu tür işleyişsel sorunlar ise içeriği netleştirilememiş "kötü yönetim" kavramından kaynaklanmaktadır.

5.1. Kötü Yönetim ve Tarafsızlık

Yerel Yönetimler Yasasında ombudsmanın amacı, kararların alınmasında ve uygulanmasında "iyi yönetimin" yerleşmesini sağlamak olarak tanımlanmış ve YYO'nun "kötü yönetim" dışında yerel idarenin takdir yetkisi olan kararlarının yerindeliğine bakması yasaklanmıştır (Local Government Act:1974). Bununla birlikte, Yasada kötü yönetim tanımı bulunmamaktadır. "Kötü yönetim" (maladministration) kavramının yasada sınırlarının açıkça çizilmemiş olması nedeniyle YYO'ya şikayet kabul edip etmeme konusunda inisiyatif tanınmıştır (Kirkham, 2005:387). Görev alanına girmediği gerekçesiyle YYO'ya yapılan çok sayıda başvuru reddedilmektedir. Bu başvuru-

ların büyük çoğunluğunun ilk filtreleme aşamasında kabul edilmemesi ya da eksik başvuruların tekrar yapılması için iade edilmesi hem kurumun iş yükünü arttırmakta hem de şikayetçilerin cesaretini kırmaktadır.

YYO'yla ilgili diğer bir sorun kurumun tarafsızlığına ilişkindir. Bu sorun alanı özünde kötü yönetim konusundan bağımsız değerlendirilemez. Yasada kötü yönetimin sınırlarının belirlenmemesi neyin sorun olarak algılanacağı konusunda sıkıntı yaratmaktadır. Bu koşullarda şikayetçinin hoşuna gitmeyen ombudsman değerlendirmesi sonuca ilişkin yeterli bilgilendirme de yapılmadığında, verilen karar makul olup olmadığından bağımsız olarak taraflı bir davranış olarak algılanabilmektedir. YYO'nun tarafsızlığının sorgulanmasının önemli bir nedeni ombudsmanın yerel yönetimlere yakın olduğu algısıdır (Yates, 1980:306). Bu algının nedeni, YYO'nun üyelerinin önemli bir kısmının önceden yerel yönetimlerde görev yapmış olmasıdır. YYO'nun verdiği kararın şikayetçi tarafından kabul görmesinin temel yolu, ombudsmanın adil, tarafsız ve bağımsız olarak algılanmasıyla sağlanabileceken, buna ilişkin bir şüphe vatandaşın kurumu değerlendirmesini etkilemektedir.

YYO, tavsiye niteliğinde kararlar vermekle birlikte hatalı işlem yapan yerel yönetim birimlerinin ombudsman tarafından getirilen tavsiyelere uymak konusunda istekli olduğunu ifade etmektedir (LGO, 2012a). Diğer yandan kuruluş amacı sistematik kötü yönetim ve YYO'nun kötü yönetime yönelik tanıklıkları ve bilgileri yaymak olan YYOG'nin, web sitesinde yerel yönetimlerin YYO'nun tavsiye kararlarına uymadığına ilişkin azımsanamayacak miktarda şikayetçi hoşnutsuzluğu paylaşılmıştır (Ombudsman Watchers, 2012a). Buradaki temel sıkıntı vatandaşın ombudsmanın kararına güvenin sağlanamamasından daha çok şikayetçi lehine verilen kararların uygulanmasında YYO'nun yaptırımının olmamasıdır.

5.2. Yetersiz Bilgi ve Değerlendirilmeyen Başvuru

İngiltere'de farklı isimler altında ombudsmanların olması vatandaşların hangi problemde kime başvuracağı konusunda kafa karışıklığı yaratmakta ve çoğu kez yanlış ombudsmana başvurulmasına neden olmaktadır (Yates, 1980:306). Eğer şikayet konusu YYO'nun görev alanına girmiyorsa, şikayetçiyi doğrudan etkilemiyorsa, şikayet konusunda başlatılan yasal süreç devam ediyorsa, şikayet zaman aşımına uğradıysa veya şikayet konusunda ombudsmana başvurmadan önce yürütülmesi gereken bir süreç var ise bu süreç sonuçlanmadan YYO'ya başvurulamaz (Kirkham,2005:386). Dolayısıyla yapılan bir başvuru bu kriterlere uymuyorsa YYO bu şikayeti inceleme kapsamı içerisinde değerlendirmemektedir.

Tablo 2: Yerel Yönetimlere Yapılan Başvuruların Yıllar Bazında Karşılaştırılması

	Alınan Şikayet Başvuru Sayısı	Erken/Eksik Başvuru Sayısı	Yazılan Rapor Sayısı ¹⁰
2001/2002	19055	4134	189
2002/2003	18376	4106	197
2003/2004	18658	4693	199
2004/2005	18487	4713	195
2005/2006	18321	4954	129
2006/2007	18192	veri yok	138
2007/2008 ¹¹	18442	4984	119
2008/2009	21012	5974	143
2009/2010	18020	4553	74
2010/2011	21840	6240	29
2011/2012	20906	6427	77
2012/2013	20186	5536	51

Bu bilgiler doğrultusunda YYO’na yapılan başvurular ve bu başvurulara ilişkin işlemlere bakıldığında yukarıda belirtilen eleştirileri destekleyici nitelikte çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. İlk yıllık rapor 1974-1975 dönemini kapsamış olup, başvuru sayısı 355’tir. Bu başvurulara ilişkin yazılan rapor sayısı ise 6’dır. 1988 yılında başvuru koşullarının aracısız hale getirilerek daha kolaylaştırılmasıyla birlikte 1990’lı yıllara kadar yıllık ortalama 4000 civarında olan başvuru sayısı hızla artmış, YYO’ya 1990/1991’de 9033, 1994/1995 döneminde ise 15.140 başvuru yapılmıştır.¹² Yayınlanan yıllık raporların çoğunda yıllık toplam başvuru sayısının 1990’lı yıllardan itibaren 18000’in üzerinde olduğu, bunun ise yaklaşık olarak $\frac{3}{4}$ ’ünün incelenerek çözüm getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak diğer bir bakış açısıyla ve yukarıdaki eleştirileri destekler nitelikte, başvuruların $\frac{1}{4}$ ’ü aşkın kısmı her yıl eksik/erken ya da inceleme alanı dışında kalan başvuru olmak gibi nedenlerle değerlendirme dışı tutulmaktadır. Diğer yandan şikayetlere ilişkin yazılan rapor oranı yüzde bir bile değildir.

Vatandaşların YYO’ya başvuru koşullarını bilmesi, eksik bilgilendirilmesi ve doğru yönlendirilmesi bu rakamların yüksek olmasının nedenleri arasında sayılabilir. Yukarıdaki tablo verilerine ek olarak Kirkham’ın (2005:386) bir çalışmasında 2004 yılında 18698 şikayet başvurusundan yaklaşık 10000’inin ya hemen ya da inceleme aşamasında reddedildiğini belirtmesi, kurumun görevini iyi yerine getirme konusunda eleştirileri doğrulamaktadır. Bu sorunu çözüme kavuşturmak amacıyla 2007’de oluşturulan Danışma Kurulu (Advice Team) ile şikayetçilerin daha doğru yönlendirilmesi için YYO tarafından web sayfası ve telefonun daha etkili kullanılması hedeflenmiş, Danışma Kurulu şikayetçilere tavsiyelerde bulunarak yönlendirmeye çalışmıştır. Ancak Tablo 2’deki veriler incelendiğinde, bu uygulamanın erken/eksik başvuruların sayısında oransal olarak bir azalmayı sağlamadığı görülmektedir.

YYO’ya başvuru sayısı çokmuş gibi görünse de, faaliyete geçmesinden sonra uzun süre, İngiliz adalet sistemi içinde diğer kamu kurumları ile karşılaştırıldığında nispeten bilinmeyen bir kurum olarak görülmüştür. 1995 yılında %44 olarak tespit edilen YYO’nun farkındalığı beklenen oranın altında olmuştur (Kirkham, 2005:384). Bununla birlikte, 2012’den beri YYO’ya ilişkin hazırlanan raporlarda vatandaşların kurumu artık daha fazla tanıyor olması, olumlu bir gelişme olarak ifade edilmiştir.

5.3. Yerel Yönetim Ombudsmanının Finansman Sorunu

Ücretsiz hizmet sağlayan YYO’nun özellikle son yıllarda çokça dillendirilen bir sorunu ise kurumun bütçesinin yüksek olduğuna ilişkin değerlendirmelerdir. Bu kapsamda 2011’de Yerel Yönetim Bakanlığı, YYO’dan 2015 yılına kadar harcamalarını %33 oranında azaltmasını istemiştir. Bu plana göre, £15.119.000 olarak belirlenen 2011/2012 bütçesinin, 2015 yılında £10.129.000 olması hedeflenmektedir (Fritchie & Rowland, 2011:7). Ancak bu konuda Fritchie ve Rowland (2011:7) tarafından yazılan bir raporda, bütçe kısıtlamasının kurumda gerekli bazı değişiklikler yapıldıktan sonra ve oranın %33’ten daha düşük belirlenmesiyle mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bütçenin azaltılmasıyla gereksiz harcamalardan kurtulmak hedeflenmekteyse de, bununla birlikte personel sayısı da azalacaktır. Buna ilişkin önceden bir düzenlemenin yapılmamasının, şikayetlerin sonuçlandırılma süresine yansımalarının olumlu olmayacağına ilişkin bir öngörü şaşırtıcı olmayacaktır.

5.4. Şikayetlerin Sonuçlandırılmasında Zamanaşımı Sorunu

Şikayet sonuçlandırma süresi sorun olarak tanımlanan bir diğer konudur. Her ne kadar YYO’nun şikayetleri sonuçlandırması için tanımlı yasal bir süre sınırı olmasa da, incelemeleri olabildiğince hızlı sonuçlandırmak gibi bir hedefleri bulunduğu farkında olduklarını şikayetçilere yönelik hazırlamış oldukları belgelerde belirtmektedirler.

Tablo 3: Yerel Yönetim Ombudsmanına Yapılan Şikayetlerin Sonuçlandırılma Süresi

	Şikayetlerin Sonuçlandırılma Süresi(%)			Sonuçlandırılması bir yıldan uzun süren şikayet sayısı
	13 hafta	26 hafta	Bir yıl	
2000/01	51	79	95	364
2001/02	50	76	93	298
2002/03	54	78	94	158
2003/04	59	84	96	120
2004/05	54	83	97	123
2005/06	52	82	97	154
2006/07	48	79	95	171
2007/08	55	80	96	198
2008/09	53	82	96	122
2009/10	57	85	97	122
2010/11	54	83	97	133
2011/12	55	84	97	117
2012/13	55	85	97	286

Tablo 3'te görüldüğü üzere şikayetleri sonuçlandırma süresi 13 hafta, 26 hafta ve bir yıla (52 hafta) kadar olmak üzere üç dönemde değerlendirilmektedir. YYO ana hedefinin soruşturmaların önemli bir kısmını 3 ay gibi bir süre içerisinde bitirilmesi (LGO, 2013d) olduğunu ifade etmektedir. Tablo dönemsel olarak incelendiğinde yüzdeler arasında önemli bir değişim görülmemektedir. Görüldüğü üzere şikayetlerin %50-55'i, hedeflenen ilk üç ay içinde, ortalama %95'i ise bir yıl içerisinde sonuçlandırılmaktadır. Ancak bu sürecin bir yıldan uzun sürmemesi konuya ilişkin önemli bir hedef olarak ele alınsa da uzun sürede sonuçlanan şikayet sayısında sistemli bir azalış görülmemekte, hatta 2006-2008 aralığında ve 2013'te artış bulunmaktadır. 2012 yılından itibaren iyileştirme çalışmaları çerçevesinde YYO'nun şikayet sonuçlandırmada daha hızlı çalışmasına yönelik öneriler varken, bir yılı aşkın sürede sonuçlandırılan şikayet sayısının iki kattan fazla miktarda artması kurum finansmanındaki kısıtlamaların önemli bir dışa vurumu olarak değerlendirilebilir.

2012/2013 yıllık raporunda konuya değinen YYO, bütçedeki azaltmanın, doğal sonucu olarak personel sayısında bir azaltmaya gidildiğini ifade etmiştir. Ocak 2014 itibarıyla 174'e düşen personel sayısına (LGO, 2014) atıfta bulunarak başlangıçta var olan 250 personelden daha az personel olması nedeniyle raporların sürdürülebilirliğinin sağlanmasında sıkıntı yaşanacağına vurgu yapmıştır (LGO, 2013e:22). Bu eleştirilere karşın 2013 yılında Birleşik Krallıktaki diğer ombudsmanlarla karşılaştırmalı bir analiz yapılmış, YYO'nun şikayet sonuçlandırma hızının Galler Bölgesi ombudsmanı hariç diğer ombudsmanlardan daha iyi olduğu görülmüştür (Martin, 2013). Bütün bu değerlendirmeler ışığında YYO, mevcut zorlukların farkında olarak 2013-2014 dönemi için bir yıldan uzun süren şikayet sayısının 100'den fazla olmaması hedefini dile getirmiştir (LGO, 2013e:10).

6. YEREL YÖNETİM OMBUDSMANININ ETKİNLİĞİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLER

YYO'nun etkinliği zaman zaman tartışma konusu olmuş, bu tartışmalar sonucunda çeşitli görüşler dile getirilmiştir. Bunlardan öne çıkan iki görüş, kapatılmasına ilişkin görüşler ile düzenli olarak yapılması istenen memnuniyet anketleridir.

6.1.Yerel Yönetim Ombudsmanının Kapatılma Talepleri

1995 yılında hazırlanan bir raporda, YYO'nun o dönemdeki inceleme sisteminde yerel yönetimlere ilişkin artarak devam eden şikayetlerin etkili biçimde ele alınmadığı belirtilmiştir. Yeni bir sisteme gereksinim olduğu vurgulanırken, öneri olarak her yerel yönetimin kendi yerel şikayetlerini ele alacağı, iç ve dış denetim sistemi kurulması önerilmiştir. Buna göre, YYO gibi merkezi bir yapılanmanın herhangi bir araştırma görevi olmadan, bir çeşit onay makamı gibi çalışması önerilmiştir. Bu eleştiri ve önerilere yönelik, 1996'da verilen yazılı cevapta, yerel yönetimlere yönelik önerileri içeren bir yasa değişikliğine gereksinim olduğu konusunda ikna olunmadığı, ayrıca, YYO'ya gerek kalmadığı fikrine de sıcak bakılmadığı belirtilmiştir. Diğer yandan inceleme birimi olarak YYO'nun etkililiğine odaklanılması gerektiği önerisi üzerinde durulması için çalışmalar yapılacağı da belirtilmiştir (House of Commons, 1996). 2000 yılında hazırlanan bir kabine raporunda ise kamu ombudsmanlarının iletişim kopukluklarına dikkat çekilerek uyumlu çalışabilmesi için işbirliğine gereksinim duyulduğu belirtilmiştir (Thomas vd., 2013:83).

Ombudsmanın etkililiği konusunda genel bir ikna oluşun söz konusu olmadığı ilerleyen yıllarda konuya ilişkin tartışmaların aynı çerçevede yürütülmesinden anlaşılmaktadır. 1995-1996'daki tartışmaların benzeri 2004-2005 aralığında Parlatmentonun "Konut, Planlama, Yerel Yönetimler ve Çevre Komitesi"nde de yaşan-

miş, Komite, YYO tarafından sağlanan hizmetler hakkında hoşnutsuzluğa ilişkin birçok görüş dinlemiştir. Bu görüşlerin bazılarında YYO’nun kaldırılması gerektiği bir kez daha belirtilmiştir. Diğer yandan eleştirilerin bazılarının nedeninin, YYO’nun yaptığı işin kamu sektöründe yarattığı düzeltme kapasitesinin düşüklüğü ve ombudsmanın şikayeti başarılı sonuçlandırabilme yeteneği açısından potansiyelini yükseltmemesinden kaynaklandığı belirtilmiştir (ODPM, 2005). Döneme ait YYO yıllık raporlarında ombudsmanın halen yeterince tanınmıyor olmasının çözülmemiş ve ciddiyetle ele alınması gereken bir sorun olarak altı çizilmektedir.

Bu tespitlere bağlı olarak YYO halkla iletişimlerini artırıcı uygulamalar yapmış, buna karşın halen halkın gözündeki farkındalığın beklendiği ölçüde artmadığı tespitleri yapılmaya devam etmiştir. Bu dönemde, farkındalığı artırma hedefine ulaşmak için kamu otoriteleri ve danışmanlık kuruluşlarının potansiyel şikayetçileri ombudsmana yönlendirdikleri görülmektedir. Ancak vatandaş, şikayet etme konusunda bilgilendirmenin öncelikle kamu otoritelerinin görevi olduğu algısıyla, yerel yönetimlerin birçoğunun web sitelerinde kendi kurumlarına ilişkin şikayeti olanlara yönelik öncelikle iç şikayet düzeneği ve hangi durumda YYO’ya başvurabilecekleri bilgisiyle ilgili linkler paylaşılmıştır. Potansiyel şikayetçilere ulaşmada danışmanlık sektörü ikinci önemli araç olarak kullanılmıştır. Yurttaş Danışma Büroları gibi örgütler aracılığıyla vatandaşın farkındalığı artırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla hem PSHO, hem de YYO tarafından hatırı sayılır miktarda para, zaman ve enerji yatırımı yapılmasına karşın sonrasında yürütülen bazı araştırmalar YYO’nun varlığından vatandaşların haberdar olduğu, ancak ombudsman aracılığıyla herhangi bir düzeltme sağlanamayacağı görüşüyle kuruma başvuruda bulunmadıkları tespitinde bulunmuşlardır (Kirkham, 2005:384-385). Alınan kararların doğruluğuna ve etkisine ilişkin şüpheleri gidermek adına YYO’nun kararına karşı bir temyiz düzeneğinin işletilmesi için 2008 yılı Haziran ayında 295 imzalı bir dilekçe ile Ombudsman Gözcüleri kamu ombudsmanlarının kararlarının temyizi için bir temyiz kurulu oluşturulma önerisini hükümete sunmuştur. Ancak hükümet böyle bir planın olmadığı ve olası bir tatminsizlik durumunda yargısal denetimin kullanılabilirliği ifadesi ile talebi reddetmiştir (Ombudsman Watchers, 2009b).

6.2. Müşteri Memnuniyeti Anketleri

YYO’nun faaliyetleriyle ilgili olarak 1995, 1999 ve 2007’de yapılan 2013 çalışmaları devam eden memnuniyet anketleri¹³ bulunmaktadır. Zaman zaman ciddi eleştirilerin söz konusu olduğu süreç karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde çıkan tablo, yapılan tüm eleştirilere karşın önemli bir değişikliğin olmadığını göstermektedir.

Bu anketlerden 1995’te yapılan düşük sosyo-ekonomik gruptaki vatandaşların sadece %47’sinin YYO hakkında bilgi sahibi olduğunu göstermektedir (Giddings, 2001:11). Tablo 4’te görüldüğü üzere YYO’nun kararları konusundaki toplam memnuniyetsizlik düzeyinde 1995’e oranla sonraki anketlerde artış olduğu görülmektedir. Bu da bir yandan YYO’nun tanınırlığının arttığını, diğer yandan sorunları çözmeye yönelik bir düzenlemenin yapılmadığı ya da yapılan düzenleme var ise de vatandaşa yeterince aktarılmadığını göstermektedir. Ancak oranlar düşük olsa da fikir sahibi olmadığını belirten iki seçenekte (nötr ve fikrim yok) azalış olduğu, bu azalmanın ise tabloya memnuniyetsizlikte artış olarak yansıdığı görülmektedir.

Tablo 4: Memnuniyet Anketlerine Göre Ombudsman Kararlarının Memnuniyet Düzeyi¹⁴

	1995(%)	1999(%)	2007(%)
Çok memnun	14	13	16
Memnun	10	9	10
Nötr	6	3	2
Memnun değil	10	12	13
Hiç memnun değil	57	61	58
Fikri yok	3	2	1
Toplam memnuniyet düzeyi	24	22	26
Toplam memnuniyetsizlik düzeyi	67	73	72

Uygulanan memnuniyet anketlerinde şikayetçilerin YYO tarafından alınan kararlardan neden hoşnut olmadıklarına ilişkin sorulara şikayetçilerin çoğu tarafından verilen cevaplar hem 1999 hem de 2007 araştırmalarında neredeyse aynıdır. Bu cevaplardan sıklıkla karşılaşılan ilk beş cevap; YYO’nun aldığı kararın şikayetçilerin istediği yönde olmaması, şikayetçilerin sorunlarının çözülmemiş olması, konuya ilişkin hiçbir şey yapılmaması, kararların yerel yönetimlerin çıkarları gözetilerek alınması ve YYO’nun yerel yönetimlerden bağımsız olmaması olarak sıralanmaktadır (MORI, 2007:39).

Tablo 5: YYO’nun Sorunlarına Yönelik Şikayetçilerin Önerileri

	1999 (%)	2007 (%)
Daha güçlü bir örgüt olmalı	14	14
Yüzyüze diyalog olanağı daha fazla olmalı	10	11
Daha iyi iletişim/bilgilendirme olmalı	4	9
Daha bağımsız olmalı	3	8
Her iki tarafın hikayesini de dinlemeli	-	6
Tanıtlarını artırmalı	13	4
Daha ulaşılabilir olmalı	8	4
Şikayet konularını daha iyi anlayabilmeli	3	4
Personel sayısı artırılmalı	2	4
Şikayetçilere daha iyi davranılmalı	-	3
YYO kaldırılmalı	2	3
Personel daha eğitimli olmalı	4	2

MORI'nin araştırmalarında göze çarpan bir diğer konu ise şikayetçilerin yaşanan süreci değerlendirmeleri ve olumsuzlukların giderilmesi konusunda fikir yürütmeleridir. Tablo 5'te 1999 ve 2007 araştırmalarında şikayetçilerin önemle dile getirdiği çözümlerine yer verilmiştir. Bu önerilere bakıldığında her iki dönem için de vatandaşların kurumun sorunlarına yönelik farkındalık düzeyinin yüksek olduğu, uzmanlar tarafından getirilen önerilerin benzerlerinin vatandaşlar tarafından getirilmesi ise gerçekçi bir değerlendirme yaptıkları izlenimini doğurmaktadır.

YYO'ya ilişkin son birkaç yıldır söz konusu olan yeniden yapılandırma çalışmalarında şikayetçilerin değerlendirmelerinin ne kadar dikkate alındığının tespiti açısından yukarıda belirtilen öneriler önem taşımaktadır. Tabloda görüldüğü üzere, YYO yeterince güçlü ve bağımsız bulunmamakta, YYO tarafından taraflı davranıldığına ve yeterli bilgilendirme yapılmadığına dair eleştirileri destekler nitelikte öneriler bulunmaktadır. Bununla birlikte, iletişim ve bilgilendirme eksikliklerine ilişkin bir tespit sekiz yıl arayla hem de artan oranlarda dile getirilmektedir. Sadece ulaşılabilir olmak ve tanıtım konusunda eksiklikler olduğuna ilişkin eleştirilerin, 1999 yılı ile karşılaştırıldığında önemli oranda azaldığı söylenebilir.

Bu araştırmaları (özellikle 2007 yılı araştırmasını) takip eden süreçte yapılan düzenlemelerle dönem dönem üzerinde durulan ve araştırmalarda tanımlanan bazı sorunlar aynı yıl yayımlanan düzenleyici reform ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu düzenlemede eleştirilen üç önemli konuya çözüm üretme çabası görülmektedir. Bunlar, YYO'nun PSHO ile işbirliği içerisinde çalışması, başvurunun yazılı yapılması zorunluluğunun kaldırılması ve bariz bir kötü yönetim varlığı durumunda başvuru koşulunun aranmamasıdır. Böylelikle premature başvuru ve inceleme alanına girmeyen konu olma nedeniyle inceleme dışı bırakılan çok sayıda başvurunun yarattığı kuruma inançsızlığın giderilmesi hedeflenmiştir (Regulatory Reform Order: 2007; LGO, 2012b).

7. 2012 YILI SONRASI YEREL YÖNETİM OMBUDSMANIN YENİDEN YAPILANMA ÇALIŞMALARI

YYO'ya yönelik yapılan eleştiriler çerçevesinde yapılan küçük çaplı değişiklikler eleştirilerin ortadan kalkmasını sağlayamamıştır. Buna ek olarak küresel ekonomik krizin etkilerinin İngiltere'de hissedilmeye başlanması, kamu harcamalarının kısılmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin etkisiyle 2011 yılında Yerel Yönetim Bakanlığı'nın YYO'nun harcamalarını kısması yönündeki talebi sonrasında yeniden yapılanma süreci Parlamento tarafından başlatılmıştır. Parlamento

Yerel Yönetim Komisyonu yeniden yapılanma sürecini başlatma gerekçesinin YYO sisteminin işleyişinde sıkıntılar olduğunu belirten çok sayıda şikayet almaları olarak 2012 yılında hazırladığı bir raporla kamuoyuna açıklamıştır (CLGC, 2012:3).

Parlamento Yerel Yönetim Komisyonu'nun raporunda belirtilen öneriler çerçevesinde YYO tarafından hazırlanan "Dönüşüm Planı" Yerel Yönetim Bakanlığı'yla sağlanan görüş birliği sonucu 2013 yılında kabul edilmiştir (Thomas vd., 2013:85). Aynı rapordaki öneriler çerçevesinde YYO 2013'te iki incelemeden geçmiştir. Bunlardan birisi hükümet adına eski bir kamu görevlisi tarafından hazırlanan "YYO'nun yönetim yapısı" konulu rapor olup, raporda yasa değişikliği yapılarak tek YYO'nun atandığı bir sisteme geçilmesi önerilmektedir (Gordon, 2013). Diğer ise, alanında uzman üç bağımsız kişi tarafından hazırlanan dış inceleme raporudur. Bu raporların sonrasında, YYO raporlarında belirtilen eleştiriler doğrultusunda yaptığı değişikliklere ilişkin hazırladığı ara raporlar ile yürütülen yeniden yapılanma sürecine ilişkin Parlamento Yerel Yönetim Komisyonuna bilgi sunmuştur (Martin, 2013).

Yukarıda belirtilen ve YYO'da değişiklikler öneren raporlarda bazı sorunlar ortak olarak vurgulanmıştır. Yapılan en önemli ortak tespit, son yıllarda YYO'nun işlevsizleştiği ve Ombudsman Birliği kriterleri doğrultusunda yeniden düzenlenmesi gerektiğidir (Thomas vd., 2013:5-15; CLGC,2014:5-6). Tespiti yapılan sorunlara ilişkin ortak öneriler şunlardır; 1) YYO'da deneyimli ve konusunda uzman kişilerin çalıştırılması ancak, yerel yönetimlerin eski çalışanlarının ombudsman olarak atanmasının engellenmesi; 2) YYO sayısının bire indirilmesi ve Yerel Yönetim Komisyonuna bağımsız ve idari olmayan üye atanmasının Yerel Yönetim Yasasında yapılacak değişikliklerle sağlanması; 3) YYO'nun açıklık ilkesi gereği basın, sosyal medya ve interneti daha etkin kullanarak halkı yeterince bilgilendirilmesi; 4) YYO'nun mali ve yönetsel özerkliğinin sağlanması; 5) Adaletin ertelendiği duygusunu ortadan kaldırmak için şikayetleri sonuçlandırmada zamanlamaya özen gösterilmesi; 6) YYO'nun işleyişini incelemek için dış denetçilerden yararlanılması; 7) Kurumsal yönetimin güçlendirilmesi ve kurumun lideri olarak ombudsmanın daha görünür olmasını sağlamak (Thomas vd.,2013:6-19; CLGC, 2012:3-10).

Parlamento Yerel Yönetim Komisyonu, bu önerilere ek olarak yapılan değişikliklerin sonuçlarını ölçmek için 2013 yılından itibaren diğer ombudsmanlarla birlikte her üç yılda bir memnuniyet ölçümü yapılması ve yıllık olarak yapılan personel anketinin sonuçlarının tamamının yayınlanması istemiştir (CLGC, 2012:10). Bu öneriler doğrultusunda YYO tarafından

çalışmalar yapıldığı Parlamento Yerel Yönetim Komisyonunun hazırladığı Ocak 2014 tarihli güncel bir raporda belirtilmektedir. Aynı biçimde, YYO hazırladığı bir ara raporda, 2013 yılı içerisinde yoğun bir yeniden yapılanma döneminden geçtiklerini belirtmiştir.

2013 yılı boyunca gerçekleştirilen değişiklikler şöyle sıralanabilir; 1) YYO kararları online olarak yayımlanmaya başlanmış ve böylece YYO Birleşik Krallık’ta alınan her kararı yayımlayan ilk ombudsman olmuştur. 2) Dikkate değer bir harcama azaltımı sağlanmış, harcamalar bir önceki yıla oranla %15 oranında, personel sayısı ise yaklaşık %27 oranında azaltılmıştır. 3) 2012’de yapılmaya başlanan personel anketlerinin sonuçlarının tamamının 2013 yılı itibarıyla yayınlanması kararı alınmıştır (Martin, 2013; CLGC, 2014:5-10,15).

Bütün bu düzeltmeler takdir edilmekle birlikte halen yapılması gereken düzenlemeler olduğu vurgulanmaktadır. Bunlardan en önemli iki tanesi ise, idari yargı sistemi içinde ombudsmanın yerinin ilk yıllardan beri iyi anlaşılabilmesi sorununun giderilmesi ve YYO yapılanmasında bulunan Yerel Yönetim Komisyonuna YYO’yu gözetleyip denetleyecek, en az bir bağımsız üyenin ve bir bağımsız denetçinin atanmasıdır (CLGC, 2014:3).

2012-2013 dönemi boyunca tek ombudsman olarak görev yapan Jane Martin hizmetlerin iyileştirilmesi amacıyla planlanan değişikliklerin uygulanmaya çalışıldığı bu dönemi finansal baskı, sistemin yeniden yapılandırılması, personel sayısının azaltılması ve kamu gözetimi konularının bir arada gündemde olması nedeniyle, YYO tarihinin en çalkantılı yılı olarak tanımlanmaktadır. Bu koşullarda, %13,5’lik bir bütçe kısıntısı yapıldığı halde 10000’in üzerinde şikayetin incelenmesini ise önemli bir başarı olarak vurgulamıştır (LGO, 2013e:4).

7. SONUÇ DEĞERLENDİRME

Devletin toplumsal meşruiyeti sağlamak ve sürdürmek işlevini uygun olarak, ekonomik ve toplumsal eşitsizlikler karşısında ezilen vatandaşları güçlendirme araçlarından biri olarak tasarlanan ombudsmanlık sistemi, 1970’li yıllardaki ekonomik krizle birlikte batılı ülkelerde yaygınlaşmıştır. Günümüzde YYO’nun gereksinim duyduğu söylenen dönüşüm de, yeni küresel krizle ve devletin üstlendiği görevlerle bağlantılıdır.

Vatandaşların devletle olan küçük ölçekli kişisel sorunlarını çözmek için kurulan ve dolayısıyla önemsendikleri algısı yaratma hedefi olan ombudsman, sorunları çözebileceği umudu veren bir mekanizmadır. İngiltere’de kamu hizmetlerinin yaygın biçimde yerel yönetimler eliyle görülmesi, vatandaşların merkezi

idareden çok yerel yönetimlerle ilişkide bulunması, ombudsmanlığın yerel düzeyde de kurulmasını gerektirmiştir.

Bununla birlikte, YYO’nun kuruluş aşamasında tanımlanan iki temel amacını bugüne kadar yeterince gerçekleştirmediği söylenemez. YYO’nun verdiği kararların yaptırımının olmaması, temel amaçlarından olan yerel yönetimlerin kötü yönetim ya da hizmet aksamalarını düzeltme işlevini tam olarak gerçekleştirmediğini önlemektedir. Ayrıca, vatandaş lehine görelilik olarak az sayıda karar vermesi nedeniyle vatandaşın gözünde kurumdaki beklentilerin karşılandığı söylenemez. Kurumun ikinci temel amacı olan, yerel yönetimlere iyi yönetime yönelik tavsiyelerde bulunarak kamu yönetimini geliştirme işlevinin uygulamada karşılığının olmaması da sistemin sorgulanmasını gerekli kılan bir başka sorun alanıdır.

YYO’nun iki temel amacının uygulamaya yansımada ciddi sıkıntılar olduğu, 2007 yılında yapılan memnuniyet anketinde YYO’ya başvuranların %44’ünün karardan tatmin olmaması ve %38’inin “sorunum olursa tekrar ombudsmana başvurmam” demesiyle kurumun uygulamalarını deneyimleyen vatandaşlar tarafından ortaya konulmaktadır.

Kurum, yaptırımının olmaması ve iyi işlememesi nedeniyle vatandaşlar nezdinde “saygınlık” sorunu yaşamaktadır. Bazı şikayetlerde, vatandaş lehine karar verilmesine rağmen yerel yönetimler düzeltici önlemler almamakta ve şikayete konu olan uygulamalarına devam etmektedirler. Bu durum, kuruma olan inancı zayıflatmaktadır.

YYO’nun yeterince etkili olamaması, küresel ekonomik krizle birlikte yeniden yapılanmasının gerekçesini oluşturmuştur. İngiltere’de kamu kurumlarındaki bütçe kısıntısı YYO’ya da yansımıştır. Bütçe kısıntısının YYO’ya yansımaya benzer bir uygulama İtalya’da görülmüş olup, 2010 yılında tasarruf amacıyla çıkarılan bir yasayla yerel yönetim ombudsmanları kaldırılmıştır (İÖİ, 2000). Bu eğilim, karar alıcılar açısından YYO’nun kamu yönetimini geliştirmede temel bir düzenleme aracı olarak görülmediğini düşündürmektedir.

Bir yandan YYO’ya yöneltilen eleştiriler giderilmeyle çalışılırken, diğer yandan bütçe kısıtlama yoluyla personel sayısını azaltma, iş yükünün artması, şikayet sonuçlandırma süresinin uzaması, nihai olarak vatandaşların hoşnutsuzluğunun artmasına neden olmuştur. Kuruma şikayet başvurusunu gerçekte azaltan bu durum uzun vadede kurumun içten içe işlevsizleşmesine yol açacaktır.

YYO’ya ilişkin sorunlara bütüncül bir yaklaşım gerekirken, sorunların özü dikkate alınmadan, araların-

da ilişki kurulmadan kurumu yeniden yapılandırma çabası uzun vadede başarılı sonuç vermeyecektir. Örneğin, kurumun iş yükünün YYO'nun işleyişinde büyük önemi olan çalışanlara fazla geldiği görülmektedir. Bu soruna çözüm olarak yeterli sayıda ve deneyimli personel ihtiyacına vurgu yapılmaktadır. Ancak yeniden yapılanmada bütçe ve personel sayısı azaltılmaktadır. Bu durumun şikayetlerin sonuçlandırılma sürecine olumsuz yansımaları kaçınılmaz olacaktır.

Aynı biçimde, YYO'nun bağımsızlığı ve tarafsızlığı kronikleşmiş bir sorun olarak tartışılırken, bu soruna çözüm olarak üretilen çalışanların yerel yönetim kökenli olmaması önerisi sorunu çözmeyecektir. Yerel yönetime ilişkin bilgi ve deneyim gerektiren bir faaliyet yapıldığından çalışanların seçiminde yerel yönetim kökenli olma özelliği avantajdır. Yapılması gereken, çalışanların tarafsızlığını sağlayacak, çağdaş personel yönetiminin gereklerine uygun düzenlemelerdir.

Görüldüğü üzere kurum çalışanlarına ilişkin bir-biriyle bağlantılı iki soruna getirilen çözüm önerileri bile kendi içinde bir bütünlük sergileyememektedir. Bu nedenle kuruluşundan bu yana dönem dönem var olan, 2012 yılından beri daha kapsamlı uygulanmaya çalışılan iyileştirme çabaları kurumu içinde bulunduğu kısır döngüden çıkarmaya yetecek gibi görünmemektedir.

YYO, kuruluşunda doğru bir amaç benimsemesine karşın uygulamada ortaya çıkan yapısal ve işleyişsel hatalar nedeniyle yeterince etkili olamamıştır.

Bugün Türkiye'de YYO benzeri bir yapılanma gündemde değildir. Bununla birlikte, özellikle büyükşehir belediyelerinin mali açıdan giderek güçlenmesi ve sorumluluklarının artması önümüzdeki süreçte benzer bir yapılanmaya ilişkin tartışmaları getirebilir. İngiltere YYO örneği incelendiğinde, iyi kurgulanmadığı ve uygulamaya başarılı biçimde aktarılmadığı takdirde kurumun olumsuz çıktılarının getirilerinden çok olabileceği öngörülebilir. Bu durumda potansiyel olarak kamu hizmetlerini geliştirerek devletin meşruiyetine katkısı olabilecek bir kurum tersine işlev görecektir.

SON NOTLAR

¹ Tablo, Uluslararası Ombudsmanlar Birliğine üye OECD ülkelerindeki ombudsmanların web siteleri taranarak farklı isimlere sahip olanlar arasından oluşturulmuştur.

² 1973 tarihinde Sağlık Hizmetleri Ombudsmanının kurulana kadar Parlamento Ombudsmanı olarak adlandırılan kurum, bu tarihten itibaren Parlamento ve Sağlık Hizmetleri Ombudsmanı (PSHO) adını almıştır. Bu çalışmada tarihsel gelişime dikkat edilerek iki adlandırma da kullanılmıştır.

³ Kötü yönetim kavramı ilgili yasalarda tanımlanmadığı için, ombudsmanın görev alanı belirsizleşmektedir. Bununla birlikte, kötü yönetim değerlendirilmesinde tarafsızlık, görevi yerine getirmede yetersizlik, gecikme, bilgisizlik, ehliyetsizlik, kötü niyet, keyfilik, vb kavramları dikkate alınabilir (Temizel, 1997:43).

⁴ Yerel yönetimlerin toplam geliri içerisinde merkezi yönetimin payı 2000’li yıllar boyunca %60’ın altına neredeyse hiç düşmemiştir (DCLG, 2013:34).

⁵ Londra, Coventry ve York’ta olmak üzere üç ofis bulunmaktadır. 2013’ten itibaren şikayetleri ele almada kabul, değerlendirme ve soruşturma olarak üç aşama olup, kabul birimi merkezde yani Coventry’dedir (Thomas vd.,2013:20).

⁵ Barınma konusu ile Nisan 2013’ten itibaren Konut Ombudsmanı ilgilenmektedir. YYO ise yerel yönetimlerin konuta ilişkin evsizlere yönelik yükümlülükler gibi bazı uygulamalarından sorumlu olacaktır. Konut ombudsmanı ile YYO arasında ortak incelemeler yürütülebilecektir (LGO, 2013c).

⁷2012’den itibaren Yerel Yönetim Ombudsmanı okulların iç işleyişiyle ilgili şikayetleri soruşturmayacaktır. Bu konuda nasıl bir yol izleneceği Eğitim Bakanlığı tarafından kararlaştırılacaktır (LGO, 2012c).

⁸ Yapılan şikayet konusunda ombudsman ortak araştırılması gerektiğini düşünüyorsa, ortak araştırmaya başlanmadan önce şikayetçinin rızası alınmalıdır. YYO’ya yönlendirilen bir şikayetin parlamento ombudsmanı ile ortak incelenmesi gerekiyorsa, parlamento üyelerinin bilgilendirilmesi gerekmektedir (Regulatory Reform Order, 2007).

⁹ Şikayet örnekleri www.ombudsmanwatchers.org.uk ve parlamentoda ilgili komisyonların konuya ilişkin görüşmelerinde yer almaktadır. Ayrıca, bkz www.lgo.org.uk, MORI tarafından hazırlanan 1999 ve 2007 raporları.

¹⁰ Yayımlanan raporlar üç başlık olarak ele alınmaktadır. Bunlar; Adaletsizliğe yol açan kötü yönetim olduğu tespiti yapılan raporlar, adaletsizlik görülmeyen ancak kötü yönetim tespiti olan raporlar ve kötü yönetimin olmadığı tespitinin yapıldığı raporlar olarak sınıflandırılmaktadır. Bu tabloda niteliğine bakılmaksızın rapor yazılan bütün şikayetlerin toplam sayısı verilmektedir. Ancak bu raporların büyük çoğunluğu, adaletsizliğe yol açan kötü yönetim tespiti ile yazılmıştır.

¹¹ 2007 sonrası oluşturulan Danışma Kurulu artık sonuç alınamayacak, YYO’nun yargı alanı dışında kalan şikayetler konusunda şikayetçileri uyarmaktadır. 2007/08 döneminde ombudsmanın yargı alanı dışındaki konularda başvuru oranı %18,5 iken sonraki yıllarda %13-15’lere kadar düştüğü belirtilmektedir(LGO; 2010). Ancak bu düşüş toplam başvuru oranında ve erken/eksik başvuru oranında bir azalmaya yol açmış görünmemektedir

¹² YYO tarafından hazırlanan yıllık raporlar da dahil olmak üzere çok sayıda rapor, makale ve meclis tutanağı taranmış olup, rakamlar birbirine yakın olmakla birlikte bir örneklik yakalanamamıştır. Bu nedenle rakamlar kullanılırken yayınlanmış olan yıllık raporlardan yararlanılmış, eksik kalan bir yıla ilişkin bilgiler, diğer kaynaklardan alınmıştır (LGO, 2003; 2004; 2005; 2006; 2009; 2010; 2011; 2012d; 2013e; Ombudsman Watchers, 2009).

¹³ Buna ek olarak 2005 ve 2010 yıllarında derinlemesine mülakat yoluyla memnuniyet ölçümü yapılmıştır. Derinlemesine mülakata ilişkin sınıflandırılabilir veri bulunmadığı için bu kısımda değerlendirilmemiştir.

¹⁴ MORI (1999:57), ve MORI (2007:39) verilerinden oluşturulmuştur.

KAYNAKLAR

Abraham, A. (2008) "The Future in International Perspective: The Ombudsman as Agent of Rights, Justice and Democracy" *Parliamentary Affairs*, 61(4):681-693.

Ayto, J. (2005) *Word Origins : The Hidden Histories of English Words from A to Z.*, Huntingdon, GBR: A & C Black, <http://site.ebrary.com/lib/deulibrary/Doc?id=10240735&ppg=368>, (08.09.2013).

Bozkurt, Ö., Ergun, T. ve Sezen, S. (1998) *Kamu Yönetimi Sözlüğü* Ankara, TODAİE.

Buck, T., Kirkham, R. ve Thompson, B. (2011) *The Ombudsman Enterprise and Administrative Justice*, Surrey, Ashgate Publishing Limited.

CLGC (Communities And Local Government Committee), (2012) "The Work of The Local Government Ombudsman", London: House of Commons, <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201213/cmselect/cmcomloc/431/43102.htm>, (25.01.2014).

CLGC (2014) "Further Review of The Work of The Local Government Ombudsman", <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201314/cmselect/cmcomloc/866/86602.htm>, (20.01.2014).

DCLG (Department for Communities and Local Government), (2013) "Local Government Financial Statistics England No:23" http://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/203942/29699_DCLG_WEB_version.pdf, (10.01.2014)

Dow, J. (2009) "Integrated Complaints Procedures for Health and Social Care" *Journal of Integrated Care*, 17(1):45-48.

Drake, C.D. (1970) "Ombudsmen for Local Government" *Public Administration*, 48(2):179-189.

Eroğlu, C. (2008) *Çağdaş Devlet Düzenleri*, 6. Baskı, Ankara, İmaj Yayınevi.

Field, C. (2009) "The Presentation to The Australian Institute of Administrative Law National Forum 2009" http://www.ombudsman.wa.gov.au/Publications/Documents/speeches/060809_AIAL_Forum_2009.pdf, (02.08.2014)

Fritchie, R. ve Rowland, D. (2011) *Strategic Business Review*, London, Commission for Local Administration in England.

Giddings, P. (2001) "Whither The Ombudsman?" *Public Policy and Administration*, 16(1): -20.

Gordon, R. (2013) "Governance Review of the Local Government Ombudsman Service" London, Department For Communities and Local Government.

IOI (International Ombudsman Institute), (2010) "Italy Approves New Law to Abolish Local Ombudsman Institutions" <http://www.theioi.org/news/italy-approves-new-law-to-abolish-local-ombudsman-institutions>, (30.01.2014)

House of Commons (1996) "Hansard About Local Government Ombudsman; Written Answers" <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm199596/cmhansrd/v0960212/text/60212w02.htm>, (08.10.2013).

Karasu, K. (2009) "İngiltere'de Kamu Yönetimi" Güler et al. (eds) *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*, Ankara, İmge Kitabevi.

Kirkham, R. (2005) "A Complainant's View of the Local Government Ombudsman" *Journal Of Social Welfare and Family Law*, 27:3-4 :383-394.

Kirkham, R. (2007) "The Parliamentary Ombudsman: Withstanding The Test of Time" http://www.ombudsman.org.uk/_data/assets/pdf_file/0004/3874/withstanding-the-test-of-time.pdf, (18.11.2013).

Kofler, B. (2008) "United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland" Kuesko-Stadlmayer, G.(ed.) *European Ombudsman Institutions*, Wien, Springer Wien Newyork.

Köseoğlu, Ö. (2010) "Avrupa Ombudsmanının Hukuki Statüsü, İşleyişi ve Kurumsal Etkinliği" *Sayıştay Dergisi*, 79: 31-62.

Kucsko-Stadlmayer, G. (2008) *European Ombudsman Institutions*, Wien, Springer Wien Newyork.

LGO (Local Government Ombudsman) (2012) "Guidance On Running A Complaint System" <http://www.lgo.org.uk>, (05.10.2012).

LGO (2003) *Annual Report 2001/02*, <http://www.lgo.org.uk>, (10.04.2012).

LGO (2003) *Annual Report 2002/03*, http://www.ombudsmanwatchers.org.uk/clae_docs/annual%20reports/lgo_annual_report_02-03.pdf, (05.10.2012).

LGO (2004) *Annual Report 2003/04*, http://www.ombudsmanwatchers.org.uk/clae_docs/annual%20reports/lgo_annual_report_03-04.pdf (05.10.2012).

LGO (2005) *Annual Report 2004/05*, http://www.ombudsmanwatchers.org.uk/clae_docs/annual%20reports/lgo_annual_report_04-05.pdf, (05.10.2012).

LGO (2006) *Annual Report 2005/06*, http://www.ombudsmanwatchers.org.uk/clae_docs/annual%20reports/lgo_annual_report_05-06.pdf, (05.10.2012).

LGO (2008) *Annual Report 2007/08*, <http://www.theioi.org/europe/united-kingdom/local-government-ombudsman-for-england>, (05.10.2012).

LGO (2009) *Annual Report 2008/09*, <http://www.lgo.org.uk/publications/annual-report2008-09-analysis-complaints>, (05.10.2012).

LGO (2010) *Annual Report 2009-10*, <http://www.lgo.org.uk/publications/annual-report-2009-10-analysis-complaints>, (05.10.2012).

LGO (2011) *Annual Report 2010-11*, <http://www.lgo.org.uk/publications/annual-report-2010-11-analysis-complaints>, (05.10.2012).

LGO (2012a), “About Us: Key Facts About The Ombudsman”, <http://www.lgo.org.uk/about-us/>, (20.02.2013).

LGO (2012b) “Legal Framework”, <http://www.lgo.org.uk/about-us/legal-framework/>, (15.07.2013).

LGO (2012c) “LGO can no longer investigate complaints about the internal management of schools”, <http://www.lgo.org.uk/news/2012/jul/lgo-no-longer-investigate-complaints-about-internal-management-schools/>, (12.09.2012).

LGO (2012d) *Annual Report 2011-12*, <http://www.lgo.org.uk/publications/annual-report-2011-12-analysis-complaints>, (20.10.2013).

LGO (2013a) “Mission, Objectives and Values”, <http://www.lgo.org.uk/about-us/mission-and-objectives/>, (20.07.2013).

LGO (2013b) “What We Do” <http://www.lgo.org.uk/about-us/what-we-do/>, (12.07.2013).

LGO (2013c) “Complaints About Social Housing” <http://www.lgo.org.uk/making-a-complaint/what-we-can-look-at/complaints-about-social-housing/>, (25.01.2014).

LGO (2013d) “Making a Complaint” <http://www.lgo.org.uk/making-a-complaint/>, (05.10.2013).

LGO (2013e) *Annual Report & Accounts 2012-2013*, London, Local Government Ombudsman.

LGO (2014) “Who We Are” <http://www.lgo.org.uk/about-us/who-we-are/>, (27.01.2014).

LGO Watchers (2013) “Background” <http://lgowatcher.blogspot.com.tr/p/about-me.html>, (10.12.2013).

Local Government Act 1974 (1974) <http://www.legislation.gov.uk>.

Local Government Structure (2012) <http://www.politics.co.uk/reference/local-government-structure>, (20.12.2013).

Magnetto, P. (2003) “Between Parliamentary Control And The Rule of LAW: The Political Role of The Ombudsman in The European Union” *Journal of European Public Policy*, 10(5): 677-694.

Martin, J. (2013) “LGO Response Dated 01 October 2013” http://www.parliament.uk/documents/commons-committees/communities-and-local-government/131001_LGO_letter_annexes.pdf, (10.12.2013).

MORI (Market and Opinion Research International) (1999) *Complainants Survey 1999*, <http://www.lgo.org.uk/about-us/surveys/customer-satisfaction-survey-1999>, (05.11.2013).

MORI (2007) *Customer Satisfaction Survey For The Local Government Ombudsman*, <http://www.lgo.org.uk/about-us/surveys/customer-satisfaction-survey-2007>, (05.11.2013).

ODPM (ODPM: Housing, Planning, Local Government and The Regions Committee), (2005), “*The Role and The Effectiveness of The Local Government Ombudsman for England Eleventh Report of Sesion 2004-2005*” London, House of Commons.

Olowu, D. (2007) “Good Governance and Development Challenges in The South PAsific: The Promise of Ombudsmanship” Reif, L.C. (ed.) *The International Ombudsman Year Book*.

Ombudsman Association (2013a) “Association History” <http://www.ombudsmanassociation.org/association-history.php>, (15.11.2013).

Ombudsman Association (2013b) “Schedule 1 To The Rules Criteria For The Recognition of Ombudsman Office”, <http://www.ombudsmanassociation.org/docs/OA-Rules-Schedule-1.pdf> (15.11.2013).

Ombudsman Watchers (2009a) “LGO Statistics”, http://www.ombudsmanwatchers.org.uk/lgo_statistics/lgo_statistics_74_99.html, (12.11. 2013).

Ombudsman Watchers (2009b) “Petition” <http://www.ombudsmanwatchers.org.uk/ow-petitions.html>, (12.11.2013).

Ombudsman Watchers (2012) “Introduction” http://ombudsmanwatchers.org.uk/ow_help.html, (18.11.2013).

PSHO (Parliamentary and Health Service Ombudsman), (2013) “Timeline” <http://www.ombudsman.org.uk/about-us/who-we-are/history-and-legislation/timeline>, (18.11.2013).

PHSO (2012) “About Us”, <http://www.ombudsman.org.uk/about-us/>, (10.12.2013).

Regulatory Reform Order 2007 No 1889 (2007) <http://www.legislation.gov.uk/uksi/2007/1889/contents/made>, (15.10.2012).

Seneviratne, M. (1999) "The Local Government Ombudsman" *Journal of Social Welfare and Family Law*, 21(2):165-173.

Seneviratne, M. (2001) "Homelessness and The Local Government Ombudsman" *Journal of Social Welfare and Family Law*, 23(3):341-351.

Seneviratne, M. (2002) *Ombudsmen Public Services and Administrative Justice*, Scotland, Butterworths Lexis Nexis.

Şengül, R. (2005) "Ombudsman Kurumu Kötü Yönetime Çare Olabilir mi?" <http://www.etiktürkiye.com/etik/kyonetim/Sengul.pdf>, (15.08.2012).

Temizel, Z. (1997), *Yurttaşın Yönetime Karşı Korunmasında Bağımsız Bir Denetim Organı; Ombudsman*, İstanbul: IULA-EMME.

Thomas, R., Martin, J. ve Kirkham, R. (2013) *External Evaluation of The Local Government Ombudsman in England*, <http://www.lgo.org.uk/downloads/About%20us/Governance/1777-CLA-2008-Evaluation-of-the-LGO-The-Final-Report-2-2-.pdf>, (18.09.2013)

Tortop, N. (1998) "Ombudsman Sistemi ve Çeşitli Ülkelerde Uygulanması" *Amme İdaresi Dergisi* 31(1):3-12.

Understand How Your Council Works (2013) www.gov.uk/understand-how-your-council-works, (10.01.2014).

Wilson, D. ve Game, C. (2006) *Local Government in The United Kingdom*, London, Palgrave Macmillan.

Yates, J. (1980) "The Function of The Ombudsman in Local Government" *Auckland Rev*, 4:295-312.

Veri Zarflama Analizinde Homojen Olmayan Karar Verme Birimi Problemi için Kümeleme Analizi Yaklaşımı

Cluster Analysis Approach for A Non-Homogeneous DMU's Problem in DEA

Algın OKURSOY¹, Muhsin ÖZDEMİR²

ÖZET

Veri Zarflama Analizi (VZA), doğrusal programlama modeline dayalı, parametrik olmayan bir analiz yöntemidir. VZA, benzer girdiler kullanan ve aynı tür çıktılar üreten ekonomik birimlerin görelî etkinliklerinin ölçülmesini amaçlar. VZA'da, seçilen Karar Verme Birimleri (KVB) girdiler ve çıktılar açısından benzer olmalı ve benzer çevre şartlarında faaliyet göstermelidirler. VZA karşılaştırmaya dayanan bir yöntem olduğundan, dış çevre şartlarında var olan bir değişkenlik, karar birimlerinin görelî etkinlik değerleri üzerinde belirleyici hale gelebilecektir. Bu durumda, etkinlik skorlarını etkileyebilecek olan çevresel faktörler bakımından benzer olan KVB'lerin kendi aralarında karşılaştırılması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu çalışmada, öncelikle KVB olarak seçilen ve geniş çaplı bir coğrafi bölgede, aynı hizmet alanında faaliyet gösteren devlet hastaneleri için K-ortalamar kümeleme analizi yardımıyla, KVB'lerin homojen alt gruplara bölünmesi amaçlanmıştır. Daha sonra, her bir küme için VZA uygulanarak, bütün KVB'lerin dâhil edildiği VZA sonuçlarıyla karşılaştırma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Veri zarflama analizi, k-ortalamar kümeleme, etkinlik

ABSTRACT

Data Envelopment Analysis (DEA) is a non-parametric method which is based on a linear programming. DEA aims at measuring relative efficiency of economic units employing similar inputs and producing the same kinds of outputs. Used Decision Making Unit (DMU) in DEA must use similar inputs/outputs and should operate under the same kind of environmental conditions. Since DEA is based on benchmarking against the best DMU, an existing variability in the external environmental conditions may affect dramatically the relative efficiency of the DMU's. In this situation, DMU's operating under the same kind of environmental conditions should be grouped into homogeneous classes according to environmental conditions having high variability. The better approach is to compare DMU's in homogeneous class with each other.

In this paper firstly, used DMU's operating over large geographical area and in the same service industry, are grouped into homogeneous classes by K-means clustering algorithm. Then, DEA is applied for each separate homogeneous group and these results are compared with the results of DEA including all DMU's.

Keywords: Data envelopment analysis, k-means clustering, efficiency

1. GİRİŞ

Günümüzün rekabetçi dünyasında işletmeler üretim yapabilmek için kıt kaynaklarını en uygun bir biçimde değerlendirmeye her zamankinden daha fazla önem vermektedirler. Bunun için işletmeler, daha az girdi kullanarak daha fazla çıktı üretmenin yollarını aramakta ve verimliliklerini arttırmaya odaklanmaktadır. Bunun başarılabilmesi analitik yöntemlerin organizasyonlarda başarılı bir şekilde uygulanmasıyla mümkün olabilmektedir. Ekonomi kuramı açısından en dar anlamıyla verimlilik (productivity); üretim sürecinde boşluk olmadan, verilen bir takım girdiler ile en yüksek üretimin sağlanmasıdır. Geniş anlamda verimlilik ise, bir çıktının en az maliyetle üretilmesidir (Alpugan, 1991). Verimlilik bir işletmenin ürettiği çıktıların, bu çıktıyı elde etmek için kullandığı girdilerle oranı olarak ifade edilebilir. Etkinlik (efficiency) ise; en az çaba veya maliyet ile en fazla çıktının elde edilmesidir. Bir işletme açısından ise etkinlik, amaçların ger-

çekleştirilmesi oranı olarak tanımlanabilir (Öğüt ve Özata, 2007:71).

Verimlilik ve etkinlik analizleri için yöntemler geliştirilmiştir. Genel olarak bu yöntemler parametrik ve parametrik olmayan yöntemler olmak üzere iki başlık altında toplanabilir. Parametrik yöntemlere alternatif olarak ortaya çıkan parametrik olmayan yöntemler, çözüm tekniği olarak matematiksel programlamayı kullanır. Bu yöntemler çoklu girdi ve çoklu çıktı içerebilir. Ön hazırlık açısından ayrıntılı ve uygulaması kolaydır. Son yıllarda birden fazla girdi ile birden fazla çıktı için verimlilik ve etkinlik analizinin yapılmasında en çok kullanılan teknik VZA'dır.

VZA'da sonuçların doğruluğu uygun Karar Verme Birimleri'nin (KVB) seçilmesine bağlıdır. VZA uygulamasında seçilen KVB'lerin girdiler ve çıktılar açısından benzer olması ve benzer çevre şartlarında faaliyet göstermesi gereklidir. VZA karşılaştırmaya dayanan bir yöntem olduğundan dış çevre şartlarında var ola-

¹Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, algin.okursoy@gmail.com

²Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mozdemir@adu.edu.tr

bilecek bir değişkenlik, karar birimlerinin göreceli etkinlik değerleri üzerinde belirleyici olacaktır. Bu durumda, VZA'yı uygulamadan önce etkinlik skorlarını etkileyebilecek çevresel faktörlerin belirlenmesi ve olası etkilerinin değerlendirilmesi analizin güvenilirliğini arttıracaktır.

Bu çalışmada, KVB olarak seçilen devlet hastanelerinin üzerinde etkili olabilecek olan çevresel faktörlerin etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmanın uygulama kısmında dört aşamadan oluşan bir süreç izlenmiştir. Birinci aşamada Kümeleme Analizi gerçekleştirilerek benzer özellikler taşıyan KVB'leri aynı küme içerisinde toplanmıştır. İkinci aşamada ise, bütün KVB'leri VZA'ya dâhil ederek etkinlik skoru değerleri elde edilmiştir. Üçüncü aşamada her bir küme için ayrı ayrı VZA gerçekleştirilerek KVB'lere ait ikinci bir etkinlik skoru hesaplanmıştır. Son aşama olan dördüncü aşamada ise, ikinci aşamada etkin olmayan hastanelerden kaç tanesinin son aşamada etkin hale geldiği incelenmiştir. Analizler sonucunda, etkinlik skorları ortalama değerlerinin KVB'lerin homojen gruplara ayrılmasından sonra arttığı görülmüştür. Çalışmada yapılan analizler için "R İstatistiksel Hesaplama ve Grafik programı" kullanılmıştır.

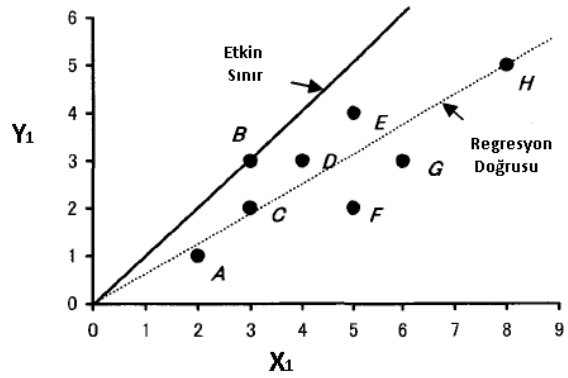
2. VERİ ZARFLAMA ANALİZİ

Veri Zarflama Analizi (VZA), ortak özellikler ve benzer amaçlar taşıyan birimlerin göreceli etkinliklerini hesaplayan doğrusal programlamaya dayalı, parametrik olmayan bir yöntemdir (Anderson ve Williams, 1991:147). VZA, Farrell'in (1957) performans etkinliğini belirlemedeki teorik yaklaşımına dayanmaktadır (Ulucan, 2002:187). İlk kez Charnes ve arkadaşları 1978 yılında devlet okullarının verimliliklerini ölçmek için kullanmışlardır. (Gencer, 2011:34) VZA, önceleri kâr amacı gütmeyen işletmelerin etkinliklerinin karşılaştırılması için kullanılırken (kamu hastaneleri, okullar vb.), daha sonraları ürün ve hizmet sektörü içerisinde faaliyet gösteren benzer işletmelerin etkinliklerinin karşılaştırılmasında da etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Yayar ve Çoban, 2012:168-169).

Birçok işletme, sahip oldukları sayıca çok fazla girdiyi belirli bir süreçten geçirdikten sonra çıktı üretmektedirler. VZA, bu sayıca çok olan gözlemlenmiş girdi ve çıktı değişkenlerini kullanarak, ağırlıklı çıktıların ağırlıklı girdilere oranını hesaplamakta ve buna göre her bir karar biriminin göreceli etkinliğini bulmaktadır. Çok sayıda girdi ve çıktının değerlendirilmesinin zor olduğu durumlarda VZA toplam faktör verimliliği mantığı ile oldukça geçerli ve anlamlı sonuçlar vermektedir (Kutlar ve Babacan, 2008)

VZA az sayıda varsayıma sahip olduğundan birçok alanda kullanılan bir yöntemdir. Yöntemin önemli özelliklerinden birisi, parametrik yöntemlerde olduğu gibi

önceden belirlenmiş herhangi bir analitik üretim fonksiyonunun varlığına gereksinim duymadan hesaplama yapılabilmesidir. Parametrik ya da parametrik olmayan istatistiksel teknikler birimlerin karşılaştırılmasında ortalama bir değeri ya da ortancayı göz önüne alarak etkisizliği kurumsallaştırırken (Yavuz, 2001:16-17) VZA, her bir birimi en iyi birim ile karşılaştırmaktadır (Uygur ve Toklu, 2004:438). Dolayısıyla, VZA yönteminde etkinlik sınırı, varsayılan bir durum değil; gerçekleşen bir gözlemdir. Etkinlik sınırı bu şekilde tespit edildiği için de, bu yöntemde rassal hata kullanılmaz (İnan, 2000:85). Bir adet girdi (Y_1) ve bir adet çıktıya (X_1) sahip olan KVB'lerine ait VZA etkin sınır eğrisi ve regresyon yöntemiyle bulunan ortalama değer fonksiyonu Şekil 1'de gösterilmektedir.



Şekil 1: Regresyon Doğrusu ve Etkin Sınır Doğrusu

(Kaynak: Cooper, Seiford ve Tone, 2006: 4)

Şekil1'de verilen her bir nokta için eğimlere bakılacak olursa (Y_1/X_1) en yüksek eğim B noktasından geçen doğruya aittir. Bu noktayı kesecek şekilde çizilecek olan doğru etkin sınır doğrusu olarak adlandırılmaktadır. Diğer noktalar ise çizilen etkin sınır doğrusunun altında kalmaktadırlar. Buna göre en az etkin birim ise F noktasıdır. Ancak, regresyon doğrusu dikkate alınarak yapılacak olan etkinlik değerlendirmesine göre, doğrunun üzerinde kalan noktalar mükemmel etkin noktalar, altında kalan noktalar ise tatminkâr olmayan noktalar olarak adlandırılmaktadır.

VZA'nın daha geniş ölçüde tanınması ve bilimsel çalışmalarda yoğun bir şekilde kullanılması VZA modelinin çeşitlenmesini getirmiştir. CCR oran modeli (Charnes, Cooper ve Rhodes'un baş harflerinden oluşmaktadır), BCC (Banker, Charnes ve Rhodes) ölçeğe göre getiri modeli, toplamalı model ve çarpımlı model olmak üzere dört ana model geliştirilmiş ve kullanılmıştır. Farklı modeller uygulandığında dahi elde edilen etkinlik değerlerinin güvenilir olduğu kanıtlanmıştır.

CCR modeli, teknik etkinlik ile ölçek etkinliğinin birleşiminden oluşan toplam etkinliği ölçmektedir. CCR modelini kullanarak KVB'lerin göreceli etkinliklerinin

belirlenmesinde, analiz edilen KVB'lerin etkin kabul edilebilmesi için hem teknik etkinliğe hem de ölçek etkinliğine sahip olmaları gerekmektedir. CCR modeli, "Girdi Yönlü CCR" ve "Çıktı Yönlü CCR" olmak üzere ele alınmaktadır (Gökgöz, 2009:37). BCC modeli ise Banker, Charnes ve Cooper tarafından (1984) ölçeğe göre getiri varsayımı altında etkinliği değerlendirmek için

CCR modeline $\sum_{j=1}^m \tilde{e}_j = 1$ kısıtı eklenerek oluşturulmuştur (Cooper ve Zhu, 2011:13).

VZA uygulamalarında değerlendirme yapılacak karar birimlerine ilişkin önemli bir dizi homojenlik varsayımları bulunmaktadır (Dyson ve Shale, 2001:245). Bu varsayımlar, aynı üretim sürecine sahip olmaları, benzer girdiler ile benzer çıktılar üretmeleri gerektiği ve aynı çevresel şartların etkisi altında olmaları şeklinde sıralanabilir (Haas ve Murphy, 2003:531). Ancak genel olarak uygulamalarda bu durumun göz ardı edildiği görülmektedir (Najadat ve Schesvold, 2005:255). Örnek olarak banka şubeleri ele alınacak olursa, büyük banka şubeleri bankacılık alanında muhtemel birçok işlemi yerine getirirken, küçük veya yerel olarak faaliyet gösteren banka şubeleri ise daha az işlem hacmine sahip olduklarından her türlü bankacılık işlemi ile meşgul olmayacaklardır. Böyle bir durumda standart VZA uygulamasıyla yapılacak olan bir karşılaştırma sağlıklı sonuçların elde edilmesine engel olacaktır (Mar, 2009:1125).

Bu çalışmada, KVB olarak seçilen hastanelerin içinde buldukları çevre şartlarından etkilendikleri ve bu etkinin hastanelerin girdileri üzerinde heterojen bir yapı oluşturduğu üzerinde durulmaktadır. Çalışmada, KVB olarak seçilen hastanelerin buldukları bölgenin nüfusu, gelirden aldıkları pay, eğitilmiş insan kaynağı gibi daha sayılabilecek pek çok faktör hastanelerin büyüklükleri üzerinde etkili olabilecektir. Bu da, VZA için önemli olan KVB'lerin homojenliği varsayımının sağlanamamasına neden olacaktır. Bu çalışmada, homojenlik sorununun üstesinden gelebilmek için KVB'ler K-Ortalama kümeleme algoritması kullanılarak homojen alt gruplara ayırılmaya çalışılmıştır. Gruplar olmadan ve gruplar için yapılan VZA sonuçları karşılaştırılarak homojenlik sağlandığında etkinlik değerlerinin nasıl değiştiği incelenmiştir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde homojen olmayan KVB'lerin kullanılarak VZA'nın gerçekleştirilebilmesi için değişik yöntemler kullanılmıştır. Athanassopoulos ve Thanassoulis (1995) bira endüstrisinde yaptıkları çalışmada, KVB olarak seçilen 60 bira üreticisini incelemişler ve aralarındaki homojenliği sağlamak için KVB'leri ticari yapıya sahip olan ve olmayan şeklinde iki gruba ayır-

mışlardır. Sarrico ve Dyson (2000), bir üniversitede akademik bölümlerin karşılaştırılması için yaptıkları çalışmada, fen bilimleri ve sosyal bilimler alanındaki bölümlerin sahip oldukları donanım ve laboratuvar farklılıkları nedeniyle homojen olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için dış değerlendirme kümesi kullanmışlardır. Has ve Murphy (2003) ise, VZA'da homojenlik sorunuyla başa çıkabilmek için iki aşamalı VZA modelinin kullanılmasını önermişlerdir. Najadat, Nygard, ve Schesvold (2005) ve Po, Guh, ve Yang (2009) çalışmalarında homojenlik sorununu VZA'ya dayalı bir kümeleme yöntemi kullanılarak çözmeyi amaçlamışlardır. Tarım alanlarının etkinliğinin karşılaştırılmasının amaçlandığı çalışmada Gomes, Mello, ve Freitas (2012), ilk olarak kullanılan teknoloji çeşitlerine göre KVB'leri gruplandırmışlardır. Daha sonra her bir grup için ayrı ayrı gerçekleştirilen VZA sonucunda gruplardaki etkin olan KVB'ler belirlenmiştir. Her bir grupta etkin olan KVB'leri kullanarak gerçekleştirilen diğer bir VZA sonrasında hesapladıkları ortalama etkinlik skorunu her bir grup için düzeltme faktörü şeklinde kullanarak homojenlik sorununun üstesinden gelmeye çalışmışlardır.

Literatürde VZA ile hastanelerin etkinlik skorlarının hesaplanması üzerine birçok çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmaların bazıları hastanelerin mülkiyet durumlarının (finansman şekillerinin) performanslarına etki ettiğini göstermiştir (Schreyögg ve Busse, 2011; Biqrn ve Magnussen, 2003; Burgess ve Wilson, 1996). Ayrıca eğitim veren hastaneler ve eğitim vermeyen hastaneler için yapılan VZA çalışmaları, bu iki grubun etkinlik skorlarının farklı olduğunu göstermiştir (Gök ve Sezen, 2011; Groddkopf ve Valdmann, 2001). Literatürde VZA ile hastane etkinliklerinin değerlendirilmesinde girdi değişkeni olarak yatak sayısı, pratisyen hekim sayısı, uzman hekim sayısı ve yönetim kadrosu en çok kullanılan değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında en çok kullanılan çıktı değişkenleri ise hasta sayısı, ameliyat sayısı, ziyaretçi sayısıdır. Bunların yanında ölüm oranları, hizmet içi eğitim saatleri, bebek ölüm oranları, kârlılık ve maliyet değerleri de çıktı değişkeni olarak kullanılabilmektedir (Gök ve Sezen, 2011:138).

4. K-ORTALAMA KÜMELEME ANALİZİ

Kümeleme Analizi (cluster analysis), yapısal olmayan çok değişkenli analizler içinde sık kullanılan bir yöntemdir. Kümeleme analizi metodolojisi verilen bir veri setini homojen alt setler (küme) olarak düzenleyen algoritmalarla oluşmaktadır (Izenman, 2008). Bu çalışmada, verilerin homojen gruplara bölünmesi için K-ortalama kümeleme (K-means clustering) algoritması kullanılmıştır.

En eski kümeleme algoritmalarından olan K-Ortalamlar, 1967 yılında J.B. MacQueen tarafından geliştirilmiştir (MacQueen, 1967). K-ortalamlar kümeleme algoritması, eldeki verileri özelliklerine göre hiçbir sınıf bilgisi olmadan daha önceden belli bir kritere göre belirlenmiş K sayıda homojen kümeye bölme işlemi yapan bir algoritmadır. K-Ortalama algoritması, her verinin sadece bir kümeye ait olabilmesine izin verir. Bu nedenle, kesin bir kümeleme algoritmasıdır (Işık ve Çamurcu, 2007:32). Kümelerin benzerlikleri, bir küme içindeki nesnelerin ortalama değeri alınarak ölçülmeye çalışılır. K-Ortalama algoritmasında öncelikle birbirine en uzak olacak şekilde her bir küme için k sayıda başlangıç merkez noktası seçilir. k sayıda küme için başlangıç merkezleri belirlendikten sonra, gözlemlerin hiçbiri dışarıda kalmayacak şekilde kendilerine en yakın küme merkezi ile ilişkilendirilir. Başlangıçta belirlenen k sayıda merkezin seçimine göre sonuçların değişeceği göz önünde bulundurulması gerekir. Algoritma k sayıda merkezi her seferinde daha iyi bir çözüme ulaştırmak için yeniden seçer. Bu seçimleri yaparken aşağıdaki amaç fonksiyonunun en küçük değerini bulmaya çalışır (Liu ve Yu, 2009:275).

Yukarıda verilen amaç fonksiyonu hata kareler ortalaması olarak isimlendirilmektedir. Formülde verilen j. kümeye atanan i. gözlemi, ise, j. kümeyi temsil etmektedir. Algoritma genel olarak aşağıdaki adımları takip etmektedir (Johnson ve Wichern, 2007: 696)

- i. Gözlemler tarafından temsil edilen uzaya k nokta yerleştirilir.
- ii. Her bir gözlem, yerleştirilen k sayıda küme merkezine göre yerleştirilir. Yerleştirmede her gözlem bir kümeye atanmalıdır.
- iii. Yeni bir k sayıda küme merkezi belirlenir.
- iv. i. ve ii. adıma k merkezler değişim göstermeyecek hale gelene kadar devam edilir.

Algoritmanın nihai bir sonuca ulaşacağı matematiksel olarak ispatlandıysa da, genellikle amaç fonksiyonunun değerini minimum yapacak en uygun çözümü bulmadan belirli bir tekrar sayısından sonra algoritma sonlandırılır. Algoritmanın tekrar sayısının 10'dan az olmaması istenir (Nakip, 2003: 440).

K-Ortalamlar kümeleme algoritmasında küme sayısının belirlenmesi algoritmanın en kritik noktasıdır. Küme sayısına karar verebilmek için en çok kullanılan yöntem Yamaç-Birikinti Grafiği'nin (Scree Plot) çizilmesidir. Farklı küme sayıları için grup içi hata karelerinin toplamı dikey eksende olacak şekilde çizilen grafikte, hata kareler toplamındaki önemli ölçüde azaldığı nokta k küme sayısının değeri olarak kabul edilir (Wang ve Hu, 2012:11)

5. UYGULAMA

Çalışmanın ana kümesini T.C. Sağlık Bakanlığı'nın 2006 yılı Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı'nda ki toplam 1205 hastaneden 769 Devlet hastanesi oluşturmaktadır. Araştırmada KVB'lerin finansman bakımından ve verilen hizmetler homojenliğinin sağlanması amacıyla, tedavi hizmetleri sonrasında katkı payı talebinde bulunan özel hastaneler ve araştırma ve uygulama hastaneleri ve özel dal hastaneleri kapsam dışında bırakılmıştır. Girdi ve çıktı değişkenlerine ait değerlerin negatif ve eksik olmaması VZA'nın temel varsayımları arasında yer aldığından, hastane performanslarını değerlendirmek için seçilen girdi ve çıktı değişkenleri değerlerinden herhangi birine sahip olmayan devlet hastaneleri araştırmanın dışında tutulmuştur (Saen, 2003:146). Buna göre çalışmada kullanılan analizlere 486 devlet hastanesi dâhil edilmiştir. Araştırmada hastane performanslarının değerlendirilmesi için literatürde en sık rastlanılan girdi ve çıktı değişkenleri kullanılmıştır. Kullanılan çıktılar; poliklinik sayısı, çıkan hasta sayısı, ayarlanmış ameliyat sayısı ve yatılan gün sayısı; girdiler ise hasta yatak sayısı, uzman doktor sayısı ve pratisyen doktor sayısıdır.

Uygulamada kadro ve fiili yatak olmak üzere iki tür yatak deyimi bulunmaktadır. Kadro (kontenjan) yatağı, hastaneye Bakanlık onayı ile tahsis edilen yatak sayısıdır. Fiili yatak ise belirli bir süre sonunda her ay veya bir yılsonunda hastanede hasta yatağı olarak serili (boş veya dolu) yatak sayısıdır (Sağlık Bakanlığı, 2011). Bu araştırmada kadro yatak sayısı kullanılmıştır. Yatılan Gün Sayısı, hastanın hastanede kaldığı günlerin toplamıdır. Gün sayısının hesaplanmasında hastanın giriş çıkış günlerinden yalnız girdiği gün sayılmaktadır. Hastanın çıkış günü dâhil edilmemektedir. Hastanın çıkış tarihinden giriş tarihi çıkarılarak elde edilmektedir. Aynı gün yatıp çıkan hastanın hasta günü 1 gün olarak kabul edilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2011). Ayarlanmış ameliyat sayısı hastanelerin yapmış oldukları büyük ameliyat sayısının tamamının, orta ameliyat sayılarının 1/3'nün ve küçük ameliyat sayılarının ise 1/7'sinin toplamı alınarak hesaplanmıştır (Özcan ve Özgen, 2009). Bu şekilde küçük ve orta büyüklükteki ameliyatlara maliyet açısından büyük ameliyat maliyetlerine göre ayarlanmıştır (Büyükkayıkçı ve Şahin, 2000). Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı'nda Çıkan Hasta sayısı bir yıl içerisinde hastaneye yatırılan hastaların şifa ya da salah hali ile evlerine veya başka kurumlara çıkarılan kişilerin sayısıdır. Ölüm vakaları bu sayıya dâhil edilmemiştir. Bu çalışmada toplam çıkan hasta sayısı, hastaneden taburcu olan hastaların sayısı ile ölen hastaların sayısının toplamı olarak alınmıştır.

Analizde kullanılacak olan girdi ve çıktı değişken grupları arasındaki istatistiksel ilişki Pearson Korelasyon katsayıları hesaplanarak araştırılmıştır. Hesaplanan korelasyon katsayılarına göre, hastane perfor-

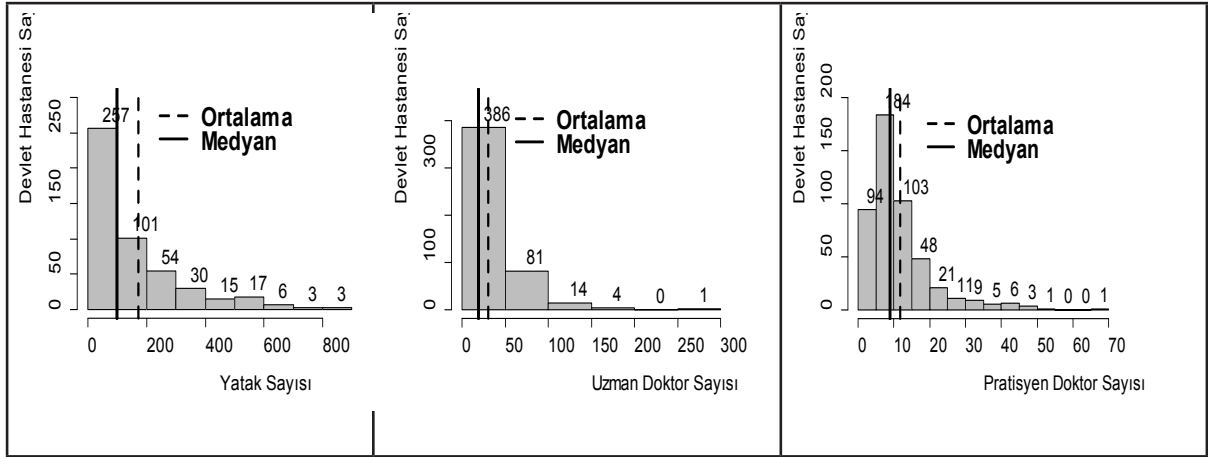
manlarını ölçmek için seçilen girdi ve çıktı değişkenleri arasında pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Korelasyon analizi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Girdi ve Çıktı Değişkenleri Sonuçları Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

	Poliklinik Sayısı		Toplam Çıkan Hasta		Yatılan Gün Sayısı		Ayarlanmış Ameliyat Sayısı	
	Korelasyon Katsayısı	p Değeri	Korelasyon Katsayısı	p Değeri	Korelasyon Katsayısı	p Değeri	Korelasyon Katsayısı	p Değeri
Yatak Sayısı	0,877	0,000	0,902	0,000	0,928	0,000	0,842	0,000
Uzman Doktor Sayısı	0,921	0,000	0,891	0,000	0,878	0,000	0,864	0,000
Pratisyen Doktor Sayısı	0,848	0,000	0,839	0,000	0,821	0,000	0,792	0,000

Tablo 1'de görüleceği üzere girdi ve çıktı değişkenleri arasında pozitif bir korelasyon bulunmaktadır. Bu sonuçlara göre hastane girdi ve çıktılarının izotonik (eş aralıklı) olduğu doğrulanmaktadır. Diğer bir ifade ile hastane girdilerindeki her hangi bir artış hastane çıktılarının değerlerinde her hangi bir azalmaya yol açmayacağı varsayımdır.

Türkiye'deki devlet hastanelerine bakıldığında alt yapı, çalışan sağlık personeli ve doktor sayıları açısından homojen bir yapıya sahip olmadığı görülmektedir. VZA analizinde kullanılan girdi değişkenlerinin (yatak sayısı, uzman doktor sayısı ve pratisyen doktor sayısı) araştırmada kullanılan 486 devlet hastanesi için histogramları Şekil 2'de verilmiştir.

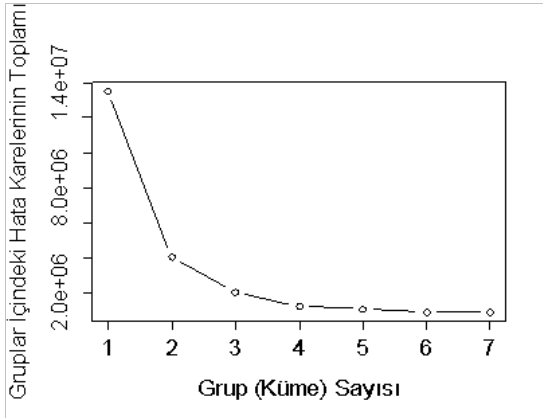


Şekil 2: VZA Analizinde Kullanılan Girdi Değişkenlerinin Histogramları

Şekil 2'de verilen histogramlara göre, 486 devlet hastanesi, kullandıkları girdi değişkenleri bakımından homojen bir yapıya sahip değildir. VZA'da etkinliği en yüksek olan karar birimi etkinlik sınırı olarak kabul edildiğinden, karar birimlerinin etkinliği bu en etkin karar birimine göre hesap edilmektedir. Dolayısıyla, devlet hastanelerinin homojen bir yapıda bulunmaması, etkinlik skorlarını etkileyebilecek ve etkin olmayan KVB'lerin sayısını arttıracaktır. Bunun üstesinden gelebilmek için çalışmada, analize dâhil edilen devlet hastaneleri için homojen grupların elde edilmesi amaçlanmıştır ve bunun için K-Ortalamalar kümeleme analizi uygulanmıştır.

5.1 KÜMELEME ANALİZİNİN UYGULANMASI

Uygulamanın birinci aşamasında, çalışmada kullanılan girdi değişkenleri yardımıyla analize dâhil edilen 486 devlet hastanesi homojen alt gruplara ayrılmıştır. Çalışmada küme (grup) sayısını belirlemek amacıyla K-ortalamlar kümeleme algoritması farklı küme sayıları (K) için çalıştırılmıştır. Her bir K değeri için 'gruplar içi hata karelerinin toplamı' hesaplanmıştır. K-ortalamlar kümeleme algoritmasının farklı K (grup) sayısı ile karşılık gelen 'gruplar içi hata karelerinin toplamı' için çizilen Yamaç-Birikinti Grafiği Şekil 3'te verilmektedir.

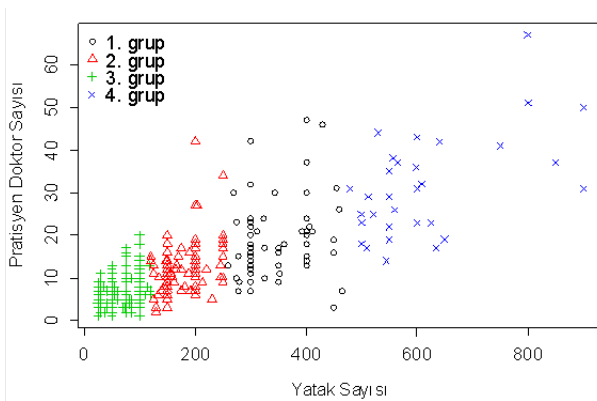


Şekil 3: K-Ortalamlar Kümeleme Algoritmasının Farklı K (Grup) Sayı ile Karşılık Gelen Gruplar İçindeki Hata Karelerinin Toplamı

Şekil 3'te görüleceği üzere K sayısı dörtten büyük olduğunda 'gruplar içindeki hata karelerinin toplamındaki azalma K=4'den sonra oldukça az olmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada K-ortalamlar kümeleme algoritması için optimal K değeri 4 olarak belirlenmiştir. K-Ortalamlar kümeleme algoritması K=4 değeri ile çalıştırıldığında elde edilen grupların büyüklükleri ve değişkenlere göre grup ortalamaları Tablo 2'de, yatak sayısı ve pratisyen doktor sayısına göre dağılım grafiği Şekil 4'te gösterilmiştir.

Tablo 2: K-Ortalamlar Kümeleme Algoritması K=4 Değeri ile Elde Edilen Grup Büyüklükleri ve Grup Ortalamaları

Grup	Grup Büyüklüğü	Poliklinik Sayısı	Toplam Çıkan Hasta	Yatılan Gün Sayısı	Ayarlanmış Ameliyat Sayısı	Yatak Sayısı	Uzman Doktor Sayısı	Pratisyen Doktor Sayısı
1	68	519891,06	13458,53	69005,62	4354,29	347,88	61,18	19,16
2	121	323060,69	7239,44	33844,21	2250,00	181,66	34,64	12,39
3	262	128674,19	2272,24	8518,97	427,66	61,55	10,39	7,09
4	35	885840,34	27118,91	147587,09	10223,47	606,29	105,00	30,26



Şekil 4: 486 Devlet Hastanesinin K-Ortalamlar Kümeleme Algoritması (K=4) Gruplanması için Yatak Sayısı ve Pratisyen Doktor Sayısına Göre Serpilme Diyagramı

Kümeleme analizine göre 1. grup 68, 2. Grup 121, 3. grup 262 ve 4. Grup 35 devlet hastanesinden oluşmaktadır. Genel olarak bakıldığında, yatak sayısı, uzman doktor sayısı ve pratisyen doktor sayısı ortalamaları en yüksek olanlar grup 4 içerisinde toplanmıştır. Grup 4'ü sırasıyla grup 1, grup 2 ve grup 3 takip etmektedir. Girdi değişkenlerine paralel olarak çıktı değişkenleri içinde aynı sıralama söz konusudur.

5.2 VERİ ZARFLAMA ANALİZİNİN UYGULANMASI

Uygulama sürecinin ikinci aşamasında 486 devlet hastanesi için VZA gerçekleştirilmiş ve görelî etkinlik skorları hesaplanmıştır. VZA modeli olarak çıktı yönlü CCR ve BCC modelleri kullanılmıştır. Girdileri sabit tutarak çıktılarına göre hastanelerin etkinliğinin incelenmesi için bu iki model çalışmada kullanılmaktadır. Uygulanan VZA'ya göre elde edilen sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Çalışmaya Dâhil Edilen Bütün KVB'ler için VZA Etkinlik Skorları İstatistikleri

Sınırlar	Çıktı Yönlü CCR	Çıktı Yönlü BCC			
	Frekanslar				
0-0.4999	69	24			
0.5000-0.5999	96	60		Çıktı Yönlü CCR	Çıktı Yönlü BCC
0.6000-0.6999	113	95	Ortalama	0.679	0.765
0.7000-0.7999	84	97	Std. Sap.	0.186	0.174
0.8000-0.8999	55	79	Min.	0.028	0.198
0.9000-0.9999	32	38	Etkin KVB Sayısı	37	93
1.000 (Etkin)	37	93	Etkin KVB Yüzde	%7.61	%19.14

Tablo 3 incelendiğinde çıktı yönlü CCR modeli için 37 hastanenin (%7.6), çıktı yönlü BCC modeli içinde 93 hastanenin (%19.1) etkin olduğu belirlenmiştir. Her iki VZA modelinde KVB'lerin yarısından fazlası ortalama etkinlik skorunun altında değer almıştır. Çıktı yönlü VZA modelinde KVB'lerin %14.2'sinin, çıktı yönlü BCC modelinde ise KVB'lerin %5'inin etkinlik skoru 0.5 ve altındadır.

Uygulama sürecinin üçüncü aşamasında daha

önce K-Ortalama kümeleme analizi sonucunda elde edilen homojen grupların her birisi için ayrı ayrı VZA gerçekleştirilmiştir. Böylelikle, KVB'lerin homojen gruplara ayrıldıktan sonra hesaplanan etkinlik skorları ile ikinci aşamada hesaplanan etkinlik skorları arasındaki değişim incelenerek gruplara ayırmanın ne ölçüde faydalı olduğu tespit edilebilecektir. Her bir grup için yapılan VZA sonucunda etkin olan ve olmayan KVB sayıları Tablo 4'te verilmektedir.

Tablo 4: Kümeleme Analizi Sonucunda Elde Edilen Gruplar için VZA'ya Göre Etkin Olan ve Olmayan Hastane Sayıları

Çıktı Yönlü CCR

Gruplar	Etkin	Etkin Olmayan	Etkin Olan Yüzde	Toplam
Grup1	11	57	16,18%	68
Grup2	25	96	20,66%	121
Grup3	28	234	10,69%	262
Grup4	14	21	40,00%	35

Çıktı Yönlü BCC

Gruplar	Etkin	Etkin Olmayan	Etkin Olan Yüzde	Toplam
Grup1	23	45	33,82%	68
Grup2	44	77	36,36%	121
Grup3	64	198	24,43%	262
Grup4	22	13	62,86%	35

Kümeleme analizi sonucunda elde edilen gruplar için yapılan VZA'da çıktı yönlü CCR için en yüksek etkinlik yüzdesi toplam 21 hastaneyi içeren grup 4'e aittir. En düşük etkinlik yüzdesi ise 262 hastaneyi içeren grup 3'e aittir. Çıktı yönlü BCC modeline göre yapılan VZA'da ise, en yüksek etkinlik yüzdesi yine 35 hastaneyi içeren grup 4'e aittir. En düşük etkinlik yüzdesi ise yine benzer şekilde grup 3'e aittir.

VZA'da seçilen KVB'lerin aynı çevresel şartlarda faaliyet göstermesi analiz sonuçlarının doğruluğu bakımından önemli bir kısıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada KVB olarak devlet hastaneleri seçilmiştir. Hastaneler bir sistem yaklaşımı içinde ele alınıp tanımlanabilen organizasyonlardır. Buna göre hastaneler; dinamik, değişken bir çevre içinde, aldıkları girdileri dönüştürme süreçlerinden geçirecek,

çıktılarının önemli bir kısmını yine aynı çevreye veren, geribildirim mekanizmasına sahip sistemlerdir (Çatalca, 2003). Bu nedenle, hastaneler çevreleriyle sürekli alışveriş içerisinde dir. Bu etkileşim neticesinde, hastanelerin elde ettikleri performans çıktıları buldukları çevresel şartlardan etkilenecektir. Bu çevresel şartların başında, bireylerin sağlığını etkileyen sosyal faktörler gelmektedir (Okursoy, 2010). Bu çalışmada, KVB olarak seçilen devlet hastaneleri K-Ortalama kümeleme algoritmasıyla gruplara ayrılarak, sahip oldukları çevresel faktörlerden kaynaklı etkilerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

Uygulama sürecinin ikinci aşamasında gerçekleştirilen VZA'da etkin değilken, kümeleme analizi sonucunda homojen gruplara ayrılan KVB'lerden kaç tanesinin etkin hale geleceğinin değerlendirilmesi, homo-

jenliğin sağlanıp sağlanmadığının anlaşılabilmesi için önemlidir. Ayrıca sonuçların değerlendirilebilmesi açısından, her bir grup için hesaplanan ortalama etkinlik skoru değerleriyle, bu gruplarda yer alan KVB'lerin uygulamanın ikinci aşamasında gerçekleştirilen

VZA'da elde ettikleri etkinlik skorlarının ortalamaları karşılaştırılmıştır. Tablo 5'te her bir grup için ortalama etkinlik skorları, standart sapmaları ve ikinci aşamada etkin değilken gruplarda etkin hale gelen KVB sayıları verilmektedir.

Tablo 5: Gruplar için VZA Etkinlik Skorları İstatistikleri

		CCR				BCC			
		Grup1	Grup2	Grup3	Grup4	Grup1	Grup2	Grup3	Grup4
Gruplar için VZA	Ortalama	0,801	0,808	0,675	0,905	0,926	0,883	0,788	0,962
	Std. Sap.	0,164	0,164	0,204	0,104	0,087	0,121	0,169	0,058
	Min	0,170	0,279	0,028	0,673	0,607	0,506	0,224	0,796

Bütün Hastaneler için VZA	Ortalama	0,678	0,692	0,660	0,783	0,731	0,727	0,776	0,878
	Std. Sap.	0,160	0,169	0,201	0,132	0,174	0,179	0,168	0,131
	Min	0,139	0,159	0,028	0,556	0,204	0,198	0,224	0,599
	Etkine Dönüşen	11	25	28	14	23	44	64	22

Bütün gruplar için ayrı ayrı yapılan her iki model için hesaplanan VZA sonuçlarına göre KVB'lere ait ortalama etkinlik skorlarının, uygulamanın ikinci aşamasında gerçekleştirilen VZA'da elde edilen ortalama etkinlik skorlarından daha yüksek değerlere sahip oldukları görülmektedir. Bunun yanında, Grup1 içerisinde yer alan 11 hastane, birinci aşamada gerçekleştirilen çıktı yönlü CCR modeline göre yapılan VZA'ya göre etkin değilken, homojen gruplar oluşturulduktan sonra etkin hale gelmiştir. Bu rakam benzer şekilde Grup2'de 25, Grup3'te 28 ve Grup4'te 14 hastane olarak Tablo 5'te görülmektedir. Çıktı yönlü BCC modeline göre ise, Grup1'de 23, Grup2'de 44, Grup3'te 64 ve Grup4'te 22 ikinci aşamada gerçekleştirilen VZA'da etkin değilken, gruplara ayrıldıktan sonra gerçekleştirilen VZA'ya göre etkin hale gelmişlerdir.

Çalışmada KVB olarak seçilen hastaneler için homojen gruplar elde edildikten sonra her bir grup için ayrı ayrı ve gruplar oluşturulmadan bütün hastaneler için olmak üzere iki farklı VZA gerçekleştirilmiştir. Bulunan sonuçlara göre, kümeleme analizi sonrasında hastaneler arasında homojenliğin sağlanmasının VZA sonuçları üzerinde etkisi olduğu görülmektedir. Bütün KVB'lerin gruplara ayrılması her bir grup için referans hastane kümelerini değiştirdiğinden bu farklılık meydana gelmektedir. Böylelikle her bir hastane grubu için daha makul karşılaştırılabilir ölçekte referans kümeleri belirlenebilmektedir.

6. SONUÇ

Benzer girdileri kullanarak, aynı tür çıktıları üreten ekonomik birimlerinin görelî etkinliklerinin ölçülmesini amaçlayan VZA'da, seçilen KVB'ler girdiler ve çıktılar açısından benzer olmalı ve benzer çevre şartlarında faaliyet göstermelidirler. Ancak, literatürde yer alan VZA uygu-

lamalarında homojen KVB zorunluluğunun çoğunlukla sağlanamadığı görülmektedir. Genellikle, KVB'lerin bulunduğu çevresel ve sosyo-ekonomik koşullar etkinlik değerlerine doğrudan veya dolaylı olarak etki edebilmektedir. Böylelikle KVB'ler arasında var olan bu heterojen yapı VZA sonuçlarını da etkilemektedir. Bu sorunun üstesinden gelebilmek literatürde, dış değerlendirme kümesi oluşturma, KVB'lerisahip oldukları alt yapı ya da teknolojik özelliklerine göre gruplama, iki aşamalı VZA ve düzeltme faktörü kullanılması gibi yöntemler önerilmiştir.

Bu çalışmada homojen olmayan KVB'lerin, VZA sonuçlarına etkisinin azaltılabilmesi için benzer özelliklere sahip birimler K-Ortalamalar kümeleme analizi kullanılarak homojen gruplara ayrılmıştır. Böylelikle, KVB olarak seçilen çok büyük ölçekli ile çok küçük ölçekli devlet hastanesi için görelî etkinlik skorları hesaplanırken aynı referans kümesi kullanılmamaktadır. Kümeleme analizi sonucunda, KVB'lerin VZA sonucunda kendi kümelerinde elde ettikleri görelî etkinlik skorlarının, bütün hastaneler dâhil edilerek gerçekleştirilen VZA'da elde ettikleri görelî etkinlik skorundan yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, homojen alt gruplar için yapılan VZA'ya göre hesaplanan etkinlik yüzdesi bütün KVB'lerin dâhil edildiği VZA'ya göre daha yüksektir. Sonuç olarak VZA uygulanmadan önce, KVB'lerin kümeleme analizi kullanılarak homojen alt gruplara ayrılması, hesaplanan görelî etkinlik skorlarının daha güvenilir olarak elde edilmesini sağlamaktadır. Böylelikle bir KVB kendine benzer diğer bir KVB ile karşılaştırılabilmektedir. Bulunan sonuçlar, hastanelerin mülkiyetine, eğitim verme durumuna ve kâr amacı olup olmamasına göre ayrı değerlendirilen çalışmalara paralel olarak, bulunduğu çevresel ve sosyo-ekonomik koşulların da dikkate alınmasını göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Alpugan, A. (1991) "Hastanelerde Verimlilik Sorunu" I. Verimlilik Kongresi, Ankara, MPM Yayınları 454.
- Alsabti, K., Ranka, S. ve Singh, V. (1998) "An Efficient K-Means Clustering Algorithm" Proceedings of IPPS/SPDP Workshop on High Performance Data Mining.
- Anderson, D., Sweeney, D. ve Williams, T. (1991) *An Introduction to Management Science: Quantitative Approach to Decision Making*, USA, West Publishing Company.
- Athanassopoulos, A. ve Thanassoulis, E. (1995) "Separating Market Efficiency from Profitability and Its Implications for Planning" *The Journal of the Operational Research Society*, 46(1): 20-34.
- Baysal, E.M., Uygur, M. ve Toklu, B. (2004) "Veri Zarflama Analizi İle TCDD Limanlarında Bir Etkinlik Ölçümü Çalışması" *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der.*, 19(4):437-442.
- Biqrn, E., Hagen, T., Iversen, T. ve Magnussen, J. (2003) "The Effect of Activity-Based Financing on Hospital Efficiency: A Panel Data Analysis of DEA Efficiency Scores 1992–2000" *Health Care Management Science*, 6(4): 271-283.
- Burgess, J. ve Wilson, P. (1996) "Hospital Ownership and Technical Inefficiency" *Institute for Operational Research and Management Sciences*, 42(1):110-123.
- Büyükkayıkçı, H. ve Şahin, İ. (2000) "SSK Ulus Devlet Hastanesi Cerrahi Servisinde Hasta Maliyetlerinin Sağlık Bakanlığı Fiyat Tarifesi İle Karşılaştırması" *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 5(3):119-148.
- Cooper, W., Seiford, L. ve Tone, K. (2006) *Data Envelopment Analysis: A Comprehensive Text with Models Applications, References and DEA-Solver Software*, USA, Springer.
- Cooper, W., Seiford, L. ve Zhu, J. (2011) "Handbook on Data Envelopment Analysis History, Models and Interpretations" *International Series in Operations Research & Management Science*, 164:1-39.
- Çatalca, H. (2003) *Sağlık Hizmetlerinde Toplam Kalite Yönetimi*, İstanbul, Beta Basım A.Ş.
- Dyson, R., Allen, R., Camanho, A., Podinovski, V., Sarrico, C. ve Shale, E. (2001) "Pitfalls and Protocols in DEA" *European Journal of Operational Research*, (132):245-259.
- Gencer, H. (2011) "İMKB'de İşlem Gören Çimento Şirketlerinin Performanslarının Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi Yaklaşımı" *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4):31-44.
- Gomes, E., Mello, J. ve Freitas, A. (2012) "Efficiency Measures For A Non-Homogeneous Group of Family Farmers" *Pesquisa Operacional*, 32(3):561-574.
- Gök, M. ve Sezen, B. (2011) "Analyzing The Efficiencies of Hospitals: An Application of Data Envelopment Analysis" *Journal of Global Strategic Management*, 5(2):137-146.
- Gök, Ş. ve Sezen, B. (2011) "Capacity Inefficiencies of Teaching and Non-Teaching Hospitals" *The Service Industries Journal*, 32(14):2307-2328.
- Gökgöz, F. (2009) "Veri Zarflama Analizi ve Finans Alanına Uygulanması" Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No:597.
- Groddkopf, S., Margaritis, D. ve Valdmanis, V. (2001) "Comparing Teaching and Non-teaching Hospitals: A Frontier Approach (Teaching vs. Non-teaching Hospitals)" *Health Care Management Science*, 4(2):83-90.
- Güleş, H.K., Ögüt, A. ve Özata, M. (2007) "Sağlık İşletmelerinde Örgütsel Etkinliğin Artırılmasına Yönelik Veri Zarflama Analizine Dayalı Bir Uygulama" *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1):69-82.
- Haas, D. ve Murphy, F. (2003) "Compensating For Non-Homogeneity In Decision-Making Units in Data Envelopment Analysis European" *Journal of Operational Research*, (144):530-544.
- İnan, E. (2000) "Banka Etkinliğinin Ölçülmesi ve Düşük Enflasyon Sürecinde Bankacılıkta Etkinlik" *Ban-kacılar Dergisi*, (34):82-96.
- İşık, M. ve Çamurcu, A. (2007) "K-Means, K-Medoids Ve Bulanık C-Means Algoritmalarının Uygulamalı Olarak Performanslarının Tespiti" *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 6(11):31-45.
- Izenman, A. (2008) *Modern Multivariate Statistical Techniques*, USA, Springer.
- Johnson, R.A. ve Wichern, D.W. (2007) *Applied Multivariate Statistical Analysis*, USA, Pearson.
- Karahan, A.ve Özgür, E. (2009) *Hastanelerde Performans Yönetim Sistemi Ve Veri Zarflama Analizi*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- Kutlar, A. ve Babacan, A. (2008) "Türkiye'deki Kamu Üniversitelerinde CCR Etkinliği-Ölçek Etkinliği Analizi: DEA Tekniği Uygulanması" *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15):148-172.
- Liu, H. ve Yu, X. (2009) "Application Research of k-means Clustering Algorithm in Image Retrieval System" Proceedings of the Second Symposium International Computer Science and Computational Technology, Huangshan.

MacQueen, J.B. (1967) "MacQueen, Some Methods for Classification and Analysis of Multivariate Observations" *Berkeley Symposium on Mathematical Statistics and Probability*, Statistics, Berkeley.

Mar, C. (2009) "Specialization Versus Diversification: Non-Homogeneity in Data Envelopment Analysis" 3rd International Conference on Industrial Engineering and Industrial Management, Barcelona.

Najadat, H., Nygard, K. ve Schesvold, D. (2005) "Clustering-Based Method for Data Envelopment Analysis" Proceeding of The 2005 International Conference on Modeling, Simulation and Visualization Methods.

Nakip, M. (2003) *Pazarlama Araştırmaları: Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Okursoy, A. (2010) "Türkiye'de sağlık sistemi ve kamu hastanelerinin performanslarının değerlendirilmesi" Yayımlanmamış Doktora Tezi, Aydın, ADÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Po, R.W., Guh, Y.Y. ve Yang, M.S. (2009) "A New Clustering Approach Using Data Envelopment Analysis" *European Journal of Operational Research*, (199):276-284.

Saen, F.R. (2003) "A New Approach for Selecting Slightly Non-homogeneous Vendors" *Journal of Advances in Management Research*, 6(2):144-153.

Sağlık Bakanlığı. (2011) "Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği" <http://www.saglik.gov.tr/TR/dosya/1-71966/h/yataklitedavikurumlariisletmeyonetmeli.doc>, (15.08.2011)

Sarrico, C. ve Dyson, R. (2000) "Using DEA for Planning in UK Universities-An Institutional Perspective" *The Journal of the Operational Research Society*, 51(7):789-800.

Surianoa, S., Wang, H. ve Hu, J. (2012) "Sequential Monitoring of Surface Spatial Variation in Automotive Machining Processes Based on High Definition Metrology" *Journal of Manufacturing Systems*, (31):8-14.

Şahin, İ., Özcan, Y. ve Özgen, H. (2009) "Assessment of Hospital Efficiency Under Health Transformation Program in Turkey" *Central European Journal of Operations Research*, 19(1):19-37.

Tiemann, O., Schreyögg, J. ve Busse, R. (2011) "Hospital Ownership and Efficiency: A Review of Studies With Particular Focus on Germany" *Health Policy*, 104(2):163-171.

Ulucan, A. (2002) "İSO 500 Şirketlerinin Etkinliklerinin Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi: Farklı Girdi Çıktı Bileşenleri ve Ölçeğe Göre Getiri Yaklaşımları ile Değerlendirmeler" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 57(2):185-202.

Yavuz, İ. (2001) *Sağlık Sektöründe Etkinlik Ölçümü (Veri Zarflama Analizine Dayalı Bir Uygulama)*, Ankara, Milli Produktivite Merkezi.

Yayar, R. ve Çoban, M. (2012) "İSO 500 Firmalarının Etkinliklerinin Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi Yaklaşımı: Dokuma Ve Giyim Eşya Sanayi" *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2):165-180.

Effects of Utilitarian and Hedonic Shopping Value and Consumer Satisfaction on Consumer Behavioral Intentions

Faydacı ve Hazcı Alışveriş Değeri ve Tüketici Tatmininin Tüketicinin Davranışsal Niyetleri Üzerindeki Etkileri

Hülya BAKIRTAŞ¹, İbrahim BAKIRTAŞ², Mümin Atalay ÇETİN³

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the impact of shopping value on satisfaction and behavioral intentions of consumers. The measures used in the study were gathered in accordance with the studies in literature and the study was conducted based on questionnaire. The study performed with 521 apparel shopper of only one mall in Turkey. The validity of hypotheses proposed in the study were tested by Structural Equation Model (SEM). Results show that both utilitarian and hedonic shopping values have positive impact on satisfaction and behavioral intentions of consumers. However, hedonic shopping value has greater impact than utilitarian shopping value. The reason of this is the fact that apparel shopping is related on hedonism. On the other hand, according to result, consumer satisfaction does not have impact on consumer behavioral intention. These findings are important for both practitioners and retailers. Besides, limitations of the study, suggestions proposed for researchers who will study this topic and practical interpretations related to study are covered in the study.

Keywords: Hedonic shopping value, utilitarian shopping value, customer satisfaction, behavioral intention, SEM

ÖZET

Bu çalışmanın amacı tüketicilerin davranışsal yaklaşımları ve tatminleri üzerinde alışveriş değerinin etkisini ölçmektir. Çalışmada kullanılan ölçüm değerleri literatürdeki çalışmalar takip edilerek anket yoluyla derlenmiştir. Çalışma Türkiye'deki tek bir alışveriş merkezinde 521 giyim müşterisi için gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ifade edilen hipotezler Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) yardımıyla test edilmiştir. Sonuçlar hem faydacı hem de hazcı alışveriş değerinin, tüketici tatmini ve davranışsal yaklaşımı üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu ifade etmektedir. Ancak hazcı alışveriş değerinin etkisi faydacı değere göre daha büyük bulunmuştur. Bunun nedeni ise giyim müşterilerinin hazcı yaklaşıma sahip olmalarıdır. Diğer yandan çalışmanın sonuçlarından hareketle tüketici tatmininin, tüketicinin davranışsal yaklaşımları üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Elde edilen bu sonuçlar hem toptancı hem de perakendeciler için önem arz etmektedir. Ayrıca çalışmanın içerisinde çalışmanın kısıtları, ileride bu konuyu çalışacak olan araştırmacılara sunulan öneriler ve çalışmaya dair pratik yorumlamalarda yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hazcı alışveriş değeri, faydacı alışveriş değeri, tüketici tatmini, davranışsal niyet, SEM

1. INTRODUCTION

Today's consumers have more choice of products and services than even before, but they seem dissatisfied. They are assumed to have an objective of maximising shopping value. Utilitarian value and hedonic value have become the dominant themes for consumers (Babin et al., 1994; Hirshman, 1986; Hirshman and Holbrook 1982; Holbrook and Hirschman, 1984). Hamilton (1987, p. 1541, emphasis added) state, "We use goods in two ways. We use goods as symbols of status (hedonic) and simultaneously as instruments (utilitarian) to achieve some end-in-view." Consumers' shopping values are affected by several factors such as rationality level (Carpenter et al., 2005; Ariely and

Carmon, 1997), mood (Donovan et al., 1994; Rook and Gardner, 1993), feelings (Spangenberg et al., 1997), shopping habits (Bellenger et al., 1978), gender (Underhill, 2004; Jackson et al., 2011), age (Schiffman and Sherman, 1991), income (Allard et al., 2009), social and cultural surroundings (Hugstad, 1987; Griffin et al., 2000; Bacock, 2005; Jones et al., 2010). Thus, the objectives of this study were (1) to examine consumers' shopping values regarding apparel shopping experiences by using the concepts of utilitarian and hedonic value; (2) to investigate the impact of each shopping value on consumer satisfaction; and (3) to identify the impact of each shopping value on consumer behavioural intentions such as 'recommend to store', and 'come back to store'.

¹ Assist. Prof., Aksaray University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Management Information System, hbakirtas@aksaray.edu.tr

² Prof., Aksaray University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, ibakirtas@aksaray.edu.tr

³ Res. Ass., Aksaray University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, atalaycetin@aksaray.edu.tr

The structure of the paper is as follows. First, we discuss relevant literature and hypotheses, followed by a discussion of our method and the results of model estimation. Finally, we conclude with a general discussion of the findings, as well as limitations of the study and directions for future research.

2. LITERATURE REVIEW AND HYPOTHESES

First of all, it is needed to understand shopping value and dimensions in order to explain the relationship between shopping value and consumer results (i.e., satisfaction and behavioural intention). Shopping value in conventional marketing concept is simply the change between price and quality (Balton and Drew, 1991). In modern marketing concept, consumer preference is stated as a multi-dimensional and complex result of consumer value (Holbrook, 1994; Eroglu et al., 2005; Bridges and Florshem, 2008). Despite this complexity, consumer value is widely expressed with two sub-components in literature. These are utilitarian and hedonic values (Babin et al., 1994).

Utilitarian shopping is a consumer behaviour, which aims, on the basis of acting rationally and effectively, to look for solutions to problems, realizes a specific purpose, and finally acquires the optimal value (Babin et al., 1994; Batra and Ahtola, 1991). The decision making processes of a consumer in utilitarian shopping go through rational processes. This approach is related to utilitarian benefit, and the consumer focuses of the functional features of a product (Babin et al., 1994). For hedonic shopping, it is first needed to understand hedonism which is a philosophical current. Hedonism is defined as a life style of highest pleasure, in search of or dedicated to pleasure. While it is a rare behaviour that an individual devotes oneself completely to pleasure, the search for hedonic experiences is very common. Hedonic shopping value describes the value which is acquired from the multisensory, fantasy, and affective aspects of the shopping experience (Babin et al., 1994; Holbrook and Hirschman, 1982). According to this definition, hedonic shopping value not tangible as in pragmatic shopping value, but it is rather experimental and affective. Shopping is not just a boring task that needs to be completed by consumers; it is indeed an activity providing pleasure.

Consumers are influenced by both utilitarian and hedonic shopping value when they make the decision to buy. They prefer some products to satisfy their hedonic desires and some to meet their utilitarian expectations (Westbrook and Black, 1985). These two shopping motives are taken as the opposite of each

other. However, consumers are influenced by both types of shopping value together when shopping for most products (Babin et al., 1994; Oppewal and Holyoake, 2004). Consumer's purpose to satisfy hedonic desires and acquire utilitarian expectations may happen at the same time or different times (Dhar and Wertenbroch, 2000; Roy and Ng, 2012). For instance, a tooth paste provides utilitarian value by preventing caries and hedonic value with its nice taste. It means that utilitarian and hedonic reasons or motivations don't necessarily exclude each other for consumption.

As utilitarian and hedonic shopping values are the fundamental truth behind the consumerism phenomena, shopping values are significant to understand how a consumer evaluates shopping (Hirschman and Holbrook, 1982; Babin et al., 1994; Eroglu et al., 2005; Jones et al., 2006; Bridges and Florshem, 2008; Ryu et al., 2010). The result of this evaluation is satisfaction. Satisfaction includes affective (Mano and Oliver, 1993; Westbrook, 1987) and cognitive (Oliver, 1997) elements. Researches present the relationship of satisfaction with hedonic and utility shopping values (Babin et al., 1994). However, the structure and theory of shopping experience indicate that satisfaction is related to hedonic shopping value rather strongly than pragmatic shopping value especially in the context of shopping (Jones et al., 2006). The idea that satisfaction process is a part of consumption context (Fournier and Mick, 1999; Price et al., 1995), and that it creates an intimate bond between affection and satisfaction in hedonically interconnected contexts (Babin and Darden, 1996; Machleit and Mantel, 2001; Wakefield and Baker, 1988) supports these statements. Therefore, we should expect the following relationships.

H_1 : Shopping value will positively influence on consumer satisfaction in clothing sector.

H_{1a} : Utilitarian shopping value will positively influence on consumer satisfaction in clothing sector.

H_{1b} : Hedonic shopping value will positively influence on consumer satisfaction in clothing sector

Consumer satisfaction is essential to be able to conquer 'the kingdom of consumers'. For those offering services, consumer satisfaction positively effects consumer behavioral intentions such as revisiting, recommending the store more, spending more time in the store (Choi et al., 2004; Zeithaml, 2000; Hutchinson et al., 2009; Namkung and Jang, 2007; Ryu et al., 2010). Therefore, it is hypothesized that:

H_2 : Consumer satisfaction has a positive impact on behavioral intentions in clothing sector.

Consumer shopping value influences consumer behavioral intentions (Yim vd., 2003; Lee vd. 2009). Not only do utilitarian and hedonic shopping values affect perceptions of consumer satisfaction, they also influence behavioral intentions directly (Cronin vd., 2000; Chen and Chen,2010). Furthermore, hedonic shopping value is likely to play a stronger role than utilitarian shopping value on consumer intentions (Arnold and Reynolds, 2012). Therefore, we should expect the following relationship.

H₃: Shopping value will positively influence on behavioral intentions in clothing sector.

H_{3a}: Utilitarian shopping value will positively influence on behavioral intentions in clothing sector.

H_{3b}: Hedonic shopping value will positively influence on behavioral intention in clothing sector.

The conceptual model which integrates the hypothesized relationships is presented in Figure 1. The conceptual model simultaneously examines the relationships of shopping value, consumer satisfaction and consumer behavioural intention.

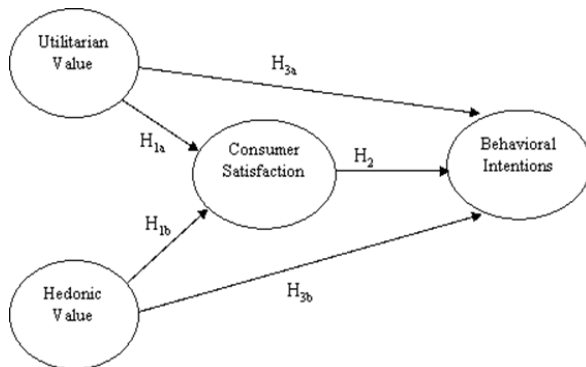


Figure 1: Conceptual Model

3. DATA AND METHODS

The data were collected using a survey methodology. The researchers personally collected the data at a shopping mall in Bursa province of Turkey. Prior to data collection, the senior management to each mall was contacted to request participant in the study. A copy of the survey and brief proposal were sent to each senior management. Only one mall executive (Kent Meydani) agreed to allow the researchers to collected data using the mall intercept technique. Data for this study come from personal face-to-face mall

intercepts of shopper in Kent Meydani. The survey included demographic characteristics, hedonic shopping value items, utilitarian shopping value items, customer satisfaction items and behavioral intentions items. Each shopping value was adapted Babin et al. (1994). Behavioral intentions were adapted from Jones and Reynolds (2006), customer satisfaction was adapted from Eroglu ve Machleit (1990) and Li (2004). This study were used a seven-point Likert type scales (1= strongly disagree to 7= strongly agree).

This study was carried out between the dates of May and September 2009. The sample size formula for large population used in this study is adapted from Cochran (1963). It equals

where n is the simple size, x is the abscissa of the normal curve that cuts off area α at the tails, p is the estimated proportion of an attribute that is present in the population, q is $(1-p)$, and e is the desired level of precision. Estimated required sample size for 5% precision levels where confidence level 95% and $p=0.5$ is 384.

Although 521 questionnaires were answered, all analyzes were made according to 507 usable data because some of them were empty or not correctly answered. Female respondents consisted of 68%, whereas the male respondents consisted of 32%. %51 of sample was between 20 and 25 age. Approximately 50% of respondents reported income between 1000 and 1999 TL and 61% of respondents comprised of university students. Demographic features of the participants are given in Table 1.

Structural equation modeling (SEM) with a maximum likelihood (ML) was used to analyze the hypothesis. Structural model was performed using LISREL 8.7. The measurement model was constructed to estimate relationships between constructs and their indicators before the hypothesized structural models were tested. Measurement model was assessed using confirmatory factor analysis (CFA) and was examined validity and reliability. Validity of measures began with construct validity of each measure and then discriminant validity between constructs. Construct validity are used three criteria such as model fit, factor loadings and average variance extracted (AVE).

Table 1: Sample Characteristics

Sample Characteristic	Categorical Scale	N	%
Gender	Female	344	67.85
	Male	163	32.15
Age	Under the age of 20	129	25.44
	20-25	257	50.69
	26-31	84	16.57
	32-37	18	3.55
	38-43	13	2.56
	44 years and over	6	1.19
Education	Primary and secondary	19	3.75
	High	183	36.09
	Undergraduate	298	58.78
	Graduate	7	1.38
Income	500 TL and under	34	6.7
	501-999 TL	85	16.76
	1000-1499TL	137	27.02
	1500-1999 TL	114	22.49
	2000-2499 TL	62	12.23
	2500-2999 TL	37	7.3
	3000 TL and over	38	7.5

4. ANALYSIS AND RESULTS

The results of measurement model were shown in Table 2. As shown in Table 2, model fit measures of measurement model suggested acceptable fit to data. The coefficient of factor loading on the latent construct ranged from .58 to .90 and each indicator t-value exceeded 11.93 (recommended t-value 1.96).

AVE were suggested critical value of 0.50 (Fornell and Larcker, 1981), our only construct (hedonic) did not provide critical value for AVE, but AVE is a more conservative measure. Composite construct reliability (CR) and Cronbach Alpha (α) of all the scales were greater than 0.60 (Bagozzi and Yi, 1988, Hair et al., 1998).

Table 2: Measurement Model

Constructs	Stand. Loading	AVE	CR	α
Hedonic (H)		.46	.81	.80
This shopping trip was truly a joy (V101)	.77(18.99)			
This shopping trip felt like an escape (V102)	.62(14.45)			
Compared with other things I could have done, the time spent shopping was truly enjoyable (V103)	.67(15.93)			
I enjoyed examining different products in the store.(V104)	.64(14.93)			
I get excited about finding new products every time I come to this store..(V105)	.66(15.56)			
Utilitarian (U)		.65	.79	.77
While shopping the store, I found just the item(s) I was looking for (V107).	.70(15.74)			
I got what I expected to find at the store (V108).	.90(20.01)			
Satisfaction (S)		.53	.77	.76
At this store, I find the opportunity to have a pleasant shopping experince (v114)	.78(18.77)			
I believe that this store generally has a good service. (v115)	.74(17.72)			
I am content with my shopping experience at the store today (v123)	.65(14.89)			
Behavioral Intention (BI)		.52	.68	.64

Recommend to store(R)	.58(11.93)			
Come back to store (CB)	.84(15.86)			
$\chi^2=$	119.55			
χ^2/sd (48)=	2.49			
NFI=	.97			
NNFI=	.98			
CFI=	.98			
GFI=	.96			
AGFI=	.94			
RMSEA=	.05			

Discriminant validity of constructs was conducted with chi-square difference test. The results are shown in Table 3. The χ^2 values of the constrained and unconstrained models were compared and the χ^2 differences were much larger than the 12.59 threshold, the result showed the existence of discriminant validity

Table 3: Results of Discriminant Validity

Models	χ^2	sd
Constraint model	542.64	54
Unconstrained model	119.55	48
$\Delta\chi^2$	423.09	
Δsd		6
$6\chi^2 .05 = 12.592$		

between the entire model constructs ($\Delta\chi^2= 423.09$, $\Delta sd= 6$, $p= 0.05$). As shown in Table-2 and Table-3, the results supported validity and reliability of all of the scales. Table-4 presents the correlations among constructs, means and standard deviation.

Table 4: Correlations Matrix, Means and Standard Deviations

Constructs	H	U	S	BI	Mean	S.D
H	1.00				4.77	1.73
U	.55	1.00			5.20	1.23
S	.74	.65	1.00		5.51	1.15
BI	.62	.54	.59	1.00	4.22	.74

Structural equation model was used for testing the hypotheses. Figure 2, and Table 5 were showed results of structural equation model. The results indicated an acceptable fit ($\chi^2= 119.55$; $\chi^2/df =2.49$; $RMSEA= .05$; $NFI= .97$; $NNFI = .98$; $CFI = .98$; $GFI= .96$;

$AGFI= .94$). Thus, the findings provide a good basis for testing hypothesis. H_2 was not statistically significant while other hypotheses were statistically significant. Hence, only H_2 was rejected.

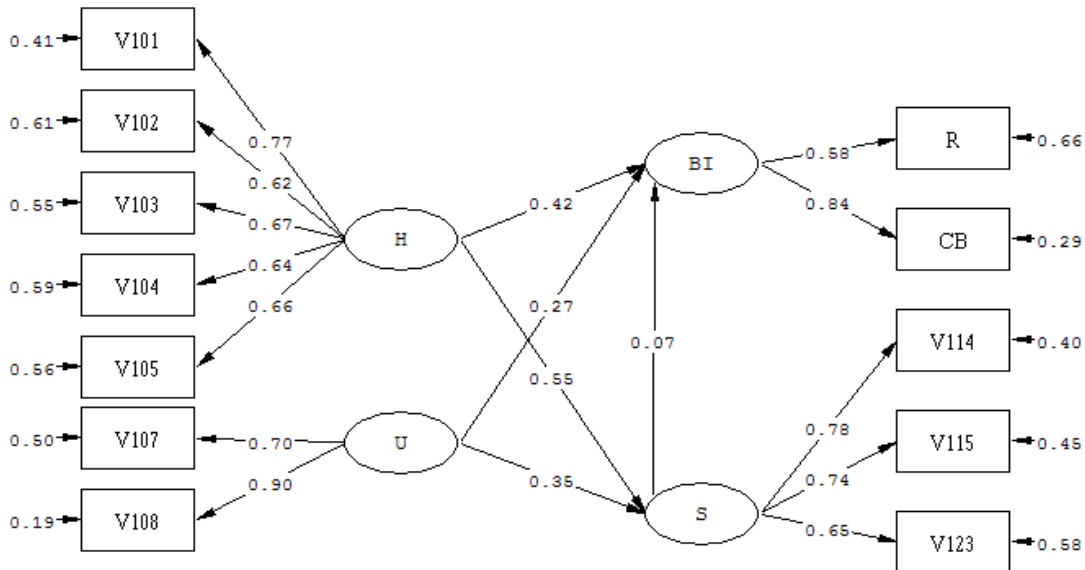


Figure 2: Structural Model

Table 5: The Results of Structural Model

Hypothesis Standardized Path Coefficient		Proposed Model		Results
		t-values		
H ₁ H _{1a} H _{1b}	U → S H → S	0.35 0.55	6.13 9.24	Supported Supported
H ₂	S → BI	0.07	0.69	Rejected
H ₃ H _{3a} H _{3b}	U → BI H → BI	0.27 (0.03) 0.42 (0.04)	3.49 4.37	Supported Supported

(**Note:** The values in parentheses are indirect effects on behavioral intention of shopping value)

5. CONCLUSION

The main objective of this paper was to answer the question: "Are consumer shopping values (i.e. utilitarian and hedonic) derived from experience of apparel shopping linked to consumer satisfaction and behavioral intentions. The study had three findings. First, utilitarian and hedonic shopping values have a statistically significant and positive influence on consumer satisfaction and behavior intentions, whereas consumer satisfaction has not a statistically significant influence on behavioral intentions. Second, hedonic value has a greater influence on both consumer satisfaction and behavioral intentions than utilitarian value. Third, consumer satisfaction doesn't act as a partial mediator in link between each shopping value and behavioral intentions.

The findings reveal novel insight into consumers' reaction to extreme events, such as financial crisis, wars, earthquakes, volcanoes. When the extreme events began, consumer behavior dramatically changes with the uncertainty of future. The 2008 financial crisis is also extreme event (OECD, 2011). For the first period of crisis, from 2008 to 2009, consumer purchasing pattern changed in Turkey (Marangoz and Uluyol, 2010). The crisis has humbled Turkish consumers, forcing them to be satisfied with fewer and lower quality products. More and more consumer are now letting their emotions, values and intentions guide their purchasing decisions. Consumer can no longer purchase the same products (Voinea and Filip, 2011). After the crisis, these perceived shopping values can have changed only for this period of time or keep this behavior even after the recession.

The findings are consistent with Mittal and Kamakura (2001) and Seiders et al. (2005). Mittal and Kamakura (2001) suggests that customers with different characteristics have different repurchase probability because they have different thresholds. Besides, customers with different satisfaction level can show different repurchase. In the context, satisfaction and behavior relation shows increasing returns while satisfaction and intention relation shows decreasing

returns. Similarly, Seiders et al. (2005) examined moderated relationship between customer satisfactions and repurchase behavior and found that this relationship is different in terms of customer characteristics. In addition to, the finding of our study can associate with both being very substitute goods and reaching consumers with different attractive channels of businesses. Moreover, hedonic shopping value has greater impact on both satisfaction and behavioral intention than utilitarian. It is a very normal situation because apparel is more hedonic product.

Findings of this study can prove invaluable theoretical and practical insights for both researchers and retailers to gain a better understanding of the consumers' behavior and the underlying factors which their satisfaction and behavioral intentions. If financial crisis changes consumer behavior, it will imminent that companies increased the values promote to attract consumer in order that they purchase their products. The retailer can learn hedonic shopping value directing key customer's shopping and thereby retailer management can influence customer's shopping process and activate their hedonic motivations. Whereby, retailer can be more preferred by customers and increased profitability.

There were some limitations in this study. First, the study was conducted to only Bursa city and only one mall in Turkey. Second, the majority of the study's sample consists of young, especially undergraduate. Third, the study was applied to apparel retail sector. Therefore, these results may not be applicable to the wider population in general. Lastly, it must be acknowledge that there may be numerous other variables such as extreme events and cultural differences that contribute to the development of consumer satisfaction and behavioral intentions.

Since socio-demographic factors, cultural factors and extreme events play important role in determining apparel consumption pattern across the world, these factors should be investigated in future research. The possible moderating and mediating effects of these factors on consumer satisfaction, shopping values and behavioral intentions might also be relevant pursuits in future studies.

REFERENCES

- Allard, T., Babin, B.J. ve Chebat, J.C. (2009) "When Income Matters: Consumers Evaluation of Shopping Malls' Hedonic and Utilitarian Orientations" *Journal of Retailing and Consumer Services*, 16: 40-49.
- Arnold, M.J. ve Reynolds, K.E. (2012) "Approach and Avoidance Motivation: Investigating Hedonic Consumption in a Retail Setting" *Journal of Retailing*, 88: 399-411.
- Arnold, M.J. ve Reynolds, K.E. (2003) "Hedonic Shopping Motivations" *Journal of Retailing*, 79: 77-95.
- Babin, B.J. ve Darden, W.R. (1996) "Good and Bad Shopping Vibes: Spending and Patronage Satisfaction" *Journal of Business*, 35:201-206.
- Babin, B.J., Darden, W.R. ve Griffin, M. (1994) "Work and/or Fun: Measuring Hedonic and Utilitarian Shopping Value" *Journal of Consumer Research*, 20: 644-656.
- Batra, R. ve Ahtola, O.T. (1990) "Measuring the Hedonic and Utilitarian Sources of Consumer Attitudes" *Marketing Letters*, 2:159-170.
- Bagozzi, R.P. ve Yi, Y. (1988) "On the Evaluation of Structural Equation Models" *Journal of Academy of Marketing Science*, 16: 74-94.
- Bellenger, D.N., Robertson, D.H. ve Hirschman, E.C. (1978) "Impulse Buying Varies by Product" *Journal of Advertising Research*, 18(6):15-18.
- Bolton, R.N. ve Drew, J.H. (1991) "A Multistage Model of Customer' Assessments of Service Quality and Value" *Journal of Consumer Research*, 17: 375-384.
- Bridges, E. ve Florsheim, R. (2008) "Hedonic and Utilitarian Shopping Goals: The Online Experience" *Journal of Business Research*, 61: 309-314.
- Carpenter, J.M., Moore, M. ve Fairhurst, A.E. (2005) "Consumer Shopping Value for Retail Brands" *Journal of Fashion Marketing and Management*, 9: 43-53.
- Chen, C.F ve Chen, F.S. (2010) "Experience Quality, Perceived Value, Satisfaction and Behavioral Intentions for Heritage Tourist" *Tourism Management*, 31: 29-35.
- Choi, K.S., Cho, W.H., Lee, S., Lee, H. ve Kim, C. (2004) "The Relationship among Quality, Value, Satisfaction and Behavioral Intention in Health Care Provider Choice: A South Korean Study" *Journal of Business Research*, 57: 913-921.
- Cochran, W.G. (1963) *Sampling Techniques*, 2nd Edition, New York, John Wiley and Sons Inc.
- Cronin, J.J., Brady, M.K. ve Hult, G.T.M. (2000) "Assessing the Effects of Quality, Value, and Customer Satisfaction on Consumer Behavioral Intentions in Service Environments" *Journal of Retailing*, 76:193-218.
- Dhar, R. ve Wertenbroch, K. (2000) "Consumer Choice between Hedonic and Utilitarian Goods" *Journal of Marketing Research*, 37:60-71.
- Donovan, R.J., Rossiter, J.R., Marcolyn, G. ve Nesdale, A. (1994) "Store Atmosphere and Purchasing Behavior" *Journal of Marketing*, 70: 283-294.
- Eroglu, S.A., Machleit, K. ve Barr, T.F. (2005) "Perceived Retail Crowding and Shopping Satisfaction: The Role of Shopping Values" *Journal of Business Research*, 58: 1146-1153.
- Eroglu, S.A. ve Machleit, K.A. (1990) "An Empirical Study of Retail Crowding: Antecedents and Consequences" *Journal of Retailing*, 66: 201-221.
- Fornell, C. ve Larcker, D.F. (1981) "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error" *Journal of Marketing Research*, 18: 39-50.
- Fournier, S. ve Mick, D.G. (1999) "Rediscovering Satisfaction" *Journal of Marketing*, 63:5-23.
- Griffin, M., Babin, B.J. ve Modianos, D. (2000) "Shopping Values of Russian Consumers: The Impact of Habituation in a Developing Economy" *Journal of Retailing*, 76: 33-52.
- Hair, J.E., Anderson, R.E., Tatman, R.L. ve Black, W.C. (1998) *Multivariate Data Analysis*, 5th Edition, New Jersey, Prentice-Hall.
- Hirschman, E.C. (1986) "The Effect of Verbal and Pictorial Advertising Stimuli on Aesthetics, Utilitarian, and Familiarity Perception" *Journal of Advertising*, 15:27-34.
- Hirschman, E.C. ve Holbrook, M.B. (1982) "Hedonic Consumption: Emerging Concepts, Methods and Propositions" *Journal of Marketing*, 46:92-101.
- Holbrook, M.B. (1994) "The Nature of Customer Value: An Axiology of Services in the Consumption Experience" Rust et al.(eds.), *Service Quality: New Directions in Theory and Practice*, Newbury Park, CA Sage.
- Holbrook, M.B. ve Hirschman, E.C. (1982) "The Experiential Aspects of Consumption: Consumer Fantasies, Feeling and Fun" *Journal of Consumer Research*, 14:508-522.
- Hutchinson, J., Lai, F. ve Wang, Y. (2009) "Understanding the Relationships of Quality, Value, Equity, Satisfaction, and Behavioral Intentions among Golf Travelers" *Tourism Management*, 30:298-308.
- Jackson, V., Stoel, L. ve Brantley, A. (2011) "Mall Attributes and Shopping Value: Difference by Gender and Generational Cohort" *Journal of Retailing and Consumer Services*, 18:1-9.

- Jones, M.A., Reynolds, K.E. ve Arnold, M.J. (2006) "Hedonic and Utilitarian Shopping Value: Investigating Differential Effects on Retail Outcomes" *Journal of Business Research*, 56:974-981.
- Jones, M.A. ve Reynolds, K.E. (2006) "The Role of Retailer Interest on Shopping Behavior" *Journal of Retailing*, 82:115-126.
- Jones, M.Y., Vilches-Montero, S., Spence, M.T., Eroglu, S.A. ve Machleit, K.A. (2010) "Do Australian and American Consumers differ in their Perceived Shopping Experiences? A Bi-cultural Analysis" 38:578-596.
- Lee, M.Y., Kim, Y.K. ve Fairhurst, A. (2009) "Shopping Value in Online Auctions: Their Antecedents and Outcomes" *Journal of Retailing and Consumer Services*, 16:75-82.
- Li, J.G. (2004) "The Effects of Store Physical Environment on Perceived Crowding and Shopping Behavior" *Unpublished Ph. D. Thesis*, U.S.A., Auburn University.
- Machleit, K.A. ve Mantel, S.P. (2001) "Emotional Response and Shopping Satisfaction: Moderating Effects of Shopper Attributions" *Journal of Business Research*, 54:97-106.
- Mano, H. ve Oliver, R.L. (1993) "Assessing the Dimensionality and Structure of the Consumption Experience: Evaluation, Feeling and Satisfaction" *Journal of Consumer Research*, 20:451-466.
- Marangoz, M. ve Uluyol, O. (2010) "Küresel Ekonomik Krizin Tüketicilerin Harcama ve Tasarruf Eğilimleri Üzerine Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma" *MUFAD Dergisi*, 45:82-96.
- Mittal, V. ve Kamakura, W.A. (2001) "Satisfaction, Repurchase Intent, and Repurchase Behavior: Investigating the Moderating Effect of Customer Characteristics" *Journal of Marketing Research*, 38:131-142.
- Namkung, Y. ve Jang, S. (2007) "Does Food Quality Really Matter in Restaurant: Its Impact on Customer Satisfaction and Behavioral Intentions" *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 31:387-409.
- OECD (2011) <http://www.oecd.org/governance/48256382.pdf>, (25.07.2014).
- Oliver, R.L. (1997) *Satisfaction: A Behavioral Perspective on the Consumer*, Boston, MA, Irwin, McGraw Hill.
- Oppewal, H. ve Holyoake, B. (2004) "Bundling and Retail Agglomeration Effects on Shopping Behavior" *Journal of Retailing and Consumer Services*, 11:61-74.
- Price, L.L., Arnould, E.J. ve Deibler, S.L. (1995) "Consumers' Emotional Responses to Service Encounters: The Influence of the Service Provider" *International Journal of Service Industry Management*, 6:34-63.
- Rook, D.W. ve Gardner, M.P. (1993) "In the Mood: Impulse Buying's Affective Antecedents" *Research in Consumer Behavior*, 6: 1-28.
- Roy, R. ve Ng, S. (2012) "Regulatory Focus and Preference Reversal between Hedonic and Utilitarian Consumption" *Journal of Consumer Behaviour*, 11: 81-88.
- Ryu, K., Han, H. ve Jang, S.S. (2010) "Relationships among Hedonic and Utilitarian Values, Satisfaction and Behavioral Intentions in the Fast-Casual Restaurant Industry" *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 22:416-432.
- Seiders, K., Voss, G.B., Grewal, D. ve Godfrey, A.L. (2005) "Do Satisfied Customers Buy More? Examining Moderating Influences in a Retailing Context" *Journal of Marketing*, 69:26-43.
- Spangenberg, E.R., Voss, K.E. ve Crowley, A.E. (1997) "Measuring the Hedonic and Utilitarian Dimensions of Attitude: A Generally Applicable Scale" *Advances in Consumer Research*, 24: 235-241.
- Underhill, P. (2009) *Why We Buy: The Science of Shopping*, New York, Simon and Schuster Paperbacks.
- Voinea, L. ve Filip, A. (2011) "Analyzing the Main Changes in New Consumer Buying Behavior during Economic Crises" *International Journal of Economic Practices and Theories*, 1:14-19.
- Wakefield, K.L. ve Baker, J. (1998) "Excitement at the Mall: Determinants and Effects on Shopping Response" *Journal of Retailing*, 74:515-539.
- Westbrook, R.A. (1987) "Product/Consumption-Based Affective Responses and Postpurchase Processes" *Journal of Marketing Research*, 24:258-270.
- Westbrook, R.A. ve Black, W. (1985) "A Motivation-Based Shopper Typology" *Journal of Retailing*, 61:78-103.
- Yim, C.K., Gu, F.F., Chan, K.W. ve Tse, D.K. (2003) "Justice-Based Service Recovery Expectations: Measurement and Antecedents" *Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*, 16: 36-52.
- Zeithaml, V.A. (2000) "Service Quality, Profitability, and the Economic Worth of Customers: What We Know and What We Need to Learn" *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28: 67-85.

Kurumsal İşlerin Analiziyle İşadamı Kavramının Betimlenmesi

Describing the Concept of Businessman Through Analyzing Institutional Works

Ozan AĞLARGÖZ¹

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Türkiye bağlamında işadamı kavramının betimlenmesidir. İşadamı kavramı oldukça farklı anlamları içinde barındıran karmaşık bir kavramdır. İşadamı içinde bulunduğu kurumsal çevreyi etkilemekte ve aynı zamanda bu çevreden etkilenmektedir. İşadamı faaliyet gösterdiği kurumsal çevreyi yaratmak, sürdürmek ve yıkmak amacıyla çeşitli kurumsal işler yapmaktadır. Bu çalışmada işadamı kavramı işadamlarının yürüttüğü kurumsal işler aracılığıyla betimlenmektedir. Amaçlı olarak seçilen kurumsal bir biyografi aracılığıyla, bağlam bağımlı olarak, işadamlarının öncelikle genel kabul görmüş işadamı tanımını yıktığı, daha sonra işadamı kavramına ilişkin yeni bir anlam üretme çabasına giriştiği ve daha sonraki dönemde de işadamı kavramını sürdürme ve güçlendirme adına farklı kurumsal işleri yerine getirdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal iş, işadamı, kurumsal biyografi, kuram oluşturma.

ABSTRACT

The purpose of this study is to describe the concept of businessman in the context of Turkey. The concept of businessman covers various meanings and thus it is complex. Businessman shapes and is shaped by the institutional environment in which he operates. Businessman conducts institutional works in order to create, maintain and disrupt the institutional environment surrounding him. Businessman, in this study, is defined through the institutional works that he conducts. With the support of purposefully selected, context-dependent institutional biography, businessman primarily disrupt the taken-for-granted definition of the concept, conducts a meaning creation initiative for re-defining the concept and finally conducts various institutional works in order to maintain and enhance the created concept.

Keywords: Institutional work, businessman, institutional biography, grounded theory.

1. GİRİŞ

Güncel Türkçe Sözlükte işadamı kavramı “kazanç sağlamak amacıyla ticaret veya sanayiye yatırım yapan kişi” olarak tanımlanıyor. Oxford’un İngilizce sözlüğünde ise “ticaretle, özellikle idari seviyede, uğraşan kişi şeklinde bir tanım verilmiş. Tanıma ek olarak verilen eş anlamlı sözcükler listesi ise oldukça uzun; bu listede girişimci kavramı da var, üretici kavramı da var, tedarikçi, tüccar, acente, dağıtımçı, depocu, perakendeci, müteahhit ve hatta kodaman diye bir kavram da var. İşadamı; her şey, ama belki de hiçbir şey!

Peki, kimdir bu işadamı, ne iş yapar, nasıl çalışır, neye önem verir? Bağlam denilen dipsiz kuyu işadamlarını nasıl etkiler? Bunlar ve benzeri sorulara cevap vermek için kullanılabilir bir yaklaşım Sargut (2001)’den yola çıkarak kültürel değerlerin örgüt ve yönetim üzerindeki etkilerini ve bunun işadamı kavramına yansımalarını betimlemek şeklinde olabilir. Bir başka yol ise Buğra (2006)’da olduğu gibi işadamlarının faaliyet gösterdiği iş sistemi içindeki manevralarından bir anlam çıkartmaya çalışmaktır. Sargut (2001)’de ve

Buğra (2006)²’de kısmen değinilen, fakat bütüncül bir yaklaşımla yeniden değerlendirildiğinde, işadamı kavramını betimleme potansiyeli olan bir başka yol ise işadamlarının faaliyet gösterdiği kurumlarla olan etkileşiminin analiz edilmesidir. Bu çalışma kapsamında işadamı kavramı giriştiği kurumsal işlerin (Lawrence ve Suddaby, 2006) analizi aracılığıyla betimlenecektir.

Çalışmada öncelikle yeni kurumsal kuram açısından kurumsal iş kavramına ilişkin kavramsal çerçevenin çizilmesine çalışılacak, daha sonra çalışma kapsamında tercih edilen yöntem yürütülen analizlerle ilişkilendirilerek açıklanacak, devam eden bölümde kurumsal işlerin kullanımı aracılığıyla işadamı kavramına yüklenen anlam betimlenecek ve çalışma ulaşılan sonuçlar ile daha sonraki çalışmalara yönelik önerilerin okuyucuyla paylaşılmasıyla son bulacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kurumsal kuram kapsamında yürütülen çalışmalardan çıkarılan genel sonuç kurumların aktörün davranışlarını yönlendirdiği şeklindedir (Meyer ve Rowan, 1977; Dimaggio ve Powell, 1983; Greenwood

¹ Yrd.Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ozanaglargoz@anadolu.edu.tr

ve Hinings, 1996). Kurumsal yaklaşım geleneği; genel olarak kurumsal koşullar sonucunda ortaya çıkan örgütsel benzerliklerin açıklanması konusuna odaklanmış olsa da, 90'lı yıllarla birlikte aktörün kurumlar ve kurumsal alan üzerindeki etkisi ile aktörün kurumları ve kurumsal alanı değiştirme kapasitesi konusuna ilişkin yeni bir araştırma akımının ortaya çıkarak, geliştiği belirtilmektedir (Lawrence ve Suddaby, 2006: 215).

Tarihsel bir değerlendirme yapıldığında, çağdaş (yeni) kurumsal kuram alanında bireyin neredeyse gözden kaybolduğu (Greenwood vd., 2008), fakat geleneksel kurumsalcılıkta birey ve kurum arasındaki etkileşimin (Örn. Berger ve Luckman, 1966) yadsınmadığı görülecektir. Kurumsal kuramın tarihsel gelişimi içerisinde kurumların yaratılması konusunda kurumsal girişimcilik (Eisenstadt, 1980; DiMaggio, 1988) kavramının önemli bir açılım sağladığı belirtilebilir. Ayrıca kurumların dönüşümü ve yıkımı (Oliver, 1992; Ahmadjian ve Robinson, 2001) gibi konularda da, yoğun olmamakla birlikte, filizlenen bir ilginin varlığından söz edilmektedir. Kurumların örgütsel eylemlere olan etkisini araştırmaya odaklanan kurumsal çalışmaların yanı sıra örgütsel ve bireysel aktörlerin eylemlerinin kurumlar üzerindeki etkisini anlamaya çalışan bir araştırma akımının da artan derecede önem kazandığı ve gelecekte kurumsal kuram kapsamında yürütülen çalışmaların önemli bir boyutunu oluşturacağı düşünülmektedir (Lawrence ve Suddaby, 2006: 216).

Günümüzde kurumsal kuram örgütleri anlama çabalarına yönelik baskın kuramsal yaklaşım olarak nitelendirilmektedir. Bu durum ilgili kurama ayrılan kongre zamanları ve akademik dergiler incelendiğinde açıkça görülecektir. Fakat kurumsal kuram kendi kuramsal baskınlığının altında ezilmekte ve yeni çıkış yolları aramaktadır. Kurumsal kuram kapsamında ele alınan kurumsallaşma, kurumsal değişim ve kurumsal mantıklar gibi alanın makrodinamiğini anlamaya odaklı konular büyük çaplı sosyal ve ekonomik değişimleri yorumlamaya odaklanmıştır. Böyle bir yaklaşımda örgütsel aktörlerin yaşanmışlıklarına ve bu yaşanmışlıklar aracılığıyla yapılan ve yapılandırılan kurumlara ilgi gösterilmemektedir. İşte kurumsal iş kavramı kurumsal paradigmayı içine düştüğü bu darboğazdan kurtarabilme potansiyeli olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Lawrence vd., 2011: 52).

Kurumsal iş kavramını net bir şekilde ortaya koyabilmek için kavramı bileşenlerine ayırarak incelemek yerinde bir eylem olarak görülmektedir. Kurumlar ve iş (çalışma – ing. work) konusu örgüt kuramları alanında yoğun bir şekilde fakat farklı açılardan ele alınmaktadır (Lawrence vd., 2013: 1023). Kurum kavramına ilişkin çeşitli tanımlar mevcuttur. Kurumsal iş yaklaşımında ise kurumlar; bireysel ve kolektif aktörlerin dav-

ranış ve inanışlarını eylemsel, bilişsel ve duygusal açıdan çeşitli şablonlar sunarak şekillendiren (DiMaggio ve Powell, 1991; Meyer ve Rowan, 1977; Scott; 2008) ve bu şablonlara uyulmadığı durumlarda aktörün bazı maliyetlere katlanmak zorunda kaldığı (DiMaggio ve Powell, 1983; Jepperson, 1991) sosyal yaşamın süreklilik arz eden (Hughes, 1936'dan aktaran Lawrence ve Suddaby, 2006) bileşenleri şeklinde tanımlanmaktadır. Kurumsal iş kavramına ilişkin çalışmalarda çıkış noktası kurumlar değil işin kendisidir. İş kavramı bireysel veya kolektif aktörlerin sahip oldukları rolleri, ilişki kalıplarını, kaynakları ve rutinleri kendilerine sunan içinde yaşadıkları, çalıştıkları, eylemde buldukları kurumsal yapılarla baş etmeleri, uyum sağlamaları; bu yapıları desteklemeleri, yıkmaları, düzeltmeye çalışmaları, dönüştürmeleri veya yeni kurumsal yapıların yaratılması yönündeki çabaları şeklinde düşünülmelidir (Lawrence vd., 2011: 53). İş kavramına ilişkin örgüt kuramları alanındaki yaklaşım oldukça karmaşıktır. Philips ve Lawrence (2012: 223) iş kavramına olan ilgiyi araştırma konusu yapmış ve örgüt kuramları alanında 15 farklı iş türünün var olduğunu saptamıştır. Erişilen tüm bu iş kavramlarının ortak noktası ise aktörün içinde bulunduğu bağlamı sosyal veya sembolik açıdan manipüle etme çabasını bünyelerinde barındırmalarıdır (Philips ve Lawrence, 2012: 224).

Kurumsal iş kavramı bireysel veya örgütsel aktörlerin kurumları yaratmak, sürdürmek ve yıkmak adına giriştikleri amaçlı eylemler şeklinde tanımlanmaktadır (Lawrence ve Suddaby, 2006: 215). Kavramın üç temel ayırt edici özelliği olduğu belirtilmektedir. Öncelikle kurumsal işi yapan aktör eylemlerinde düşünümsel, hedef odaklı ve yetkin bir şekilde hareket etmektedir, ikinci olarak kurumsal iş alanında aktörün eylemleri kurumsal dinamiğin odağında yer almaktadır ve son olarak kurumsal iş yapı, eyleyen ve bunlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin anlaşılmasına aracılık etmektedir (Battilana ve D'Aunno, 2009).

Kurumsal iş kavramı araştırmacıları araştırma nesnelereyi değiştirmeleri konusunda cesaretlendirmektedir. Bir başka deyişle, araştırmacıları örgütsel alanda yaşanan büyük çaplı sosyal dönüşümler yerine kurumlar ile kurumların içini dolduran aktörler arasındaki ilişkiyi daha yakından incelemeye odaklandırmaktadır (Lawrence vd., 2011: 57). Kurumsal iş kavramına ilişkin orijinal tanımda yer alan amaçlı eylemler ifadesi kurumsal işin yüksek düzeyde bilinçli bir niyetle girişilen iş olduğunu göstermek için kullanılmaktadır. Amaçsız bir şekilde girişilen işlerin de kurumsal düzeyde önemli etkileri olabilir fakat bu eylemleri kurumsal iş olarak değerlendirmek mümkün değildir (Lawrence vd., 2009: 11-13).

3. YÖNTEM VE ANALİZ

Daha önce belirtildiği gibi kurumsal iş kavramı kurumsal kuram alanında çalışan araştırmacıları araştırma nesnelereni değiştirme konusunda cesaretlendirmektedir. Kurumsal iş kavramı bireyi kurumsallaşma sürecine uyum sağlayan bir aktör olarak nitelerek yerine motivasyonu, ilişkileri ve davranışları aracılığıyla kurumlar üzerinde doğrudan etkiye sahip bir eyleyen olarak nitelendirilmektedir. Bu noktada kurumsal biyografi olarak adlandırılan kavram aktörün eylemlerini anlamak ve anlamlandırmak adına etkili bir açılım sağlayabilir. Kurumsal biyografi içeren çalışmalarda aktörün kendisini biçimlendiren kurumları yaratmak, sürdürmek veya yok etmek için giriştiği işler keşfedilmeye çalışılmaktadır (Lawrence, vd., 2011: 54-57).

Bu çalışmada, yürütülen kurumsal biyografi analizinin çalışmanın temel amacıyla uyumlu olması açısından, Glaser ve Strauss (1967) tarafından geliştirilen kuram oluşturma yaklaşımı çalışmanın araştırma yöntemi olarak benimsenmiştir. Tümevarımsal bir nitel araştırma yöntemi olarak kuram oluşturma nitel araştırma yaklaşımlarından en çok tercih edileni olmakla beraber, belki de, en çok sömürülenidir (Sud-daby, 2006).

Kuram oluşturma yaklaşımı Glaser ve Strauss tarafından ortaya atıldığı şekilde kalmamış ve zaman içinde yaklaşımı ortaya atan iki yazarın yaklaşıma ilişkin "Strauss'un Yolu" ve "Glaser'in Yolu" şeklinde farklılaşan görüşleri sürdürdükleri görülmüştür (Locke, 2001: 101; Myers, 2009: 109). Strauss ve Corbin (1990)'da öne sürülen görüşler yaklaşımın keşifsel yönünü törpülediği ve sınırlayıcılığı dolayısıyla eleştirilmektedir (Glaser, 1992). Bu çalışmanın yöntemsel duruş itibarıyla Glaser (1992)'ye daha yakın olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Araştırmacının temel amacı kurumsal biyografiler aracılığıyla işadamı kavramını betimlemektir. Bu amaçtan hareket ederek araştırmacının görgül materyalini oluşturacak kurumsal biyografi arayışına girilmiş (Patton, 2002: 230) ve bu arayış sonucunda Vehbi Koç (1901-1996)² tercih edilerek analiz sürecinde kullanılmıştır. Vehbi Koç tercihinin amaçlı olarak yapıldığı açıktır. Bu tercihin temel belirleyicisi Vehbi Koç'un kendisi tarafından kaleme alınan biyografilerin (otobiyografilerin) yayınlanmış olması (Koç, 1973; 1987), ayrıca bu eserlerin Can Dünder tarafından yeniden gözden geçirilerek (Dünder, 2006; 2008) tekrar yayınlanmış olması ve Vehbi Koç'u anlatan iş arkadaşları tarafından kaleme alınmış (Kıraç, 1996) eserlerin varlığıdır. Oldukça zengin sayılabilecek görgül materyelin varlığının ve erişim kolaylığının yanında, Koç Grubu'nun çeşitlenmiş sektörel dağılımı

ile Vehbi Koç'un Müslüman ve Türk kökenli bir işadamı olarak 1901-1996 yılları arasında yaşamış olması da çalışma kapsamında tercih edilmesini destekleyen faktörler arasında sayılabilir. Müslüman ve Türk geçmişi sıklıkla vurgu yapan Vehbi Koç'un işadamı kavramını kurumsal işler aracılığıyla yapılandırdığını düşündüğümüz dönemlerde işadamı kavramı vergi kaçakçılığıyla özdeşleştirilmekte (Uras ve Berker, 2009: 21), girişimcilik ise horlanmakta, aşağılanmakta ve hiçbir saygın Türk vatandaşının girmeyeceği bir alan olarak nitelendirilmektedir (Buğra, 2006: 19). Böyle bir ortamda birçok işadamının değişik konularda Vehbi Koç'u ve Koç grubunu örnek aldığı (Buğra 2006: 262) göz önünde bulundurulduğunda çalışma kapsamında yapılan amaçlı seçimin oldukça yerinde olduğu belirtilebilir.

Çalışmanın görgül materyalinin omurgasını Vehbi Koç tarafından kaleme alınan Hayat Hikâyem başlıklı eser teşkil etmektedir. Kuram oluşturma yaklaşımı jargonuyla belirtmek gerekirse Hayat Hikâyem çalışmanın kuramsal olarak örneklenmiş görgül materyalidir (Locke, 2001: 55). Çalışma kapsamında bu eser genel olarak, Emirbayer ve Mische (1998)'in deyişiyle izdüşümsel eyleyen işlevi görmektedir. Diğer kaynaklar ise (Koç, 1987; Kıraç, 1996; Dünder, 2006; Dünder, 2008) Koç (1973)'de değinilen kurumsal işlere ilişkin bilgilerin nirengilenmesi amacıyla kullanılmıştır.

Çalışmanın analiz sürecine Länssalmi vd., (2004: 246)'nin kuram oluşturma yaklaşımına dayalı araştırmalar için önerdikleri şablon rehberlik etmektedir. Analiz sürecinde öncelikle Hayat Hikâyem başlıklı eserde yer alan kurumsal işler tanımlanmıştır. Eser kapsamında toplam 452 adet işadamı kavramını yapılandırma amaçlı kurumsal iş olarak nitelendirilebilecek eylem, söylem veya imaya erişilmiştir. Daha sonra kuram oluşturma yaklaşımının temel çıkış noktası olan açık kodlama sürecine geçilmiş ve 452 eylemin içeriği analiz edilerek 82 koda ulaşılmıştır. 82 kod aracılığıyla kurumların yaratılması, sürdürülmesi ve yıkılmasına ilişkin eylemler betimlenerek, işadamı kavramının keşifsel çerçevesinin çizilmesi sağlanmıştır.

4. BULGULAR VE YORUM

Analiz sonuçları kuram oluşturma yaklaşımıyla irdelendiğinde Vehbi Koç'un işadamı kavramını yapılandırmak adına yıkım, yaratım ve sürdürme şeklinde özetlenebilecek bir sürecin (Locke, 2001: 109) içinde yer aldığı görülmektedir. Hayat Hikâyem üzerinde yürütülen analiz sonucunda Vehbi Koç'un öncelikle Türkiye'de var olan işadamı kavramını yıkmaya yönelik kurumsal işlere giriştiği, daha sonra yeni bir işadamı kavramı yapılandırmaya çabaladığı ve yapılandırdığı

işadami kavramına süreklilik kazandırmak amacıyla başka kurumsal işlere başvurduğu belirlenmiştir. Devam eden alt başlıklarda Vehbi Koç'un bakış açısıyla ve doğrudan alıntılarla Türkiye'de işadami olmanın ne anlama geldiği betimlenmeye çalışılacaktır.

4.1. İşadami Algısında Gayrimüslim Tekelinin Yıkılması

İşadami kavramının yapılandırılmasında Koç'un giriştiği kurumsal işleri analiz ettiğimizde, bu sürecin öncelikle bir yıkım süreciyle başladığı açık bir şekilde görülmektedir. Koç erken gençlik dönemlerinde Ankara'nın bütün ticaretinin Ermeni, Rum ve Musevilerin elinde olduğunu belirtmekte ve Müslüman Türkleri ülkenin sahibi olmalarına rağmen çoğunlukla bu üç zümrenin emrinde çalışan ve basit hayatlar süren kimseler olarak betimlemektedir. Koç anılarında Müslümanların ve Gayrimüslimlerin servetlerine ilişkin karşılaştırmalar yapmakta ve aradaki, gayrimüslimler lehine, oluşan farka dikkat çekmektedir. Yapılan işler açısından Türklerin özel bir uzmanlık bilgisinden yoksun olduklarını, yaptıkları tek işin bakkallıktan ibaret olduğunu belirtmektedir. Bu durum mistik kökenli işgörme anlayışının bir sonucu olarak nitelendirilebilir (Aldemir vd., 2003: 23).

Koç esnaflık döneminde iş bilmezlikten dolayı çoğu kez gülünç duruma düştüklerini, bu durumun işleri büyüdüğünde de devam ettiğini belirtmektedir. Koç'a göre yapılması gereken ilk iş, işadamlığına ilişkin temel varsayımların ve inançların unutturulmasıdır. "Eşek kötü olduğu için bütün Hristiyan çocukları yolda kendi eşekleriyle beni geçerlerdi. Eşeğe babamın atının arpasından çalar yedirirdim. Kulaklarını dikmez, canlılık göstermezdi. Kısaca, tam o sıralarda esnaf olmayı kararlaştırdım. Eğer Allah bana 50.000 liralık bir servet verirse, Ankara'da beş katlı güzel bir mağaza açacağım diye kendime söz verdim. Okumamayı kararlaştırdım" (Koç, 1973: 15).

4.2. İşadami Kavramının Yaratılması

4.2.1. Gayrimüslimlerle Benzeşim

Koç anılarının birçok yerinde babasını risk almaktan kaçınan ve genellikle kira gelirleriyle geçinme hevesinde olan birisi olarak tanımlamaktadır. Babasının güvenini kazandıktan sonra gelişme, çeşitlenme ve intikam arzusuyla çevresindeki iş fırsatlarını gözlemlemeye başladığını belirtmektedir. "Ankara'daki işlerimiz zamanla bakkaliyeden hırdavata, hırdavattan köseleciliğe, köselecilikten yapı malzemesine çevrilince, bizim işlerin de bir kısmı Galata'ya aktarma olmaya başladı" (Koç, 1973, 25).

Her ne kadar işadamlığı kavramının inşası süreci gayrimüslimlerden intikam alma çabası olarak or-

taya çıksa da, Koç'un hemen hemen tüm iş girişimlerinde işi bilen bir gayrimüslimle ortaklığa gittiği görülmektedir. Bu durum Türk işgörme tutumunda yaygın olduğu belirtilen riya anlayışından (Aldemir vd., 2003: 24) korunmak amacıyla girişilen bir eylem olarak düşünülebileceği gibi, aktörün yeni kurumsal kural, teknoloji ve uygulamalara uyumu kolaylaştırmak amacıyla daha önceden var olan, yoğun bir şekilde kabul görmüş kural, teknoloji ve uygulamalarla bağdaştırma yoluna gitmesi şeklinde de yorumlanabilir. Bir başka deyişle, Koç iş kurarken ve çeşitlendirirken sürekli olarak gayrimüslimlerle benzeşim çabası içine girmektedir. "Çarşıda Rum, Ermeni, Musevi komşularımız vardı. Bu komşuların ne gibi işler tuttuklarını inceledim" (Koç, 1973: 26). *Ebeoğullarının yanında Kosti adında iyi bir satıcı vardı. Bu satıcıyı almayı kafaya koydum, uğraştım, fazla para teklif ettim ve almayı başardım...Kosti bana bu meslekte çok şey öğretti, bu işte benim hocam oldu. İlk satıcım Bay Kosti'nin benim iş hayatımda büyük yeri vardır" (Koç, 1973: 26).*

Alanında uzman ve teknik bilgisi kuvvetli kişilerden yararlanma daha sonraki dönemlerde girişilen işlerde de önemli bir ilke olarak kabul edilmekte, esnafıktan tüccarlığa, tüccarlıktan sanayiciliğe geçişte uzmanlık bilgisi artık bireylerden değil de ortaklık kurulan yabancı işletmelerden elde edilmeye çalışılmaktadır. "Siemens acentalığı, Siemens ile ortak olarak 1959 yılında ortak olarak kurduğumuz Simko şirketine devredildi...Bütün istek ve hedefim, Siemens'in Türkiye'ye yatırım yapmasıydı. Yatırım yaparlarsa, Türkiye ile ve bizlerle ilişkilerinin kolay kolay kesilmeyeceğine inanıyordum" (Koç, 1973: 94).

4.2.2. İşadami: Hizmet Adami

Türkiye'de amaçları ülke çıkarlarıyla uyumlu olan örgütlerin gelişeceği ve işadamlarının sosyal statüsünün ancak bu şekilde güçlenebileceği belirtilmektedir (Buğra, 2006: 348-349). Giriş bölümünde değinildiği üzere işadami kavramına ilişkin tanımların farklılığı ve tanımların içinde yer alan kavramların çokluğu kavramın tam olarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Fakat tanımlarda hiçbir zaman işadamlarının vatana hizmet etmek şeklinde tarif edildiği görülmemektedir. Koç da bu durumun ve yarattığı çelişkinin farkındadır. Genişleyen ve gelişen işlerini sekteye uğratmamak ve işadamlarını daha sempatik bir kavram olarak yeniden konumlandırmak istemektedir. Bu nedenle işadami kavramına ilişkin normatif çağrışımları yeniden tanımlama gayretine girmiştir. Bu iş uygulamaların altında yatan ahlaki ve kültürel temellerin yeniden formüle edilmesidir. Bu tür işler genelde var olan kuruma paralel veya tamamlayıcı bir başka kurumun ortaya çıkması ve var olan kurumun varlığının sorgulanması sonucunu doğurur (Lawrence ve Suddaby, 2006: 223-

225). *"İşte bu koşullar altında, bu yollardan mal getirir, hem ordunun hem halkın ihtiyacını karşıladık"* (Koç, 1973: 32). *"Koç Topluluğu şirketlerinin çoğu yurt ekonomisine katkısı olan, ülke yönünden verimli ve yararlı şirketlerdi. Bunların yaşaması ve gelişmesi gerekliydi"* (Koç, 1973: 100).

4.2.3. İşadamının Yol Haritası

Koç'un anılarını bir bütün olarak ele aldığımızda işadamına ilişkin belli bir gelişim rotası çizdiğini görmekteyiz. Bu rota sosyal ve kültürel temeller dolayısıyla öncelikle bakkallıktan başlamaktadır. Bakkallıktan sonraki aşama komisyonculuktur. Komisyonculukta daha az risk fakat kitlesel satış söz konusu olmaktadır. Komisyonculuğun sağladığı getiriler işadamını eksiltmeciliğe doğru yönlendirmektedir. Eksiltmecilik aslında işadamının rotasının devlet kurumuyla kesiştiği nokta olarak düşünülmelidir. Eksiltmecilik işinde hem komisyonculuk gibi belli ürünlerin ihale karşılığında kamu kurumlarına satışı söz konusu olmakta hem de inşaat-taahhüt işlerine girilmektedir. Koç'a göre ancak eksiltmecilik sürecini başarıyla tamamlayan işadamı üretime geçiş yönünde girişimlerde bulunabilir. Bu yaklaşım Türkiye'de burjuvazinin sanayiciliği uzun süre ikinci sınıf iş olarak kabul ettiği ve önceliği girişim gerektirmeyen ve kolay para kazandıran konut yapımı, arsa spekülasyonları vb. işlere verdiği şeklindeki görüşle örtüşmektedir (Cem, 2014: 385)⁴.

Koç'a göre üretim işi daha çok müşterisi hazır olan ve hammadde temininde sorun yaşanma riski düşük alanlarda yürütülmelidir. İşadamının mal üretiminin yanında hizmet üretimini de değerlendirmesi gerektiğine inanan Koç'a göre, ilk açılım yapılması gereken hizmet işi turizm işidir. İşadamı bu işlerin tümünü aynı anda sürdürebilir veya işleri geliştikçe ana faaliyet konusu dışında kalan işleri tasfiye edebilir. Fakat bırakmaması gereken yegâne iş mağazacılıktır. Bu tutum belki de işe bakkal olarak başlamanın önemli bir tarihsel sonucudur. Koç'a göre bir şeyi satmaktan ziyade kadar önemlidir. Ayrıca Türkiye'de işadamının çıkış noktası neresi olursa olsun hedefi İstanbul olmalıdır. *"Ankara bana ufak gelmeğe başladı, bütün hevesim İstanbul'da bir mağaza açmaktı."* (Koç, 1973: 40). *"Üç ay daha Çankırı'da kaldık. Bu sürede boş durmadım. Çankırı piyasasını inceledim. Çankırı'da hırdavat işiyle uğraşan Poşyan'lardan kâğıt, zarf ve diğer hırdavat eşyası alarak Ankara'ya göndermeğe başladım"* (Koç, 1973: 29). *"Geseryanlar bu büyük binada Sahibinin Sesi gramafon plaklarını, Philco radyolarını, Kelvinatör buz dolaplarını satıyorlardı. Birkaç konuşmadan sonra biz bu firmanın Ankara satıcısı olduk"*(Koç, 1973: 35).

4.2.4. Tecrübelerden Öğrenme

Türk kültürünün yaygın özellikleri olarak nitelenen düşük sinerji, düşük güven ve geniş bağlılık (Sargut, 2001: 140-150) öğrenme konusunda Koç'u yönlendiren etkenler arasında sıralanabilir. Bu tür kültürel bağlamlarda toplum dar, küçük ve çok sayıda iç gruba bölünme eğilimdedir (Sargut, 2001: 143), bu durum bireyi yakın çevresindekilerin tecrübelerinden öğrenmeye ve/veya yakın çevresini öğretme potansiyeli olan tecrübeli kişilerle donatmaya yönelmektedir.

Koç'a göre işadamının en temel ayırt edici özelliği sürekli öğrenme isteğidir. İşadamlarının en önemli öğrenme kaynakları başkalarının tecrübeleri ve iş gezileridir. Tecrübelerden öğrenme konusunda öncelikle alanında uzman bireyleri işe alma veya işe ortak etme iyi bir alternatif olabilir. Bunun dışında işadamının iyi bir gözlem yeteneği de olmalıdır. Biçimsel eğitim ve yabancı dil bilgisi de Koç'un üzerinde yoğun bir şekilde durduğu eğitimle ilgili konular arasında yer almaktadır. *"Hayatta başarılı olmanın sırları arasında belki de en önemlisinin başkalarının tecrübelerinden yararlanmak, verilen öğütleri can kulağı ile dinlemek, ilgili yayınları dikkatle okumak ve kazanılan bilgileri değerlendirmek olduğuna inanıyorum"* (Koç, 1973 Önsöz). *Biraz tanındıktan, biraz para kazandıktan sonra daha ilerleyebilmek için Avrupa'ya gitmek hevesine düştüm"* (Koç, 1973: 59).

4.2.5 İsimlendirme

Kurumsal işler arasında kuramlaştırma da Koç tarafından işadamı kimliğinin ortaya çıkarılmasında girişilen önemli bir çaba olarak karşımıza çıkmaktadır. Soyut kategorilerin geliştirilmesi, özelliklerinin betimlenmesi ve kategoriler arasındaki neden sonuç ilişkilerinin açıklığa kavuşturulması şeklinde tanımladığımız kuramlaştırma çabalarının en somut uygulaması isimlendirmedir (Lawrence ve Suddaby, 2006: 225-229). *"Sıkışık duruma düşmüşler, bana ortaklık teklif ettiler... Şirketin adı "Koç - Boru" olması şartıyla ortaklığı kabul ettim"* (Koç, 1973: 36). *"Böylece Koçzade Ahmet Vehbi Firması kurulmuş oldu"* (Koç, 1973: 40). *"1937 yılında İstanbul şubemizi "Vehbi Koç ve Ortakları Kollektif Şirketi" adıyla Fermenciler'de kurduk... %15 hissesi İsrail Efendinin, %15 Hissesi Emin Bey'in ve %70 Hissesi de benimdi"* (Koç, 1973 41). *"Galata Grubumuz Koç Ticaret A.Ş.'nin Galata şubesi oldu"* (Koç, 1973: 44).

İsimlendirme işi temel olarak örgütsel kimliğin dışavurumu şeklinde ifade edilmektedir (Glynn ve Abzug, 2002: 267). İlgili literatür incelendiğinde örgütsel kimliğin işlevine ilişkin iki yaklaşımın varlığına rastlanmaktadır. Bunlardan ilki örgütsel kimliği

örgütün temel, süregelen ve onu diğer örgütlerden farklılaştıran özellikler bütünü olarak betimlemektedir (Albert ve Whetten, 1985). Diğer yaklaşım ise örgütsel kimliğin belli bir sınıfa ait olmanın göstergesi olduğunu ileri sürmektedir (Ashfort ve Gibbs, 1990: 181). Vehbi Koç'un, örnek alıntılarda görüldüğü gibi, "Koç" bağlantılı isimlendirme çabaları, O'nun bu yolla hem özel (işadamı olarak) hem de tüzel (işletme olarak) varlığını duyurma ve aslında güçlü bir markalama uğraşına giriştiği şeklinde yorumlanabilir. Bir başka ifadeyle, Koç isimlendirme işinde Albert ve Whetten (1985)'nin örgütsel kimlik yaklaşımını benimsemiştir. Koç sonrası dönemde ise isimlendirme işi daha çok Ashfort ve Gibbs (1990)'ün yaklaşımıyla uygulanmaya çalışılmış (Bkz. Buğra, 2006: 89; Çolpan ve Hikini, 2008: 30-32) ve isimlendirme sembolik eşbiçimlilik (Glynn ve Abzug, 2002: 267) aracılığıyla meşruiyetin kaynağı olma işlevini üstlenmiştir.

4. 3. İşadamlığının Sürdürülmesi

4. 3. 1. Çeşitlenme

Türkiye'de yerleşik işletme gruplarında işlerin ilişkiz bir şekilde çeşitlenmesi geç-sanayileşmenin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Gökşen ve Üsdiken, 2001: 328). İşadamlığının sürdürülmesi aslında işlerin sürdürülmesidir. Bu noktada Koç'un başlangıç noktasından itibaren işleri büyütürken, çeşitlendirme isteğinin de olduğu görülmektedir. İşlerin çeşitlendirilmesinde herhangi bir kalıbın varlığına rastlanamamıştır. Koç'a göre çeşitlendirme işadamlarının iş yaptığı sektörel çevrenin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bu açıdan işadamı sektörel çevredeki değişimleri yakından takip ederek fırsatları değerlendiren kişi olarak tanımlanmaktadır. "Atatürk'ün Ankara'yı başkent yapması şehre büyük bir canlılık getirdi. Bayındırlık ve yapı işleri başladı. Ben de bakkaliye, köselecilik ve hırdavat işlerini bıraktım, yapı malzemesi işine girdim" (Koç, 1973: 48).

Koç örneği çeşitlenme konusunda herhangi bir kalıp ortaya koymuyor olsa da, işler genişletilirken genelde geriye doğru dikey bütünleşme çabasının varlığı göze çarpmaktadır. İşadamlığının ilk yıllarında Koç hammaddeye yaklaştıkça riskin azalacağını ve gelirin artacağını düşünmektedir. Bu durum, belki ilk bakışta doğru gibi kabul edilse de, geri ve ileri yönlü bütünleşmenin doğru bileşiminin işe, işletmeye ve sektöre bağlı olarak farklılık göstereceği oldukça açıktır. Koç'un önceleri hammaddeye yaklaşarak kârlılık düzeyini artırmak hevesinde olduğu, fakat daha sonraki dönemde hammadde tedarikinin yanında satış potansiyelini de garanti altına alarak üretim işini daha kârlı kılan oldukça bütünleşik bir yapıyı tercih ettiği görülmektedir. "Kösele işinde en kuvvetli iki rakip bun-

lardı. Bu meslekte eski ve tecrübeli insanlardı. Kösele işi bakkaliyeden çok daha iyi bir işti. Bozulması, modasının geçmesi yoktu. Kösele ve deri altınsa, ayakkabı olduktan sonra gümüş, belki de bakır kadar değeri kalıyordu" (Koç, 1973: 26). "Memleket çok güzel bir fabrika kazandı, iş gücü yarattı, büyük döviz tasarrufu sağlandı. Bugün buzdolabı ve ocaklar, tüpler bu fabrikanın mamulleri ile yapılmaktadır" (Koç, 1973: 111).

Buğra (2006: 189-190) çeşitlenme konusunu iş ortamının istikrarsızlığı ve genel olarak uzun dönemli stratejik planlama kültürünün yerleşmemiş olmasına bağlamaktadır. Bu durum işadamlarını kısa dönemde yüksek getiri elde edilebilecek işlere yönelme yönünde motive etmektedir. İşletme grupları üzerinde yürütülen çalışmalar, Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan liberalleşme akımına rağmen işadamlarının işlerini çeşitlendirerek büyüme eğiliminde olduğu gerçeğini destekler niteliktedir (Gökşen ve Üsdiken, 2001:337). Çeşitlendirme eğiliminin dönemsel ayırım (1980 öncesi ve sonrası) olmaksızın devam ettiği fakat 1980 öncesi kurulan işletme gruplarında çeşitlenmenin daha çok imalat sektöründe yoğunlaştığı belirlenmiştir (Çolpan ve Hikini, 2008: 49).

4. 3. 2. Siyasetle Gevşek-Sıkı İlişkiler

Türkiye iş sistemi devlete bağımlı (Whitley, 2000), devletin büyük iş gruplarını borç-alacak ilişkileri aracılığıyla denetlediği ve eşgüdümlediği (Gökşen ve Üsdiken, 2001: 332) bir yapı olarak düşünülebilir (Berkman ve Özen, 2007: 3). Buğra (2006: 238)'ya göre Türkiye iş dünyasında başarılı olmanın yolu politik ve bürokratik süreçleri istendik yönde manipüle etmekten geçmektedir. İşadamlarının ortaya çıkışında siyasetle en önemli kesişim noktası, daha önce sözü edilen, eksiltmeler hususundadır. Bu seviyeden sonra işadamlarının siyasetle oldukça sıkı fakat aynı zamanda da bir o kadar gevşek ilişkiler içinde olması gerekmektedir. Siyasetle ilişkilerin sıkı olmasının temel sebebi devletin en büyük müşteri olmasından kaynaklanmaktadır. Sıkı ilişkileri canlı tutan bir başka neden devletin yetiştirdiği insan kaynaklarının özel sektörün ilk uzman işgücü kadrosunu oluşturmuş olmasıdır. Ayrıca devlet çeşitli ihaleler aracılığıyla bazı işadamlarını geliştirme bazılarını ise zorlama konusunda oldukça aktif bir rol oynamaktadır. Koç'un anılarında siyasetle olan ilişkiler önemli bir yer tutmaktadır. Koç'a göre düzenleyicileri/düzenlemeleri düzenlemek işadamlarının temel bir gerekliliğidir. Koç siyaset kurumuyla tanışmasını tarihsel gelişimin doğal bir sonucu olarak nitelendirmekte ve bunun reissen yapılmış bir seçim olduğunu sürekli vurgulamaktadır. "29 Ekim 1919 günü Reis Müfit Rifat Efendi'nin Başkanlığı'nda Ankara'da kurulan Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetine babam da girmiştii. O günkü koşullarda duruma göre 3000 kuruş

maddi yardım da yapmış. Büyüklerimin isteği ile ben de 19 yaşında bu Cemiyete girdim. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti sonradan Cumhuriyet Halk Partisi oldu. Ben de bu yoldan CHP'li oldum" (Koç, 1973: 133).

Bu tür bir vurgunun sebebi ise anıların ilerleyen bölümlerinde ortaya konan çeşitli olaylar aracılığıyla açıklanmaktadır. Demokrat Parti dönemi (1950-1960) aslında işadamlarının siyaset kurumlarıyla olan ilişkisinde *idealin* betimlendiği ve günümüzde de yansımalarını gördüğümüz bir ikna sürecidir. Koç CHP'de çeşitli görevler aldığını yadsımamakta fakat bu işlerin aktif politikayla ilgisi olmadığını, sadece kendi alanında danışmanlık hizmetleri verdiğini belirtmektedir. Çok partili dönemin her iki partisine de maddi yardım yaptığını gizlememekte, hatta gerekirse yine yapacağını belirtmektedir. Aktif politikada işadamlarının yerinin olmadığını, politikaya girmesi durumunda Koç Grubu'nun, dolayısıyla işadamlarının, devam ettirilemeyeceğini sürekli vurgulamaktadır. "*O zaman politikaya atılsaydım, bugünkü Koç Müessesesi kurulamayacaktı*" (Koç, 1973: 135).

Demokrat Parti döneminde gelişen şartlar Koç'un, aktif olmasa da, CHP içinde kalmasını zorlaştırmış ve kendisine yönelik baskılar artmıştır. Anıların belki de en kasvetli satırları bu bölümde yer almaktadır. Sonuçta işlerinin devamlılığını sağlamak adına, herhangi mantıklı bir sebep bulamamasına rağmen, CHP'den istifa etmesi ve tarafsız kalması yönündeki baskılara dayanamamıştır. Bu durum işadamlarının siyaset kurumlarıyla bağlarının hem sıkı hem de zayıf olması gerektiğini açıkça göstermesi nedeniyle oldukça önemlidir. Gelecekte kuruluşuna öncülük edeceği TÜSİAD gibi kurumların kurulma gayesi, kanımca, işadamlarını siyaset kurumlarıyla ilgili işlerde savunmasız bırakmamak ve sürekliliğin sağlanmasıdır. Bilindiği gibi kuruluş aşamasında, Koç'un deyişiyle "fikir üreten bir fabrika" olarak nitelenen TÜSİAD (Berker ve Uras, 2009), günümüzde toplumsal inşa sürecinin önemli bir aktörü olma rolünü üstlenmiştir (Türk, 2009; Gölbaşı, 2007). "*Tarafsız vatandaşlar da önceleri CHP'den büyük çıkarlar elde ettiğimi, doymadığımı, bu defa da daha çok çıkar sağlamak, vurgun yapmak için DP'ye girdiğimi sanacaklar ve benim karakersiz bir adam olduğuma hükmedeceklerdir*" (Koç, 1973: 143).

Bir tür aşk/nefret ilişkisine benzetebileceğimiz bu durum Buğra (2006: 138)'nin devletin belirsizlik yaratan müdahalelerini Türkiye'deki işadamları için en önemli zorluk olarak nitelendirme yönündeki savıyla da güçlü bir şekilde örtüşmektedir.

4. 3. 3. Holdingleşme

Türkiye'deki tipik büyük iş birimi holding şeklinde örgütlenmiş çok dalda faaliyet gösteren şirketlerdir

(Buğra, 2006: 241). Koç için en önemli amaç sahip olduğu, kurduğu ve geliştirdiği işletmelerin sürekliliklerinin sağlanmasıdır. Koç bu konuda oldukça yoğun çaba göstermiştir. Süreklilik konusunda endişelenme sebeplerinin başında aile işletmelerinin kısa ömürlü olduğuna ilişkin inancı gelmektedir. Bu inancın en önemli destekleyicisi olarak yıllar içinde aile bağlarının zayıflaması ve işe gereken önemim verilmemesi yatmaktadır.

Koç kurduğu işletmelerin devamlılığını öncelikle vatanseverlik ve memlekete hizmet gibi daha üst normatif bağlantılar kurarak meşrulaştırmaktadır. Kültürel yapının kişisel çıkar çatışmaları doğurmaya oldukça yatkın olduğunu ve bu nedenle işletmelerin yetkin olmayan kişilerin yönetiminde yok olup gideceğini düşünmektedir. Tüm bu sorunları çözebilmek için iş arkadaşları, alan uzmanları, iş yaptığı yabancı işletmelerin temsilcileriyle görüş alış-verişinde bulunmakta ve sonuçta *holding* adında yeni bir örgütsel formun uyarlanarak, sahip olduğu işletmelerin holdingin katılımıyla yönetilmesinin uygun olacağı görüşüne varmaktadır. Bir başka ifadeyle, holding formunun Türkiye'deki tasarımı ve gelişiminde Vehbi Koç'un giriştiği kurumsal işlerin önemli bir yeri vardır. "*Bu düşünce ile ilk aşamada topluluğun, yurda mal olmuş büyük şirketlerinin sürekliliklerini sağlamak için bunları gerçek anonim şirketler halinde geliştirmekle beraber, bir Holding şirketi çevresinde toplamak ve Holding'in bir kısım hisselerini, ailenin şahsi tesirinde kalmayacak bir Vakfa mal etmek bana en çıkar yol gözüküyordu...*" (Koç, 1973: 101).

Holdingleşme Koç'un beklediği sonuçlara erişmesini sağlamış mıdır? Holding benzeri iş grupları üzerine yapılan bir çalışmada Türkiye'de iş grubu bünyesinde faaliyet göstermenin fayda ve maliyet açısından önemli bir farklılık yaratmadığına vurgu yapılmaktadır (Khanna ve Rivkin, 2001: 61). Buğra (2006: 285) ise faaliyetleri ne kadar genişlemiş ve çeşitlenmiş olsa da Türk holding şirketlerini kurucu ailenin güdümünde ve sahipliğinde olan birimler olarak nitelendirmektedir. Bu yoruma göre Koç işadamı kurumunun holdingleşme aracılığıyla sürdürülebilirliğini sağlamış fakat yönetimin anonimleşmesi hedefini gerçekleştirilememiştir.

Peki, Koç'un holdingleşme konusunda giriştiği kurumsal işlerin günümüzdeki etkileri sürmekte midir? Özen ve Yeloğlu (2006: 75) tarafından holding kimliğine ilişkin olarak yapılan genel bir değerlendirmede holding kavramının pragmatik meşruiyetini koruduğu fakat merkez-çevre çekişmesinde, kendisini çevrelerden soyutlamak isteyen örgütler açısından normatif kabul edilirliliğinin azalma eğiliminde olduğu belirlenmiştir. Özetlemek gerekirse, holding formu cismen

varlığını sürdürse de ismen popülaritesini yitirmiş bir kavram olarak nitelendirilebilir.

4. 3. 4. Vakıflaşma

Vatanseverliğin ve dışsal kendilik kontrolünün doğal bir sonucu olarak, işadami gelirinin belli bir kısmını hayır işlerinde kullanmalıdır şeklinde bir görüş Koç'un vakıflaşma serüveninin temel çıkış noktasıdır. Vakıf ayrıca kurulan holdingin önemli bir hissedarı olarak, holdingin yönetiminde aile etkisini azaltabilecek bir güç olarak da nitelendirilmektedir. *"Hayatımda elde edebildiğim başarıyı Allaha, yurduma, değerli çalışma arkadaşlarımla işbirliğine ve çalışma sevgime borçluydum... [Amacım]sosyal hizmet ve başarılarımızı kurumlaştırmak ve böylece bunların benden sonra da sürekliliğini sağlamaktır. Bu ikinci amacım Vehbi Koç Vakfı'nı kurduğum zaman gerçekleşti"* (Koç, 1973:127).

Koç'a göre işadami toplumun gözünde olumlu bir yer edinmelidir. Bunun yolu da hayır işlerine vakit ve sermaye ayırmaktan geçmektedir. Vakıf ve holding arasında kurulacak karşılıklı etkileşim hem kurumsal sosyal sorumluluk çabalarını rasyonelleştirecek hem de holding yönetiminde aile etkisini azaltabilecektir. Bu şekilde işlerin ve işadaminin varlığı daha güçlü bir şekilde sürekli kılınacaktır.

Koç anılarının birçok yerinde yurtdışında ziyaret ettiği köklü ortaklarının vakıflarına atıf yapmakta, özellikle de Ford Vakfı üzerinde durmaktadır. Bir başka ifadeyle, Koç'un zihninde tasarladığı vakıf kavramı daha çok Ford Vakfı benzeri kuruluşları nitelemek için kullanılmaktadır. Bu modelde vakıflar kurumsal hayırseverlik amacıyla örgütlenmiş liberal örgütler olarak betimlenmektedir (Anhier, 2001: 27). Türkiye bağlamında ise vakıf "İslam ve özellikle Türk dünyasında 8. Yüzyılın ortalarından 19. Yüzyılın sonlarına kadar sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda yoğun bir şekilde faaliyet göstermiş sosyal, siyasal ve dini kuruluşlar" olarak tanımlanmaktadır (Yediyıldız, 1996). Koç'un giriştiği kurumsal işlerin sonucunda ortaya çıkan vakıf türü, Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss'un deyimleriyle, kendi kültürel, bilişsel ve deneysel repertuarında var olan elemanları da kapsayan bir tür brikolaj olarak nitelendirilebilir (Duymedjian ve Ruling, 2010:137). Sonuçta, Koç'un vakıflaşma çabaları Türkiye'de devlet desteğiyle kurulan holdinglerin hayırseverlik fonksiyonlarını yerine getirmede önemli işlevler üstlenmiş ve kurumsal sosyal sorumluluk çabalarının ilk örneğini oluşturmuştur (Alakavular vd., 2009:119).

4. 3. 5. Mitleştirme

Bilimsel kavramlar disiplinler arası yolculukları sırasında, belli bir disiplinden diğerine aktarılırken, tam olarak değil de alana uygun olarak seçilmiş kavramsal

bir paket olarak aktarılmaktadırlar. Böyle bir durum kültür kavramının antropolojiden yönetim ve organizasyon alanına geçişi içinde söz konusudur (Meek, 1988). Meek (1988: 467)'e göre semboller aktörün anlam kümesiyle içinde bulunduğu örgütün diğer sosyal boyutları arasında karşılıklı etkileşim yaratan örgüt kültürü bileşenleridir. Belli bir kültürün, bir başka ifadeyle değerler bütünü, yayılımı ve sürdürülmesi için kullanılan önemli sembollerden birisi de mitlerdir. Koç işadami kimliğini sürekli kılmak adına sahip olduğu ve gelecekte de korunmasını beklediği değerleri mitleştirmektedir. Örneğin Koç'un anılarının çeşitli bölümlerinde Ankaralı olma vurgusuna rastlanmaktadır. *"Ankaralıyım. Aile şeceremden anlaşıldığına göre ana tarafından 600, baba tarafından da 250 yıllık Ankaralı bir aileden geliyorum"* (Koç, 1973: 8).

Mitler yoluyla oluşturulan öykü nesiller arası bağları kuvvetlendirmekte ve öne çıkartılan değerlerin geleceğe aktarılma olasılığını artırmaktadır (Meek, 1988: 468). Bir başka deyişle, mitleştirmenin temel işlevi mitleştirilen olgunun geçerli ve sürdürülebilir kılınmasıdır (Halliday, 2008: 46). Koç'un tarihsel kökenini araştırtması ve sonuç olarak kendinin ve eşinin Hacı Bayram-ı Veli Hazretleri'nin 19'uncu kuşak torunu olduğunu kanıtlama çabası, süreklilik adına mitleştirmenin çarpıcı bir örneği olarak yorumlanabilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Giriş bölümünde çalışma kapsamında "Peki, kimdir bu işadami, ne iş yapar, nasıl çalışır, neye önem verir?" sorusuna cevap arandığı belirtilmiştir. Bu amaçla Vehbi Koç'un Hayat Hikâyesi başlıklı eserindeki kurumsal işler analiz edilmiş ve Vehbi Koç özelinde işadami kavramını betimleyen bir portreye ulaşılmıştır.

İşadami kavramını yapılandıran bir aktör olarak Koç, öncelikle alanda geçerli olan işadami kavramını yıkmaya gayret etmiş, daha sonra bağlama özel bir işadami kavramı oluşturmaya girişmiş ve devam eden süreçte de bu kavramın sürdürülmesi amacıyla çalışmalarına devam etmiştir.

Sonuçları daha detaylı bir şekilde irdelediğimizde Türkiye'de faaliyet gösteren işadaminin öncelikle toplumda yaygın bir şekilde geçerli olan işadami kimliğiyle gayrimüslimliğin arasındaki bağı zayıflatarak yıkan bir aktör olduğu görülecektir. İşadami iş dünyasındaki gayrimüslim tekelini yıkmakta fakat onların bilgi birikiminden yararlanmaya önem vermektedir. İşadami kendi ticari çıkarları için çalışmaz, iş adamı aslında ülkenin ve toplumun refahı için çalışan bir araçtır. İşadami girişimlerine öncelikle ticaretle başlamalı, işlerini büyütürken mal üretimine geçmelidir. İşlerin gelişimi olumlu bir eğilim gösterirse işadami hizmet sektörüne açılmalı

ve bu aşamada ilk olarak turizm işinde şansını denemelidir. İşadamı sahip olduğu ticaret kapasitesini (mağazacılık) hiçbir zaman elden bırakmamalı, bunu kötü zamanlar için kullanılacak bir tampon olarak nitelendirmelidir. İşadamı çevresindekilerin tecrübelerinden öğrenmeli, bu kişileri güvenilir kılmak adına işlerine ortak etmeli veya bu kişilerle akrabalık ilişkileri geliştirme yoluna gitmelidir. İşadamı kendi ismine önem vermeli bunun işadamı kavramının oldukça önemli imgesel bir bileşeni olduğunu unutmamalıdır. Türkiye gibi siyasi ve ekonomik belirsizliklerin yoğun yaşandığı bir ortamda yaratılan işadamı kimliğinin sürdürülmesi kolay değildir. İşadamı işlerini olabildiğince çeşitlendirerek belirsizlik kaynaklı riskten kaçınmalıdır. İşadamı yaptığı işlerin büyük bir bölümünde devletle oldukça sıkı ilişkiler içinde olmalı fakat bu bağları her an koparabilecek esnekliği de bünyesinde barındırmalıdır. İşadamı çeşitlenen işlerini holding bünyesinde merkezileştirerek yönetmeli, hizmet adamlığını vakıflar aracılığıyla yürütmeli ve eğer şartlar uygun olursa kendisi ve ailesine ilişkin

çeşitli efsanelerin üretimini ve yayılımını sağlayarak bulunduğu konumu mistik öğelerle desteklemelidir.

Yukarıda sonuçlarına değinilen çalışmanın eleştiriye açık yönleri de mevcuttur. Çalışma kapsamında yürütülen analiz sürecinde kodlamanın yalnızca yazar tarafında yapılması ve sadece Vehbi Koç tarafından kaleme alınan anıların analiz edilmesi eleştiri konusu olabilir. Daha sonraki araştırmalarda bu çalışma kapsamında betimlenen işadamı kavramının nicel medya analizleri aracılığıyla sorgulanması kavramsal geçerliliğin güçlendirilmesine önemli katkı yapacaktır. Çalışma kapsamında Vehbi Koç'un 1920-1970 yılları arasındaki 50 yıllık kariyeri analiz edilmiştir. Bu analiz 1980 öncesinin işadamı karakterini ortaya koymak açısından oldukça önemlidir. Fakat kavramın 1980 sonrası dönemde işadamlığı kariyerine başlayan ve günümüzde işlerini sürdüren işadamlarının yürüttükleri kurumsal işlerin incelenmesiyle daha bütüncül bir yapıya bürüneceği unutulmamalıdır.

SON NOTLAR

¹Çalışma kapsamında cinsiyet-bağımsız bir kavram olması açısından işadımı yerine iş insanı kavramı tercih edilebilirdi. Fakat gerek elde edilen veriler gerekse de dönemin sosyokültürel yapısı işadımı kavramının özellikle kullanılması gerektiğine işaret etmektedir. İş insanı ve işkadını kavramlarına ilişkin yapılan betimlemelerde ise feminist kuram ve eleştirel kuram benzeri kavramsal çerçevelerin analiz sürecine dâhil edilmesi önemli bir gerekliliktir.

²Anlatımda akıcılık sağlamak adına Vehbi Koç yerine bazı durumlarda sadece soyadı kullanılmıştır.

³Bu eser yazarın 1994 yılında SUNY Press tarafından yayınlanan *State and Business in Modern Turkey: Com-*

parative Study başlıklı eserinin 1995 yılında İletişim Yayınları tarafından Türkçe'ye tercüme edilen 2006 tarihli 5. baskısıdır.

⁴Bu eser yazarın 1970 yılında Cem Yayınevi tarafından yayınlanan aynı adlı eserinin 2014 yılında Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayınlanan 23. baskısıdır.

⁵Bu çalışma İstanbul Şehir Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi tarafından 7-8 Şubat 2014 tarihleri arasında düzenlenen 5. Örgüt Kuramı Çalıştayı'nda yer alan "Bu Topraklarda İşadımı Olmak" başlıklı bildirinin geliştirilerek güncellenmiş halidir.

KAYNAKLAR

Ahmadjian, C.L. ve Robinson, P. (2001) "Safety in Numbers : Downsizing and the Deinstitutionalization of Permanent Employment in Japan" *Administrative Science Quarterly*, 46:622-654.

Alakavuklar, O.N., Kılıçaslan, S. ve Öztürk, E.B. (2009) "Türkiye'de hayırseverlikten Kurumsal Sosyal Sorumluluğa Geçiş: Bir Kurumsal Değişim Öyküsü" *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(2):103-143.

Albert, S. ve Whetten, D.A. (1985) "Organizational Identity" *Research in Organizational Behavior*, Cummings et al. (eds) Greenwich, CT: JAI Press.

Aldemir, C.M., Arbak, Y. ve Özmen Timurcanday, Ö.N. (2003) "Türkiye'de İşgörme Anlayışı: Tanımı ve Boyutları" *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(1):5-28.

Anhier, H.K. (2001) "Foundations in Europe: A Comparative Perspective" *Civil Society Working Paper Series*, No:18.

Ashforth, B.E. ve Gibbs, B.W. (1990) "The Double-edge of Organizational Legitimation" *Organization Science*, 1(2):177-194.

Barley, S.R. (1986) "Technology As An Occasion For Structuring: Evidence From Observations of CT Scanners and the Social Order of Radiology Departments" *Administrative Science Quarterly*, 31:78-108.

Battilana, J. ve D'Aunno, T. (2009) "Institutional work and the paradox of embedded agency" Lawrence et al (eds.) *Institutional work: Actors and Agency In Institutional Studies of Organization*, Cambridge, University of Cambridge Press.

Berger, P.L. ve Luckmann, T. (1966) *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Hammondsworth, Penguin Books.

Berker, F. ve Uras, G. (2009) *Fikir Üreten Fabrika: TÜSİAD'ın İlk On Yılı 1970-1980*, İstanbul, Doğan Kitap.

Berkman, Ü. ve Özen, Ş. (2007) "Turkish Business System and Managerial Culture: State-Dependency and Paternalism in Transition" Davel et al. (eds), *Gestion en Contexte Interculturel: Approches, Problématiques, Pratiques Et Plongées. (Chapter VI.4)*, Québec: Presse de l'Université Laval et TÉLUQ/UQAM.

Buğra, A. (2006) *Devlet ve İşadamları*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Cem, İ. (2014) *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 23. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Çolpan, A.M. ve Hikino, T. (2008) "Türkiye'nin Büyük Şirketler Kesiminde İşletme Gruplarının İktisadi Rolü ve Çeşitlendirme Stratejileri" *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(1-2): 23-58.

DiMaggio, P.J. ve Powell, W.W. (1983) "The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields" *American Sociological Review*, 48:147-160.

DiMaggio, P.J. (1988) "Interest and Agency in Institutional Theory", Zucker, L.G. (ed.) *Institutional patterns and Organizations: Culture and Environment*, Cambridge, Ballinger.

Duymedjian, R. ve Rüling, C.C. (2010) "Towards a Foundation of Bricolage in Organization and Management Theory" *Organization Studies*, 31(2):133-151.

Dündar, C. (2008) *Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç: 1961-1976*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Dündar, C. (2006) *Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç*, İstanbul, Doğan Kitap.

Eisenstadt, S.N. (1980) "Cultural Orientations, Institutional Entrepreneurs, and Social Change: Comparative Analysis of Traditional Civilizations" *American Journal of Sociology*, 85:840-869.

Emirbayer, M. ve Mische, A. (1998) "What Is Agency?" *American Journal of Sociology*, 103(4):962-1023.

Glaser, B.G. ve Strauss, A (1967) *The Discovery of Grounded Theory*, Chicago, Aldine.

Glaser, B.G. (1992) *Basics of Grounded Theory Analysis*, Mill Valley, Sociology Press.

Glynn, M.A. ve Abzug, R. (2002) "Institutionalizing Identity: Symbolic Isomorphism and Organizational Names" *Academy of Management Journal*, 45(1):267-280.

Gökşen, N. S. ve Üsdiken B. (2001) "Uniformity and Diversity in Turkish Business Groups: Effects of Scale and Time of Founding" *British Journal of Management*, 12(4):325-340.

Gölbaşı, Ş. (2007) "TÜSİAD'ın Söylemleri Aracılığıyla Toplumun İnşa Girişimlerinin 24 Ocak Kararları ve İzleyen Süreç Bağlamında Eleştirel Bir İncelemesi" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Greenwood, R. ve Hinings, C.R. (1996) "Understanding Radical Organizational Change: Bringing Together the Old and the New Institutionalism" *Academy of Management Review*, 21:1022-154.

Greenwood, R., Oliver, C., Sahlin, K. ve Suddaby, R. (2008) *Sage Handbook of Organizational Institutionalism*, London, Sage Publications.

Hughes, E.C. (1936) "The Ecological Aspect of Institutions" *American Sociological Review*, 1:180-189.

Jepperson, R.L. (1991) "Institutions, Institutional Effects and Institutionalism" Powell et al (eds), *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago, University of Chicago Press.

Khanna, T. ve Rivkin, J.W. (2001) "Estimating the Performance Effects of Business Groups" *Strategic Management Journal*, 22(1):45-74.

Kıraç, C. (1996) *Anılarımla Patronum Vehbi Koç*, İstanbul, AD Yayıncılık.

Koç, V. (1973) *Hayat Hikâyesim*, İstanbul, APA Ofset Basımevi.

Koç, V. (1984) *Hatıralarım, Görüşlerim, Öğütlerim Vehbi Koç (1973-1987)*, İstanbul, Vehbi Koç Vakfı.

Länsisalmi, H., Peiró, J. ve Kivimäki, M. (2004) "Grounded Theory in Organizational Research" Gillian et al.(eds), *Essential Guide to Qualitative Methods in Organization Research*, London, Sage Publications.

Lawrence, T.B. ve Suddaby, R. (2006) "Institutions and Institutional Work", Clegg et al. (eds.) *The Sage Handbook of Organization Studies*, London, Sage Publications.

Lawrence, T.B., Leca, B., ve Zilber, T.B. (2013) "Institutional Work: Current Research, New Directions and Overlooked Issues" *Organization Studies*, 34(8): 1023-1033.

Lawrence, T., Suddaby, R. ve Leca, B. (2010) "Institutional Work: Refocusing Institutional Studies of Organization" *Journal of Management Inquiry*, 20(1):52-58.

Lawrence, T., Suddaby, R. ve Leca, B. (2009) *Institutional Work: Actors and Agency in Institutional Studies of Organizations* Lawrence et al.(eds.) New York, Cambridge University Press.

Lawrence, TB, Hardy, C. ve Phillips, N. (2002) "Institutional Effects of Interorganizational Collaboration: The Emergence of Proto-institutions" *Academy of Management Journal*, 45(1): 281-290.

Locke, K.D. (2001) *Grounded Theory in Management Research*, London, Sage Publications.

Meek, V.L. (1988) "Organizational Culture: Origins and Weaknesses" *Organization Studies*, 9(4): 453-473.

Meyer, J.W. ve Rowan, B. (1977) "Institutionalized Organizations: Formal Structure As Myth and Ceremony" *American Journal of Sociology*, 83:340-363.

Myers, M.D. (2009) *Qualitative Research in Business & Management*, London, Sage Publications

Oliver, C. (1992) "The Antecedents of the Institutionalisation" *Organization Studies*, 13:563-588.

Oxford Dictionaries (2014) <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/businessman>, (09.01.2014).

Özen, Ş. ve Yeloğlu, H.O. (2006) "Bir Örgüt Kimliği Olarak "Holding" Adının İnşası ve Aşınması: Eşanlı Kurumsallaşma ve Çözülme Üzerine Bir Model Önerisi" *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(1-2):45-84.

Patton, M.Q. (2002) *Qualitative Research & Evaluation Methods* 3rd. Edition, Thousand Oaks, Sage Publications

Phillips, N. ve Lawrence, T.B. (2012) "The Turn to Work in Organization and Management Theory: Some Implications for Strategic Organization" *Strategic Organization*, 10(3):223-230.

Sargut, A.S. (2001) *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim* 2. Baskı, Ankara, İmge.

Scott, W.R. (2008) *Institutions and Organizations: Ideas and Interests*, Thousand Oaks, Sage Publications.

Strauss, A.L. ve Corbin, J. (1990) *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Thousand Oaks, Sage Publications.

Suddaby, R. (2006) "From the Editors: What Grounded Theory Is Not" *Academy of Management Journal*, 49(4):633-642.

Türk, E. (2009) *TÜSİAD Patronlar Kulübü*, İstanbul, Alfa.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü (2014) <http://www.tdk.gov.tr/>, (10.01.2014).

Yediyıldız, B. (1996) "Place of the waqf in Turkish Cultural System" Habitat II Kongresinde Sunulmuş Bildiri, 12 Nisan 1996: İstanbul. 23.01.2014 tarihinde <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~yyildiz/placeofthewaqf.htm> adresinden erişilmiştir.

Whitley, R. (2000). *Divergent Capitalisms: The Social Structuring and Change of Business Systems*, Oxford, Oxford University Press.

Yazılım Geliştirme Projelerinde Risk Yönetimi: Bir Banka ATM Projesi Örneği

Risk Management of Software Development Project: An Example of A Bank ATM Project

Harun Reşit YAZGAN¹, Pınar SÖNMEZ²

ÖZET

Bu çalışmada, proje yönetiminin en önemli bileşenlerinden birisi olan risk yönetimi konusu incelenmiştir. Proje risk yönetiminde, risklerin analizi, tanımlanması, planlanması ve değerlendirme aşamaları ile birlikte, karşı plan oluşturulması amacıyla izleme ve kontrol aşamalarının nasıl oluşturulabileceği konusu üzerinde durulacaktır. Bu aşamaların gerçekleştirilmesinde kişilere bağımlılıktan kurtaracak belli karar mekanizmaları ve yöntemlerinin geliştirilmesine gerek duyulmaktadır. Bu maksatla, bankacılık sektöründeki bankamatiklerde kullanılan bir yazılımın geliştirilmesi projesi örnek olarak ele alınmıştır. Projedeki risk faktörlerinin belirlenmesi ve bunları önlenmeye yönelik politikaların nasıl belirlenebileceği bir örnek banka üzerinde gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Proje yönetimi, projelerde risk yönetimi, risk analizi, yazılım geliştirme projeleri

ABSTRACT

In this study, risk management subject, which is one of important components of project management was studied. Firstly, analyzing, defining, planning and evaluation step of risks and then, observation and control that are necessary for the counterplan in the project management were examined. There is a need of certain decision mechanism and management policies, which are not biased on human in order to achieve these steps. For this purpose, a software development project that is required in the ATM was chosen as example. Determination of risk factors and their preventing policies were illustrated in a bank ATM software example.

Keywords: Project management, project risk management, risk analysis, software development project

1. GİRİŞ

Günümüzde organizasyonlar varlıklarını oluşturabilecek tehditlerden kaçınarak, fırsatları değerlendirerek ve bu fırsatların avantajlarını ortaya çıkararak sürdürmektedirler. Dolayısı ile yeni ve farklı şeyler ortaya koymak için projeler üstlenilir. Proje planlanırken ve yönetilirken yönetim seviyelerindeki kişilerin çeşitli konularda uygun ve doğru kararlar vermesi en önemli konular arasındadır. Bu kararların verilme aşamasında en ideal durum tam belirlilik durumudur. Yani tüm gerekli bilgiler bilinmekte ve bu bilgilere dayanarak güvenle karar verilebilecektir. Ancak gerçek hayatta tam belirlilik her zaman söz konusu olmayabilir ve sürekli fırsat oluşturabileceğimiz durumlar ile karşılaşmayabiliriz.

Bu belirsizlik ortamında oluşacak olayın gerçekleşme olasılığı ile olaydan etkilenme derecesi risk olarak adlandırılır. Bir amaç üzerinde olumlu etkisi olan belirsiz bir olay fırsat olarak adlandırılırken, olumsuz sonuçlar tehdit olarak adlandırılır. Bu nedenle bazı risklerden kaçınılırken bazılarının oluşması için çaba gösterilir. İş yaşamında en sık karşılaşılan riskler; yetersiz zamanın ayrılmasından doğan zamansızlık riski, maliyetin iyi hesaplanmamasından kaynaklanan

yüksek maliyet riski, ürünün gereksinimleri karşılayamama riski, kullanılan yazılım ve donanım teknolojilerinden doğan riskler, projede yer alan insan riski, organizasyonun örgütsel yapısı ve yönetimi ile ilgili riskler, müşteri ihtiyaçlarının değişkenliğinden doğan riskler, tahmin edilen ama belirsizlik içeren ile tahmin edilemeyen ve kontrol edilemeyen çevresel etkenlerden oluşan riskler olmak üzere sıralanabilir.

Bir projeyi ele almak, yeni bir şeyler başarmak veya ortaya koymak belirsizlik ortamında ve zor rekabet şartları altında, gelişmiş teknoloji ve zor ekonomik koşullarla riske girmektir. Bu sebeple olumsuz sonuçlar doğurma potansiyeli olan proje risklerini belirlemek ve riskleri büyük ölçüde azaltmak amacıyla değişik stratejiler geliştirilerek projelerde risk yönetimi yapılır Uzuntaş (2010), Emhan (2009).

Proje risk yönetimi tam belirlilik ile tam belirsizlik arasında bir yerde bulunmakta, işlerin kötü gitmesi olasılığını ve oluşabilecek risklerin yapacağı net etkinin düşürülmesini sağlamaya yönelik planlamayı ve uygulamayı içermektedir. Risk yönetiminin temel hedefi, belirsizlik kaynaklarını tanımlamak, belirsiz olayların ve koşulların nedenlerini tahmin etmek, tahmin edilen çıktıların ışığında çözüm stratejileri ortaya koy-

¹ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, yazgan@sakarya.edu.tr

² Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, pnr.sonmez@gmail.com

maktır Dikmen vd. (2008). Bunun yanı sıra, risk yönetimi sürecinde proje boyunca meydana gelebilecek fırsatların oluşma olasılığını arttırıcı adımlar da aranır.

Projenin hedeflerine ulaşılıp başarılı olabilmesi için, planlanan proje ve onun yönetim alanları, özellikle bahsedilen risk yönetimi belli yöntem ve araçlarla yürütülebilmesi ve izlenip kontrol edilebilmelidir Uzzafer (2013), Anantatmula ve Fan (2013), Yacov (2009).

Kuruluşların, proje öncesi ve sonrası analiz ile risk yönetimi süreçlerinin ötesinde belirsizliğe karşı da yöntemler geliştirip kullanması projelerin hem planlama hem de yönetim kalitesine önemli ve olumlu katkıda bulunacaktır. Proje yönetimi sürecine karşı mevcut tehditlerin riskini düşürebilmek için kendi hedeflerini temel alarak, kendisine en uygun risk analizi yöntemini seçerken zaman ve para harcanacağı için, uygulamadaki mevcut risk analizi yöntemlerini karşılaştırıp değerlendirerek kendi ihtiyaçlarıyla örtüşen bir yöntemin seçilmesi kritiktir. Seçim için en iyi yol, bu yöntemlerin tarafsız ve nicel olarak karşılaştırılmasıdır Vorster, (2005), Ropponen ve Lyytinen(2000), Schmidt vd. (2001). En uygun risk analizi ve yönetimi seçimi için yapılan çalışmalar fazla sayıda değildir, dolayısıyla bu konu, yeni araştırmalara açıktır.

Risk analizi ve yönetimi için geliştirilen yöntemlerin en uygun olanının seçimi, etkin risk yönetimi için önemlidir. Risk analizi ve yönetimi için geliştirilmiş birçok yöntem bulunmakta, organizasyonlar bu yöntemlerden hangisini seçmeleri konusunda, objektif araçlara ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle, en uygun risk yönetim yöntemini seçmek için, organizasyona güven veren bir yaklaşım bulunmalıdır. Vorster ve Labuschagne (2005) mevcut risk analizi yöntemlerini karşılaştıran bir çalışma yapmışlardır. Bu yöntemlerin hepsinin uygulamada izledikleri yol ve kullandıkları metrikler farklılık gösterir. Sözelimi, bazı risk analizi yöntemlerinde risk elemanının ölçümünde metrik olarak nitel veya nicel bir kısımda da nitel ve nicel özelliklerin beraberce kullanıldığı karma bir yapı gözlemlenmektedir. Başka bir açıdan, bazı risk analizleri uzun zamanlı ön çalışma gerektirirken, bazıları ise daha kalıplaşmış formlar uygulanarak kısa sürede sonuçta varmayı sağlamaktadır Sönmez (2007).

Barry (1991) uydu yazılımlarının risklerinin belirlenmesinde on farklı risk unsurunu geliştirmiştir. Uygulamada projelerin başarısında kritik başarı faktörlerinin asla ihmal edilmemesi gerektiği üzerinde durmuştur. Barry ve DeMarco (1997) yazılım risklerinin belirlenmesi konusunda çalışma yapmışlardır. Yazılımdaki ölümcül (fatal) riskleri ve bunları organizasyonda doğuracağı sonuçları tartışmışlardır.

Kwak ve Stoddard (2004) yazılım risk yönetiminde mevcut risk anlayışı ve gelecekte oluşabilecek olanlar belirlenmesi üzerinde durmuşlardır. Özellikle Yazılım geliştirme projelerindeki riskleri belirlemişler ve etkili risk yönetiminin organizasyon kültürünün değişimi ile mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda yazılım geliştirme uygulamalarından çıkartılabilecek dersleri de çalışmalarında özetlemişlerdir. Bannerman (2008) çalışmalarında literatürdeki risk yönetimi konusunda çalışmaları inceleyerek yeniden değerlendirmişlerdir. Çalışmalarında riskin ortaya çıkışı ve yönetilmesi konusunda geliştirilen yöntemlerin pratik hayattaki uygulamaları konusunda literatürde önemli boşlukların olduğunu ifade etmişlerdir. Gündüz Ulusoy vd. (2012) çalışmalarında özellikle AR-Ge projelerinin proje sonrası safhası üzerinde durmuşlar ve proje yönetimi performansını etkileyen faktörlerin belirlenmesinde, geçmişte karşılaşılan risklerin saptanması ve bir risk listesi hazırlamak için analiz etmişlerdir. Proje risklerini ise; gecikmeler, beklenmeyen maliyetler veya tatmin etmeyen sonuçlar olarak tanımlamışlardır. Risk yönetimi, proje risklerini teşhis etme, analiz etme, karşı önlemleri alma ve izleme ve kontrolün sistematik sürecidir. Erdem ve Younis (2014) yazılım projelerinin başarılı olmasında proje yönetimi kuramları ve risk kuramlarının belirlenmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır. Proje yönetiminde risk yönetimi için üç aşamalı bir süreç belirlemişlerdir.

2. RISK YÖNETİM SÜRECİ

Risk Yönetim sürecinde farklı adımlar önerilmiş olmasına rağmen genel kabul görmüş adımlar; planlama, risklerin belirlenmesi, analiz, risklere yanıt planı oluşturma, izlenmesi ve kontrolü şeklinde tanımlanabilir

Planlama aşamasında; risk yönetim faaliyetleri için gereken insan, zaman, para gibi kaynakların yeterliliğinin sağlanması planlanır. Riskleri tanımlamak için gereken risk ölçen teknikler, risk analizlerinde izlenecek metotlar, risk kontrol aşaması için kurulacak düzenekler ile dokümantasyonu kısacası bütün risk yönetim aktivitelerinin nasıl yürütüleceğine dair planlama bu aşamada yapılır. Bu hazırlık aşaması ve planlama süreci risk yönetiminde hata olasılıklarını azaltması, kazanç olasılıklarını da artırması beklenir.

Risklerin tanımlama sürecinde ise, projeyi etkilemesi muhtemel olan riskleri ve bu risklerin özelliklerinin tanımlandığı ve belgelendiği süreçtir. Riskleri tanımlamadaki izlenecek yol, proje ekibi üyelerinin, paydaşların veya riskler hakkında bilgi verebilecek kişilerin toplanıp proje belgelerini incelemeleri ardından projede karşılaşılabilecek bütün olası risklerin neler olabileceği hakkında bilgi paylaşımı toplantıları

düzenlemektir. Bu süreç sonunda olası risk faktörleri, riskler, ana nedenleri, etkileri ve önlemleri tanımlanır ve risk listesi oluşturulur.

Risk analizi, herhangi bir sistemde tehlikelerden kaynaklanan risklerin büyüklüğünü tahmin etme ve mevcut kontrollerin yeterliliğini dikkate alarak bu risklerin kabul edilebilir olup olmadığına karar verme sürecidir. Risklere bu şekilde değer biçmek gereklidir çünkü bunlara çözüm bulmanın da bir gideri vardır ve sınırlı olan proje kaynaklarını da uygun bir şekilde kullanmak gerekmektedir.

Risk analiz edilirken belli ilkelere dikkat etmek gerekir Nakatsu ve Iacovou (2009), Narayaswamy ve Henry (2013). Risk analizi yapılırken olasılık ve etki değerleri belli aralıklarda küçükten büyüğe sıralanır, bu ister sayısal değerlerle olsun ister sözel ifadelerle olsun riskin gerçekleşme olasılığını ve etkisini ifade eder. Project Management Body of Knowledge (PMBOK) risklerin tehdit karlılığına göre sıralanmasının önemli olduğu vurgulanmış, nitel ve nicel analizlerin kullanılması önerilmiştir.

Risk yanıtlarının planlanması, proje hedeflerinin karşı karşıya olduğu tehditleri azaltmaya yönelik seçenekleri ve eylemleri geliştirme sürecidir. Süreç, üzerinde anlaşılan ve finanse edilen risk yanıtlarının her biri için, sorumluluk üstlenecek bir kişinin belirlenmesini ve atanmasını da içermektedir. Riskle mücadelede kullanılacak yaklaşım yönteminin ve her biri için kullanılacak tekniğin kararlaştırılması gerekmektedir. Kullanılacak her bir tekniğin ortaya çıkarabileceği durumlar farklılık arz edebilecektir Drucker (1996).

Risklere yanıt verme stratejileri belirlenirken şu adımların izlenebilir;

- Kabul edilebilir başka alternatiflerin olup olmadığı, riskin proje hedeflerinden en az birini başarmadığı, riskin sonuçlarını hesaplamak için yeterli verinin olup olmadığı, riskin maliyete ve faaliyet çizelgesine getireceği yükün fazla olup olmadığı incelenmelidir.

- Risk önleme faaliyetleri ile net fayda analizlerinin yapılarak ve hangisinin uygun olabileceğine karar verilmesi yerinde olacaktır.

Eğer kabul edilebilir başka alternatifler var ise, işi yapmak için riskten kaçınıla bileceği kabul edilebilir. Riskin projeye etkisini ve gerçekleşme olasılığını azaltmak için ek önleyici faaliyetler var ise risk hafifletilebilir. Riskin sorumluluğu alınmak istenmiyorsa transfer edilmesine veya paylaşılmasına onay verilebilir. Riskin sonuçlarının hesaplanmasında yeterli veri olmaması durumunda ise riskin kabul edilmesi, risk ve maliyetinin üstlenilmesi ve proje boyunca iz-

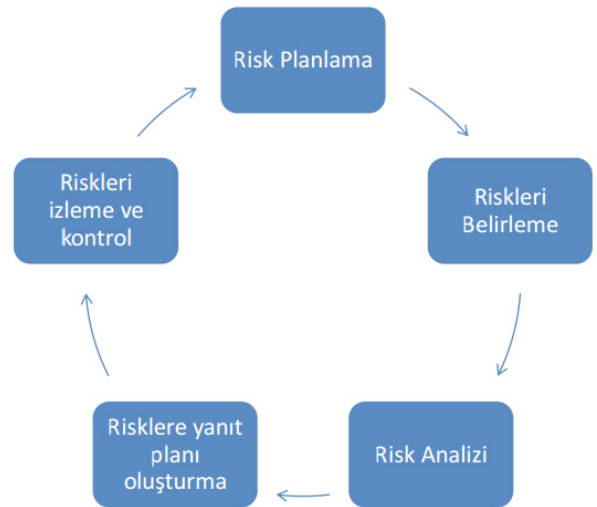
lenmesi şartı konulabilir. Yüksek olasılıklı riskler ve paydaş toleransları dolayısı ile risk toleranslarındaki aşırı iyimserlik göz önüne alınarak +/- %10 oranında fon ayrılabilir. Risk maliyet unsurlarının yanı sıra risk zaman faaliyetlerinin de belirlenmesi uygun olacaktır.

Riskleri önlemek adına uygulanan risk yanıtlama planlarının işleyip işlemediği ve beklenen sonuçları verip vermediği izlenmelidir. Bunun amacı izleme ve denetim sürecinde risk sorumlularının kendilerine atanan riskler üzerinde meydana gelen değişikliklerin takip edilmesini; risk olasılığının projeye etkisinin arttığı veya azaldığı görülmek istenir ise, risk parametrelerinin yeniden değerlendirilmesi ve planlanmasında uygun değişikliklerin yapılmasına imkan tanınması yerinde olacaktır Verner ve Evanco (2005), McManus (2012).

Risk yönetim sürecinde son aşama olarak değerlendirme sürecini görüyoruz. Bu süreçte risk sürecinin değerlendirilerek bir risk veri tabanı oluşturulmasıdır. Geriye dönüp bakıldığında bu bilgilerin bir başka benzeri proje ele alındığında ders niteliğinde olması beklenebilir. Daha iyi bir yönetim süreci, uygulaması ve nasıl geliştirileceği bu süreçte ilgililenen konular arasındadır.

3. METOT: PROJE RİSK YÖNETİMİ

Bir projede riskleri yönetmek için izlenmesi gereken adımlar Şekil 1' deki gibidir. Risk yönetim planı hazırlanır, riskler tanımlanır, niteliksel ve niceliksel analizler yapılır, risk yanıtlama planı hazırlanır, riskler izlenir ve kontrol edilir.



Şekil 1: Risk Yönetim Süreci

Proje risk yönetiminde öncelikle proje yöneticisi, takım üyeleri, gerekli paydaşlar ve uzmanlar, kuruluşun çevresel etmenleri, örgütsel süreç yapısı, proje kapsam beyanı, proje yönetim planları, projenin amacı, hedefleri, varsayımları, kısıtları, çıktıları ile çizelge ve bütçe özetini göz önüne alarak Risk Yönetim Planı oluşturulur. Bu süreçte, yönetim sürecinin nasıl işleyeceği planlanır.

Projeye özgü risk kategorileri uzman görüşleri dikkate alınarak belirlenir. Risk ekibi tarafından bilgi toplama tekniği kullanılarak olası riskler, ana nedenleri ve önlemleri planlanır. Risk yönetimi sürecindeki tüm rol ve sorumluluklar belirlenir. Proje yönetim ekibinden ve/veya risk planlama ve yürütme faaliyetlerinden sorumlu kişilerden bir grup belirlenerek, rol ve sorumlulukların kişilere atanması sağlanır. Risklerin projeye etkilerinin değerlendirileceği proje hedefleri belirlenir.

Risk yönetim planında bir riski kimlerle, hangi yöntemlerle, nasıl tanımlanacağı belirlenir. Belirlenen risklerin her biri için bir aksiyon almak mantıklı olmayacağı için riskler önceliklendirilir. Bu nedenle ilk önce nitel risk analizin yapılması daha uygundur. Bu analizde riskler kaynağına göre, sıklığına göre vs. sınıflandırılarak ve önceliklendirilerek sıralanır. Daha sonra bu risklerden önem derecesine göre yukarıda olanlar nicel risk analizden geçer. Bu analizde riskler artık sayısal değerler ile ifade edilir.

3.1. Nitel risk analizi

Tanımlanmış risklerin gerçekleşme olasılığının ve etki gücünün matematiksel değerler ile değil, sözel mantıkla, uygulamayı yapan uzmanın tecrübelerine ve sezgilerine başvurularak değerlendirildiği süreçtir. Tahminî risk derecesi hesaplanırken ve ifade edilirken rakamsal değerler yerine yüksek, çok yüksek, çok acil gibi tanımlayıcı değerler kullanılır. Bu tür yöntemlerde, değerlendirmeyi yapan uzmanın sezgi ve muhakeme kabiliyeti, yöntemin güvenilirliği açısından önemlidir. Bu nedenle, kritik öneme haiz sistemlerde sadece nitel yöntemlerle risk değerlendirmesi yapmak doğru değildir Ceylan ve Başhelvacı (2011)

Nitel risk analizi sürecinin girdilerini, risk yönetim planı, tanımlanmış riskler, proje statüsü, proje tipi, veri doğruluğu, Tablo 1 deki gibi risk olasılık değerleri ve etki değerleri ile varsayımlar oluştururken, çıktılarını genel risk derecelendirme ölçümleri, risk öncelik listesi, kapsamlı analiz ve yönetim için riskler listesi ile nitel risk analiz sonuçları oluşturur.

Risk olasılık ve etki değerlendirilmesi sonucunda olasılık ve etki gücü matrisi oluşturma, varsayımların detaylı analizi, veri doğruluk sıralaması gibi araç ve teknikler kullanılarak, projenin genel risk tehdit sıra-

laması, risklerin eğilimleri ve önleme fikirlerini ortaya çıkarmak mümkündür Uzuntaş (2010).

Tablo 1: Nitel Risk Hesabında Kullanılan Olasılık Değerleri

OLASILIK	Olasılık Değeri
Riskin gerçekleşme olasılığının çok küçük olması (%0-%5)	1
Riskin olma olasılığı olmamasından az (%6-%20)	2
Riskin olma veya olmama olasılığı aynı (%21-%50)	3
Riskin olma olasılığı olmamasından fazla (%51-%90)	4
Risk olma olasılığı neredeyse kesin (%91-%100)	5

Riskler etkilerine göre en temel olarak şöyle sınıflandırılabilir, bunlar projenin yapısına göre artabilir, değişebilir.

✓ Kalite Riskleri: İstenen performans seviyesine ulaşamama riskleri, Tablo 2'de örneklendirilmiştir.

✓ Zaman Çizelgesi Riskleri: Görevleri zamanında tamamlayamama riskleri, Tablo 3'te örneklendirilmiştir.

✓ Maliyet Riskleri: Projeyi tahsisli bütçe sınırları içinde tamamlayamama riskleri, Tablo 4'te örneklendirilmiştir.

✓ Kapsam Riskleri: Kapsam değişikliği yada düzeltme ihtiyacı gösteren riskler.

Tablo 2: Nitel Risk Hesabında Kullanılan Kalite Etki Değerleri

KALİTE ETKİSİ	Etki Değeri
Kalite bozulması ancak fark edilebilir düzeyde	1
Kalite bozulması fark edilebilir düzeyde ancak kabul edilebilir	3
Projenin nihai çıktısı kullanılamaz durumda	5

Tablo 3: Nitel Risk Hesabında Kullanılan Çizelge Etki Değerleri

ÇİZELGE ETKİSİ	Etki Değeri
Proje bütününde önemsiz çizelge kayması	1
Proje bütününde çizelge kayması < %10	2
Proje bütününde çizelge kayması %10 – %20	3
Proje bütününde çizelge kayması %21 – %50	4
Proje bütününde çizelge kayması > %50	5

Tablo 4: Nitel Risk Hesabında Kullanılan Maliyet Etki Değerleri

Maliyet Etkisi	Etki Değeri
Önemsiz maliyet artışı	1
Maliyet artışı < %5	2
Maliyet artışı %5 – %10	3
Maliyet artışı %11 – %20	4
Maliyet artışı > %20	5

Yukarıdaki olasılık ve etki değerlerinden risk derecesini hesaplamada aşağıdaki gibi hesaplanır.

Risk Derecesi = Tehlikeli Bir Olayın Meydana Gelme İhtimali * Tehlikenin Etkisi

Risklerin değerlendirilmesi için kullanılmak üzere proje esnasında risklerin gerçekleşme olasılıkları ve proje hedefleri üzerindeki etkilerini derecelendirebileceğimiz olasılık ve etki dağılım tabloları hazırlanır Tablo 5 ve Tablo 6.

Tablo 5: Risklerin Proje Hedefleri Üzerindeki Etki Aralıkları

Etki Derecesi	Çok Küçük 1	Küçük 2	Orta 3	Yüksek 4	Çok Yüksek 5
Süre Aralığı	<= 15 gün	15 gün-20 gün	20 gün-25 gün	25 gün-30 gün	30 gün <
Maliyet Aralığı	<= 150 \$	150 - 500 \$	500-1000 \$	1000 - 3000 \$	3000 \$ <

Tablo 6: Risklerin Proje Esnasında Gerçekleşme Olasılık Aralıkları

Olasılık Derecesi	Çok Küçük 1	Küçük 2	Orta 3	Yüksek 4	Çok Yüksek 5
Olasılık Aralığı	<= %10	%10-%30	%30-%50	%50-%70	%70 <

Risk olasılıkları ve etki derecelerinin çarpımı ile bulunacak risk derecesi belirlenir, bu formül ile oluşturulan risk değerlendirme matrisi Tablo 7'deki gibidir Ceylan ve Başhelvacı (2011).

Tablo 7: Risk Değerlendirme Matrisi

Etki	Risk Derecesi				
	Çok Ciddi	Ciddi	Orta	Hafif	Çok Hafif
Olasılık	5	4	3	2	1
Çok Yüksek	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Orta	Düşük
5	25	20	15	10	5
Yüksek	Yüksek	Yüksek	Orta	Orta	Düşük
4	20	16	12	8	4
Orta	Yüksek	Orta	Orta	Düşük	Düşük
3	15	12	9	6	3
Küçük	Orta	Orta	Düşük	Düşük	Düşük
2	10	8	6	4	2
Çok Küçük	Düşük	Düşük	Düşük	Düşük	Düşük
1	5	4	3	2	1

Yüksek risk derecesinde olan riskler için proje başlamadan önce risk yanıt verme stratejileri ve uygulaması planlanması uygun olacaktır. Riskin süreye ve maliyete olumsuz etkisinin yanı sıra ikincil riskler doğurması ihtimalinin de azaltılması hedeflenmektedir. Orta ve düşük risk derecesi altında sınıflandırılan riskler için proje başladıktan sonra risk sorumlusu tarafından izleneceği, gerektiğinde aynı yöntemler kul-

lanılarak riske yanıt verme stratejilerinin belirlenmesi önemli olacaktır.

3.2 Nicel risk analizi

Tanımlanmış olan risklerin oluşma olasılıkları ve proje aktivitelerine olan etkilerini sayısal olarak ifade edip, bu değerlerin sayısal ve mantıksal metotlar ile işlenip, risk değerinin bulunduğu bir analiz yöntemidir. Bu sayısal yöntemler, olasılık ve güvenilirlik teoremleri gibi basit teknikler olabileceği gibi, benzetim modelleri gibi karmaşık tekniklerde olabilir. Risk derecesi ise aşağıdaki gibi hesaplanır.

Risk Derecesi = Tehlikeli Bir Olayın Meydana Gelme İhtimali * Tehlikenin Etkisi

Tehlikenin Etkisi = Maliyet, Süre, Kalite, Kapsam vb.

Genel olarak riskin nitel olarak tanımlanması sürecinden sonra bu analiz yapılır, çünkü nitel risk analizi çalışmasında riskler olasılık ve etki derecelerine göre önceliklendirilmiş olur. Nicel risk analizinde özellikle risk derecesi yüksek olan risklerin üzerinde durulur ve Duyarlılık Analizi, Karar Ağacı Analizi, Uzman görüşleri ve Monte Carlo simülasyonu gibi teknikler kullanılarak tehdit gücüne göre risklerin sıralaması yapılır, proje için tahmini tamamlanma süresi ve maliyeti veya hedeflenen proje süresinin ve bütçesinin tutma olasılığı gibi değerler elde edilir ve sonucunda güncellenmiş risk listesi elde edilir Sönmez (2007). Projenin hedef süresi ve bütçesi güncellenir. Aynı zamanda bütçe ve toplam süre için ek ne kadar kaynağın yedekte ayrılması gerektiği değerlendirilir.

4.UYGULAMA: BANKACILIK SEKTÖRÜNDE YAZILIM GELİŞTİRME PROJESİNİN RİSK YÖNETİMİ

4.1. Yazılım Geliştirme Proje

Bu çalışmanın amacı, müşteri tarafından belirlenen gereksinimlere göre X bankasının ATM ağına kapsadığı hem banka sunucusunun hem de ATM makinelerinin yazılım gereksinimlerini analiz etmek, tasarlamak, uygulamak ve bakımını yapmaktır. Projenin amacı ile ilgili tüm faaliyetler doğrudan kapsam içinde sayılır. Projenin hedefleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

➤ Projenin teslim tarihine kadar projeyi tamamlamak, tüm çıktıları sağlamak

➤ Projeyi bütçesini aşmadan tamamlamak

➤ Yazılım ürününün tüm ihtiyaçlarını karşılamak

Varsayımlar:

✓ ATM bilgisayar ağı ayrı bir projede yönetilmesi, her ATM ve merkez bankası arasında kabul edilebilirlik testi için tam zamanında mevcut olması

✓ Ele alınan proje daha geniş kapsamlı bir projenin parçası olmakla birlikte, bu çalışmada sadece yazılım kısmı dikkate alınmış ve ATM'nin donanım projesi hariç tutulmuştur. Projenin test aşamasında donanımın hazır olduğu kabulü vardır.

✓ Bu proje bir firma-düzeltilme-değeri olarak kabul edilmiş ve projenin belirlenen bütçeyi geçmemesi istenmektedir.

✓ Projenin başarı oranı tahminleri +- %10 arasında olduğu kabul edilmiştir.

Proje aşağıdaki kısıtlarla planlanmıştır:

✓ Bütçe: 1,600,000 TL (planlanan bütçenin %10 'u olan risk faaliyet fonu + ek risk maliyeti + bakım maliyeti)

✓ Süre: Bir yıl. Yazılım ürünü, ATM makinelerine kurulduğunda, ATM makinelerinin fiziksel olarak kalıcı lokasyonlarına yerleştirilmesi 30 gün süreceği düşünülmektedir.

✓ Personel: Projenin gereksinim ve detay tasarım kısmında yardımcı olmak için firma dışından iki danışmana ihtiyaç duyulacaktır.

✓ Bakım: Yazılım bakım maliyetlerinin yıllık 100,000 TL aşmaması istenmektedir.

Projenin beklenen çıktıları şunlar olacaktır:

✓ Yazılım dokümantasyonları (kurulum, son kullanıcı ve merkez bankasına uygulanan güncellemeler).

✓ Proje dokümantasyonu (yazılım gereksinimleri ve yazılım tasarım beyannameleri).

✓ Yazılım proje yönetimi planı (test, kalite güvence, yapılandırma, doğrulama ve onaylama planları)

✓ Kullanıcılara uygulanan yazılım eğitimi (ATM kullanıcıları kurucuları ve yazılım bakım ekibi)

✓ Yazılım programı, yazılım kütüphanesi ve donanı üzerindeki kurulumu

Projenin planlanan çizelge ve özeti:

➤ Projenin planlanan teslim tarihi: 1 Mayıs 2013

➤ İşlem için yazılım ürünlerinin hazır olma tarihi: 29 Ocak 2014

➤ Projenin bütçesi 1,600,000 TL. Yazılım ürünü teslim edildiğinde, yıllık bakım maliyeti 100,000 TL den fazla olmaması şeklinde özetlenebilir.

Proje yönetim planı:

İş oluşturulan faaliyetler, aralarındaki öncelik ilişkileri, bağlantıları yapılmış faaliyetlerin tespit edilen süreleri bir proje yazılım programı üzerinden kaydedilir. Bu faaliyetlerin kimler tarafından yapılaca-

ğı belirlenir. Kaynakların faaliyetlere atamaları gerçekleştirilir. Çalışma takvimlerine göre kaynakların seviyelendirme işlemleri yapılır. Fazla yüklenmiş kaynaklar dengelenir. Bunun sonucunda her bir faaliyetin başlangıç ve bitiş tarihleri ortaya çıkar. Tüm bunlara istinaden projenin hangi gün teslim edileceği öngörülür. Projede ihtiyaç duyulan çalışanların, miktarları ve faaliyet alanları Tablo 8' de gösterilir.

Tablo 8: Projeye Atanan İnsan Kaynağının Detayları

İnsan Kaynağı Tipi	Projede Yer Alacağı Kısım	Miktar
Proje Müdürü	Her Alanda	1
İhtiyaç Analisti –Lider	İhtiyaçlar	1
İhtiyaç Analisti	İhtiyaçlar	1
Danışman	İhtiyaçlar, Tasarım	2
Yazılım Mimarı –Lider	Sistem Tahsisi	1
Yazılım Mimarı	Sistem Tahsisi, Tasarım	1
Programcı-Lider	Uygulama	1
Programcı	Uygulama	1
Doğrulama Mühendisi-Lider	İhtiyaçlar, Tasarım, Uygulama	1
Doğrulama Mühendisi	İhtiyaçlar, Tasarım, Uygulama	1
Yazılım Mühendisi	Tasarım	1
Onaylama Mühendisi	İhtiyaçlar, Tasarım	1
Kalite Analisti	Her Alanda	1
Yapılandırma Mühendisi	Her Alanda	1
Veri tabanı Mühendisi	İhtiyaçlar, Tasarım, Kurulum	1
Teknik Yazıcı	Belgelendirme	1
Eğitim Uzmanı	Eğitim	1
Kurulum Uzmanı	Kurulum	1

Proje için gerekli olan malzemelerin listesi Tablo 9 gibi belirlenmiştir.

Tablo 9: Projeye Atanan Malzeme Kaynağının Detayları

Malzemeler	Birim	Maliyet
Çıktı Hizmetleri	12 sa	250 TL /sa
Bilgisayar Kullanımı	20 sa	400 TL /sa
Bilgisayar Yazılımı	30 puan	400 TL /puan
Yazılım Deposu	48 GB /ay	400 TL /GB

Proje sürecinin toplam süresi, başlangıç ve bitiş tarihleri, her bir temel görevin maliyetleri aşağıdaki Tablo 10' da görülmektedir.

Tablo 10: X Bank ATM Proje Özeti

Proje Ana Aktiviteleri	Süre (gün)	Başlangıç Tarihi	Bitiş Tarihi	Maliyet (TL)
X Bank ATM Projesi	255.48 gün	2/4/13	25/3/14	1,448,473.80
Yazılım yaşam döngüsü model süreci	2	2/4/13	3/4/13	1,000.00
Projenin başlatılması	44	2/4/13	31/5/13	104,492.00
Proje izleme ve kontrol	255.48	2/4/13	25/3/14	244,800.00
Yapılandırma yönetimi	35	31/5/13	18/7/13	33,900.00
Yazılım kalite yönetimi	79.33	31/5/13	19/9/13	55,598.40
Sistem tahsisi	10	31/5/13	13/6/13	24,000.00
Gereksinimler	70.17	2/4/13	9/7/13	148,470.00
Tasarım	132.4	2/4/13	3/10/13	329,500.00
Doğrulama ve onaylama	188.57	2/4/13	20/12/13	193,711.60
Dokümantasyon gelişimi	127.17	2/4/13	26/9/13	55,044.80
Eğitim	212.14	2/4/13	23/1/14	36,060.00
Uygulama	102.4	1/8/13	23/12/13	205,880.00
Kurulum	131.9	1/8/13	3/2/14	16,017.00
İşleyiş ve Destek	2	3/2/14	5/2/14	0.00
Bakım	1	4/2/14	5/2/14	0.00

4.2. Projenin Risklerinin Belirlenmesi

Risk yönetim ekibi projenin planlama aşamasında, maliyet ve zaman çizelgesi tahminleri, üretim ve hizmetler gözden geçirilmiş ve proje yönetim planında belirlenmiş projenin riskleri bilgi toplama tekniği olan Delphi tekniği kullanılarak yapılmıştır. Riskleri tanımlamada kolaylık sağlamak için planlama aşamasında misyon ve vizyon, organizasyon ve yönetim, müşteri, finansal ve ekonomik, teknik, kapsam ve personel olarak risk kategorileri belirlenmiştir. Delphi tekniği kullanılarak risk tanımlama aşaması şu şekilde gerçekleşmiştir:

- 1- Risk yönetim ekibinden olası risklerin tanımlanması istenmiş,
- 2- Alınan yanıtlar risk kategorilerine göre gruplanarak, risk yönetim ekibine yorumlanmaları üzerine tekrar gönderilmiş

3- Böylece risklerin ana nedenleri ve riskleri önleme çalışmaları belirlenmiş

4- Geriye yapılan dönüşler tekrar gözden geçirilerek, risk listesi sonuçlanmıştır.

Tablo 11 de olası tehditler, nedenleri ve önlemleri kendi risk kategorileri altında açıklanmıştır. Risk belirlenmesi sürecinde görüşülen risklerin kök nedenleri, potansiyel tepkilerin daha sonraki aşama olan riske tepkinin planlanması aşamasına girdi olarak kullanılmıştır. Tanımlanan risklerin gerçekleşme olasılıklarına ve projeye etkilerine göre değerlendirilmesinde öncelikle nitel risk analizi yapılmıştır. Bu analizde, risklerin süreye ve maliyete etkileri sözel ifadeler ile dile getirilmiştir. Sözel ifadeler puanlandırılarak risklerin dereceleri bulunmuş ve değerlendirme sonucunda hangi risklerin ne boyutta önemli olduğu sözel olarak ifade edilmiştir.

Tablo 11: Proje Risk Listesi

Risk Faktörü	Riskler	Nedenleri	Önlemleri
Misyon ve Vizyon	Proje Çakışması	Projenin Terasoft'un başka bir çekici proje alabilmesini engellemesi veya projenin tam ortasında Terasoft tarafından olan bir değişikliklerle çakışması	Diğer proje ile şimdiki projenin kayıp-kazanç analizinin yapılması. Projenin aksama ihtimali %40' ı geçmesi durumunda yeniden kaynak dengeninin yapılması.
Organizasyon ve Yönetim	Proje Ekibi Stabiltésinin Korunmaması	Proje personelinin kilit kişilerin sorumluluklarını tamamlamadan Terasoft'tan ayrılması	Bu kişilerle sözleşmenin yapılması, onların yerine geçebilecek kişilerin kurum içinden tespiti/temini.
	Müşteri Deneyimsizliği	Son kullanıcıların benzer projelerle önceden hiç deneyime sahip olmaması, ihtiyaçlarını ve karşılayacağı şeyin tam olarak tanımlayamamaları.	Müşteri bilgilendirme toplantılarının yapılması ve kilit noktaların belirlenmesi ve o noktalarda ihtiyaçlarının sorulması ve fizibilitelerinin incelenmesi
Müşteri	Müşteri Gereksinimlerinin Değişimi	Müşteri gereksinimlerinin değişmesi ve bu değişimlerin proje yönetimi süresinde dikkate alınmasına bağlı riskler	Aylık toplantıların düzenlenip, müşteriyi dinlemek, değişimin projeye etkisini konuşarak, yeniden güncellemelerin yapılması
	Müşterinin Bütçe / Zaman Baskısı	Müşterinin daha az bütçe, daha kısa tamamlanma süresi talep ediyor olması	Müşteri ile makul bir noktada anlaşılması ve sözleşmenin planlanan proje maliyetleri ve süresi göz önüne alınarak düzenlenmesi, paylaşılması ve imzalanması. Sözleşmenin dışına çıkılmaması.
	Bütçe Kısıtları	Bütçenin yeterli olmaması veya fonların tahsisinde sorun olması	Risk toleransları için ayrılan fondan kullanılması.
Finansal ve Ekonomik	Maliyet Denetimlerinin Eksikliği	Maliyet artışlarının olması ile birlikte maliyet denetimlerin yerinde ve yeterli gerçekleştirilmemesi	Dışarıdan alınan Maliyet Denetleme desteği ile gerekli sistemin yönetilmesi, her türlü harcamanın not alınması, kontrollerin sıkı tutulması ve gerektiğinde müdahale edilmesi Kaynak kullanımının, fazla mesajların önlenmesi Kaynak
	Yeni Teknoloji Kullanımı	Yeni bir ürünün geliştirilmesinde sık rastlanmayan teknolojilerin kullanılması.	Teknoloji desteğinin alınması
Kapsam	Sistem Bağlılıklarının Uyum Sorunu ve Tedariginde Gecikme	ATM ağı ve Donanımı gibi bileşenlerin planlama hatısından dolayı belli durumlarda başarısız olması, uyumsuz olması ve tedariginin gecikmesi ya da gerekli arayüzlerin entegrasyon uyumsuzluğu ve tedariginin gecikmesi	Yazılım, donanım ve arayüzlerin entegrasyonunun planlanmasında teknik destek ve bakım anlaşmalarının yapılması. 3.parti ürünlerin riskinin paylaşılması.
	Test Performansının Kabul Edilebilirliği	Test sürecinde muhtemel darboğazların görülmesi ve test zamanının bu göz alınarak uygun hesaplanmaması	Yeterli kaynak bulundurulması, 3. parti ürünlerin tedarikçilerinden zamanında elde edilmesi, gerekirse fazla mesai yapılması
	Arıza Takibi	Arıza takip sürecinin takip ediminde eksiklik	Arıza takip ekibinin oluşturulması ve haftalık aralıklarla toplanılması, durum güncellemelerinin yapılması.
Teknik	Ürün Geliştirme Ortamı Güvenliği	Uygun güvenlik tedbirinin alınmaması uygun veri yedeklemede eksiklik veya felaket kurtarma prosedürlerinin dikkate alınmaması	Herhangi felaket veya kayıp durumunda çalışmaya kaldığı yerden devam edilebilecek ortamın sağlanması için günlük ve haftalık olarak veri yedekleme yapılması. Sorumlu kişilerin anlık olarak gerekli bilgi ve desteği vermesi.
	Ürün Bilgisi Eksikliği, Yazılım Geliştirme Deneyimi	Bu tür ürünün gelişiminde çok fazla deneyimli olmama	Bilgilendirme yapılması, bilgi transferinin sağlanacağı kısa süreli toplantılar düzenlenmesi, bu tür eğitimlerin kurum içinde verilmesi.
Personel	Takım Ruhunu ve Tutumunu Olmaması	Projenin başarısına inanmama, işbirlikçi olmama, bağımsız bir ekip davranış sergilenmesi	Kurum içinden personelin projeye dahil edilmesi. Karakteristik özellikleri benzer, profesyonel olarak çalışma deneyimine sahip insanların istihdamı.

4.3. Proje Risklerinin Hesaplanması

Daha sonrasında ise, risklerin proje esnasında gerçekleşme olasılığı, gerçekleştiği zaman projeye olan süre ve maliyet etkisi ve riskin hesaplanan derecesi Tablo 12'de gibi belirlenmiştir.

Tablo 12: Proje Risklerinin Maliyete Etkisine Göre Analiz Sonucu

Riskler	Gerçekleşme Olasılığı	Maliyete Etkisi	Maliyete Göre Risk Derecesi	Süreye Etkisi	Süreye Göre Risk Derecesi
1. Proje Çakışması	Küçük	Yüksek	Orta	Orta	Düşük
	2	4	8	3	6
2. Proje Ekibi Stabilesinin Korunamaması	Küçük	Yüksek	Orta	Orta	Düşük
	2	4	8	3	6
3. Müşteri Deneyimsizliği	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
	3	3	9	3	9
4. Müşteri Gereksinimlerinin Değişimi	Küçük	Küçük	Düşük	Yüksek	Orta
	2	2	4	4	8
5. Müşterinin Bütçe / Zaman Baskısı	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
	3	3	9	3	9
6. Bütçe Kısıtları	Orta	Orta	Orta	Yüksek	Orta
	3	3	9	4	12
7. Maliyet Denetimleri Eksikliği	Orta	Çok Yüksek	Yüksek	Küçük	Düşük
	3	5	15	2	6
8. Yeni Teknolojilerin Kullanımı	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Orta	Orta
	4	4	16	3	12
9. Sistem Bağımlılıklarının Uyum Sorunu ve Tedariğinde Gecikme	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Çok Yüksek	Yüksek
	4	4	16	5	20
10. Test Performans Kabul Edilebilirliği	Orta	Orta	Orta	Yüksek	Orta
	3	3	9	4	12
11. Arıza Takibi	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
	3	3	9	3	9
12. Ürün Geliştirme Ortamı Güvenliği	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Yüksek
	4	4	16	4	16
13. Ürün Bilgisi Eksikliği/Yazılım Geliştirme Deneyimsizliği	Yüksek	Orta	Orta	Küçük	Orta
	4	3	12	2	8
14. Takım Ruhu ve Tutumu	Küçük	Orta	Düşük	Orta	Düşük
	2	3	6	3	6

Bu listelenen sonuçlardan süre ve maliyet açısından projeye olan etkisini değerlendirdiğimiz riskler arasından dört adet riskin en yüksek risk grubunda olduğu sonucu ortaya çıkmıştır;

Risk 7: Maliyet Denetimleri Eksikliği

Risk 8: Yeni Teknolojilerin Kullanımı

Risk 9: Sistem Bağımlılıklarının Uyum Sorunu ve Tedariğinde Gecikme

Risk 12: Ürün Geliştirme Ortamı Güvenliği

Ancak projenin performans göstergesi olan +/- %10 luk değer daha kesin bilgilere dayalı tahminlere ihtiyaç duyduğundan risklerin gerçekleşme olasılıkla-

rı ve projeye etkileri yeniden değerlendirilmiştir.

Risklere yanıt verme stratejilerini planlamadan önce projenin hangi aktivitelere olumsuz etkisi olduğu tespit edilmiştir. En yüksek risk grubundaki riskler projenin uygulama ve kurulum ana aktivitelere etkileri süre ve maliyet açısından nitel ve nicel analiz yöntemleri ile değerlendirilmiştir. Bir ticari proje yazılımı ile detaylı olarak belirlenmiş Uygulama ve Kontrol ana aktivitelere tüm detayları; görevler, öncülleri, süreleri, kaynakları (takvim ve maliyet bilgileri), başlama ve tamamlanma tarihleri işlenmiştir. 221,897 TL maliyet ile 1/8/2013 tarihinde başlayıp 3/2/2014 tarihinde bitmesi planlanmıştır.

Proje risk ekibi ile yapılan nitel risk analizi ile elde edilip sözel ifadeler ile ifade edilen risklerin tehdit olarak kayıtları yapılmıştır. Risklerin olasılık değeri ile süre ve maliyet riskleri en yüksek risk grubunda çıkmıştır Tablo 13.

Tablo13: Nitel Risk analizi

	Olasılık	Çizelge	Maliyet	Performans	Puan
Güvenlik	Y	Y	Y	N	28
Bağımlılık	Y	ÇY	Y	N	56
Maliyet Denetimleri	O	D	ÇY	N	40
Teknoloji	Y	O	Y	N	28

(**Not:** Y: yüksek, O: orta, ÇY: çok yüksek, N: Normal, D:düşük)

Olasılık, etki matrisi ve riskler aşağıdaki tablodaki gibi olmuştur Tablo 14.

Tablo 14: Olasılık, Etki Matrisi ve Risklerin Matristeki Yeri

Olasılık/ Etki	Çok Düşük	Düşük	Orta	Yüksek	Çok Yüksek
Çok Yüksek	6	12	18	36	72
Yüksek	4	7	14	28 1-Güvenlik 4-Teknoloji	56 2- Bağımlılık
Orta	3	5	10	20	40 3-Maliyet Denetimleri
Düşük	2	3	6	12	24
Çok Düşük	1	1	2	4	8

Nitel risk analizinde kullanılan puanlandırma ve risk derecesi hesaplama formülü aşağıdaki gibidir:

Olasılık faktörleri çok düşükten çok yükseğe 1, 3, 5, 7 ve 9 değerlerine sahiptir.

Etki faktörleri çok düşükten çok yükseğe 0.5, 1, 2, 4 ve 8 değerlerine sahiptir.

Risk derecesi = Olasılık faktörü* Etki faktörü

Etki faktörü = (süre etki faktörü + maliyet etki faktörü) /2

Şimdi ise sıra, risklerin proje hedefleri üzerindeki belirsizliğinin modellenmesi, modelin proje aktiviteleri üzerindeki iş zaman çizelgesi etkisi ve maliyet tahminleri ile doğrudan ilişkilendirilmesine ve risk derecelerinin hesaplanmasına gelmiştir.

Nicel risk analizi için öncelikle risk analizi yapılarak öncelikle risklerin süre ve maliyet açısından hangi görevleri etkilediği tespit edilmiş, sonra ise riskler ve görevler ilişkilendirilmiştir.

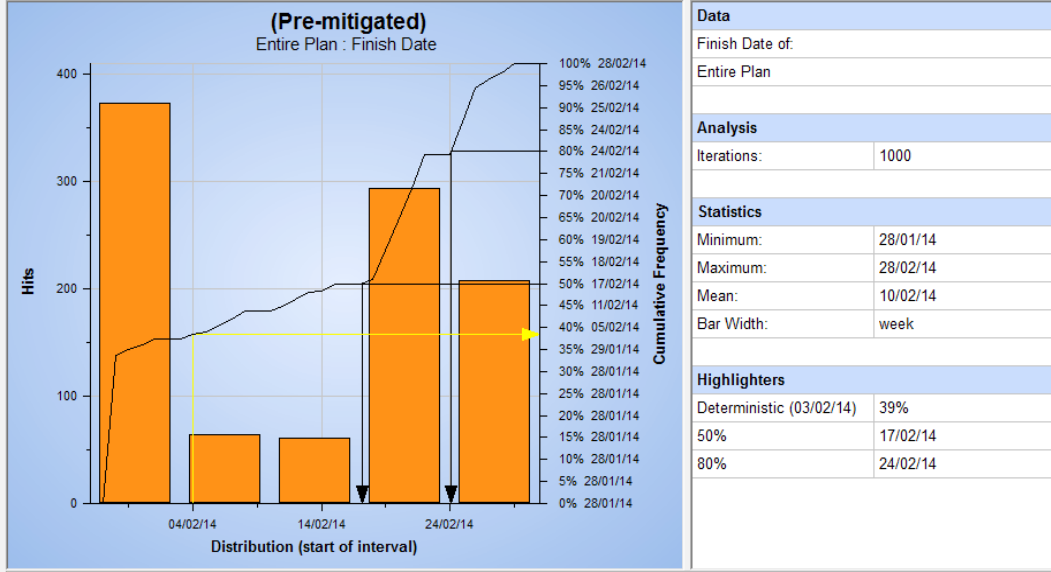
“Güvenlik” riski, projede Risk 12, yazılım geliştirme ortamının güvenliğinin sağlanmaması riskini ifade eder ve %60 gerçekleşme olasılığı ile süre ve maliyet açısından etkileyeceği aktivitelerle ilişkilendirilmiştir.

“Bağımlılık” riski, projede Risk 9, yazılım geliştirme başka sistemlere bağımlı olup, uyumsuzluk veya zamanında tedarik edememe riskini ifade eder ve %60 gerçekleşme olasılığı ile süre ve maliyet açısından etkileyeceği aktivitelerle ilişkilendirilmiştir.

“Maliyet Denetimleri” riski, projede Risk 7, proje süresince maliyet açısından gerekli tedbirlerin alınmaması, yüksek harcamaların gerçekleşme riskini ifade eder ve %40 gerçekleşme olasılığı ile süre ve maliyet açısından etkileyeceği aktivitelerle ilişkilendirilmiştir.

“Teknoloji” riski, projede Risk 8, proje süresince kullanılacak teknolojilerin yeni olması, pahalı olması, alışık olmama riskini ifade eder ve %60 gerçekleşme olasılığı ile süre ve maliyet açısından etkileyeceği aktivitelerle ilişkilendirilmiştir.

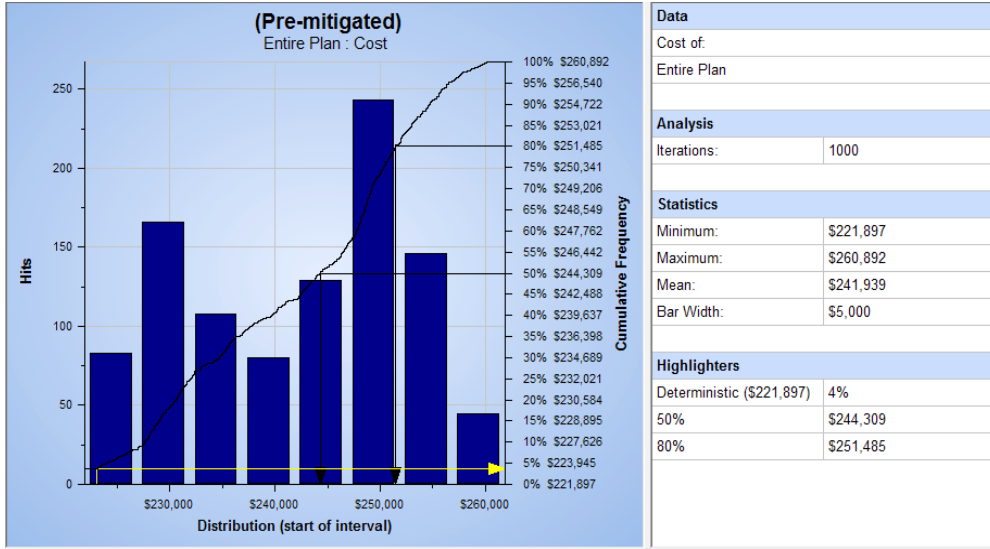
Monte Carlo benzetim modeli kullanılarak, risk kaydı ve aktivite ilişkilendirme ile risk modeli meydana gelmiştir. Her bir görevi etkileyen risklerin etki ve gerçekleşme olasılıklarını hesaplamak mümkündür. Burada ise yalnızca uygulama ve kurulum dağılım grafiği verilmiştir Şekil 2.



Şekil 2: Uygulama, Kurulum ve Bitiş Zaman Dağılım Grafiği

Dağılım grafiği değerlendirildiğinde, ana aktivitenin tanımlanan en yüksek risklerin etkisiyle % 39 ihtimal ile planlanan tarih 3/2/2014 biteceği görülmektedir. En erken bitiş tarihi 28/1/2014, en geç bitiş tarihi 28/2/2014 olabileceği görülmektedir. Bu da projenin 25 iş günü ötelenme riski taşıdığı bunda belirlenen %10 'luk sapma değerini aşabileceği anlaşılmaktadır.

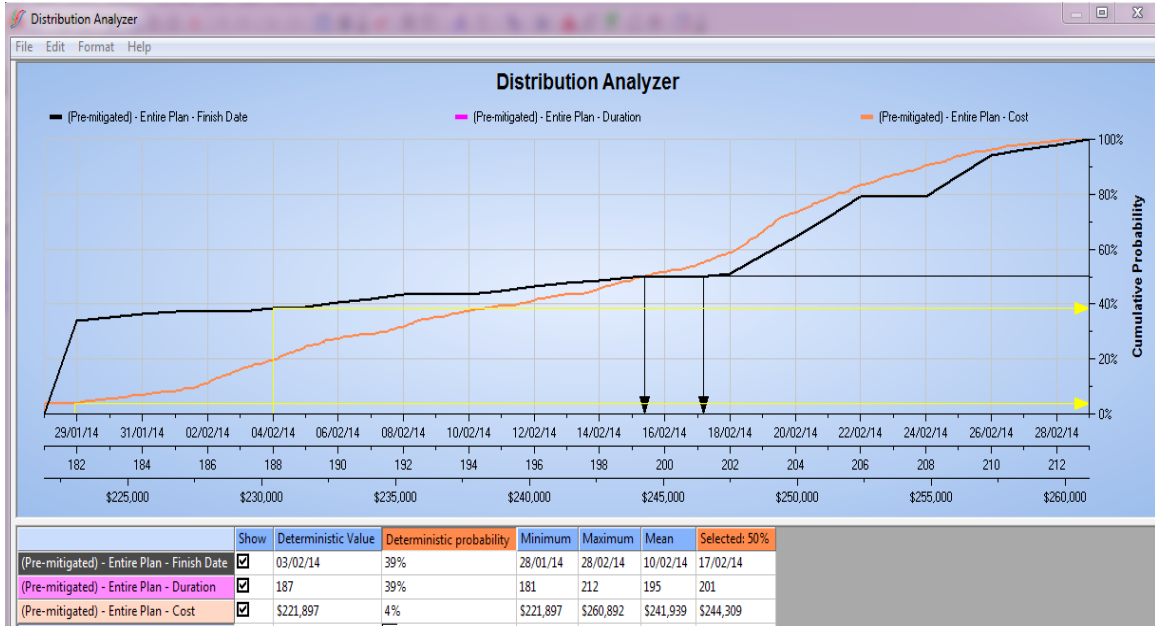
Aynı hesaplamayı %80 ile yaptığımızda, bitiş tarihi 24/2/2014, %50 ihtimal ile 17/2/2014 olacaktır. Proje-deki uygulama ve kontrol aktivitesinin maliyetlere nasıl etki ettiği incelendiğinde ise aşağıdaki gibi sonuç elde edilmiştir Şekil 3. Bu sonuca göre maliyet değeri en düşük 221,897 TL, en yüksek 260,892 TL olacaktır.



Şekil 3: Proje Maliyeti Dağılım Grafiği

Kesin (deterministik) değerler dikkate alındığında planlanan maliyete göre aktivitenin yaklaşık % 4 ihtimal ile gerçekleşeceği belirlenmiştir. Buradan aktivitenin 38.995 TL bir artış ile bitme riski mevcut olduğu görülmüştür. Planlanan maliyetin yaklaşık %18'ine tekabül etmekte bu planlama aşamasında kabul edi-

len %10 'luk sapmayı geçtiği görülmektedir. Şekil 4'de farklı ihtimallere göre oluşabilecek bitirilmeme maliyetleri görülmektedir. Bu sonuçlara göre örneğin, proje maliyeti %80 ihtimal ile 251,485 TL, %50 ihtimal ile 244 309 TL olması beklenmektedir.



Şekil 4: Proje Süresi, Maliyeti ve Bitiş Tarihi Dağılım Analizi

4.4. Risklere Yanıt Verme Stratejisi

Risklere karşı alınabilecek risk yanıt verme stratejilerinin belirlenmesi ve kaydının yapılmasında ise, risk stratejileri belirlenirken her bir alternatifin öncelikle risk derecesi, ekonomik olması, zamanlama dikkate alınarak kullanılacak kaynaklar analiz edilmiştir. Her bir risk için risk yanıtlama stratejisi belirlenmiştir. Projeyi etkileyecek yüksek dereceli 4 risk güvenlik, bağımlılık, maliyet denetimleri ve teknolojik olarak belirlenmiştir. Geliştirme ortamı güvenliği riski için riskten kaçınma stratejisi izlenmiştir. Gerekli risk önleme faaliyetleri uygulamaya alınmış ve risk önleme maliyetine katlanılmış ve alınan risk önleme faaliyeti veri yedekleme çalışmasının maliyeti ise 2400 TL olmuştur. Sistem bağımlılığının uyum sorunu ve tedarikçide gecikme riski için riski transfer etme stratejisi

izlenmiş ve diğer sistemlerin tedarikçileri ile bir sözleşme imzalanarak bu riski gerçekleşmesi durumunda sorumluluğun firmadan olmayacağına soncuna varılmış bunun önlenme çalışması maliyeti ise 2000 TL olmuştur. Maliyet denetimlerinin eksikliğinden dolayı artan maliyetler riski için azaltma stratejisi izlenmiştir gerekli önleme çalışmaları yapılarak proje esnasında takip edilip uygulamaya geçilmiş bunun maliyeti de 1200 TL olmuştur. Yeni teknolojilerin kullanımının riski için azaltma stratejisi izlenerek, teknolojik desteğin alımı ile bu riski önlenmeye çalışılmıştır. Proje uygulama esnasında izlenerek gerektiği anda önleme faaliyeti uygulamaya konulmuştur. Bunun maliyeti projeye ek olarak 1200 TL dir. Tablo 15. Toplam risk yanıtlama maliyeti 8400 TL'dir ve risk için ayrılan fondan karşılanabilecektir.

Tablo 15: Riske Yanıt Verme Stratejisi ve Uygulama Maliyeti

	Riskler					Riskin Önlenmesi		
	Olasılık	Çizelge	Maliyet	Performans	Puan	Karar	Oluşturulan Cevap	Maliyet
Güvenlik	Y	Y	Y	N	28	Kaçınma	Veri yedekleme	2400
Bağımlılık	Y	ÇY	Y	N	56	Transfer	Teknik destek/bakım servisi	2000
M. Denetim	O	D	ÇY	N	40	Azaltma	İlgili birim desteği	1200
Teknoloji	Y	O	Y	N	28	Azaltma	Teknoloji destek birimi	1200

(Not: Y: yüksek, O: orta, ÇY: çok yüksek, N: Normal, D:düşük)

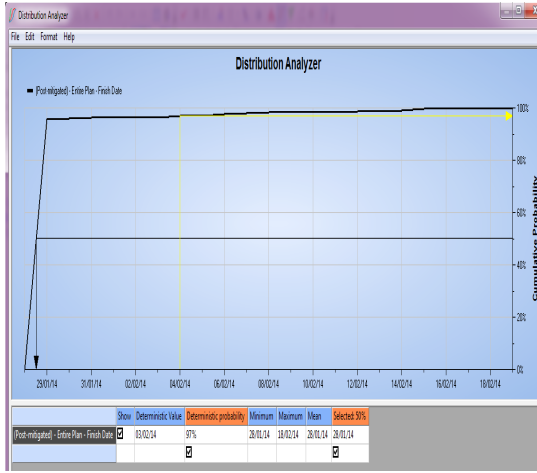
Bu risklerin projeye etkileri ise aşağıdaki gibi olmuştur Tablo 16.

Tablo 16: Risk Yanıt Verildikten Sonra Projeye Etkisi

Oluşturulan Karar			Alınan Karar sonrası				
Karar	Oluşturulan Cevap	Maliyet	Olasılık	Çizelge	Maliyet	Performans	Puan
Kaçınma	Veri yedekleme	2400	N	N	N	N	0
Transfer	Teknik destek/bakım servisi	2000	D	D	D	N	3
Azaltma	İlgili birim desteği	1200	ÇD	ÇD	D	N	1
Azaltma	Teknoloji destek birimi	1200	D	ÇD	O	N	6

Risk yanıt verme stratejilerinin uygulamaya alındıktan sonraki risk değerlendirmesini görmek, model oluşturmak ve projenin üzerindeki etkinin aktiviteler ile ilişkilendirilerek tahmin edilmesi amacıyla riskler için yanıt verme stratejileri uygulandıktan sonra projeye etkilerinin ilişkili aktivitelerin üzerinde nasıl olacağı incelenmiştir. Yapılan benzetim modeline göre risk analizi yapıldığında, deterministik olarak belirle-

nen tamamlanma tarihi olan 3/2/2014'ü görme %97 ihtimale sahip olduğu görülmüştür. En erken tamamlanma tarihi 28/01/2012 ve en geç tamamlanma tarihi 18/02/2014 olarak bulunacaktır. Buradan projenin 15 günlük bir gecikme riskine sahip olduğunu göstermektedir. Bu değer belirlenmiş %10'luk sapma değeri altında olduğundan kabul edilebilir sınırlar içinde kalmıştır.



Proje Bitiş Tarihi Dağılım Grafiği



Proje Maliyet Dağılım Grafiği

Şekil 5: Proje bitiş ve maliyet dağılımı

Deterministik olarak belirlenen toplam maliyet en az 228,697 TL ve en yüksek 230,651 TL olabilecektir. Toplamda projenin 8754 TL'lik bir maliyet riskine sahip olduğu görülmüştür. Risk yanıtı stratejilerinin maliyeti de bunun içindedir ($228,697 - 221,897 = 6800$). Yani projemizi planlanan ana aktivite maliyetini geçmeden bitirebileceğiz ve ek maliyetler %10'luk sapma içinde olduğu için ayrılan fondan kullanılabilir Şekil 5.

Risk sorumluları tarafından her bir risk proje süresince izlenmekte ve kayıt altına alınmaktadır. Bu izleme sürecinde proje hedeflerinden maliyet ve sürenin planlanana aşım aşmadığı kontrol edilmektedir. Bu kontroller risk yönetiminin bir parçası olup aylık olarak risk sorumluları tarafından yapılmaktadır. Kontrol sürecinde proje hedeflerinden en az birinde sapma olduğu görüldüğünde, buna sebep olacak durumların analizi açısından riskler tekrar gözden geçirilmesi daha uygun olacaktır.

Risk yönetim süreci değerlendirme sürecinde ise, bu proje için 145.000 TL'e kadar ek maliyet ve 26 güne kadar da ek süre tanınacağına karar verilmiştir. Bu değerler projenin varsayımlarında söylenen projenin +%10 ile -%10 olarak tamamlanma olasılığına istinaden toplam maliyetin %10 ve toplam tamamlanma süresinin %10'una tekabül etmektedir. Proje esnasında ihtiyaç duyulduğunda da bu fonun kullanılması uygun olacaktır. Proje başlamadan önce planlama aşamasında belirlenen risk yanıtı stratejileri projenin beklenen performansını gösterme yüzdesi olan %10'luk dilimi karşılayacak şekilde ayarlanmıştır. Ek maliyet ve zaman değerleri projenin hesaplanan maliyetinin ve tamamlanma süresinin üstüne eklenerek projenin son durum tamamlanma süresi ve maliyeti belirlenmiş olacaktır.

5. SONUÇLAR

Bu çalışmada, yazılım geliştirme projesine ait risk analizi ve yönetimi için seçilecek yöntemin belirlenmesi için bir yaklaşım önerilmiştir. Önerilen yöntem örnek bir vaka ile sınanarak elde edilen sonuçlar tartışılmıştır.

Mevcut proje yönetimi sisteminin analizinden sonra, kullanılmakta olan proje yönetimi sürecinin parçaları olarak proje sonrası analiz ve risk yönetimi süreçleri tasarlanmış ve mevcut proje yönetimi sürecine dahil edilmiştir. Hem proje sonrası analiz hem de risk yönetimi süreçleri örtük bilginin açık ve yazılı bilgiye dönüştürülmesinde yararlı olmuştur. Bu olaktan yararlanmak için bir bilgi tabanı tasarlanmış ve uygulamaya konulmuştur.

Proje sonrası analizlerin büyük bir kısmını risk ile ilişkili konuların oluşturduğu görülmüştür. Diğer taraftan, risk yönetimi bir dizi proje sonunda kazanılan ve proje sonrası analizler yoluyla açık hale dönüşen deneyime dayandığı görülmüştür. Risk yönetimi ve proje sonrası analiz süreçleri birbiriyle yakın bir etkileşim içindedir. Her ikisi de proje yönetim kalitesini geliştirerek projenin başarısını arttırmayı hedefler. Bu nedenle risk yönetimi ve proje sonrası analiz süreçleri birbirleriyle yoğun bilgi alışverişi içinde bulunacak şekilde tasarlanmıştır.

Projeler için belirsizlik ortamının doğuracağı olumsuz sonuçlar, yani hedefe ulaşmada tehdit niteliğinde olan riskler, projeyi başarılı olarak gösterecek planlanan hedefler üzerinde olumsuz etki meydana getireceği için risk yönetimi süreçlerini uygulama bu risklerin belirlenip, proje hedeflerini ne derece etkilediğini analiz etme ve bu olumsuz etkiyi önlemek amaçlı alınabilecek tedbirleri planlama ve onları izleme açısından önem ve gereklilik gösterir. Diğer bir deyişle proje yönetilirken, planlanan ile gerçekleşenin arasındaki olumsuz farkın en aza indirgenmesi veya sıfırlanması bu yönetim alanının planlanması, uygulanması ve izlenmesinin mutlak sonucu olarak görülür.

Risk yönetimi projenin kalite, zaman, maliyet ve kapsam açısından hedeflerine en az kayıpla ulaştırabilecek adımlara sahiptir.

Risk yönetiminin birbirini takip eden aşamalarının proje boyunca süreklilik gösterdiği ve tekrarlanabilir olduğu tespit edilmiştir. Bunun önemi ise, özellikle

izleme ve kontrol aşamalarının etkinliğini ikincil risklerin belirlenmesi ve onların önlenmesinde ortaya çıkmıştır.

Planlama aşamasında belirlenen sorumlulukların ve rollerin benzer görevlerde veya projelerde yer almış kişilere atanması riskleri tanımlama ve analizinde önemli görüşlerin elde edilmesini sağlamıştır.

Aktivitelerde karşılaşılması muhtemel riskler her aktivite için farklılık göstermektedir. Bu nedenle risk belirleme aşamasında risklerin sınıflandırılması gerektiğinin önemi ortaya çıkmıştır. Sınıflandırma risklerin aktiviteye olan etkilerinin değerlendirilmesi açısından daha etkin olmuştur.

Risklerin analizini yaparken birçok teknik ve yöntemin kullanılabileceği ama çoğunlukla sayısal metodların takip edilmesinin daha doğru karar verme açısından tercih edilmesi gerektiği görülmektedir.

Toplam projeye etkisi düşük olan bazı aktiviteler içindeki bir riskin, olasılık etki tablosunda risk puanı büyük olmasına rağmen toplam projeye olan etkisi düşük olabileceğinden (veya tam tersi), proje aktivitelerinin her birinde olabilecek riskler ve bu risklerin olasılık ve etkileri proje hedefleri açısından ayrı olarak değerlendirilmiştir. Proje hedeflerinden maliyet ve süre üzerinden hesaplamaların yapılmış olması ile projenin daha sayısal olarak değerlendirilmesi sağlanmıştır.

Risk analizinden sonra yüksek dereceli risk olarak değerlendirilen riskler için risk yanıtlama stratejisi fayda zarar analizi dikkate alınarak belirlenmiş, uygulanmıştır. Risk yönetim giderleri projenin bütçesine yansıtılmış olup; risk yönetiminin projenin planlama aşamasında yapılması bütçenin daha doğru hesaplanmasına yardımcı olmuştur.

Riskler için belirlenen stratejiler proje esnasında izlenerek, uyarı mekanizmasının yardımı ile risk kayıt deposundaki son durum risk derecesinin değişimi görülebilir ve proje sonrası gereken müdahaleyi yapma fırsatı elde edilir. Proje boyunca meydana gelebilecek olumsuz sonuçlarda izlenir ve risk haline gelmeden önlemleri alınabilmektedir. Bu da olası risklerin maliyeti için bir bütçe ayrılması gerektiğini gösterir. Bu doğrultuda yapılan her çalışma projeyi olumlu yönde etkilemekte, mümkünse riskler oluşmadan önlenmesi sağlanabilecektir.

KAYNAKLAR

- Anantatmula, V. ve Fan, Y. (2013) "Risk Management Instruments, Strategies and Their Impact on Project Success" *International Journal of Risk and Contingency Management* 2(2): 27-41.
- Bannerman, P.L. (2008) "Risk and Risk Management in Software Projects: A Reassessment" *Journal of Systems and Software*, 81(12):2118-2133.
- Barry, W.B. (1991) "Software Risk Management: Principles And Practices" *Software, IEEE*, 8(1):32-41.
- Barry W.B. ve DeMarco, T. (1997) "The Atlantic Systems Guild, Software Risk, Management" *IEEE Software*, 17-19.
- Ceylan, H. ve Başhelveacı, V.S. (2011) "Risk Değerlendirme Tablosu Yöntemi ile Risk Analizi: Bir Uygulama" *International Journal of Engineering Research and Development*, 3(2): 25-33.
- Dikmen, I., Birgonul, M.T., Anac, C., Tah, J.H.M. ve Aouad, G. (2008) "Learning From Risks, A Tool For Post-Project Risk Assessment" *Automation in Construction*, 18(1):42-50.
- Drucker, P.F. (1996) *Yönetim Uygulaması*, İstanbul, İnkilap Kitabevi.
- Emhan, A. (2009) "Risk Yönetim Süreci Ve Risk Yönetmekte Kullanılan Teknikler" *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3):209-220.
- Erdem, O.A. ve Younis, A.E. (2014) "Yazılım Projesinin Geliştirme Sürecinde Yönetim" *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 7(1):1-9.
- Kwak, Y.H. ve Stoddard, J. (2004) "Project Risk Management: Lessons Learned From Software Development Environment" *Technovation*, 24(11): 915-920.
- McManus, J. (2004) *Risk Management in Software Development Projects*, Elsevier, Butterworth-Heinemann.
- Nakatsu, R.T. ve Iacovou, C.L. (2009) "A Comparative Study of Important Risk Factors Involved in Offshore and Domestic Outsourcing of Software Development Projects: A Two-Panel Delphi Study" *Information and Management*, 46(1):57-68.
- Narayanaswamy, R., Grover, V. ve Henry, R.M. (2013) "The Impact of Influence Tactics in Information System Development Projects: A Control-Loss Perspective" *Journal of Management Information Systems*, 30:191-226.
- Ropponen, J. ve Lyytinen, K. (2000) "Components Of Software Development Risk: How To Address Them? A Project Manager Survey" *IEEE Transactions on Software Engineering*, 26(2):98-112.
- Schmidt, R., Lyytinen, K. ve Keil, M. ve Cule, P. (2001) "Identifying Software Project Risks: An International Delphi Study" *Journal of Management Information Systems*, 17: 5-36.
- Sönmez, E. (2007) "Neden Proje Yönetimi" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Ulusoy, G., Fayda, A.S.N. ve Meydanlı, İ.İ. (2012) "Ar-Ge Projeleri için Proje Sonrası Analiz ve Risk Yönetimi Süreçleri" Atilla, Ö.M. (ed.) *Teknik Değişimin Ekonomisi ve Yönetimi*, İstanbul, Pan Yayıncılık.
- Uzzafer, M. (2013) "A Contingency Estimation Model For Software Projects" *International Journal of Project Management*, 31(7): 981-993.
- Uzuntaş, F. (2010) "Proje Yönetiminde Risk Analizi" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Verner, J.V. ve Evanco, W.M. (2005) "In-House Software Development: What Project Management Practices Lead To Success?" *IEEE Software*, 22(1): 86-93
- Vorster, A. ve Labuschagne, L. (2005) A Framework For Comparing Different Information Security Risk Analysis Methodologies, *Proceedings of the 2005 annual research conference of the SAICSIT '05*.
- Yacov Y.H. (2009) *Risk Modeling, Assessment, and Management*, John Wiley & Sons.

İş Tatmini, Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkilerinin Belirlenmesi

To Examine Relationship Between Job Satisfaction, Emotional Exhaustion and Emotional Laboring

Cengiz MENGENCİ¹

ÖZET

Bu çalışma kapsamında hizmet sektöründe çalışanların zaman zaman karşılaştıkları tükenmişlik sendromunun duygusal emekleri üzerindeki etkilerinin ve iş tatmini kavramının bu iki kavram arasında oynadığı rolün duyguyu regülasyon teorisi, kazanımların korunumu teorisi ve duygusal olaylar teorisi temel alınarak belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmadan elde edilen bilgiler iş tatmini yüksek olan çalışanların daha çok derin davranış ve doğal davranışlarla müşteri hizmetini gerçekleştirdiği buna karşın daha az yüzeysel davranış tercih ettikleri sonucuna varılmıştır. Bunun yanında duygusal tükenme sendromu yaşayan çalışanın müşteriye hizmet verirken daha çok yüzeysel davranış sergilemesi söz konusudur. Son olarak çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; iş tatmininin yüzeysel davranış ile duygusal tükenme arasında yarı (partial mediating effect) aracı etkisinin olduğu, derin ve doğal davranışlar ile duygusal tükenme arasında ise tam (full mediating effect) aracı etkisinin olduğunu belirlenmiştir. Bu sonuçlar yüksek iş tatminine sahip çalışanların duygusal tükenme sendromu yaşadıklarında, bu sendromun olumsuz etkisinin örgüt amaçları için kullandıkları duygusal sermayelerine yansıtılmayacakları anlamına gelebilecektir.

Anahtar Kelimeler: İş tatmini, duygusal tükenme, duygusal emek.

ABSTRACT

The current study seeks to investigate the relationship between emotional labor, emotional exhaustion and job satisfaction based on emotional regulation theory, emotion regulation theory and conservation of resources theory in service sector. The study was conducted using a survey method of 438 teachers in Yalova. The results confirmed the fact that workers with high job satisfaction would prefer to use more deep and genuine acting but less surface acting when they serve to customer. And also, Structural Equation Modelling analysis results show that there is a positive linear regression relationship between emotional burnout and surface acting. It means when workers suffer from emotional burnout, they may treat to the customer with fake emotional behaviour. Lastly, it was found that job satisfaction has a mediating effect between emotional burnout and emotional laboring. If workers with high job satisfaction suffer from emotional burnout, they may try to reduce the emotional burnout negative effect on their service behaviour.

Keywords: Job satisfaction, emotional exhaustion, emotional laboring.

1. GİRİŞ

Günümüz hizmet sektöründe müşteri ilişkileri gittikçe artan oranda önem kazanmaktadır. Sektörde, iyi müşteri ilişkileri, rekabet avantajı olarak kabul görmektedir (Grönroos, 2007). Bu nedenle müşteriyile etkileşime geçen çalışanın olumlu davranış ve duygularla hizmet vermesi önem arz etmektedir. Çalışanın olumlu duygularla müşteriye yaklaşımı, müşterinin örgüte, çalışana ve yapılan hizmete yönelik olumlu duygulara sahip olması anlamına gelebilecektir.

Konu ile ilgili yazın incelendiğinde olumlu davranış ve duygular içeren bir hizmetin kaliteli olduğu (Pugh, 2001; Wolcott ve Burman, 2004), müşterinin olumlu duygularla ayrıldığı (Tsai, 2001) ve örgütten memnuniyet derecesinin artışına yönelik önemli bulgulara ulaşılmaktadır (Matilla ve Enz, 2002). Bu durum işletmeler tarafından çalışanların olumlu duy-

gularla hizmet vermeleri ve hizmeti nasıl vereceklerini belirten davranış kalıplarının neler olacağı ile ilgili yönlendirmeler yapmaları demektir (Grandey, 2000). Çalışanların hizmet verirken işletmelerinin istediği duygularla hareket etmeleri yazında duygusal emek olarak tanımlanmaktadır (Morris ve Feldman, 1996).

Hizmet sektöründe önemli olan duygusal emek faktörü, çalışanların zaman zaman iş yeri bazen de sosyal hayatlarında yaşadıkları sorunlar nedeniyle tükenmekte ve sonuçta çalışanın duygusal tükenmişlik sendromu ile karşılaşmasına neden olabilmektedir. Tükenmişlik sendromu etkisi altındaki çalışan gerçek duygularını hizmet verirken kullanmak yerine işletme tarafından istenilen duygusal içeriği yapmacık tavırlar ile sergileyebilmektedir (Morris ve Feldman, 1996; Pugliesi, 1999; Lin, 2000). Yapmacık davranışlar müşteriler tarafından fark edilmekte ve müşteri memnuniyetini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

¹Yrd. Doç. Dr., Orhangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, cengiz.mengenci@bou.edu.tr

Buradan hareketle, Yalova ilinde hizmet sektöründe çalışanların duygusal tükenme, duygusal emek ve iş tatmin düzeyleri ölçülerek, bu üç faktörün aralarındaki ilişkiler ortaya çıkarılmak ve iş tatmininin aracı etkisinin olup olmadığı belirlenmek istenmektedir. Ayrıca çalışma kapsamında sosyal mübadele, duygusal olaylar ve kaynakların korunumu teorilerinin; iş tatmini, duygusal tükenme ve duygusal emek değişkenleri arasındaki ilişkiler belirlenirken geçerliliği de test edilerek yazına katkıda bulunmak istenmektedir. Bunlara ek olarak, iş tatmininin duygusal tükenme ile duygusal emek değişkenleri arasında aracı etkisinin olup olmadığına yönelik, Türkiye ölçeğinde çalışmanın olmaması da söz konusudur. Bu çalışma ile literatürde var olan boşluğunda doldurulması amaçlanmıştır.

2. DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Günümüzde rekabetin alan değiştirmesi ve daha çok hizmet ekseni olarak gerçekleşmesi çalışanların önemini bir derece daha artırmıştır. Özellikle batı ülkelerinde mal üretiminden hizmet üretimine geçişin yaşanması ile birlikte, rekabet avantajına sahip olmanın ve bu avantajı sürdürebilmenin önemli unsurlarından biri, en iyi müşteri hizmetinin sunulması olarak kabul görmeye başlamıştır. Müşteriye hizmet sunmadaki beklentilerin artışı çalışanların sadece iddialı fiziksel ve bilişsel işlerin üstesinden gelme sorumluluklarının artmasının yanında hizmet verirken kullanılan duygusal ifadelerin tam olarak işyeri tarafından istenildiği şekilde sergilenmesi de gerekmektedir (Shani ve diğ., 2014). İşverenin çalışandan beklentisi olarak belirtilen müşterilere olumlu duygularla hizmet verilmesi durumu ise yazında duygusal emek olarak kabul görmektedir (Domagalski, 1999). Duygusal emek kavramı araştırma başlığı olarak ilk kez Hochschild (1983) tarafından bireyin performans hedeflerine ulaşmak için vücut ve yüz ifadelerini görsel olarak nasıl yönettiğini açıklamak için kullanılmıştır. Bu kavramla daha çok insan ilişkilerinin önem arz ettiği hizmet sektöründe karşılaşılabilecek söz konusudur. Satış elemanları, öğretmenler, uçuş kabin görevlileri ve polis memurluğu mesleklerinde duygusal sermaye meslek üyelerinin psikolojik durumları ve performanslarına etki etmesinin yanında işlerinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul görmektedir (Matracci, Newman ve Guy, 2006). Duygusal emek kapsamında müşteri ile etkileşim esnasında kullanılan ve sergilenen davranışların her ne kadar çalışanın karakteri ile yakından ilgili olduğu bilinse de aynı zamanda sosyal, örgütsel ve mesleki normlar tarafından da şekillendirildiği yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur (Rafaeli ve Sutton, 1989; Grandey, 2000).

Söz konusu yönlendirmeler davranışın şekilsel içeriğini belirlemekte fakat ne kadar içtenlikle yapılabileceği konularında etkili olamamaktadır. Özellikle çalışanın gerçekten hissettikleri ile sergilemesi gereken davranışlar arasında bir çelişki söz konusu olduğunda, duygusal uyumsuzluk ortaya çıkmakta ve çalışan yüzeysel, derin veya doğal davranış yapma tercihi ile karşı karşıya kalmaktadır (Hochschild, 1983). Yapılan çalışmalarda yüzeysel davranış, çalışanın gerçek hislerini ifade eden davranışlar yerine yapmacık tavırlarla beklenen davranışları sergilemesidir (Steinberg ve Figart, 1999). Derin davranış ise çalışanın sergilediği davranışları gerçekten hissetmeğe çalışma çabası olarak tanımlanmaktadır (Kim, 2008; Grandey, 2000). Çalışan tüm çabasını ortaya koyarak örgüt tarafından istenilen davranış kalıplarını derin veya yüzeysel şekilde yapmak yerine gerçekten hissettiği gibi davranması da söz konusudur. Duygusal harmoni olarak ifade edilen bu durum, çalışanın sergilediği yüz ve vücut davranışlarının taşıdığı duygusal anlamların gerçekten hissettikleri ile doğru yönde olmasıdır (Wong ve Wang, 2009).

Hizmet sektöründe işin bir parçası olarak kabul edilen duygusal emek faktörü ekonomik açıdan da değerlendirilmiştir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda olumlu duyguların hizmet ile müşteriye yansıtılması müşteri memnuniyeti, tekrar aynı hizmeti alma isteği ve arkadaş ve dostlara işyerinin tavsiye edilmesi gibi işyeri amaçları ile uyuşan sonuçların ortaya çıktığı anlaşılmıştır (Johanson ve Woods, 2008). Çalışmalarda üzerinde durulan asıl konu; müşteriye hizmet verirken çalışanın gerçek ve samimi duygularla davrandığının müşteri tarafından aynı şekilde algılanmasının önemidir (Grandey ve diğ., 2005). Eğer çalışan samimi olarak algılanmaz ise müşteri üzerinde olumlu bir etki oluşturamayacaktır. Daha kötüsü yapmacık davranışlar daha çok müşteriyi kandırma yönünde yapılan manipülatif hareketler sınıfına konulacak ve müşteri olumsuz duygularla işyerinden ayrılacaktır. Diğer bir ifadeyle etkileyici ve olumlu müşteri hizmeti derin ve doğal davranışlarla ortaya konan hizmet olmasının yanında hoşnut kalınmayan müşteri hizmeti de yüzeysel davranışlar ile verilmeye çalışılan hizmet olarak kabul görecektir (Van Dijk ve diğ., 2011). Bu durum işyeri tarafından hizmet çalışanın müşteriye sürekli derin ve doğal davranışlarla hizmet götürmesini beklemesi anlamına gelebilecektir. İşyerinde çalışan eğer ne tür duygularla hizmet vereceğine karar veriyorsa ve bu kişisel gelişimine faydalı oluyorsa, çalışanların sürekli derin ve doğal davranışlarla hizmet görmelerinin iş tatminlerini de olumlu yönde etkilediği yapılan çalışmalarla belirlenmiştir (Tolich, 1993; Adelman, 1995).

Buradan hareketle iş tatmini kavramı ile ilgili çalışmalar yakından incelendiğinde, bu kavramın, çalışanın işine karşı olumlu ya da olumsuz hissettiği tüm duygular olarak tanımlanmaktadır (Wegge ve diğ., 2007; Mekanjee ve diğ., 2006). İş tatminini bazı araştırmacılar çalışanın işyerinden beklentilerinin karşılanma düzeyinin bir yansıması olarak görmektedir (Testa, 2001). Bu kavram ayrıca çalışanın elde ettikleri ile elde etmek istediklerini karşılaştırdığında elde ettiği sonuca bağlı olarak kişinin işine gösterdiği duygusal reaksiyon olarak tanımlanmaktadır (Craney ve diğ., 1992; Fields, 2002). Yapılan tanımlardan çalışanın işinden tatmin olabilmesi iş yerinden bir dizi beklentisinin karşılanmasına bağlanmaktadır. Bu beklentiler Porter (1974) tarafından ücret, otonomi, ayrıcalıklar ve kariyer olarak sıralanmaktadır. Bunlara ek olarak, çalışanın işine karşı taşıdığı tüm duyguların ücret, iş güvencesi, iş yeri desteği, sosyalleşme ve ilerleme gibi bazı faktörler tarafından şekillendirildiğini gösteren önemli bulgulara da ulaşılmaktadır (Parnell ve Crandall, 2003). Diğer yandan araştırmacılar düşük iş tatmin düzeyinin iş yerinde neden olduğu sorunlar üzerinde de durmuşlardır (George ve Jones, 1997; Ostroff, 1992; Testa, 2001; Vandenberg ve Lance, 1992; Williams ve Anderson, 1991). Yapılan çalışmalarda iş tatmin düzeyi düşük çalışanların çalışan devir hızının yüksek olduğu, işe geç geldiği, performanslarının ve örgütsel bağlılık düzeylerinin düşük olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu bilgiler hizmet sektöründe çalışanların düşük iş tatmin düzeyine sahip olması sonuç olarak işveren beklentisinin istenilen düzeyde karşılanamayacağı ifade edecektir.

Çalışanın hizmet sektöründe iş yeri tarafından beklenen davranış kalıpları ile hizmet vermesi oldukça talepkar bir durumdur. Sürekli duygularını kontrol eden ve istenilen şekillerde olup olmadığını sorgulayan bir çalışanın üzerinde daha fazla stres oluşması kaçınılmaz sonuçlardandır (Hochschild, 1983). Hizmet sektöründe çalışanların duygularına hakim olmaya çalışmaları yazında duygu regülasyonu teorisi ile açıklanmaktadır. Bu teori duygusal regülasyon kavramını bireyin hangi duyguyu, ne zaman ve nasıl sergileyeceğini belirlediği bir süreç olarak tanımlamaktadır (Gross, 1998b). Gross (1998b) duygu regülasyonunu öncül odaklanma ve tepkisel odaklanma olmak üzere iki süreç olarak kabul etmektedir. İlk süreç, bireyin tüm düzenlemeleri ya da durum değerlendirmelerini duygusal tepkilerinden önce gerçekleştirdiği öncül odaklanma dönemidir. Bu dönem derin davranış olarak kabul görmektedir. İkinci süreç ise tutarlı ve gözlemlenebilir şekilde duyguların düzeltilip şekil verildiği tepkisel odaklanma dönemidir. Bu durum yüzeysel davranış olarak tanımlanmaktadır.

İş tatmini ile duygusal emek ilişkisini inceleyen araştırmalarda, doğrudan halkla temasta olan kişi ya da işlerde çalışanlar, eğer hizmet alanın duygularına şekil verebiliyor ve kontrolü kendinde hissediyorlarsa, bu durumun çalışanı olumlu yönde etkilediği ifade edilmektedir (Wharton, 1996). Bunlara ek olarak eğer çalışan güçlü bir şekilde iş yapış biçimi ile rolünü ayrıca duygusal emeğini nasıl kullanacağına karar verebiliyorsa, çalışanın iş tatmin düzeyinin arttığına yönelik önemli bulgulara konu ile ilgili yapılan çalışmalarda rastlamak mümkündür (Ericson ve Wharton, 1995). Adelman (1995) çalışmasında duygularını yüksek düzeyde regüle eden ve derin ya da doğal davranışlarla müşteri karşılama görevini yerine getiren çalışanların, yüzeysel davranışlarla bu görevi yerine getiren çalışanlardan daha fazla işlerinden tatmin olduklarını belirlemiştir. Diğer bir çalışmada Abraham (1998) yüzeysel davranışlarla hizmet veren çalışanların iş tatminleri ile duygusal emekleri arasında negatif bir ilişki olduğu sonucunu elde etmiştir. Yapılan çalışmalarda iş tatmini ile duygusal emek arasında farklı sonuçların elde edilme nedeni bazı çalışmalarda duygusal emeğin yüzeysel davranış, bazılarında ise derin davranış olarak değerlendirilmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İş tatmini ile duygusal emek kavramları ile ilgili verilen tüm bilgiler ışığında aşağıdaki hipotezleri sürmek mümkün görünmektedir.

H₁: Hizmet sektöründe çalışanların derin davranışları ile iş tatmini arasında pozitif doğrusal bir ilişki vardır.

H₂: Hizmet sektöründe çalışanların doğal davranışları ile iş tatminleri arasında pozitif doğrusal bir ilişki vardır.

H₃: Hizmet sektöründe çalışanların yüzeysel davranışları ile iş tatminleri arasında negatif doğrusal bir ilişki vardır.

Hizmet sektörü oldukça talepkar bir yapıya sahiptir. Memnun edilmesi oldukça zor müşterilerle karşılaşan ve onları istenilen davranış kalıpları ile hizmet vererek memnun etmeye çalışan birey, oldukça yüksek oranda çaba harcamak zorunda kalmaktadır. Harcanan çabanın sonucunda istenilen müşteri memnuniyetinin karşılanamaması, çalışanın duygusal iniş ve çıkışlara, pozitif veya negatif duygu değişimleri yaşamasına neden olurken, duygusal anlamda tüm sermayesini tüketmesi sonucunu ortaya çıkarabilmektedir.

Tükenmişlik kavramı ilk olarak konu ile ilgili yazına Freudenberg (1975) tarafından kazandırılmıştır. Bu kavram araştırmacı tarafından çalışanın fiziksel, duygusal ve mental olarak yorgun düşmesi ve bunun sonucunda başarıda azalma, yabancılaşma ve işe olan ilginin kaybedilmesi şeklinde tanımlanmıştır (Tümkan, Cam ve Çavuşoğlu, 2009).

Tükenmişlik kavramı ile ilgili önemli bir diğer çalışma Maslach ve arkadaşları (1986) tarafından gerçekleştirilmiştir. Maslach (1986) tükenmişliği üç farklı kişisel durumu barındıran bir yapı olarak algılamaktadır. Bunlardan ilki, bireyin duygusal tüm gücünü yitirmesi durumu duygusal tükenme; ikincisi, diğer kişilerden uzak durma tutumu, yabancılaşma ve son olarak içinde düşük düzeyde başarı yaşanması ise azalan kişisel başarı olarak tanımlanmaktadır (Maslach ve Jackson, 1986). İşten ayrılma, artan ayrılma niyeti, olumsuz iş yeri davranışları ve düşük performans ise örgüte yansıyan yönleri olarak ifade edilmektedir (Cameron, Horsburgh, ve Armstrong-Stassen, 1994; Jackson, Schwab, ve Schuler, 1986; Lee ve Ashforth, 1996; Wolpin, Burke, ve Greenglass, 1991; Wright ve Bonett, 1997; Wright ve Cropanzo, 1998).

Tükenmişlik kapsamında yapılan çalışmalarda araştırmacılar, bu kavramın en temel belirleyicisinin duygusal tükenme olduğuna işaret etmektedirler (Cordes ve Dougherty, 1993; Schaufeli, Maslach, ve Marek, 1993). Bu nedenle çalışma kapsamında sadece duygusal tükenme boyutu inceleme altına alınmıştır. Çalışanların sürekli müşteri ile karşı karşıya gelmesi ve duygularını işletmenin istediği biçimde düzenlemesi oldukça yorucu bir faaliyettir (Rafaeli ve Sutton, 1987). Böyle bir düzenleme kişinin duygusal emeğini tüketmesi ve stres düzeyinin artması ile birlikte tükenmişlik sendromu yaşaması söz konusu olabilmektedir (Morris ve Feldman, 1997; Pugliesi, 1999; Lin, 2000).

Duygusal olaylar teorisi bireyin yaşadığı duygusal olayların yapısal nedenleri ve sonuçları üzerine yoğunlaşmaktadır (Weiss ve Crapanzano, 1990). Bu teori çalışanın yaşadığı olaylara verdiği duygusal tepkilerin davranış ve tutumlarına olan etkilerini incelemektedir. Konu ile ilgili çalışmalara bakıldığında yaşadığı olumsuz olayların olumlu olaylardan daha fazla çalışan psikolojisini etkilediği ve bu negatif etkinin çalışan davranışlarına yansıdığı belirtilmektedir (Taylor, 2002). Bussing ve diğ. (2000) yaptıkları çalışmalarında kişilerin yaşadıkları olumsuz olaylar sonrasında eşleri ile çatıştıkları sonucuna ulaşmıştır. Schilling (2003) kişinin kavga ve çatışmaya yatkın olma nedeninin yaşanan olumsuz durumlardan kaynaklandığını tespit etmiştir. Bunlara ek olarak Kohn ve Schooler (1982)'ın yaptıkları çalışmalarında kişinin çalıştığı iş yerindeki aşırı iş beklentilerinin ve zaman baskısının çalışan üzerinde strese neden olduğuna yönelik önemli bulgulara ulaşmışlardır. Ortaya çıkan stres, aşırı iş yükü ve bunun yanında rol karmaşası gibi unsurlar ilk önce bireyin duygusal sermayesinin tüketmesine ve daha sonra tükenmiş-

lik sendromu yaşamasına neden olan faktörlerdir. Hochschild (2003) çalışmasında çalışanların işyeri tarafından istenildiği şekilde duygularını kontrol etmeleri ve belli standartlarda davranış kalıpları ile hizmet vermeye çalışmalarının kişinin duygusal sermayesini tükettiği, stres düzeyini artırdığı ve sonuçta duygusal tükenme sendromu yaşamasına neden olduğunu belirtmiştir. Tüm bu bilgiler çalışanın duygusal emeğini aşırı derecede kullanması sonrasında duygusal tükenme sendromu ile karşı karşıya kalabileceği anlamına gelebilecektir. Çalışanın duygusal sermayesinde kullanabileceği emeğinin kalmaması olumsuz duygularını işyerindeki davranışlarına taşıyacağı ve hizmet sektöründe önem taşıyan doğal ve derin davranışlar yerine yüzeysel davranışlarla müşteriyi memnun etmeye çalışacağı anlamına gelebilecektir (Weiss ve Crapanzano, 1996).

Tüm verilen bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotezleri ileri sürmek olası görünmektedir:

H₄: Hizmet sektöründe, derin davranış ile duygusal tükenme arasında negatif doğrusal bir ilişki vardır.

H₅: Hizmet sektöründe, doğal davranış ile duygusal tükenme arasında negatif doğrusal bir ilişki vardır.

H₆: Hizmet sektöründe, yüzeysel davranış ile duygusal tükenme arasında pozitif doğrusal bir ilişki vardır.

Hizmet sektöründe önemli olan çalışanın psikolojik açıdan kendini iyi hissettiğinde değil, her zaman aynı düzeyde performans göstermesi ve bir istikrar sergilemesidir. Bunun nedeni, müşterinin hizmeti her aldığı anda aynı düzeyde bir kalite beklentisi içerisinde olması ve eğer bu kalite sürdürülebilir olursa hizmet almaya devam etmek istemesidir.

Peki, hizmet sektöründe duygusal anlamda tükenen bir çalışan her durumda aynı seviyede hizmet kalitesini nasıl devam ettirecektir? Bu noktada, sorunun yanıtı kaynakların korunumu teorisi ile verilebilir. Kazanımların korunumu teorisi bir motivasyon teorisi olarak kabul görmekte ve temel ilkesi bireyin kendi ihtiyacı olan kaynakları arayacağını, elde etmeye çalışacağını, artırmak isteyeceğini ve korumak için her türlü olumsuz durum ile başa çıkmaya motive olacağını belirtmektedir (Hobfoll, 1989; Westman ve diğ., 2005). Bu kapsamda bireyin elde etmek isteyeceği kaynaklar maddi hedefler (araba, ev ve lüks tüketim eşyaları), statüler (ebeveyn rolü, sosyal bir çevre içinde olma), kişisel özellikler (yetenek ve karakter) ve enerji olarak sıralanmaktadır (Hobfoll, 1998; 2001).

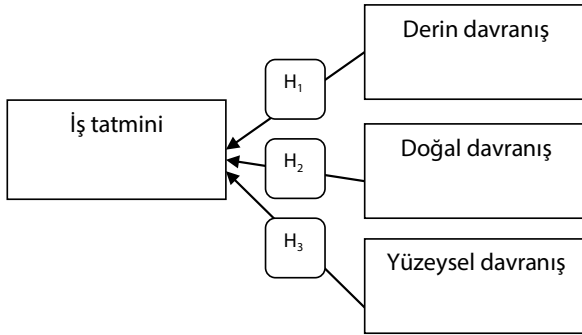
Buradan hareketle hizmet sektöründe çalışan bireyin ücret, iş güvencesi, iş yeri desteği, sosyalleşme ve ilerleme gibi iş tatminini oluşturan faktörleri korumaya çalışacağını; duygusal emeğini sonuna kadar kullansa ve duygusal tükenme sendromu ile karşı karşıya olsa da olumsuz duygularını müşteriye hizmet verirken yansıtmak yerine mümkün olan tüm gücünü kullanarak özveri ile görev ve sorumluluklarını yerine getireceğini beklemek mümkündür (Brotheridge ve Grandey, 2002).

Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez ileri sürülebilir:

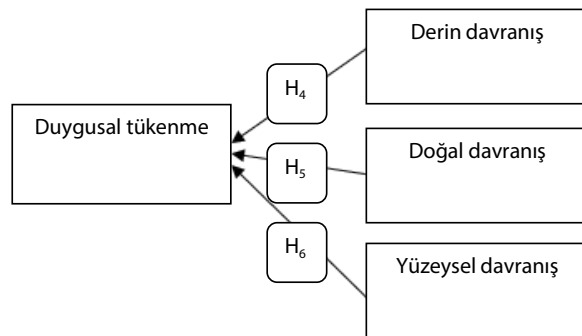
H₇: Hizmet sektöründe iş tatmini kavramının duygusal tükenme ile duygusal emek arasında pozitif aracı etkisi vardır.

Yukarıda oluşturulan hipotezler üretilen üç model kapsamında sınanacaktır. Bunun nedeni aracı etki araştırmasında Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen yöntemin modeller şeklinde daha görsel duruma getirilmesinden kaynaklanmaktadır. İlk model; iş tatmini ile duygusal emek ilişkisi üzerine, ikinci model; duygusal tükenme ile duygusal emek ilişkileri ve son model; iş tatmininin duygusal tükenme ile duygusal emek değişkenleri arasındaki aracı etkinin ölçümüne yönelik oluşturulmuştur.

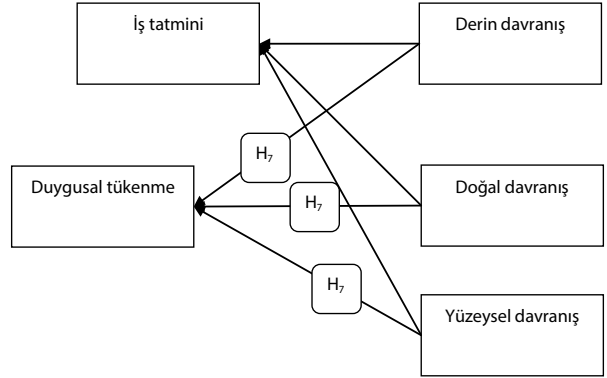
Araştırmada kullanılacak modeller.



Model 1: İş tatmini ile Duygusal Emek ilişkileri



Model 2: Duygusal Tükenme ile Duygusal Emek ilişkileri



Model 3: İş Tatmininin Duygusal Tükenme ile Duygusal Emek Arasındaki Aracı Etkisi

3. YÖNTEM

Araştırma kapsamında oluşturulan üç modeli test etmek amacıyla demografik değişkenlerin yanı sıra iş tatmini, duygusal tükenme ve duygusal emek kavramları için bir anket düzenlenmiştir. Araştırmanın evrenini, Yalova İl Merkezinde bulunan devlete bağlı Anaokul, ilköğretim Okulu ve Liselerden oluşan ve toplam 9 okulda görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Bu araştırma, toplam 550 öğretmen arasından kolayda örnekleme (convenience sampling) yöntemine göre seçilmiş toplam 438 öğretmenin oluşturduğu örneklem üzerinde yürütülmüştür. Araştırmaya katılan öğretmenlerin %48,6'si kadın, %51,4'i erkeklerden oluşmaktadır. Öğretmenlerin %15'i 25 ve altı yaş aralığında olup, %28,1'i 26-35, %35,2'si 36-45 yaş aralığındadır. 46 ve üzeri yaş aralığında olan öğretmenlerin oranı %33,3'dür. Öğretmenlerin mesleklerindeki kıdemlerine göre dağılımlarına bakıldığında %53,2'sinin 1-5 yıl, %23,1'inin 6-10 yıl, %9,6'sının 11-15, %14,2'sinin 16 yıl ve üzeri kıdeme sahip olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan öğretmenlerin %82,6'sı evli, %17,4'ü bekar. Ayrıca katılımcıların; %46,8'i lise, %12,1'i ortaokul, %36,8'i ilkököl ve %4,3'ü anaokulu öğretmenlerinden oluşmaktadır.

3.1. Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında, demografik bilgiler dışında, çalışanların iş tatmini, duygusal tükenme ve duygusal emek düzeylerini belirlemek amacıyla üç farklı anketten yararlanılmıştır.

3.1.1. İş Tatmini Ölçeği

Bu anket, çalışanların iş tatmini düzeylerini belirlemek için Spector (1985) tarafından geliştirilmiştir. Türkçeye Kula (2011) tarafından uyarlanan ve 9 sorudan oluşan bu ölçeğin derecelendirilmesinde beş'li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Bu anketteki sorulara verilen cevaplar 1'den 5'e kadar değişen puanlarla değerlendirilmiş olup (1) kesinlikle katılmıyorum, (2)

katılmıyorum, (3) kısmen katılıyorum, (4) katılıyorum ve (5) tamamen katılıyorum şeklinde düzenlenmiştir. Anket için yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha katsayısı 0.85 olarak bulunmuştur. Çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri -1 ve +1 arasında bulunmuş olup, dağılım normaldir. Kullanılan bu ölçeğe uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda faktör yükleri .63 ile .76 arasında elde edilmiştir. Ankette bulunan üç sorunun faktör yükleri .50 altında olduğundan modelden çıkarılmış olup, iş tatmini 6 soruyla ölçülmüştür.

3.1.2. Duygusal Tükenme Ölçeği

Araştırmaya katılan çalışanların duygusal tükenme düzeylerinin belirlenebilmesi için; 1986 yılında Maslach ve Jackson tarafından geliştirilen ve Ergin (1992) tarafından Türkiye’de geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmış olan Maslach Tükenmişlik Ölçeği’nin, 9 sorudan oluşan Duygusal Tükenme alt ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte yer alan ifadeler 5’li Likert formatında yanıt istenmiştir. Buna göre; 5 = Her zaman, 1 = Hiçbir zaman’ı ifade etmektedir. Anket için yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha katsayısı 0.87 olarak bulunmuştur. Çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri -1 ve +1 arasında bulunmuş olup, dağılım normaldir. Duygusal tükenme ölçeğine doğrulayıcı faktör analizi uygulandığında faktör yükleri .60 ile .77 arasında oluşmuştur. Ankete dahil edilen bir sorunun faktör yükü .50 altında olduğundan modelden çıkarılmış olup, iş tatmini 8 soruyla ölçülmüştür.

3.1.3. Duygusal Emek Ölçeği

Çalışanların duygusal emek davranışlarını belirlemek amacıyla Duygusal Emek Ölçeği, Diefendorff ve arkadaşları (2005) tarafından, Grandey (2003) ve Kruml ve Geddes’in (2000) duygusal emek ölçeklerinin bazı maddelerinin alınarak uyarlanması ve bazı maddelerin ise geliştirilmesiyle oluşturulmuştur. Ölçek, Türkiye’de Basım ve Beğenirbaş (2012) tarafından güvenilirlik ve geçerlilik analizlerini yapmak için uygulanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda ölçeğin kullanılabilirliğine yönelik sonuçlar elde edilmiştir. Bu ölçek 13 sorudan oluşmakta ve yüzeysel davranış, derin davranış ve doğal davranış olmak üzere üç boyutu içermektedir. Katılımcılar ölçek maddelerini beşli Likert Ölçeği yardımıyla değerlendirmişlerdir (1=Hiçbir Zaman, 5= Her Zaman). Anket için yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha katsayıları sırasıyla .83, .87, .84 olarak bulunmuştur. Çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri -1 ve +1 arasında bulunmuş olup, dağılım normaldir. Ölçeğe doğrulayıcı faktör analizi uygulandığında, faktör yükleri .57 ile .89 arasında elde edilmiştir. Varyans açıklama oranı %62 olarak bulunmuştur.

3.1.4. Verilerin Analizi

Verilerin değerlendirilmesinde IBM SPSS 21,0 istatistikî değerlendirmeler ve Yapısal Eşitlik Modellemesi için AMOS 16,0 programı kullanılmıştır. Yapısal Eşitlik Modelleme birkaç değişkenin aynı anda yapısal bir modelde ilişki açısından analiz edilmesini sağlayan (Wan, 2002) ve ölçüm hatalarını göz önünde bulunduran bir analiz metodudur (Byrne, 2006).

Bu araştırmada, istatistikî anlamlılık düzeyi $p < 0,5$ olarak kabul edilmiştir. Yapısal Eşitlik Modeli analiz uygulanan çalışmalara bakıldığında uyum istatistikleri (goodness-of-fit) hakkında değişik parametreler kullanılmıştır. Hangi parametrelerin kullanılması gerektiği hakkında bir fikir birliği olmasa da, birkaç parametrenin birlikte kullanılması tavsiye edilmektedir. Bu bağlamda, en azından üç uyumluluk (fit) test grubundan birer adet kullanılmalıdır (Garson, 2009). Literatürde en çok kullanılan uyum istatistik değerleri şunlardır: $\chi^2-p-\chi^2/df$, RMSEA-PCLOSE, TLI-CFI değerleri ile HOLTER Index değeridir (Uryan, 2010: 70-73; Kula, 2010: 65-74). Uyum istatistiklerinin olması gereken değer aralıkları χ^2 ne kadar küçük olursa iyidir; $p \geq 0,05$; $\chi^2/df \leq 4$; RMSEA: $0,05 \geq \text{değer} \leq 0,08$; kabul edilebilir $\leq 0,05$ iyi; PCLOSE $\geq 0,05$; TLI.90 $\leq \text{değer} < 0,95$; kabul edilebilir $\geq 0,95$ iyi; CFI .90 $\leq \text{değer} < 0,95$; kabul edilebilir $\geq 0,95$ iyi ve HOLTER index değeri $75 \leq \text{değer} < 200$; kabul edilebilir ≥ 200 ; iyi olarak tanımlanmaktadır (Schumacker ve Lomax, 2004: 82) .

Anket dönüşlerinden elde edilen ham bilgileri analize hazır hale getirmek amacıyla bu bilgilere kayıp veri incelemesi yapılmıştır. Yapılan incelemede kayıp veri içermediği, aşırı uç değerlerin olmadığı ve basıklık ve çarpıklık değerlerinin +1,5 ile -1,5 arasında olduğu, bunda normal değer aralığı olmasından dolayı tüm verilerin normal bir dağılım gösterdiği kabul edilmiştir.

Kayıp veri incelemesi sonrasında faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi sonuçlarına göre faktörlerin iş tatmini, duygusal emek, derin, doğal ve yüzeysel davranış yapıları altında toplandığı belirlenmiştir. Güvenilirlik ve betimsel istatistik değerleri Tablo 1’de görüldüğü gibidir. Tablo 1 incelendiğinde tüm değişkenler arasında korelasyon ilişkileri bulunduğu ve güvenilirlik değerlerinde oldukça iyi oldukları fark edilmektedir.

Tablo 1: Betimsel İstatistik Değerleri

	Ortalama Değer	Standart Sapma	Cronbach	İş Tatmini	Duygusal Tükenme	Yüzeysel Davranış	Derin Davranış	Doğal Davranış
İş tatmini	3,7648	,799	,852	1				
Duygusal tükenme	2,5793	,877	,873	-,554**	1			
Yüzeysel davranış	2,6176	,881	,837	-,187**	,351**	1		
Derin davranış	3,5668	,949	,872	,265**	-,092	,190**	1	
Doğal davranış	4,2009	,799	,843	,362**	-,201**	-,286**	,222**	1

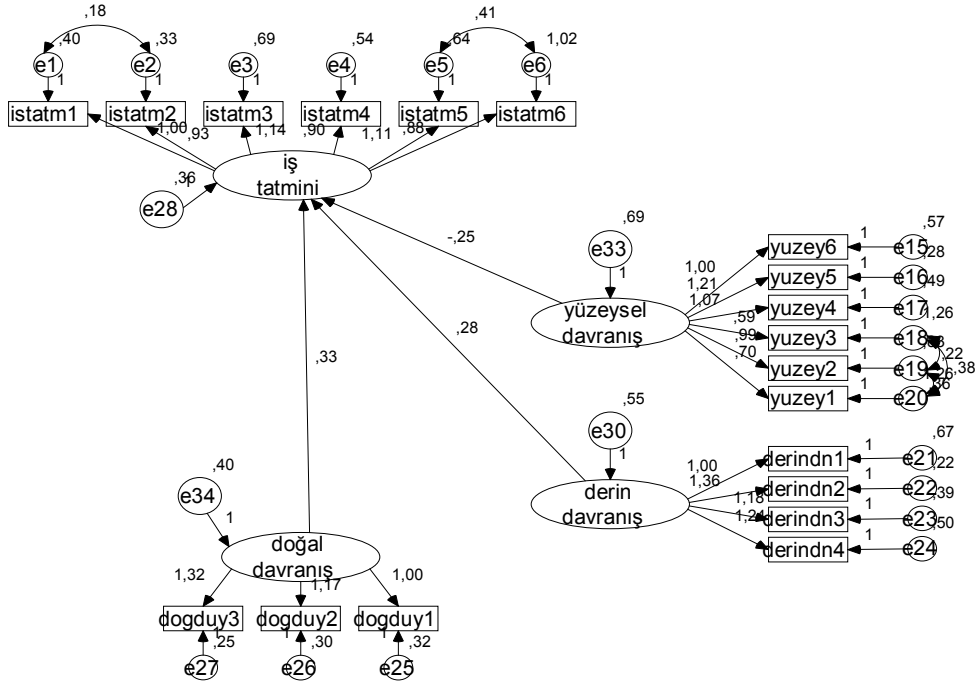
(Not : **. Correlation is significant at the 0.01 level 2-tailed).

4. BULGULAR

Çalışma kapsamında ilk olarak Model 1'de ortaya konulan ilişkiler analiz edilmiştir. Yapılan bu analiz sonuçlarına ait Yapısal Eşitlik Modellemesi sonuçları Şekil 1'de görüldüğü gibidir. Bu sonuçlar incelendiğinde iş tatmininin yüzeysel davranış ile negatif doğrusal ($r = -.25$), derin davranış ($r = .28$) ve doğal davranış ($r = .33$) ile istatistiksel düzeyde anlamlı pozitif doğrusal ilişkilerinin olduğu görülmektedir. Elde edilen bu

sonuçlar ileri sürülen H_1 , H_2 ve H_3 hipotezlerini doğrular niteliktedir.

Modelin yapısal eşitlik modelleme uyum değerlerine bakıldığında tüm değerlerin istenilen aralıklarda olduğu ve iyi uyuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Model 1'in yapılan analiz sonucunda elde edilen uyum değerleri χ^2 : 389,189, p :.000, χ^2/df : 2,41, RMSEA: ,062, PCLOSE: ,003, TLI: ,928, CFI: ,940 ve HOLTER Index: 210 olarak elde edilmiştir.

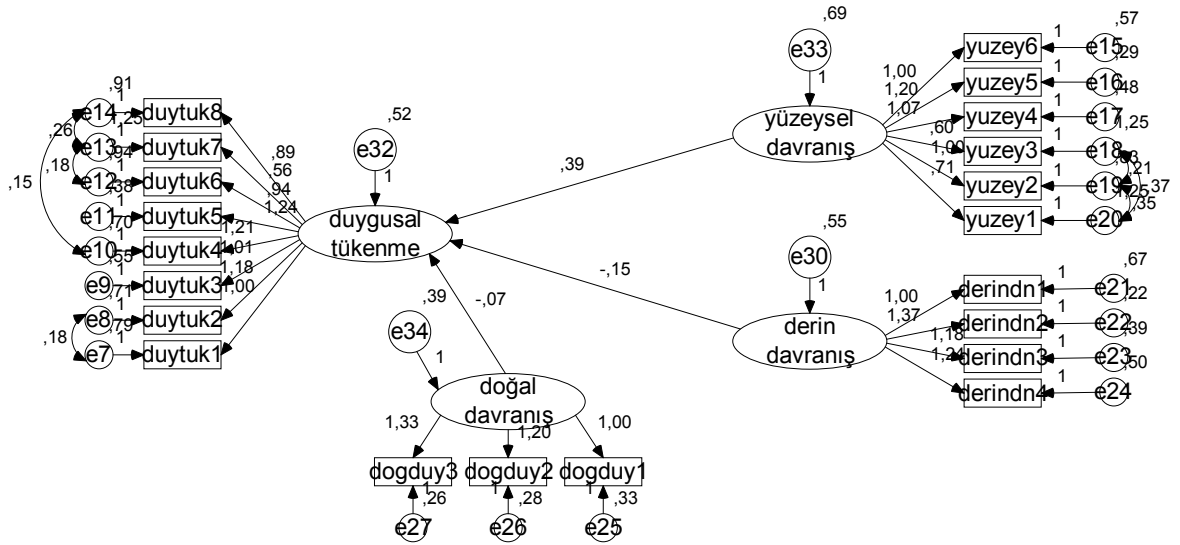


Şekil 1: İş tatmini ve Duygusal Emek Değişkenleri İlişkileri Yapısal Eşitlik Sonuçları

Analizler kapsamında ikinci olarak incelenen Model 2'de ileri sürülen duygusal tükenme ve duygusal emek değişkenleri arasındaki ilişkilerdir. Elde edilen sonuçlar H_4 , H_5 ve H_6 hipotezlerinin kabul edildiğini göstermektedir. Şekil 2'de görüldüğü gibi duygusal tükenme değişkeninin yüzeysel davranış ile pozitif doğrusal ($r = ,39$), derin davranış ile negatif doğrusal ($r = -,15$) ve son olarak doğal davranış ile istatistiksel düzeyde anlamlı negatif doğrusal ($r = -,07$) ilişkilerinin olduğu belirlenmiştir. Model 2'nin yapılan analiz sonucunda elde edilen uyum değerleri χ^2 : 417,155,

p :.000, χ^2/df : 2,25, RMSEA: ,055, PCLOSE: ,016, TLI: ,935, CFI: ,944 ve HOLTER Index: 237 olarak elde edilmiştir.

Son olarak çalışma kapsamında Model 3 ile ileri sürülen ilişkiler inceleme altına alınmıştır. Şekil 3 incelendiğinde iş tatmininin duygusal tükenme ile duygusal emek arasında aracı etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Aracı etki araştırması Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen ara değişken koşulları kapsamında analiz edilmiştir. Bu yönetime göre, aracılık etkisinden söz edilebilmesi için üç şartın var olması gerekmektedir:



Şekil 2: Duygusal Tükenme ile Duygusal Emek İlişkileri

(1) Bağımsız değişkenin aracı değişken üzerinde bir etkisi olmalıdır.

(2) Bağımsız değişken bağımlı değişken üzerinde etkili olmalıdır.

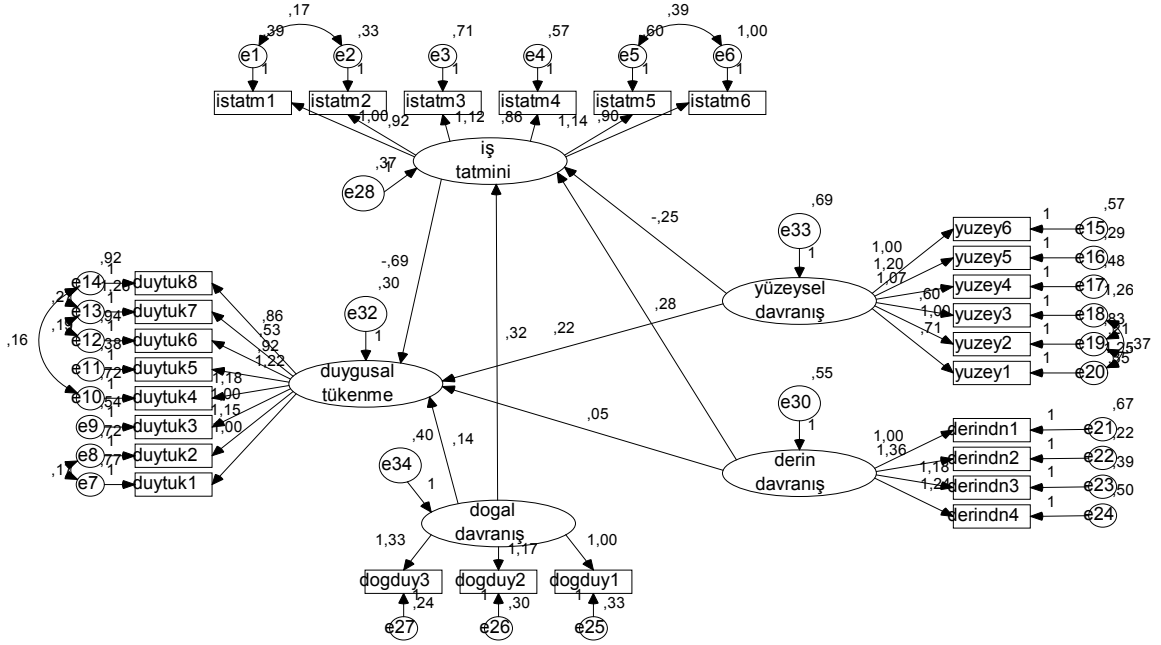
(3) Aracı değişken ikinci adım sonrası analize dâhil edildiğinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki regresyon katsayısı düşerken, aracı değişkenin de bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisi olmalıdır.

Bu üç koşul yapılan analiz içinde arandığında her üç koşulunda analiz çerçevesine dâhil edildiği anlaşılmaktadır. İlk olarak, bağımsız değişkenin aracı değişken üzerindeki etkisi Model 3'e bakıldığında duygusal tükenmenin iş tatmini üzerinde negatif bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. İkinci koşul ise Model 2'ye bakıldığında duygusal tükenmenin derin davranış üzerinde etkisi görülebilmekte ve bu koşulda sağlanmaktadır. Ve son olarak yine Model 3'e bakıldığında Model 2'de bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin Model 3'de görüldüğü gibi aracı değişken devreye girdiğinde düştüğü sonucu elde

edilmektedir. Bu sonuçlar iş tatmini değişkeninin duygusal tükenme ile yüzeysel davranış arasında yarım ve duygusal tükenme ile derin ve doğal davranış arasında tam aracı etkisinin olduğunu göstermektedir (Baron ve Kenny, 1986).

Sonuç olarak iş tatmini kavramının hizmet sektöründe duygusal tükenme ile duygusal emek arasındaki aracı rolünün olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu sonuç ileri sürülen H₇ hipotezi desteklenmektedir. Çalışma kapsamında ileri sürülen tüm hipotezler elde edilen sonuçlar tarafından desteklenmektedir.

Yapısal eşitlik modellemesi kapsamında iş tatmininin duygusal tükenme ile duygusal emek kavramları arasındaki aracı etkisini belirlemeye yönelik oluşturulan modelin uyum istatistiklerine bakıldığında; Model 3'ün χ^2 : 648,159, p:000, χ^2/df : 2,01, RMSEA: ,050, PCLOSE: ,019, TLI: ,934, CFI: ,942 ve HOLTERR Index: 249 değerlerine sahip olduğu belirlenmiştir. Bu modelinde referans kabul edilen değerlerle karşılaştırılması yapıldığında iyi uyum istatistikî değerlerine sahip olduğu kabul edilebilir (Joreskog ve Sorbom, 2001)



Şekil 3: İş tatmini, Duygusal Tükenme ve Duygusal Emek İlişkileri

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın amacı; hizmet sektöründe duygusal emek, iş tatmini ve duygusal tükenme kavramları arasındaki ilişkileri incelemek ayrıca ileri sürülen hipotezlerin üretilmesinde kullanılan duygu regülasyon teorisi, duygusal olaylar teorisi ve kazanım koruma teorilerinin geçerliliklerini doğrulamaktır. Ayrıca çalışma kapsamında iş tatmini değişkeninin, duygusal tükenme ile duygusal emek arasında aracı etkisinin olup olmadığını belirlemektir.

Yapılan bu çalışmada ilk olarak Model 1'de ileri sürülen iş tatmini ile duygusal emek arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar hizmet sektöründe çalışanların, sosyal mübadele teorisi tarafından ileri sürüldüğü gibi kendileri açısından değer verdikleri ve iş tatmini kapsamında toplanan ilerleme, sosyalleşme, ücret, vb. gibi kazanımlarının biri ya da birden fazlasını elde edebiliyorlarsa ve elde ettiklerinden memnun kalıyorlarsa, işverenin istediği derin ve doğal davranışlarla müşteriyi memnun edecekleri sonucuna ulaştırmaktadır. Çalışmadan elde edilen bu sonuç yazındaki diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında bazıları ile paralellik (Adelman, 1995; Whartons, 1993; Bryman, 2004; Conrad ve Witte, 1994; Zapf, 2002; Johanson ve Woods, 2008; Kim, 2008; Kim ve Han, 2009), bazıları ile farklılıklar taşımaktadır (Abraham, 1998; Hochschild, 1983; Morris ve Feldman, 1997). Farklı sonuçların elde edilmesi özellikle bu veya buna benzer çalışmaların önemini daha artırmaktadır. Yazında bu konudaki boşlukların doldurulması konusunda oldukça olumlu

katkıları yapacağına inanılmaktadır. Elde edilen farklı sonuçları araştırmacılar duygusal emeğin ele alınış biçimi ile ilgili olduğunu belirtmektedirler. Yüzeysel davranış gerçek olmayan duyguları harekete geçirdiğinden iş tatminsizliğine neden olmakta buna karşın derin davranış bireyin kişisel başarı hislerini harekete geçirdiğinden sonucu iş tatmini olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu yüzden sonuçların farklılaştığı ifade edilmektedir (Kruml ve Geddes, 2000).

Model 1'de elde edilen diğer bir sonuç yüzeysel davranış sergileyen çalışanların iş tatmini düzeylerinin düşük olduğudur. Bu sonuç işveren tarafından çalışanların beklentilerinin anlaşılmasının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Eğer işveren çalışanların iş tatmini kapsamındaki beklentilerini karşılırsa bu hizmet sektöründe işletmenin rekabet avantajı elde etme konusunda pazarda oldukça önemli bir güce sahip olması anlamına gelebilecektir.

Çalışma kapsamında duygusal olaylar teorisi kullanılarak oluşturulan Model 2 ve buna bağlı olarak ortaya konan hipotezlere bakıldığında; H_4 , H_5 ve H_6 hipotezlerinin desteklendiği belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar yazında konu ile ilgili araştırmalarla karşılaştırıldığında diğer çalışmalarla paralellik taşıdığı anlaşılmaktadır (Schaufeli ve Enzmann, 1998; Maslach, 1982; Hochschild, 1983; Kruml ve Geddes, 2000; Miller ve Koesten, 2008). Bu sonuç hizmet sektöründe tükenmişlik yaşayan çalışanların müşterilere karşı kullanacakları davranışlar ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Özellikle hizmet sektöründe rekabet avantajı olarak kabul gören iyi müşteri ilişkileri, tükenmişlik

yaşayan çalışan tarafından müşteriye hizmet verirken yüzeysel davranışlarla hareket etmesi sonucu işletmenin bu konudaki avantajlarına zarar vermesi anlamına gelebilecektir. Bu yüzden çalışanların tükenmişlik ve sonuçları ile ilgili eğitim alması, tükenmişlik yaşayan arkadaşını ve yöneticilerini gerekli önlemlerin alınması konularında uyarıda bulunması, bir iç kontrol mekanizmasının oluşturulması uygun olacaktır.

Çalışma kapsamında en son oluşturulan Model 3 ve kazanımların korunması teorisi yardımıyla ileri sürülen hipotezin desteklendiği görülmektedir. Bu modelde araştırılmak istenen iş tatmininin duygusal emek ile duygusal tükenme kavramları arasındaki aracı rolü ile ilgilidir. Elde edilen sonuçlara bakıldığında iş tatmini kavramının yüzeysel davranış ile duygusal tükenme arasında yarı (partial) aracı etkisi olduğu belirlenmiştir. Buna ek olarak iş tatmini kavramının derin ve doğal davranış ile duygusal tükenme arasında tam (full) aracı etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum yüzeysel davranışın duygusal tükenme üzerindeki etkisini belirleyen başka örgütsel faktörlerin olduğuna işaret etmektedir. Diğer yandan iş tatmininin derin ve doğal davranış arasındaki tam aracı etki şu şekilde yorumlanabilir. Bu sonuç hizmet sektöründe rekabet avantajı olarak kabul gören derin ve

doğal davranışlar çalışan tarafından sürekli kullanılsa da sonuçta tükenmişlik sendromu oluşumu iş tatmini tarafından önlendiğini göstermektedir. İş tatmini çalışanın işinden beklediği kazanımları elde etmesi ile oluşmakta ve artmaktadır. Çalışan açısından elde edilen her kazanım vazgeçilemeyecek derecede önemli ise çalışan bu kazanımların devamını tercih edecek ve onu korumak için elinden geleni yapmak için çaba harcayacaktır. Bu durum hizmet sektöründe çalışan bireyin işinin önemli bir parçası olan ve bu sektörde önem arz eden duygusal emek kapsamında derin davranış ve doğal davranışlarını sürekli kullanmayı tercih edecek anlamına gelebilecektir. Buna ek olarak duygusal tükenmişlik yaşayan çalışan derin davranış ve doğal davranışlarını kullanırken, performansını sürekli kontrol edecek ve zaman yeterli görmeyip normalin üzerinde performans göstermesi gibi bir sonuç oluşmasına da neden olabilecektir. İş ortamında her türlü olumsuz koşul altında dahi çalışanın büyük bir özveri göstererek işini yerine getirmesinin nedeni bu olabilir. Bu nedenlerden dolayı işveren gerek normal ve gerekse normalin üstünde bir çalışan performansı elde etmek istiyor ise çalışanın iş tatminini yükseltmeyi hedeflemelidir.

KAYNAKLAR

- Abraham, R. (1998) "Emotional Dissonance in Organizations: Antecedents, Consequences, and Moderators" *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 124(2):229-246.
- Adelmann, P.K. (1995) "Emotional Labor as a Potential Source of Job Stress" Sauter et al.(eds.) *Organizational Risk Factors for job Stress*, Washington, American Psychological Association.
- Basım, N.H. ve Begenirbaş, M. (2012) "Çalışma Yaşamında Duygusal Emek: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması" *Yönetim ve Ekonomi Dergisi Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.*, 19(1):77-90.
- Baron, R.M. ve Kenny, D.A. (1986) "The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations" *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6):1173-1182.
- Brotheridge, C.M. ve Grandey, A.A. (2002) "Emotional Labor and Burnout: Comparing Two Perspectives of People Work" *Journal of Vocational Behavior*, 60:17-39.
- Bussing, A. ve Glaser, J. (2000) "Four-stage Process Model of the Core Factors of Burnout: The Role of Work Stressors and Work-related Resources" *Work and Stress*, 14:329-346.
- Bryman, A. (2004) *The Disneyization of Society*, London, Sage.
- Byrne, B.M. (2006) *Structural Equation Modeling with EQS: Basic Concepts, Applications, and Programming*, Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates.
- Cameron, S.J., Horsburgh, M.E. ve Armstrong-Stassen, M. (1994) "Job Satisfaction, Propensity to Leave, and Burnout in RNs and RNAs: A Multivariate Perspective" *Canadian Journal of Nursing Administration*, 7(3):43-64.
- Conrad, C. ve Witte, K. (1994) *Is Emotional Expression Repression Oppression? Myths of Organizational Affective Regulation*, Deetz, S. (ed.) *Communication Yearbook*17, Thousand Oaks, Sage.
- Cordes, C.L. ve Dougherty, T.W. (1993) "A Review and an Integration of Research on Job Burnout" *Academy of Management Review*, 18(4):621-656.
- Cranny, C.J., Smith, P.C. ve Stone, E.F. (1992) *Job Satisfaction: How People Feel About Their Jobs and How It Affects Their Performance*, New York, Lexington Books.
- Diefendorff, J.M., Croyle, M.H. ve Gosserand, R.H. (2005) "The Dimensionality and Antecedents of Emotional Labor Strategies" *Journal of Vocational Behavior*, 66(2):339-357.
- Domadalski, T.A. (1999) "Emotion in Organizations: Main Currents" *Human Relations*, 52: 833-852.
- Ergin, C. (1992) "Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması" Ankara Türk Psikologlar Derneği Yayını, 143-154.
- Fields, D.L. (2002) *Taking the Measure of Work: A Guide to Validated Scales for Organizational Research and Diagnosis*, Thousand Oaks, Sage Publications.
- Freudenberger, H.J. (1975) "The Staff Burnout Syndrome in Alternative Institutions" *Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 12:73-82.
- Garson, G.D. (2009) "Structural Equation Modeling" <http://faculty.chass.ncsu.edu/garson/PA765/structur.htm>, (26 Mart 2014),
- George, J.M. ve Jones, G.R. (1997) "Experiencing work: Values, Attitudes, and Moods" *Human Relations*, 50(4):393-416.
- Grandey, A.A. (2003) "When the Show Must Go On: Surface and Deep Acting as Determinants of Emotional Exhaustion and Peer-rated Service Delivery" *Academy of Management Journal* 46(1):86-96
- Grandey, A.A. (2000) "Emotion Regulation in the Workplace: A New Way to Conceptualize Emotional Labor" *Journal of Occupational Health Psychology*, 5:95-110.
- Grandey, A., Fisk, G., Mattila, A., Jansen, K.J. ve Sideman, L. (2005) "Is Service With a Smile Enough? Authenticity of Positive Displays During Service Encounters" *Organizational Behavior & Human Decision Processes*, 96(1):38-55.
- Gross, J. (1998b) "The Emerging Field of Emotion Regulation: An Integrative Review" *Review of General Psychology*, 2(3):271-299.
- Grönroos, C. (2007) *Service Management and Marketing: Customer Management in Service Competition*, 3rd Edition, Chichester Wiley.
- Hobfoll, S.E. (1989) "Conservation of Resources: A New Attempt at Conceptualizing Stress" *American Psychologist*, 44:513-524.
- Hobfoll, S.E. (1998) *Stress, Culture and Community. The Psychology And Philosophy Of Stres.*, New York, Plenum.
- Hobfoll, S.E. (2001) "The Influence of Culture, Community and the Nested-self in the Stress Process: Advancing Conservation of Resources theory" *Journal of Applied Psychology*, 50: 337-396.

- Hochschild, A.R. (1983) *The Managed Heart: The Commercialization of Feeling*, Berkeley, University of California Press.
- Jackson, S.E., Schwab, R.L. ve Schuler, R.S. (1986) "Toward an Understanding of the Burnout Phenomenon" *Journal of Applied Psychology*, 71(4):630-640.
- Johanson, M.M. ve Woods, R.H. (2008) "Recognizing the Emotional Element in Service Excellence" *Cornell Hospitality Quarterly* 49(3):310-316.
- Jöreskog, K., Sörbom, D. (2001) *LISREL 8: User's Reference Guide*, Scientific Software International Inc.
- Kim, M.J. ve Han, S.Y. (2009) "Relationship Between Emotional Labor Consequences and Employees' Coping Strategy" *Asia Pacific Journal of Tourism Research* 14(3):225-239.
- Kim, H.J. (2008) "Hotel Service Providers' Emotional Labor: The Antecedents and Effectson Burnout" *International Journal of Hospitality Management* 27(2):151-161.
- Kohn, M.L. ve Schooler, C. (1982) "Job Conditions and Personality: A Longitudinal Assessment of their Reciprocal Effects" *American Journal of Sociology*, 87:1257-1286.
- Kruml, S.M. ve Geddes, D. (2000) "Exploring the Dimensions of Emotional Labor: The Heart of Hochschild's Work" *Management Communication Quarterly* 14(1):8-49.
- Kula, S. (2011) "Occupational Stress and Work-Related Wellbeing of Turkish National Police (TNP) Members" *University of Central Florida*, Orlando.
- Lee, L.T. ve Ashforth, B.E. (1996) "A Meta-analytic Examination of The Correlates of The Three Dimension of Job Burnout" *Journal of Applied Psychology*, 81, 123-133.
- Lin, S.P. (2000) "A Study of the Development of Emotional Labour Loading Scale" *Sun Yat-Sen Management Review* 8(3):427-447.
- Makanjee, R.C., Hartzer, Y. ve Uys, I. (2006) "The Effect of Perceived Organizational 133 Support on Organizational Commitment of Diagnostic Imaging Radiographers" *Radiography*, 12(2):118-126.
- Maslach, C. ve Jackson, S.E. (1986) *Maslach Burnout Inventory Manual*, 2nd Edition, Palo Alto, Consulting Psychologists Press.
- Maslach, C. (1982) *Burnout: The Cost of Caring*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Mastracci, S.H. ve Newman, M.A. ve Guy, M.E. (2006) "Appraising Emotional Work: Determining Whether Emotional Labor is Valued in Government Jobs" *American Review of Public Administration*, 36(2):123-138.
- Mattila, A.S. ve Enz, C.A. (2002) "The Role of Emotions in Service Encounters" *Journal of Service Research*, 4:268-277.
- Miller, K.I. ve Koesten, J. (2008) "Financial Feelings: An Investigation of Emotion and Communication in The Workplace" *Journal of Applied Communication Research*, 36:8-32.
- Morris, A.J. ve Feldman, D.C. (1996) "The Dimensions, Antecedents, and Consequences of Emotional Labor" *Academy of Management Review*, 21:98-1010.
- Morris, A.J. ve Feldman, D.C. (1997) "Managing Emotions in the Workplace" *Journal of Managerial Issues*, 9(3):257-274.
- Ostroff, C. (1992) "The Relationship Between Satisfaction, Attitudes, and Performance: An Organizational Level Analysis" *Journal of Applied Psychology*, 77(6):963-974.
- Parnell, J.A. ve Crandall, W. (2003) "Propensity for Participative Decision-making, Job satisfaction, Organizational Commitment, Organizational Citizenship Behavior, and Intentions to Leave Among Egyptian Managers" *The Multinational Business Review*, 11(1): 45-65.
- Porter, L.W. (1964) *Organizational Patterns of Managerial Job Attitudes*, New York, American Foundation for Management Research.
- Pugh, S.D. (2001) "Service With a Smile: Emotional Contagion in The Service Encounter" *Academy of Management Journal*, 44:1018-1027.
- Pugliesi, K. (1999) "The Consequences of Emotional Labor: Effects on Work Stress, Job Satisfaction, and Well-Being" *Motivation and Emotion*, 33(2):125-154.
- Rafaeli, A. ve Sutton, R. (1987) "Expression of Emotions Part of the Work Role" *Academy of Management Review*, 12(1):23-37.
- Schaufeli, W.B., Maslach, C. ve Marek, T. (1993) "The Future of Burnout" Schaufeli et al. (eds.) *Professional Burnout: Recent Developments in Theory And Research*, Washington, Taylor & Francis.
- Schaufeli, W.B. ve Enzmann, D. (1998) *The Burnout Companion to Study and Practice: A Critical Analysis*, London, Taylor & Francis.
- Schumacker, R.E. ve Lomax, R.G. (2004) *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling*, 2nd Edition, Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates,
- Schilling, C. (2003) *The Body and Social Theory*, 2nd Edition. London, Sage Publication.
- Shani, A., Uriely, N., Reichel, A. ve Ginsburg, L. (2014) "Emotional Labor in the Hospitality Industry: The Influence of Contextual Factor." *International Journal of Hospitality Management*, 37:150-158.

Spector, P.E. (1985) "Measurement of Human Service Staff Satisfaction: Development of the Job Satisfaction Survey" *American Journal of Community Psychology*, 13(6):693-713.

Steinberg, R.J. ve Figart, D.M. (1999) "Emotional Labor since. The Managed Heart" *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 561(1):8-26.

Taylor, S.J. (2002) *Effects of a Nonverbal Skill Training Program on Perceptions of Personal Charisma*, Unpublished Doctoral Dissertation, University of California, Riverside.

Testa, M.R. (2001) "Testa Organizational Commitment Job Satisfaction and Effort in the Service Environment" *The Journal of Psychology*, 135(2):226-236.

Tolich, M.B. (1993) "Alienating and Liberating Emotions at Work: Supermarket Clerks' Performance of Customer Service" *Journal of Contemporary Ethnography*, 22:361-381.

Tsai, W.C. (2001) "Determinants and Consequences of Employee Displayed Positive Emotions" *Journal of Management*, 27:497-512.

Tümekaya S., Cam, S. ve Cavuşoğlu, I. (2009) "Tükenmişlik Ölçeği Kısa Versiyonu'nun Türkçe'ye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması" *Ç.U. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1):387-398.

Uryan, Y. (2010) "Organizational Safety Culture and Individual Safety Behavior: A Case Study of The Turkish National Police Aviation Department" Unpublished Dissertation Orlando, University of Central Florida.

Vandenberg, R.J. ve Lance, C.E. (1992) "Examining the Causal Order of Job Satisfaction and Organizational Commitment" *Journal of Management*, 18(1):153-167.

Van Dijk, P.A., Smith, L.D.G. ve Cooper. B.K. (2011) "Are you for real? An Evaluation of the Relationship Between Emotional Labour and Visitor Outcomes" *Tourism Management*, 32(1): 39-45.

Wan, T.T. (2002) *Evidence-based Health Care Management: Multivariate Modeling Approaches*, Netherlands, Springer.

Wegge, J., Schmidt, K., Parkes, ve Dick, R. (2007) "Taking a Sickie: Job Satisfaction and Job Involvement as Interactive Predictors in Absenteeism in a Public Organization" *Journal of occupational and organizational psychology*, 80:77-89.

Weiss, H. ve Cropanzano, R. (1996) "Affective Events Theory: A Theoretical Discussion of the Structure, Causes, and Consequences of Affective Experiences at Work" *Research in Organizational Behavior*, 18:1-74.

Wharton, A.S. (1993) "The Affective Consequences of Service Work: Managing Emotions on the Job" *Work and Occupations* 20(2):205-232.

Wharton, A.S. (1996) "Service With A Smile: Understanding The Consequences of Emotional Labor". MacDonald et al.(eds.) *Working in The Service Society*, Philadelphia, Temple University Press.

Wharton, A.S. ve Erickson, R. J. (1995) "The Consequences of Caring: Exploring the Links Between Women's Job and Family Emotion Work" *The Sociological Quarterly*, 36:273-296.

Williams, L.J. ve Anderson, S. E. (1991) "Job Satisfaction and Organizational Commitment as Predictors of Organizational Citizenship and In-role Behaviors" *Journal of Management*, 17(3):601-617.

Wright, T.A., ve Cropanzano, R. (1998) "Emotional Exhaustion as a Predictor of Job Performance and Voluntary Turnover" *Journal of Applied Psychology*, 83:486-493.

Wright, T.A. ve Bonett, D.G. (1997) "The Contribution of Burnout to Work Performance" *Journal of Organizational Behavior*, 18:491-499.

Wolcott-Burnam, S.B. (2004) "Examining Emotional Labor from an Inter Actionist Perspective: The Impact of Work Conditions on The Relationship Between Emotional Labor and Outcome" Unpublished Dissertation.

Wolpin, J., Burke, R.J. ve Greenglass, E.R. (1991) "Is Job Satisfaction an Antecedent or a Consequence of Psychology Burnout?" *Human Relations*, 44(2):193-209.

Wong, J. ve Wang, C. (2009) "Emotional Labor of The Tour Leaders: An Exploratory Study" *Tourism Management* 30(2):249-259.

Zapf, D. (2002) "Emotion Work and Psychological Wellbeing. A Review of the Literature and Some Conceptual Consideration" *Human Resources Management Review*, 12:237-268.

Eğitim ve Gelir

Education and Income

Cemil ÇİFTÇİ¹, Sinem Güler KANGALLI²

ÖZET

Eğitim, beşeri sermayenin niteliğini ve verimliliğini geliştirmesi ve bireylerin gelecekte elde edecekleri geliri artırmasının yanında, aynı zamanda gelir eşitsizlikleri sorununun kalıcı bir biçimde çözümlenmesinde kullanılan en etkin politika araçlarından biridir. Çalışmamızda kantil regresyon tekniği kullanarak 2012 yılında Denizli ilinde anne ve babanın eğitim düzeyinin hanehalkı geliri üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Analiz sonuçlarına göre annenin eğitim düzeyinin gelir üzerindeki etkisi dağılımın farklı noktaları için önemli bir farklılık göstermezken, babanın eğitim seviyesinin gelir üzerindeki etkisi dağılımın orta noktası (q50) için en yüksek seviyesine ulaşırken bu noktadan sonra babanın eğitim seviyesi arttıkça geliri daha az artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim ve eşitsizlik, gelir dağılımı

ABSTRACT

Education, which enhances human capital's qualification and productivity and increases individual's future earnings, is also one of the most effective political instruments that permanently solves income inequalities problem. In this study, utilizing Quantile regression techniques in Denizli we analyzed the effect of education level of mother and father on household's income. Results indicated that while the impact of mother's educational level on income does not show a significant difference for different points of the distribution; the impact of father's education level on income reaches the highest level in the mid-point (q50) of the distribution, after that point as the father's education level increases, household's income less increases.

Keywords: Education and inequality, income distribution

1. GİRİŞ

Dünya Bankası verilerine göre 2012 yılı itibariyle dünya nüfusunun % 26,4'ü 0-14 yaş grubundaki çocuklardan oluşurken, bu oranın yaklaşık beşte dördü az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır. Beşeri sermayenin ülkelerin üretim fonksiyonundaki öneminin her geçen gün daha da belirginleşmesi¹ (Krueger ve Lindahl, 2001), az gelişmiş ülkelerin söz konusu nüfusu itici bir güç olarak kullanabilecekleri olanaklarının, eğitimde gerçekleştirecekleri niceliksel ve niteliksel gelişmelerle birebir ilişkili bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Eğitim konusuna iktisatçıların ilgisi özellikle 1950'li yılların sonlarında büyüme üzerine yapılan çalışmalarda, eğitim düzeyindeki artışın –teknolojik değişmeye görece olarak az bir değer atfedilerek- savaş sonrasında ABD'deki verimlilik artışını açıklayabileceği düşüncesine dayanmaktadır (Card, 1999). Eğitim, bir taraftan ülkelerin iktisadi, sosyal ve kültürel yapısının gelişmesine, diğer taraftan ise kazanç eşitsizliklerini azaltmak amacıyla bireylere yapılan doğrudan varlık veya gelir transferleri gibi toplumda tartışmalara da neden olabilen (Alderman, Orazem ve Paterno, 2001) politikalara ihtiyaç duyulmaksızın, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri azaltılabilen en temel politika araçlarının başında gelmektedir. Ayrıca eğitimin ülke ekonomi-

lerinin sağlıklı ve sürdürülebilir bir şekilde büyümesinde, sağlık koşullarının iyileştirilmesinde ve ölüm oranlarının azaltılarak yaşam süresinin uzatılmasında da hayati rolleri bulunmaktadır. Bu nedenle, bir taraftan ülkelerin kendi içindeki gelir ve gelir dağılımının belirlenmesinde, diğer taraftan özellikle az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalama sürecinde üretim fonksiyonunun en önemli faktörlerinden biri olan beşeri sermayenin artırılabilmesinde, eğitimin niteliği ve eğitime yapılan harcamalar yadsınamaz bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır (Glewwe and Kremer, 2006).

20. yüzyılın özellikle son çeyreğinden itibaren dünya ticaretindeki artış, teknolojiye hızlı gelişmeler ve nitelikli emeğe yönelik talebin artması eğitilmiş/nitelikli ve eğitimsiz/niteliksiz emek arasındaki ücret ve gelir eşitsizliklerini artırmıştır (Blau ve Kahn, 1996; Schultz 1998; Johnson 1997; Acemoğlu ve Psichke, 2001; Goldin ve Katz, 2008). Bu durum, yalnızca eğitilmiş ve eğitimsiz bireyler arasındaki gelir eşitsizliğini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda düşük gelirli ailelerin finansal kısıtlar nedeniyle çocuklarının eğitimi için kullanabilecekleri kaynakların azalmasına (Acemoğlu ve Psichke, 2001) ve düşük gelirin ve/veya fakirliğin nesiller arasında aktarılmasına da (Glomm ve Ravikumar, 2003) yol açan bir faktör durumuna gelebilmektedir. Bu süreçte eğitim, bireysel gelirle-

¹ Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, cemilc@pau.edu.tr

² Araş.Gör., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, skangalli@pau.edu.tr

rin artırılmasında ve gelir eşitsizliklerinin etkin-kalıcı bir biçimde azaltılmasında (Martins ve Pereira, 2004) devletlerin sahip olduğu en etkili politika araçlarının başında yer almaktadır.

Türkiye’de 1990’ların sonlarında % 93,5 olan okulaşma oranı 2012 yılında % 98,7’ye, aynı dönemde üniversite sayısı ise 73’den 168’e çıkmıştır. Bu gelişmeler gerek ülke çapında gerekse il bazında eğitim ve gelir düzeyi arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmaların önemini artırmaktadır. Eğitimin gelir eşitsizliğini azaltıcı rolü 20. yüzyılın özellikle son çeyreğinde eğitim ve gelir arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmaların sayısını hızla artırmıştır. Söz konusu çalışmalar özellikle ülke genelinde yapılan işgücü ve bütçe anketlerindeki verilerle yapılmıştır. Bununla birlikte söz konusu ilişkiyi il bazında analiz eden çalışmaların sayısı son derece azdır. Çalışmamızdaki temel amaç Denizli ilinde eğitim ve gelir ilişkisine yönelik ampirik bir kanıt aramaktır. Bu kapsamda Denizli ilinde 2012 yılında 2230 haneden elde edilen veriler doğrultusunda hanehalkı geliri ile anne ve babanın eğitim düzeyi arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Öncelikle ikinci kısımda eğitim ile gelir ve gelir eşitsizliği arasında teorik ilişki ve gelir eşitsizliğini neden olan faktörler literatürde yapılan çalışmalar kapsamında ortaya konulacak, uygulama kısmı olan üçüncü kısımda ise veriler, yöntem ve kantil regresyon yöntemiyle elde edilen sonuçlar açıklanacaktır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Eğitim, bireylerin nitelik ve becerilerini/çalışma alışkanlıklarını geliştirerek üretim sürecindeki verimliliklerini ve buna bağlı olarak da gelirlerini etkilemektedir (Stiglitz, 1973). Bu nedenle, eğitim hayatında başarı bireylerin hayatları boyunca elde edecekleri kazançları olumlu olarak etkilerken, eğitimdeki başarısızlıklar (OECD, 2010) bireylerin daha kötü koşullardaki işlerde, daha düşük gelirlerle çalışmalarına, emekliliklerinde² de düşük gelirle yaşamaya devam etmelerine neden olmaktadır. Söz konusu bireysel olumsuzlukların yanında ülke ekonomisinde üretim, büyüme ve yenilik olanaklarının azalması, sosyal, ahlâki çürüme ve ayrıca suçlarda, kamu sağlık harcamalarında ve sosyal yardımlardaki artışlarda kamu bütçesinde ek maliyetlerin oluşmasına neden olmaktadır (OECD, 2010).

20. yüzyılın özellikle son çeyreğinde bir taraftan teknolojideki hızlı gelişmeler, diğer taraftan uluslararası ticaretteki artış, ülke içinde ve ülkeler arasında nitelikli emeğe yönelik talebi ve arzı etkileyerek, gerek ülkelerin kendi içlerinde, gerekse ülkeler arasındaki ücret eşitsizliklerini artırmıştır (Blau ve Kahn, 1996). Bu süreçte özellikle niteliksiz emeğin ücretleri düşerken, bilgi ve beceri düzeyindeki hızlı artış nitelikli emeğin

ücretlerini artırmıştır (Bound and Johnson, 1992; Acemoğlu ve Psichke, 2001).

Eğitim, bireysel kazançları artırmasının yanı sıra gelir eşitsizliklerinin kalıcı olarak azaltılması ve/veya ortadan kaldırılmasında da en temel politika araçlarının başında gelmektedir. Sylwester (2002) OECD ülkeleri üzerine yaptığı çalışmada eğitim harcamalarındaki artışın takip eden yıllarda gelir eşitsizliğini azalttığını, ayrıca beşeri sermayeyi de artırarak ekonomik büyümeyi olumlu olarak etkilediğini belirtmektedir. Sylwester (2002)’in eğitimin gelir eşitsizliğini azaltması yönündeki etkisinin, az gelişmiş ülkelerde OECD’nin güçlü ülkelerine oranla daha büyük olduğu sonucu ise özellikle az gelişmiş olan ülkelerde oluşturulacak politikalar için çok önemli bir bulgudur³.

Eğitim emeğin niteliğini ve buna bağlı olarak elde edeceği kazançları etkilerken, eğitimdeki eşitsizlikleri de gelir ve ücret eşitsizliklerini artırmaktadır. Bu durum, ailelerin çocuklarının eğitimi için ihtiyaç duyduğu finansal kaynaklara ulaşma olanaklarını da etkilemektedir. Becker ve Tomes (1994) ile Acemoğlu ve Psichke (2001) bu durumun, eğitimin getirisindeki artışa karşın, düşük gelirli ailelerin veya bireylerin eğitime yapacakları yatırımları olumsuz olarak etkileyerek⁴ gelir eşitsizliklerinin nesiller arasında aktarımını da (Glomm ve Ravikumar, 2003) beraberinde getirdiğini ifade etmektedirler.

Türkiye’de de üniversiteye kadar geçen eğitim sürecinde hanehalkları, gelirlerinden önemli bir pay ayırmak zorunda kalmaktadırlar. Tansel ve Bircan (2006) bu süreçte Türkiye’de hanehalklarının ortalama gelirlerinin % 1-15 arasında değişebilen bir payını harcadıklarını ifade etmektedirler. Tablo 1’de Türkiye’de 2002-2011 döneminde gelire göre sıralı % 20’lik gruplarda tüketim harcamaları içinde eğitim hizmetlerine yapılan harcamaların payları verilmektedir.

Tablo 1: Gelire Göre Sıralı %20’lik Gruplarda Tüketim Harcamaları İçinde Eğitim Hizmetlerinin Payları (2002-2011)

Yıl	1. 20 %	2. 20 %	3. 20 %	4. 20 %	5. 20 %
2002	0.4	0.6	0.7	1.2	2.2
2003	0.3	0.7	1.0	1.5	3.4
2004	0.5	0.9	1.2	2.1	3.3
2005	0.7	0.7	1.2	1.9	2.9
2006	0.5	1.5	1.6	2.0	3.1
2007	0.5	1.0	1.7	1.8	4.4
2008	0.7	0.9	1.5	1.7	3.0
2009	0.7	0.7	1.2	1.6	3.1
2010	0.8	0.9	1.2	1.7	3.4
2011	0.7	0.8	1.3	1.6	3.4

(Kaynak: TÜİK)

Tüketim harcamaları içinde eğitim harcama paylarının seyri özellikle gelirden en düşük payı alan % 40'lık bölümün, eğitime yaptıkları yatırımların düşüklüğünü açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Hatakenaka (2006), Tansel ve Bircan (2006), Caner ve Ökten (2013)'de Türkiye'de farklı sosyo-ekonomik düzeylerde yaşayan aileler arasındaki gelir eşitsizliklerinin azaltılmamasında finansal kısıt sorununun önemini ortaya koymaktadırlar. Dolayısıyla bu süreçte özellikle düşük sosyo-ekonomik koşullarda yaşayan ailelerin çocuklarının eğitim hayatındaki akademik başarılarının artırılmasında ve finansal kısıtlardan kaynaklanan olumsuzlukların giderilmesinde devlete ve politika yapıcılarına çok önemli roller düşmektedir.

Eğitim başarısı, gelir eşitsizliğinin temel nedenleri arasında yer alsada, alınan eğitimin kalitesindeki farklılıklar⁵, kültürel ve sosyo-ekonomik çevre, yeterli istihdam olanaklarının yaratılmaması gibi faktörler de aynı eğitim düzeyindeki insanlar arasında da kazanç eşitsizliklerine neden olabilmektedir⁶. Fields (1980) eğitilmiş kişiler arasındaki işsizlik ve eksik istihdamın temel nedenleri aşağıdaki biçimde sıralamaktadır:

- Alınan eğitim türünün uygunsuzluğu,
- Eğitim sistemi sonucunda elde edilmesi olası sonuçların doğru olarak saptanamaması,
- Eğitim kalitesindeki düşüklük,
- Ülkenin mevcut ekonomik ve işgücü piyasasının eğitilmiş insanlar için yeterli iş yaratma kabiliyetinin olmaması,
- İşsizliğin, en iyi işler için eğitilmiş kişilerin arandığı rasyonel bir sürecin parçası olması.

Dolayısıyla, her ne kadar 20. yüzyılda gelir dağılımında eşitsizlikler iyi eğitim almış kişilerin lehine gerçekleşmesine karşın, eğitilmiş bireyler arasında da gelir dağılımında önemli eşitsizlikler ortaya çıkmıştır (Lemieux, 2006).

Eğitilmiş bireyler arasındaki gelir eşitsizliğini etkileyen bir diğer faktör bireylerin eğitim süreci sonundaki gelir beklentileri ve gelecekteki kariyerleriyle ilgili olarak risk alma dereceleri de yer almaktadır. Ebeveynlerin eğitim düzeyindeki artış çocukların gelir beklentilerini artırırken (Delaney, Harmon ve Redmond, 2011), sosyo-ekonomik düzeyi yüksek ailelerin çocukları daha riskli ve daha yüksek gelirli kariyerleri seçme eğilimindedirler. Sosyo-ekonomik düzeyi ve eğitim düzeyi düşük ailelerin çocukları ise risksiz, iş güvencesi olan ve daha düşük gelirli bir kariyeri tercih etme eğiliminde olabilmektedir (Caner ve Ökten, 2010). Caner ve Ökten (2010) 2002 yılındaki OSYM bilgilerini kullanarak yaklaşık 40.000 öğrenci üzerine yaptıkları çalışmada aile gelirinin, babaların serbest

meslek sahibi olmasının ve sosyal güvenlik durumlarının öğrencilerin riskli bir kariyer seçimleri üzerinde güçlü etkileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Türkiye'de de eğitim ve gelir arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır, diğer bir deyişle eğitim düzeyi arttıkça bireylerin gelir düzeyleri yükselmektedir (Sarı, 2002; Duman, 2008; Tansel, 2005). Bununla birlikte eğitim düzeyindeki artış aynı zamanda Türkiye'de aynı eğitim düzeyindeki bireyler arasındaki gelir eşitsizliklerini de artırmıştır (Tansel ve Bircan-Bodur, 2012; Palaz, Şenergin ve Öksüzler, 2013). Tansel ve Bircan-Bodur (2012) 1994-2002 döneminde Türkiye'de erkek ücretleri üzerine yaptıkları çalışmada farklı eğitim düzeylerinde eğitimin ücretler üzerindeki etkisinin pozitif olmasına karşın, incelenen dönemde bu etkinin üniversite düzeyi haricinde⁷ azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Tansel ve Bircan-Bodur (2012) özellikle üniversiteli işgücü ücretleri arasındaki eşitsizliklerin diğer eğitim düzeylerindeki işgücünden daha fazla arttığını ifade ederken, bu durumun üç nedene bağlı olarak açıklanabileceğini ileri sürmektedirler: Birincisi yeterli fiziki olanaklara ve akademik kadrolara sahip olmayan üniversitelerden mezun olan düşük nitelikli üniversiteli işgücü sayısındaki artış, ikincisi söz konusu üniversitelerde teknik alanlardan değil, özellikle işgücü piyasasında daha düşük değer atfedilen sosyal bilimlerden mezun olan öğrenci sayısının çok daha fazla olması, üçüncüsü ise üniversite sayısındaki artışın daha düşük yetenekte öğrencilerin üniversiteye girmesini kolaylaştırmasıdır.

Literatürde eğitim ve gelir ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda en yaygın kullanılan insan sermayesi modeli Mincer ücret denklemdir. Mincer (1974)'in modelinde gelir ile eğitim ve deneyim arasındaki ilişki analiz edilmekte ve elde edilen gelir, bireylerin eğitim düzeyi ve çalışma hayatında beşeri sermayeyi geliştiren deneyime bağlı olarak ele alınmaktadır. Çalışmamızda kullanılan veri setinde deneyim süresinin hesaplanabilmesine ilişkin bir veri bulunmadığı için modelde doğrudan eğitim ve gelir arasındaki ilişki analiz edilmeye çalışılacaktır.

3. UYGULAMA

3.1. Veriler ve Yöntem

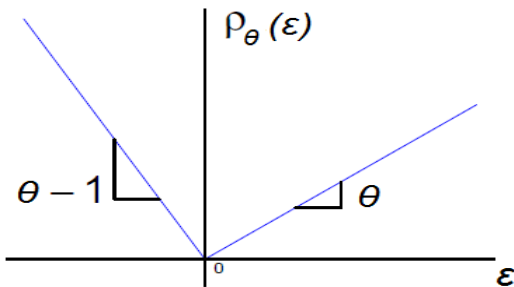
Çalışmamızda Denizli ilinde 2011-12 eğitim öğretim döneminde üniversite sınavına giren lise son sınıf öğrencilerine yönelik olarak yapılan anket verileri Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen 2011SOBE047 numaralı proje kapsamında elde edilmiştir. Hanehalkı gelirinin logaritmasının bağımlı değişken, anne ve babanın eğitim düzeylerinin bağımsız değişken olarak alındığı model, kantil regresyon yöntemiyle tahmin edilmiştir.

Kantil regresyon yaklaşımı ilk olarak Koenker ve Basset (1978) tarafından En Küçük Kareler Yöntemi (EKKY) gibi bağımlı değişkenin dağılımının sadece orta noktası ile ilgili bilgi veren standart tahmin yaklaşımlarına alternatif olarak geliştirilmiştir. Kantil regresyon yaklaşımı, en küçük kareler yöntemi ve diğer tahmin yöntemlerinden farklı olarak dağılımın sadece orta noktasına odaklanmadığından, başka bir deyişle açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkenin koşullu dağılımının her bir noktası üzerindeki etkilerini gösterdiğinden dağılımsal etkileri de incelememize izin vermektedir. En küçük kareler yöntemi dağılımın sadece orta noktası ile ilgili bilgi vermesinden dolayı dağılımın kuyruklarındaki bilginin kaybolmasına neden olmaktadır (Montenegro, 2001).

En küçük kareler yönteminde veri setindeki uç değerlerden dolayı değişen varyans ve hata terimlerinin normal dağılmaması sık karşılaşılan problemlerdir. Hata terimlerinin normal dağılmaması durumunda ve değişen varyansın varlığında katsayı tahminleri etkin olmayacağından bu problemlerin üstesinden gelmek için kantil regresyon yaklaşımı uygulanabilir (Koenker ve Basset, 1982). Kantil regresyon yaklaşımında en küçük kareler yönteminden farklı olarak veri setindeki gözlemler eşit ağırlıklandırılmadığı için uç değerler dikkate alınarak bahsedilen problemlerin üstesinden gelinebilmektedir (Hunter ve Kenneth, 2000).

En küçük kareler yönteminde artıkların kareleri toplamı minimize edilirken, kantil fonksiyonlarının tahmininde, mutlak artıkların asimetrik olarak ağırlıklandırılmış toplamları minimize edilir (Koenker ve Hallock, 2001).

Kantil regresyon modeli teorik olarak eşitlik (1.1)'de olduğu gibi ifade edilebilir.



Şekil 1: Gösterge Fonksiyonu Grafiği

$$Y_i = X_i\beta_\theta + \varepsilon_{\theta i}, \text{Kantil}_\theta(Y_i | X_i) = X_i\beta_\theta \quad (1.1)$$

Burada, Y_i i. birime ait bağımlı değişkeni; X_i açıklayıcı değişkenler vektörünü ve β_θ parametreler vektörünü; $\text{Kantil}_\theta(Y_i | X_i)$ ise, X açıklayıcı değişken-

lerine koşullu olarak bağımlı değişken Y'nin θ . koşullu kantilini ve $0 < \theta < 1$ olup regresyon kantilini ifade etmektedir.

Eşitlik (1.1)'de tanımlanan kantil regresyon modeli eşitlik (1.2)'de ifade edilen minimizasyon probleminin çözümlenmesiyle tahmin edilir.

$$\min_{\beta \in R^k} \left\{ \sum_{i: Y_i > X_i\beta} \theta |Y_i - X_i\beta_\theta| + \sum_{i: Y_i < X_i\beta} (1-\theta) |Y_i - X_i\beta_\theta| \right\} \quad (1.2)$$

Eşitlik (1.2)'deki minimizasyon problemi daha sade bir ifade ile eşitlik (1.3)'te olduğu gibi ifade edilebilir.

$$\min_{\beta \in R^k} \left\{ \sum_i \rho_\theta(Y_i - X_i\beta_\theta) \right\} \quad (1.3)$$

Burada, $\rho_\theta(\varepsilon)$ hata terimlerinin negatif olması durumunda hata terimlerine $(\theta-1)_\varepsilon$ ağırlığını; pozitif olması durumunda ise $(\theta)_\varepsilon$ ağırlığını veren bir gösterge fonksiyonudur. Gösterge fonksiyonu Şekil 1'de olduğu gibi ifade edilebilir.

Eşitlik (1.3)'teki minimizasyon problemi doğrusal programlama yöntemleri kullanılarak çözümlenebilir ve Buchinsky (1998) tarafından geliştirilen bootstrap yöntemiyle de katsayı vektörüne ait standart hatalar tahmin edilebilir.

Bu çalışmada eğitim seviyesi ve gelir arasındaki ilişki en küçük kareler yöntemine göre sağladığı avantajlardan dolayı kantil regresyon tekniği ile incelenecektir. Buna göre, en küçük kareler yöntemi eğitim seviyesinin sadece gelir dağılımının orta noktası için tahmin yapılmasına izin verirken, kantil regresyon tekniği eğitim seviyesinin gelirin koşullu dağılımının her bir noktası için tahmin yapılmasına izin verir. Böylece, her bir eğitim seviyesinin gelir dağılımının farklı dilimlerini nasıl ve ne kadar etkilediği bilgisine ulaşılabilir. Ayrıca, çalışmada gelirin koşullu dağılımının her bir dilimi için elde edilen eğitim katsayıları arasında istatistiksel olarak önemli bir farklılığın olup olmadığı da incelenecektir. Ancak, kantil regresyon analizine geçmeden önce değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerinden ve kernel yoğunluk fonksiyonlarından yola çıkılarak veri setinin kantil regresyon tekniğine uygun olup olmadığı araştırılacaktır.

3. 2. Uygulama Sonuçları

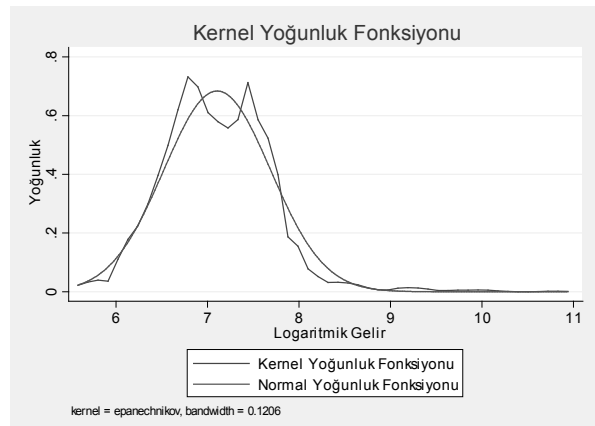
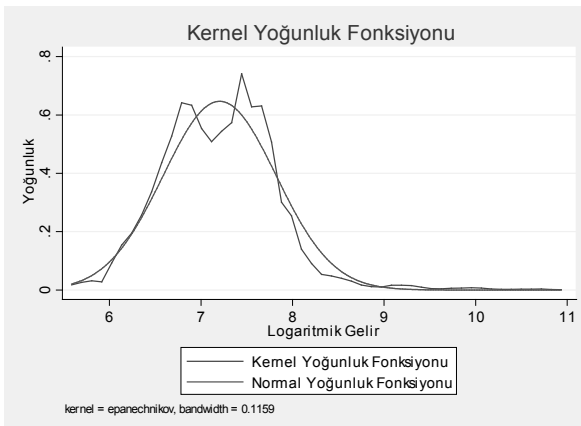
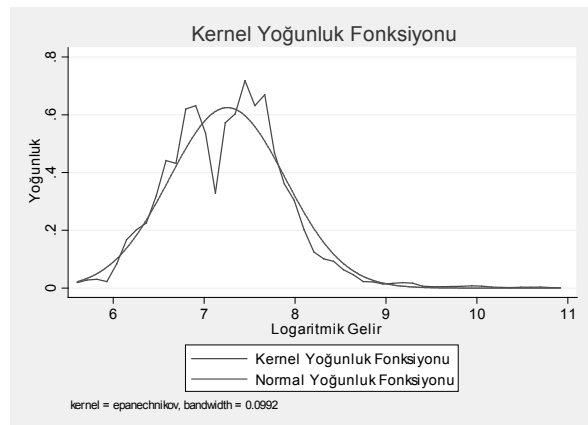
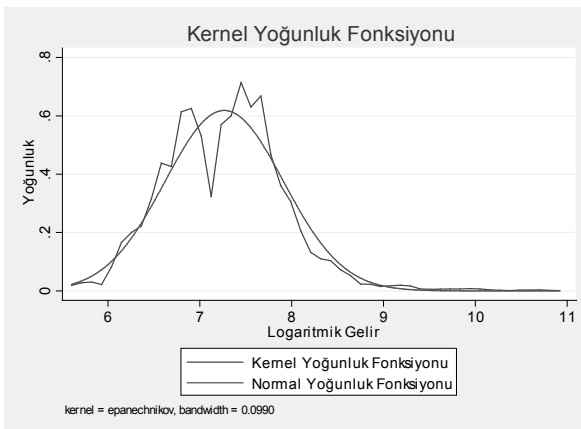
Tablo 2: Değişkenlere ait Tanımlayıcı İstatistikler

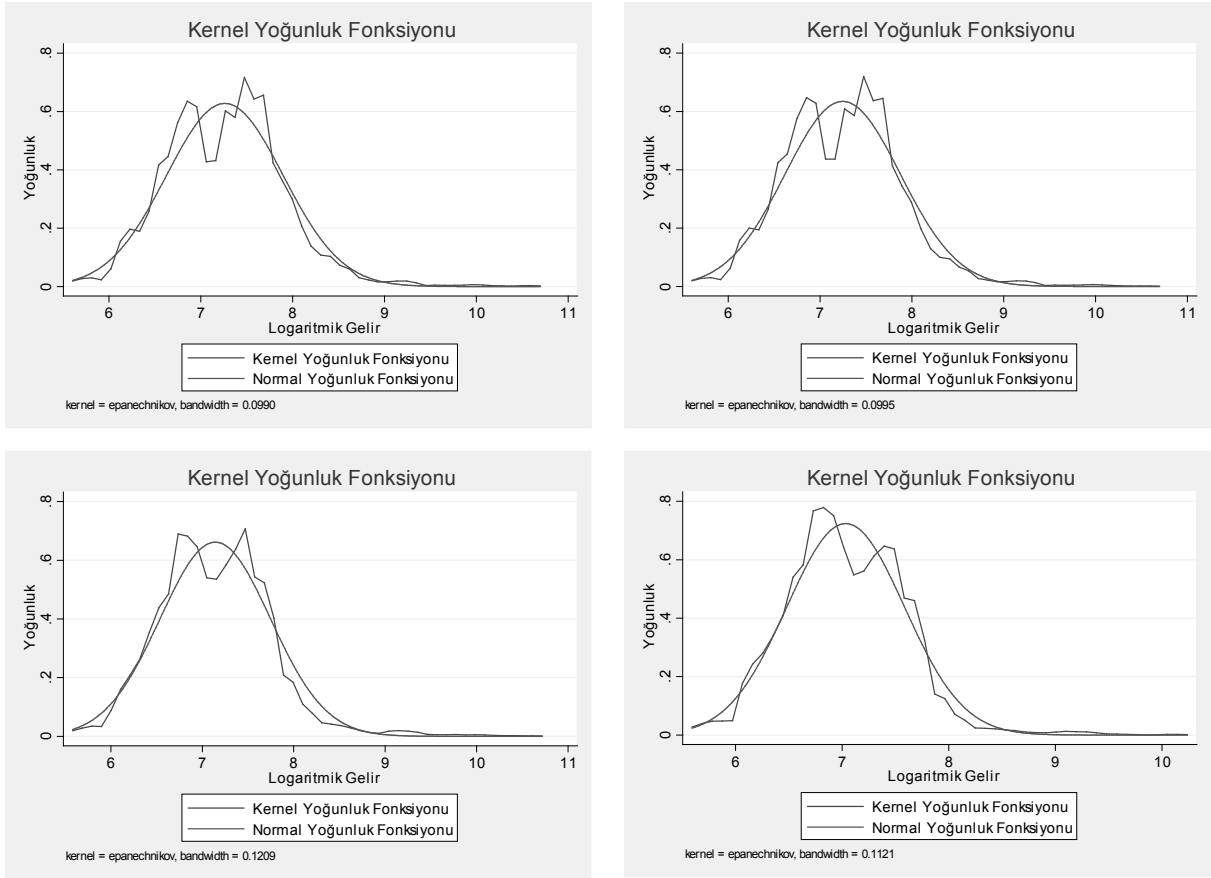
	Log(Gelir)	Annenin Eğitim Durumu*	Babanın Eğitim Durumu*
Ortalama	7.269229	1.392377	1.675336
Medyan	7.313221	1	1
Maksimum	10.81978	5	5
Minimum	5.703783	1	1
Std. Sapma	0.64756	0.686886	0.845367
Çarpıklık	0.638355	1.927862	1.076882
Baskılık	4.78099	7.011283	3.545729
Jarque-Bera istatistiği	446.1779	2876.421	458.6848
Olasılık değeri	0	0	0
Sapmaların karesi toplamı	934.694	1051.67	1592.943
Gözlem sayısı	2230	2230	2230

(Not: * 1-İlköğretim, 2-Lise, 3-Üniversite, 4-Yüksek Lisans, 5-Doktora)

Tablo 2'de yer alan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerden özellikle de Jarque-Bera istatistiği değişkenlerin normal dağılıma sahip olup olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Bağımlı değişkenin normal dağılıma sahip olmaması artıkların normal dağılmadığı anlamına geldiğinden böyle bir durumda en küçük kareler yöntemi uygulandığında güven aralıklarına ve test istatistiklerine güvenilemeyecektir. Bu durumda, normal dağılım varsayımının ihlalinde bile sapmasız ve etkin tahminler veren ve en küçük kareler yaklaşımına alternatif olarak kullanılabilen kantil regresyon yaklaşımı uygulanabilir.

Şekil 2'de gelir değişkenine ilişkin kernel fonksiyonlarına yer verilmiştir ve söz konusu kernel fonksiyonları hem annenin hem de babanın eğitim seviyelerine göre oluşturulmuştur. Kernel fonksiyonlarından da görüleceği üzere gelir değişkeni normal dağılmamaktadır; bu durum ise artıkların normal dağılıma sahip olmadığını ve en küçük kareler yaklaşımının eğitim ve gelir ilişkisini incelemek için uygun bir yaklaşım olmayabileceğini göstermektedir.





Şekil 2: Kernel Yoğunluk Fonksiyonları

Tablo 3: Kantil Regresyon Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Logaritmik Gelir (TL)	Kantil Regresyon Tahmin Sonuçları			
	Sabit terim	Annenin Eğitim Durumu	Babanın Eğitim Durumu	Pseudo-R ²
Kantil				
q10	5.665302***	0.2128341***	0.336472***	0.1137
q25	6.100213***	0.2321782***	0.2876821***	0.1478
q50 6.358449***		0.2027327***	0.3465735***	0.1670
q75	6.822806***	0.2540257***	0.2363887***	0.1613
q90	7.142757***	0.2350016***	0.2231436***	0.1706
EKK	6.523112***	0.2191954***	0.2631796***	0.2637

(Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.)

Tablo 3’de 0.10, 0.25, 0.50, 0.75 ve 0.90. kantiller için anne ve babanın eğitim durumlarının gelir üzerindeki etkisinin tahmin edildiği kantil regresyon tahmin sonuçları ile en küçük kareler tahmin sonucuna yer verilmiştir. Kantil regresyon sonuçlarına göre, anne ve babanın eğitim durumlarının gelir üzerindeki etkisi gelir değişkeninin sahip olduğu dağılımın her bir noktası için değişmektedir. Nitekim en düşük eğitim seviyesine sahip %10’luk kesim (q10) için annenin

ve babanın eğitim durumunun gelir üzerindeki etkisi sırasıyla 0.21 ve 0.24 birim iken, en yüksek eğitim seviyesine sahip %10’luk (q90) kesim için annenin ve babanın eğitim durumunun gelir üzerindeki etkisi sırasıyla 0.24 ve 0.22 birimdir. Benzer şekilde en düşük eğitim seviyesine sahip %25’lik kesim (q25) için annenin ve babanın eğitim durumunun gelir üzerindeki etkisi sırasıyla 0.23 ve 0.29 iken, en yüksek eğitim seviyesine sahip %25’lik kesim (q75) için annenin ve ba-

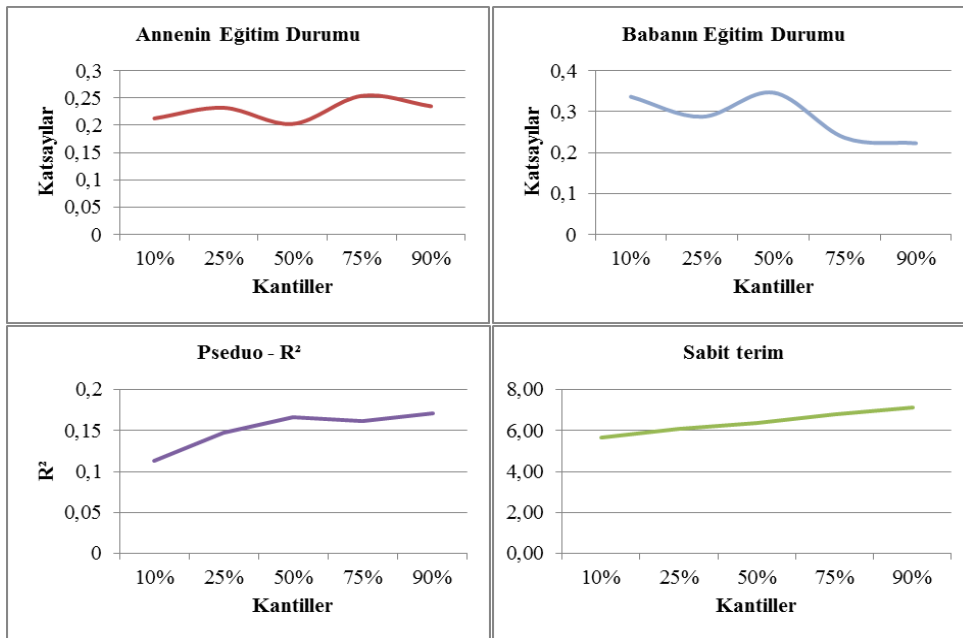
banın eğitim durumunun gelir üzerindeki etkisi sırasıyla 0.25 ve 0.24 birimdir. Gelir değişkeninin koşullu dağılımının orta noktası için hesaplanan medyanda (q50) ise, anne ve babanın eğitim durumunun gelir üzerindeki etkisi sırasıyla 0.20 ve 0.35 birimdir. Kantil regresyon sonuçlarına genel olarak bakıldığında anne ve babanın eğitim seviyelerinin gelir üzerindeki etkilerinin de birbirinden farklı olduğu söylenebilir. Buna göre, babanın eğitim seviyesinin gelir üzerindeki etkisi dağılımın orta noktası (q50) için en yüksek seviyesine ulaşırken bu noktadan sonra babanın eğitim seviyesi arttıkça geliri daha az artmaktadır; annenin eğitim seviyesinin gelir üzerindeki etkisi ise, dağılımın orta noktası (q50) için en düşük seviyesine ulaşırken bu noktadan sonra önce eğitim seviyesi arttıkça geliri artmakta; ancak daha sonra annenin eğitim seviyesi arttıkça geliri daha az artmaktadır. Bu sonuçlar Çelik ve Selim (2013)'ün Türkiye üzerine yaptığı çalışmanın sonuçlarını doğrulamaktadır ki, eğitim yılının gelire etkisi öz paralel olarak kadınların eğitim düzeyindeki artış gelir üzerindeki etkisi daha fazladır.

Eğitim durumu ile gelir değişkeni arasındaki ilişki en küçük kareler yöntemiyle tahmin edildiğinde ise, EKK tahminleri anne ve babanın eğitim durumlarının gelir üzerindeki etkisini gelir değişkeninin sahip olduğu dağılımın tek bir noktası için vermektedir. En küçük kareler tahmin sonuçları incelendiğinde ise annenin eğitim seviyesi arttıkça gelir üzerindeki etkisinin 0.22, babanın eğitim seviyesi arttıkça gelir üzerindeki etkisinin 0.26 olduğu görülebilir; ancak en küçük kareler yöntemi veri setindeki tüm gözlemlere

eşit ağırlık vererek modeli tahmin ettiğinden, özellikle de gelir değişkeni gibi genellikle uç değerlere sahip olan değişkenlerin bulunduğu veri setleri için uygun bir yaklaşım olmayabilir. Başka bir deyişle, uç değerlerin olduğu veri seti için yapılan tahminler uç değerler dikkate alınmadan yapılırsa tahmin sonuçları sapmalı olabilir ve etkin olmayan tahminler elde edilebilir. Kantil regresyon yaklaşımında ise, en küçük kareler yönteminin aksine uç değerler de dikkate alınır.

Kantil regresyon tahmin sonuçlarından elde edilebilecek bir başka sonuç ise, kantil regresyon modellerinin açıklama gücünü gösteren pseudo-R²'dir. Başka bir deyişle, en düşük eğitim seviyesine sahip %10'luk kesim (q10) için eğitim seviyesindeki değişmelerin gelirdeki değişimleri açıklama gücü yaklaşık olarak %11 iken, en yüksek eğitim seviyesine sahip %10'luk kesim (q90) için %17'dir. Benzer şekilde, en düşük eğitim seviyesine sahip %25'lik kesim (q25) için eğitim seviyesindeki değişmelerin gelirdeki değişimleri açıklama gücü yaklaşık olarak %15 iken, en yüksek eğitim seviyesine sahip %75'lik kesim (q75) için %16'dır. Gelir değişkeninin koşullu dağılımının orta noktası için hesaplanan medyanda (q50) ise bu oran yaklaşık %17'dir. En küçük kareler regresyon modeli ise, en yüksek açıklama gücüne sahip olup bu oran %26'dır.

Şekil 3' de farklı kantiller karşısında pseudo-R² ile anne ve babanın eğitim seviyesinin gelir üzerindeki etkisinin nasıl değiştiğini gösteren kantil grafiklerine yer verilmiştir.



Şekil 3: Kantil Regresyon Grafikleri

Kantil regresyon sonuçlarına göre anne ve babanın eğitim durumunun gelirin koşullu dağılımının her bir noktası için farklılaştığı gözlemlense de kantiller arası istatistiksel olarak önemli bir farklılığın olup olmadığını test edilmesi gerekebilir. Bu nedenle, Tablo 4'te farklı kantiller arası önemli bir farklılığın olup olmadığını test edilmesine ilişkin test sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 4: Kantil Test Sonuçları

F testi	Annenin Eğitim Durumu	Babanın Eğitim Durumu
test [q25] = [q75]	0.39	3.75*
test [q10] = [q90]	0.62	9.61**
test [q50] = [q75]	3.40*	37.12***
test [q50] = [q90]	1.35	25.09***
test [q10] = [q50]	0.06	0.1
test [q25] = [q50]	1.74	7.08**

(Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.)

Tablo 4'deki kantil test sonuçlarına göre en düşük eğitim seviyesine sahip %25'lik kesimi temsil eden 0.25'inci kantil ile en yüksek eğitim seviyesine sahip %25'lik kesimi temsil eden 0.75'inci kantil arasında annenin eğitim durumunun gelir üzerindeki etkileri bakımından önemli bir farklılık yoktur. Benzer şekilde, en düşük eğitim seviyesine sahip %10'luk kesimi temsil eden 0.10'uncu kantil ile en yüksek eğitim seviyesine sahip %10'luk kesimi temsil eden 0.90'ıncı kantil arasında annenin eğitim durumunun gelir üzerindeki etkileri bakımından önemli bir farklılık yoktur. Ancak, en düşük eğitim seviyesine sahip %25'lik kesimi temsil eden 0.25'inci kantil ile en yüksek eğitim seviyesine sahip %25'lik kesimi temsil eden 0.75'inci kantil arasında babanın eğitim durumunun gelir üzerindeki etkileri bakımından %10 seviyesinde önemli bir farklılık var iken; en düşük eğitim seviyesine sahip %10'luk kesimi temsil eden 0.10'uncu kantil ile en yüksek eğitim seviyesine sahip %10'luk kesimi temsil eden 0.90'ıncı kantil arasında ise %5 seviyesinde önemli bir farklılık vardır. Annenin eğitim durumunun gelir üzerindeki etkisi için medyan ile diğer kantiller karşılaştırıldığında yine önemli bir farklılığın olmadığı söylenebilir; ancak babanın eğitim durumunun gelir üzerindeki etkisi için medyan ile diğer kantiller karşılaştırıldığında istatistiksel olarak önemli farklılıkların olduğu söylenebilir. Buna göre, 0.50'nci kantil ile 0.90'ıncı ve 0.50'nci kantil ile 0.75'inci kantil arasında %1 seviyesinde önemli bir farklılık var iken, 0.50'nci kantil ile 0.25'inci kantil arasında %5 seviyesinde önemli bir farklılık vardır. Babanın eğitim durumunun gelir üzerindeki etkisi için 0.50'nci kantil ile 0.10'uncu kantil arasında

istatistiksel olarak önemli bir farklılık yoktur. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde annenin eğitim seviyesinin gelir üzerindeki etkisi dağılımın farklı noktaları için önemli bir farklılık göstermemektedir; ancak babanın eğitim seviyesinin gelir üzerindeki etkisi dağılımın farklı noktaları için değişmektedir. Çalışmadan elde edilen bu bulgular eğitim ve gelir arasındaki ilişkinin kantil regresyonla incelendiği ve literatürde yer alan bazı çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir. Nitekim Martins ve Pereira (2004), 16 Avrupa ülkesi için eğitim seviyesi ve ücret eşitsizliği arasındaki ilişkiyi kantil regresyon yöntemi ile incelediği çalışmada eğitim seviyesi yükseldikçe gelirin de arttığı; ancak erkek çalışanların eğitim seviyelerindeki artışın geliri kadın çalışanlara göre daha fazla arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Tansel ve Bodur (2012), 1994-2002 dönemi için Türkiye'deki eğitim ve ücret eşitsizliği arasındaki ilişkiyi kantil regresyon yöntemi ile inceleyerek eğitimin ücret eşitsizliğini arttırdığını, özellikle de üniversite mezunu olan erkek çalışanların ücret eşitsizliği üzerinde en yüksek pozitif etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Azam (2012), 1983-2004 dönemi için Hindistan'daki ücret yapısındaki değişimleri kantil regresyon tekniği ile incelemiş ve 1983-1993 dönemi için daha yüksek kantillerde reel ücretlerin daha fazla arttığını; ancak 1993-2004 döneminde erkek çalışanlar için dağılımın alt diliminden orta noktasına doğru ücretlerin daha az arttığını ve dağılımın orta diliminden üst dilimine doğru gidildikçe ise ücretlerin daha hızlı arttığını tespit etmiştir. Appleton, Song ve Xia (2014) ise, 1988-2008 dönemi için Çin'deki ücret eşitsizliklerini kantil regresyon yaklaşımı ile incelemişlerdir ve ilginç bir şekilde 2002-2008 dönemi için eğitim ve deneyimin ücret eşitsizliği üzerindeki etkisinin aynı olduğu sonucuna ulaşımlardır.

Çelik ve Selim (2013), Türkiye geneli, kentsel ve kırsal kesimdeki kamu ve özel sektörde çalışan kadın ve erkekler arasında oluşan gelir farklılıklarını Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nin hazırlamış olduğu 2011 yılı Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri setini kullanarak En Küçük Kareler (OLS) ve Kantil Regresyon (QR) model tahmin sonuçlarını karşılaştırmıştır. Kantil regresyon sonuçlarına göre, eğitimin getirisi özel sektördeki erkek çalışanlar için daha fazladır; kamuda erkek ve kadın çalışanlar için bu etki yüksek gelir grubu için giderek azalmıştır. Özel sektördeki kadın çalışanlar için ise, önce bir miktar azalış daha sonra sürekli bir artış söz konusu olmuştur. Kamu ve özel sektördeki erkek çalışanlar ve kamudaki kadın çalışanlar için eğitim yılının gelire olan katkısı giderek azalmış, özel sektördeki kadın çalışanlar için ise, önce artıp daha sonra azalıp tekrar artmıştır. EKK sonuçlarına göre ise, eğitim yılının gelir artırıcı etkisi en fazla kamu sek-

töründeki kadın çalışanlarda, deneyimin gelire olan katkısı ise en fazla özel sektördeki erkek çalışanlarda gözlemlenmiştir. Bahsedilen çalışmaların yanında literatürdeki eğitim ve ücret eşitsizliği arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışmanın bireysel ücret farklılıklarının oluşmasında bireysel nitelik farklılıklarının önemli bir payının olduğuna dair önemli bulgular elde ettiği ifade edilebilir.

4. SONUÇ

Eğitim, bir taraftan bireylerin hayatları boyunca elde edecekleri geliri etkileyen temel faktörlerden biriyken, diğer taraftan gelir eşitsizliklerinin kalıcı olarak azaltılmasında en temel politika araçlarından biri olarak öne çıkmaktadır. 20. yüzyılın özellikle son çeyreğinden sonra dünya ticaretindeki görece artış, teknolojiye hızlı ve sürekli gelişmeler ve nitelikli emeğe yönelik talebin artması eğitilmiş/nitelikli ve eğitimsiz/niteliksiz emek arasındaki ücret ve gelir eşitsizliklerini artırmıştır. Beşeri sermayenin üretim fonksiyonun en önemli girdilerinden biri haline geldiği bu süreçte, yalnız niteliksiz/eğitimsiz emek ile nitelikli/eğitilmiş emek arasındaki gelir eşitsizlikleri değil, aynı zamanda da aynı niteliğe/eğitime sahip bireyler arasındaki gelir eşitsizlikleri de artmaktadır.

Türkiye’de eğitim düzeyindeki artış bireylerin gelirlerini üzerinde pozitif olarak etkilemektedir (Tansel ve Bircan-Bodur, 2012; Tansel ve Daoud, 2011). Denizli ilinde de eğitim düzeyi yükseldikçe hanehalklarının ortalama gelirleri artmaktadır. Anne ve babanın eğitim düzeyinin hanehalkı geliri üzerindeki etkisini kantil regresyon yöntemiyle analiz ettiğimiz çalışmamızın sonuçlarına göre annenin eğitim düzeyinin gelir üzerindeki etkisi dağılımın farklı noktaları için önemli

bir farklılık göstermezken, babanın eğitim düzeyinin gelir üzerindeki etkisinin dağılımın farklı noktaları için değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Denizli ilindeki işgücü piyasasının genel yapısı hakkında ipuçları da vermektedir. Denizli ilinde çalışmakta olan işgücünün % 51’i tarım % 19’u ise sanayide istihdam edilirken, sanayide çalışanların (%84’ü işçi), % 49’u tekstil, % 10’u giyim eşyası imalatı ve % 8’i diğer madencilik ve taş ocakçılığı sektöründe istihdam edilmektedir (GEKA, 2009). Denizli’de sanayi işletmelerinin sektörel dağılımında en büyük pay sırasıyla tekstil (%47+%4 giyim eşyası imalatı), gıda ürünleri imalatı (% 12), diğer madencilik ve taş ocakçılığı (%8), ve başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı (%5) sektörlerine aittir (GEKA, 2009), ki söz konusu sektörler arasında özellikle tekstil ve gıda ürünleri imalatı genel olarak işgücünün eğitim düzeyinin görece olarak daha düşük olduğu ve özellikle de kadın işgücünün yoğun (özellikle eğitim düzeyi düşük) olarak çalıştığı ve ücretlerin (gerek kadın gerekse erkek işgücü için) de imalat sanayindeki ortalama ücretlerin altında olduğu sektörler (Taştan ve Akar, 2013; Palaz, Şenergin ve Öksüzler, 2013) arasında yer almaktadır. Bu yüzden kadının eğitim düzeyindeki artışın gelir üzerindeki etkisi erkeklerden daha fazladır. Üçdoğru, Özcan ve Özcan (2000) İstanbul, Adana, Malatya ve Diyarbakır üzerine yaptıkları çalışmada da benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Babanın eğitim düzeyindeki artışın belirli bir düzeyden sonra hanehalkı gelirine olan etkisinin azalması, Denizli’de genel olarak çok yüksek nitelik gerektirmeyen işgücü talebine bağlı olarak, belli bir düzeyden sonra ücretlerde önemli artışların olmamasına bağlanabilir.

SON NOTLAR

¹ Beşeri sermayenin büyüme üzerindeki etkisi iki kanal aracılığıyla ortaya çıkmaktadır (Barro, 2001:14): Birincisi beşeri sermaye bir taraftan üstün teknolojilerin öğrenilmesini kolaylaştırmaktadır (Bu kanalın özellikle orta ve lise düzeyinde eğitim için önemli olduğu ifade edilebilir). İkincisi insan sermayesinin uyarlanması fiziki sermayeden daha zordur. Bu yüzden beşeri sermaye – fiziki sermaye oranı yüksek olan ülkeler fiziki sermayelerini artırarak daha hızlı büyüme eğilimindedirler.

² Birleşmiş Milletler verilerine göre 1990-1995 dönemindeki ortalama yaşam süresinin 64,35’lerden 2011 yılında yaklaşık 70’lere çıkması, söz konusu düşük gelire yaşanacak yıl sayısının her geçen gün arttığını göstermektedir ki, bu durum gelecekte ortaya çıkabilecek farklı ekonomik ve sosyal sorunların da habercisi olarak değerlendirilebilir.

³ Hanushek ve Wößmann (2007) literatürde gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışmalarda, okullaşmanın marjinal getirilerindeki azalmaya da bağlı olarak, okullaşmadaki kalitenin getiri üzerindeki etkisinin gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre daha fazla olmasının beklenebileceği yönündeki kesin olmayan sonuçlar olduğu ifade etmektedir ki, bu durum eğitimdeki başarının özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Lee ve Barro (1997), Hanushek ve Somers (1999) 20. yüzyılın genelinde gerek politika gerekse araştırma alanlarında eğitim konusunda yapılan çalışmalarda genellikle katılım oranı ve ortalama eğitim süresi gibi niceliksel faktörler üzerine odaklanılırken, okullaşmanın kalitesi/niteliğinin göz ardı edildiğini ifade etmektedirler.

⁴ Glomm ve Ravikumar (2003) bir ekonomide bütün bireyler için okul kalitesinin aynı olması durumunda bile, bireylerin başlangıç koşulları ve kamu politikasının gelir eşitsizliğinin değerlendirmesine bağlı olarak, gelir eşitsiz-

liklerinin birkaç nesil boyunca artabileceğini gösteren model ortaya koymuşlardır. Delaney, Harmon ve Redmond (2011)’de farklı sosyo-ekonomik düzeydeki gruplar arasında eğitim düzeyi eşitlense de işgücü piyasası sonuçlarının eşitlenemediği sonucuna ulaşmışlardır.

⁵ Kazanç ve okul kalitesi üzerine yapılan çalışmalarda genellikle okul özellikleri ve mezun olan öğrencilerin ortalama kazançları arasındaki korelasyon üzerinde durulmaktadır. Bu durumda ailelerin geçmiş değişkenlerinin, eğitim harcamaları ve işgücü piyasası kazançlarının her ikisini de etkileyeceği açıktır. Eğitim kalitesinin bir göstergesi olarak değerlendirilen öğrencilerin uluslararası ölçekte bilgi, beceri, davranış ve tavırına yönelik yapılan karşılaştırmalı test skorlarına göre yapılan çalışmalarda da aile geçmişi gibi okul dışı girdilerin sabit olduğu varsayımı yapılmaktadır (Lee ve Barro, 1997).

⁶ Blau ve Kahn (1996)’ın Amerika ve OECD ülkelerini karşılaştırdıkları çalışmada Amerika’da ücret eşitsizliklerinin daha büyük olduğu sonucuna ulaşılmış ve bu durumun temel nedenleri arasında (Blau ve Kahn, 1996); Amerika’da özellikle nitelikli emeğe ödenen ücretlerin daha fazla olması gösterilmiştir. Ayrıca sendikalaşmanın yüksek olduğu OECD ülkelerinde ücretler özellikle sendikalar aracılığıyla merkezi olarak belirlenip sendikasız işçileri kapsayacak şekilde genişletilebilirken, sendikalaşmanın düşük olduğu Amerika’da ise ücretler merkezi olmayan biçimde belirlenmektedir. Bazı ülkelerdeki hükümet ve sendikalar da düşük ücretle çalışanların görece ücretlerini artırmaya yönelik açık bir politika izleyebilmektedirler.

⁷ Tansel ve Bircan-Bodur (2012) bu durumun sınırlı sayıdaki üniversitenin kapasite kısıtı nedeniyle üniversiteli işgücü arzının, işgücü talebine göre düşük olmasına ve rekabetin çok yüksek olduğu üniversite giriş sınavında yüksek yetenekli öğrencilerin seçilmesine bağlı olarak açıklanabileceğini ifade etmektedirler.

KAYNAKLAR

Acemoglu, D. ve Pischke, J.S. (2001) “Changes in The Wage Structure, Family income, and Children’s Education” *European Economic Review*, 45:890-904.

Alderman, H., Orazem, P. F. ve Paterno, E.M. (2001) “School Quality, School Cost, and the Public/Private School Choices of Low-Income Households in Pakistan” *The Journal of Human Resources*, 36(2):304-326.

Appleton, S., Song, L. ve Xia, Q. (2014) “Understanding Urban Wage Inequality in China 1988–2008: Evidence from Quantile Analysis” *World Development*, 62:1-13.

Azam, M. (2012) “Changes in Wage Structure in Urban India, 1983-2004: A Quantile Regression Decomposition” *World Development*, 40(6):1135–1150.

Barro, R.J. (2001) “Human Capital and Growth” *The American Economic Review*, 91(2):12-17.

Becker, G.S. ve Tomes, N. (1994) “Human Capital and the Rise and Fall of Families,” NBER Chapters, *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, 3rd Edition, National Bureau of Economic Research, Inc.

Blau, F.D. ve Kahn, L.M. (1996) “International Differences in Male Wage Inequality: Institutions versus Market Forces” *The Journal of Political Economy*, 104(4):791-837.

Bound, J. ve Johnson, G. (1992) “Changes in the Structure of Wages in the 1980’s: An Evaluation of Alternative Explanations” *The American Economic Review*, 82(3):371-392.

- Buchinsky, M. (1998) "Recent Advances in Quantile Regression Models: A Practical Guideline For Empirical Research" *J. Hum. Resour.*, 33:88-126.
- Card, D. (1999) "The Causal Effect of Education on Earnings" Ashenfelter et al (eds) *In Handbook of Labor Economics*, Amsterdam, Elsevier.
- Caner, A. ve Okten, C. (2013) "Higher education in Turkey: Subsidizing the rich or the poor?" *Economics of Education Review*, 35:75-92.
- Caner, A. ve Okten, C. (2010) "Risk and career choice: Evidence from Turkey" *Economics of Education Review*, 29:1060-1075.
- Çelik, O. ve Selim, S. (2013) "Temel İnsan Sermayesi Modeli: Türkiye Örneği" EY International Congress on Economics I, October 24-25, Ankara/Turkey.
- Delaney, L., Harmon, C. ve Redmond, C. (2011) "Parental Education, Grade Attainment and Earnings Expectations Among University Students" *Economics of Education Review*, 30: 1136-1152.
- Duman, A. (2008) "Education and Income Inequality in Turkey: Does Schooling Matter?" *Financial Theory and Practice*, 32(3):369-385.
- Fields, G.S. (1980) "Education and income Distribution in Developing Countries: A Review of The Literature" King, T. (ed.) *Education and income: A Background Study For World Development*, Washington, DC, The World Bank.
- GEKA, (2009) *Güney Ege Bölgesinde Sanayi*, T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı.
- Glewwe, P. ve Kremer, M. (2006) "Schools, Teachers, and Education Outcomes in Developing Countries" *Handbook on the Economics of Education*, 2: 81-114.
- Glomm, G. ve Ravikumar, B. (2003) "Public Education and Income Inequality" *European Journal of Political Economy*, 19:289-300.
- Goldin, C. ve Katz L.F. (2008) *The Race between Education and Technology*, Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Hanushek, E.A. ve Woermann, L. (2007) "The Role of Education Quality in Economic Growth" *World Bank Policy Research Working Paper Series*, No: 4122.
- Hanushek, E.A. ve Somers, J.A. (1999) "Schooling, Inequality, and The Impact of Government" *NBER Working Paper Series*, No:7450.
- Hatakenaka, S. (2006) "Higher Education in Turkey For 21st Century: Size and Composition" World Bank" http://siteresources.worldbank.org/EXTECAREGTOPE-EDUCATION/Resources/444607-1192636551820/S._Hatakenakas_report_on_Higher_Education_in_Turkey_for_21st_Century_Nov_2006.pdf, (02.10.2013).
- Hunter, D.R. ve Lange, K. (2000) "Quantile Regression via an MM Algorithm" *Journal of Computational and Graphical Statistics*, 9(1):60-77.
- Johnson, G.E. (1997) "Changes in Earnings Inequality: The Role of Demand Shifts" *The Journal of Economic Perspectives*, 11(2):41-54.
- Koenker, R. ve Basset, G. (1978) "Regression Quantiles, *Econometrica*, 46:33-50.
- Koenker, R. ve Bassett, G. (1982) "Robust Tests for Heteroscedasticity Based on Regression Quantiles, *Econometrica*, 50(1):43-61.
- Koenker, R. ve Hallock, K.F. (2001) "Quantile Regression" *Journal of Economic Perspectives*, 15(4):143-156.
- Krueger, A.B. ve Lindahl, M. (2001) "Education for Growth: Why and For Whom?" *Journal of Economic Literature*, 39:1101-1136.
- Lee, Jong-Wha. ve Barro, R.J. (1997) "Schooling Quality in A Cross Section of Countries" *NBER Working Paper Series*, No: 6198,
- Lemieux, T. (2006) "Post-secondary Education and Increasing Wage Inequality" *American Economic Review: Papers and Proceedings*, 96(2):195-199.
- Martins, P.S. ve Pereira, P.T. (2004) "Does Education Reduce Wage Inequality? Quantile Regression Evidence From 16 Countries" *Labour Economics*, 11: 355-371.
- Mincer, J.A. (1974) *Schooling, Experience and Earnings*, Columbia University Press.
- Montenegro, C. (2001) "Wage distribution in Chile: Does Gender Matter? A Quantile Regression Approach" Policy Research Report on Gender and Development Working Paper Series, No:20.
- OECD (2010) *Overcoming School Failure: Policies That Work*, OECD Project.
- Palaz, S., Şenergin, Ö. ve Öksüzler, O. (2013) "Eğitim Düzeyi Farklılıklarının Gelir Dağılımına Etkisi: Türkiye Örneği" *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, (8-2):11-131.
- Sarı, R. (2002) "Kazançlar ve Eğitim İlişkisi: İl Bazında Yeni Veri Tabanı ile Kanıt" *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 29 (3-4):367-380.
- Schultz, T.P. (1998) "Inequality in the Distribution of Personal Income in the World: How It Is Changing and Why" *Journal of Population Economics*, 11(3):307-344.
- Stiglitz, J.E. (1973) "Education and Inequality" *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 409:135-145.
- Sylwester, K. (2002) "Can Education Expenditures Reduce Income Inequality?" *Economics of Education Review*, 21:43-52.

Tansel, A. ve Bircan-Bodur, F. (2006) "Demand for Education in Turkey: A Tobit Analysis of Private Tutoring Expenditures" *Economics of Education Review*, 25:303-313.

Tansel, A. ve Bircan-Bodur, F. (2012) "Wage Inequality and Returns to Education in Turkey: A Quantile Regression Analysis" *Review of Development Economics*, 16(1):107-121.

Tansel, A. ve Daoud, Y. (2011) "Comparative Essay on Returns to Education in Palestine and Turkey", Discussion Paper Series, No:5907

Taştan, H. ve Akar, M. (2013) "Türkiye İmalat Sana-yiinde Bölgesel ve Sektörel Ücret Eşitsizliği" *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 63:17-49.

Üçdoğruk, Ş., Metin-Özcan, K. ve Özcan, Y.Z. (2000) "Türkiye'de Gelişmişlik İndeksine Göre Seçilmiş İllerde Gelir Farklılıklarını Belirleyen Etmenler" *Ekono-mik Yaklaşım*, 1:29-57.

MAKALE GÖNDERME VE YAZIM KURALLARI

Dergide yayınlanmak üzere gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olması gerekir. Daha önce konferanslarda sunulmuş ve özeti yayınlanmış çalışmalar, bu durum belirtilmek üzere kabul edilebilir. Yayın için gönderilmiş çalışmalarını gecikme veya diğer bir nedenle dergiden çekmek isteyenlerin bir yazı ile başvurmaları gerekir. Yayın kurulu Ege Akademik Bakış Dergisi için gönderilmiş yazılarda makale sahiplerinin bu koşullara uymayı kabul ettiklerini varsayar. Dergiye gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez.

Yayın kurulu, yayın koşullarına uymayan yazıları yayınlamamak, düzeltmek üzere yazarına geri vermek, biçimce düzenlemek yetkisine sahiptir. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, yayın kurulunun uygun gördüğü en az iki hakem tarafından değerlendirildikten sonra yayınlanması uygun görülürse dergide basılır.

Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Yazıların Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'ne ve Yeni Yazım Kılavuzu'na uygun olması gerekir.

Yazışma Adresi: Prof. Dr. A. Özlem Önder, Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ege Akademik Bakış Dergisi Editörü, e-posta: eab@mail.ege.edu.tr

Elektronik (Online) Makale Başvurusu

Ege Akademik Bakış dergisine makale başvuruları www.onlinedergi.com/eab adresinden ulaşılabileceğiniz çevrimiçi makale gönderme sistemi üzerinden yapılır. Elektronik ("online") başvuru sırasında karşılaşıcağınız herhangi bir soruna ilgili olarak dergi sekreteryası ile iletişime geçebilirsiniz.

Makalenin editör kurulu tarafından yapılacak ön değerlendirmede reddedilmesi durumunda yazarlardan başvuru ücreti alınmamaktadır. Makale, editör kurulu tarafından yapılacak ön değerlendirmeye geçtiği takdirde dergiye yönelik maliyetlerin karşılanması amacıyla 100 TL tutarındaki değerlendirme ücreti dergi sekreteryası tarafından bildirilecek banka hesabına yatırılmalıdır. Ödemenin yapıldığına dair banka dekontunun dergi sekreteryasına e-mail ile (eab@mail.ege.edu.tr) iletirilmesi durumunda makale hakem sürecine sokulacaktır.

Dergi Sekreteryası:

Hakan Sönmez

Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bornova, 35100 İzmir, Türkiye

Tele-Faks: +90 232 342 38 21

E-posta: eab@mail.ege.edu.tr

YAZIM KURALLARI

Lütfen makalenizi dergi yazımı ile ilgili kuralları ve aşağıdaki örnek makaleyi dikkate alarak dergimize gönderiniz.

1. Özet

Özet 250 kelimedan az olmalı çalışmanın kapsamını ve temel bulguları içermelidir. Özeten sonra en az 3 anahtar sözcüğe yer verilmelidir. Anahtar sözcük listesinden sonra, varsa en az 3 JEL kodu eklenmelidir.

2. Ana Metin

Ana metin tablo, şekil ve referanslar dahil 25 sayfayı aşmamalıdır. Makaleler çift satır aralıklı ve A4 boyutunda yazılmalıdır. Makale gönderiminden önce yazı ve referanslarda hata olup olmadığı kontrol edilmelidir.

3. Tablo ve Şekiller

Tablo ve şekiller metnin uygun yerlerinde ardışık numaralandırılmış bir şekilde gösterilmelidir. Her şekil ve tabloya bir başlık verilmelidir. Tablo ve şekillere başka bir yerden alındığı takdirde kaynak gösterilmelidir.

4. Kaynaklar

4.1. Kaynaklar metin içinde şöyle gösterilmelidir: Arellano ve Bond (1991), kaynak gösterilen makale birden fazla yazara aitse Arreallano ve diğerleri (1995). Eğer bir yazarın aynı yıla ait birden fazla çalışması var ise Arellano (1997a) ve Arellano (1997b) gibi her yıl için alfabetik olarak sıralanmalıdır.

4.2. Kaynaklar makalenin sonunda yer almalıdır ve aşağıdaki örneklerde de gösterildiği gibi yazarın soyadına göre sıralanmalıdır.

Dergiler

İki yazar için:

Arellano, M. ve Bond, S. (1991) "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations" *Review of Economic Studies*, 58: 277-297.

İlkiden fazla yazar için:

Arellano, M., Bover, O. ve McLaugh, D. (1995) "Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-Component Models" *Journal of Econometrics*, 68(1): 29-52.

Kitaplar

İki yazar için:

Cooke, P. (2004) "Regional Innovation Systems – An Evolutionary Approach" Cooke et al. (eds.) *Regional Innovation Systems*, 2nd Edition, London, Routledge.

İlkiden fazla yazar için:

Cooke, P., Stephen, R. ve Wylie, P. (2003) *Northern Ireland's Evolving Regional Innovation System*, 3rd Edition, London, Routledge

İnternet Kaynakları

TÜBİTAK (2006), http://www.tubitak.gov.tr/hakkimizda/2004/ek7/EK_7.pdf, (05.05.2006) (Kaynağa ulaşım tarihi parantez içinde verilmelidir.)

SON NOTLAR

Lütfen dipnot yerine son notları kullanınız. Son notlar metnin ilgili yerinde üst simgeler kullanılarak verilmeli ve makalenin sonunda yer almalıdır.

SUBMISSION GUIDELINES

All submitted works must be original, must not have appeared elsewhere, and must not be submitted for publication elsewhere while under consideration by Ege Academic Review. Those works which have been presented in conferences and whose abstracts have already been published can be accepted for consideration on the condition that the presentation and publication dates and places are stated to the editor. Authors who wish to withdraw their submitted works for delays or any other reason should write to the editor. Submission of a manuscript for review is assumed by the editorial board the acceptance of these conditions by the authors. There will be no royalty payment to the authors.

The editorial board reserves the right not to accept manuscripts for consideration if they do not follow submission guidelines, to return them for revisions, or to organize them in the house style. All submitted works for publication undergo peer review, based on initial screening by editors and subsequent double-blind refereeing by at least two reviewers. They are published only if they are found proper for publication.

The working languages of Ege Academic Review are Turkish and English. Articles in Turkish should follow the Dictionary and Spelling Guide of the Turkish Linguistic Society (<http://www.tdk.org.tr>).

Manuscripts and all editorial correspondence should be addressed to: The Editor, Prof. Dr. Özlem Önder, Ege University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, The Journal of Economic Review, e-mail: eab@mail.ege.edu.tr.

Online Manuscript Submission

Manuscript submissions to the Journal of Ege Academic Review must be made using the online manuscript submission system at www.onlinedergi.com/eab. Users should register when accessing the online system for the first time. If you experience any problem with the online submission please contact with the journal secretariat.

If the paper is rejected by the Editorial board, authors do not have to pay a fee. If the paper passes the preliminary assessment process by the Editorial board, of \$50 should be paid to the bank account provided by the Journal Secretariat as the submission fee to cover processing costs. The manuscript will be sent to referees when the scanned copy of the bank receipt of payment is e-mailed to the Journal Secretariat.

Journal Secretariat

Hakan Sönmez

Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bornova, 35100 İzmir, Türkiye

Tele-Fax: +90 232 342 38 21

E-mail: eab@mail.ege.edu.tr

The Journal Writing Style

Please submit your papers to our journal by considering the style guidelines and the sample paper given below.

1. Abstract

The abstract should be fewer than 250 words and should cover the scope of the work and summarize the main findings. At least 3 keywords should be listed below the abstract. If available, at least 3 Journal of Economic Literature (JEL) classification codes should be added after the keywords list.

2. The manuscript

Manuscripts should not exceed 25 pages of text including tables, figures and references. Manuscripts should be typed with a double spacing on one side of A4 paper only. The text and references should be checked for the errors before submission.

3. Tables and Figures

Tables and Figures should be embedded in the convenient place of the text and numbered consecutively in Arabic numerals. Each figure and table should have a caption. The source of tables and figures should be given if they are taken from elsewhere.

4. References

4.1. References should be cited in the text as follows: Arellano and Bond (1991), if the paper is written by more than two authors Arellano et al., (1995). If there is more than one work by an author in a given year, they should be labeled alphabetically within each year, such as Arellano (1997a) Arellano (1997b).

4.2. The references should be placed at the end of the paper and arranged in alphabetical order by authors' last names, as shown in examples below.

Periodicals / Journals

For two authors:

Arellano, M. ve Bond, S. (1991) "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations" *Review of Economic Studies*, 58: 277-297.

More than two authors:

Arellano, M., Bover, O. ve McLaugh, D. (1995) "Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-Component Models" *Journal of Econometrics*, 68(1): 29-52.

Books

Cooke, P. (2004) "Regional Innovation Systems – An Evolutionary Approach" Cooke et al. (eds.) *Regional Innovation Systems*, 2nd Edition, London, Routledge.

More than two authors:

Cooke, P., Stephen, R. ve Wylie, P. (2003) *Northern Ireland's Evolving Regional Innovation System*, 3rd Edition, London, Routledge

Internet sources:

TÜBİTAK (2006), http://www.tubitak.gov.tr/hakkimizda/2004/ek7/EK_7.pdf, (05.05.2006) (Access date should be written in parenthesis)

END NOTES

Please use endnotes rather than footnotes. Endnotes should be marked by consecutive superscript numbers in the related part of the text, and listed at the end of the article.